

Департамент науки і освіти
Харківської обласної державної адміністрації
Департамент культури і туризму
Харківської обласної державної адміністрації
Харківський обласний організаційно-методичний центр
культури і мистецтва
Спілка етнологів та фольклористів міста Харкова

«КРОКОВЕЄ КОЛО»

Матеріали обласних учнівських
науково-практичних народознавчих конференцій

Випуск 5

За редакцією канд. пед. наук, доцента М.О. Семенової

Харків
Ексклюзив
2015

УДК 39 : 398 (=161.2) + 371.39
ББК 63.5 = 63.52(4УКР – ХАР)

Редактор О.Ф. Лигус

КРОКОВЕЄ КОЛО: Матеріали обласних учнівських науково-практичних народознавчих конференцій. Випуск 5 / Упорядкування та наукова редакція М.О. Семенової. – Харків: Ексклюзив, 2015. – 308 с.

ISBN

Збірка матеріалів обласних учнівських науково-практичних народознавчих конференцій у межах фестивалю «Кроковее коло», заснованого 2000 року Спілкою етнологів та фольклористів м. Харкова, містить результати наукових досліджень із актуальних проблем фольклористики, етнографії та народного мистецтва. Авторами наукових робіт є школярі та їхні керівники – педагоги й науковці, які разом із вихованцями вивчають традиційну народну культуру Слобідського краю. Матеріалами збірки є статті, тези, а також роботи, що репрезентувались у конкурсах-захистах учнів-членів Малої Академії Наук України.

Матеріали збірки можуть зацікавити як юних дослідників традиційної народної культури, так і фахівців із фольклористики та етнології, а також усіх небайдужих до проблем вивчення та збереження традиційної культурної спадщини рідного краю.

ISBN

© Семенова М.О., упорядник, 2015

ДЕКІЛЬКА СЛІВ ПРО «КРОКОВЕЄ КОЛО»

Фестиваль «Кроковеє коло» проводиться навесні. Його назва пов'язана з символом, виникнення якого сягає доби неоліту – колесом, що здіймали догори. Така традиція навесні зафіксована в різних регіонах України, у тому числі й на Харківщині. Навколо колеса зі стрічками (як ідеєю небесної води) водили хороводи, «співали козла».

У давнину рік поділяли на два сезони: холодний (зиму) і теплий (літо), що відбилося в багатьох елементах традиційної народної культури й навіть зафіксовано в народному сприйнятті християнського Стрітіння як зустрічі зими з літом. Зимовий і літній сезони мають і кульмінаційно значущі дати: Коляда (Різдво) і Купала. Що стосується Масляної (одна з її назв – Колодій), це свято є своєрідною межею між порами року. Можливо, ця межа проходила через час весняного рівнодення. Вона була пов'язана з відліком нового року, початок якого в багатьох народів належить періоду пробудження («воскресіння») природи, коли починаються польові роботи.

У реконструйованій Аріелем Голаном ранньохліборобській релігії небо співвідносилось з образом жіночого божества, а підземний світ – чоловічого. Круг, кільце в палеоліті й неоліті були символом неба й асоціювалися з богинею. Кільце може бути також символом освоєного людиною простору. Богиня вважалася покровителькою й утіленням живої природи. Одним з головних її втілень було дерево. Її образ був пов'язаний з похоронним культом і потойбічним світом. Вона дарувала дощ, а значить – і врожай, хоча в неоліті в неї переважали риси непередбачуваної стихії. К. Сосенко, А. Голан, С. Килимник уважали, що свято Коляди значно старше за греко-римські календи й пов'язане з ім'ям великої богині. Одне з найдавніших імен богині мало кореневу основу K.L. (Калі в Індії, у слов'янських народів Коляда, Колодій. Звідси – клікати, поклонятися, колесо, колода, кол, колодязь, культ тощо).

Із епохи бронзи бог землі «вийшов» на поверхню й поступово посів головне місце на небі. Культ богині неба занепав, хоча елементи шанування неолітичної богині збереглися у традиційній культурі донині, зокрема в українській Масниці.

За А. Голаном, образ Масляної сформувався в умовах ранньохліборобських культур в Передній Азії та був перейнятий

європейськими народами як релігійна традиція. На термін святкування Масляної позначився і вплив християнської традиції, яка Великим постом посунула Масляну на холодну частину року, віддаливши її від Великодня.

За Вяч. Вс. Івановим, «основним парним протиставленням у первісному мистецтві було протиставлення чоловічого й жіночого начал, що було пов'язане з особливостями соціальної організації та господарської діяльності первісної людини». Це відбилося на організації «двоїчних (дуалістичних) міфологій, які характерні для всіх ранніх етапів розвитку людської думки, що доведено сучасною культурною антропологією. Одна з назв масляного тижня – Колодій, в імені якого можна вгадати ритуального чоловіка Коляди. Колодієм називають також майстра, який робив колеса. Під час Коляди в Україні водять «козу», під час Масляної водять «козла», що відображає гендерні уявлення наших предків про два сезони: теплий чоловічий (весна, літо) і холодний жіночий (осінь, зима).

Звичай підносити на Масниці колесо від возу на жердині, «крокві» є доволі поширеним, що відбилося в обрядових піснях. В українських текстах зустрічаються «кремповое» (в записах Лесі Українки), «кроковее», «кроповое», «вербовое», колесо. Дівчата, прив'язуючи до колеса стрічки, ведуть хоровод, виконуючи обрядові пісні. Наприклад, в селі Яковенковім Балаклійського району Харківської області співали:

*Кроповое колесо
Вище тину стояло.
Много дива видало.*

Із тексту видно, що хороводна дія відбувається при піднятому колесі, яке може стежити за подіями (воно «стоїть», «бачить»). Тож колесо на жердині (дерево, стовп – символ богині) можна співвіднести з образом неолітичної богині або її атрибутом. Та й сам український вінок зі стрічками перетворює дівчину на богиню, адже А. Голан, який вивчав матеріали графічної символіки періоду неоліту, розшифрував графему кільця з променями, що відходять від нього, як символ богині, яка подає небесну воду.

Отже, давній символ «Кроковее коло» оживає, наповнюється новим змістом на нашому фестивалі традиційної народної культури.

М.О. Семенова

ПОЛОЖЕННЯ
XIV ВІДКРИТОГО ФЕСТИВАЛЮ ТРАДИЦІЙНОЇ
НАРОДНОЇ КУЛЬТУРИ «КРОКОВЕЄ КОЛО»
для дітей та молоді

15, 26, 29 березня 2015 року

I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Фестиваль «Кроковеє коло» є фестивалем традиційної народної культури Слобожанщини за участі дітей і молоді Харківської області та м. Харкова. Фестиваль заснований 2000 року за ініціативи Спілки етнологів і фольклористів міста Харкова та проводився за підтримки Управління освіти і науки Харківської облдержадміністрації, Управління культури Харківської міської ради, Управління освіти Харківської міської ради та Харківського обласного відділення Українського Фонду культури.

Від 2012 року організаторами фестивалю є Харківський обласний організаційно-методичний центр культури і мистецтва, Спілка етнологів та фольклористів міста Харкова за підтримки Департаменту культури і туризму Харківської облдержадміністрації.

II. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ФЕСТИВАЛЮ

Фестиваль проводиться з метою залучення дітей і молоді до дослідження, вивчення й відтворення найкращих взірців фольклорно-етнографічної спадщини нашого краю. Головним завданням фестивалю є заохочення дітей до активної дослідницької й виконавської діяльності зі збереження звичаїв, обрядів, традицій, автентичного співу, національного вбрання та традиційних художніх ремесел.

III. УМОВИ ТА ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ

Для участі в заходах фестивалю запрошуються учасники народознавчих, фольклорних, дослідницько-виконавських, вокальних гуртів, гуртків народних художніх ремесел клубних закладів, загальноосвітніх шкіл, шкіл естетичного виховання, будинків дитячої та юнацької творчості Харківської області та м. Харкова.

Програмою фестивалю охоплюється науково-практична

конференція, конкурси та заключні заходи (нагородження учасників, виставку та гала-концерт переможців).

Науково-практична народознавча конференція «КРОКОВЕЄ КОЛО» проводиться за тематичними напрямками: етнографія (календарна обрядовість, родина обрядовість, народні вірування та демонологія, традиційний народний одяг, житло, господарська діяльність і побут, народна кухня, ономастика. народна метеорологія тощо), фольклористика (світосприйняття людини традиційної народної культури через дослідження текстів усної народної творчості, у тому числі й дитячий і музичний фольклор), фольклорно-етнографічні та краєзнавчі матеріали, мистецтвознавство (дослідження художньо-практичної діяльності селянина та творчості народних майстрів у різних жанрах традиційно-ужиткового мистецтва).

Головна умова: у доповіді на науково-практичній конференції необхідно посилатися на власні дослідження й матеріали.

Регламент: доповідь чи повідомлення – до 7 хв.; обговорення – до 10 хв. Текст доповіді має не перевищувати 10 друкованих сторінок й окремо подається на електронному носії.

Вік учасників: у конференції беруть участь школярі від 12 років.

Доповіді чи наукові повідомлення подаються організаторам на паперовім й електронному носії під час проведення конференції.

КОНКУРСИ ФЕСТИВАЛЮ ПРОВОДЯТЬСЯ ЗА ТАКИМИ НОМІНАЦІЯМИ:

• **«фольклористично-етнографічні дієства чи народознавча програма»** (інсценізація календарних свят, родинної обрядовості, традиційного побуту, що є показником знання традиційної культури нашого краю, майстерність виконання різних жанрів музичного фольклору);

- **«автентичний спів»** (гуртовий спів);
- **«автентичний спів»** (солоспів);
- **«традиційні художні ремесла»** (писанкарство, вишивка, витинанка, художній розпис, ткацтво, лозоплетіння, кераміка, різьблення, вироби з соломки, вироби з бісеру, народна лялька).

Учасники привозять до 5 робіт на конкурс і виконують одну роботу на місці (із собою потрібно взяти необхідний матеріал для виконання робіт). Подані роботи на конкурс мають бути відповідно оформлені для представлення на виставці.

Для участі в конкурсних заходах фестивалю запрошуються учасники народознавчих, дослідницько-виконавських гуртів загальноосвітніх шкіл, шкіл естетичного виховання, будинків дитячої та юнацької творчості, клубних закладів Харківської області та м. Харкова, а також окремі виконавці (учасники).

Головна умова: до конкурсного виступу за номінаціями «фольклористично-етнографічні дійства» та «автентичний спів» (гуртовий і солоспів) необхідно долучити фольклорно-етнографічні матеріали власних досліджень чи експедицій. Під час показу програми членам журі необхідно подати власні матеріали з короткою довідкою, у якому селі, районі, області та коли записано матеріал, а також прізвище, ім'я, по батькові, дата й місце народження інформанта.

Регламент:

- фольклористично-етнографічні дійства – 10-15 хвилин;
- автентичний спів (гуртовий спів, солоспів) – 2 пісні (загальною тривалістю до 3 хвилин);
- традиційні художні ремесла – 3 години.

Вікові категорії:

- 1 категорія (молодший вік) – від 6 до 12 років;
- 2 категорія (підлітки та старші школярі) – від 13 до 17 років;
- 3 категорія – студентська молодь (бере участь у конкурсах фольклористично-етнографічних програм, гуртового та сольного співу).

Кількість учасників фольклористично-етнографічних дійств не має перевищувати 15 осіб.

Критерії оцінювання фольклористично-етнографічних дійств та автентичного співу: відповідність народним традиціям; виконавська майстерність; якість постановки конкурсної програми; відтворення автентичного співу; послуговування обрядовою атрибутикою, традиційним народним костюмом.

Критерії оцінювання традиційних народних ремесел: відтворення традиційності народних ремесел, майстерність виконання, якість оформлення робіт.

Колективу (учаснику) для участі в конкурсах та конференції необхідно надіслати: заявку-анкету (див. додатки) до **1 березня 2015 року** на e-mail: oblculture@rambler.ru (обов'язково продублювати на oliynyk7@mail.ru) або на адресу: вул. Пушкінська, 62, м. Харків, 61002, Харківський обласний організаційно-методичний центр культури і мистецтв тел./ факс +38(057) 700-26-62, 700-38-91.

При реєстрації колективів необхідно мати список учасників колективу в 2-х примірниках, завірених печаткою районних відділів освіти, культури (для учасників з області) або печаткою закладів м. Харкова (для учасників з м. Харкова). Телефони для довідок: (096)23-30-513; (095)69-68-103 – Наталія Петрівна Олійник, 700-35-49, (050)90-30-234 – Галина Василівна Лук'янець.

IV. МІСЦЕ ТА ЧАС ПРОВЕДЕННЯ

15 березня 2015 р. «Традиційні народні художні ремесла».

Місце проведення – Обласний організаційно-методичний центр культури і мистецтва (вул. Пушкінська, 62, ст. метро «Пушкінська» або «Архітектора Бекетова»).

9.00 – заїзд та реєстрація учасників конкурсу.

10.00-14.00 – виставка та виконання конкурсних робіт.

26 березня 2015 р. Учнівська науково-практична народознавча конференція «Кроковес коло».

Урочисте відкриття виставки робіт і нагородження переможців конкурсу традиційних народних художніх ремесел.

Місце проведення – Обласний організаційно-методичний центр культури і мистецтва (вул. Пушкінська, 62, ст. метро «Пушкінська» або «Архітектора Бекетова»).

9.30 – заїзд та реєстрація учасників науково-практичної конференції.

10.00 – відкриття виставки та нагородження переможців конкурсу традиційних народних ремесел, початок науково-практичної конференції.

29 березня 2015 р. Конкурси «Солоспів», «Гуртовий спів», «Фольклористично-етнографічні дійства чи народознавча програма» серед учасників з м. Харкова та Харківської області.

Місце проведення – Обласний організаційно-методичний

центр культури і мистецтва (вул. Пушкінська, 62, ст. метро «Пушкінська» або «Архітектора Бекетова»).

9.00 – заїзд та реєстрація творчих колективів та окремих виконавців м. Харкова та Харківської області;

10.00 – огляд конкурсних програм.

Травень 2015 р. – гала-концерт переможців конкурсів фестивалю, про дату буде повідомлено додатково.

V. ФІНАНСУВАННЯ ФЕСТИВАЛЮ ТА НАГОРОДЖЕННЯ ПЕРЕМОЖЦІВ

Участь у фестивалі безкоштовна. Витрати на відрядження колективів (солістів), осіб, які їх супроводжують, за рахунок організацій, що відряджають. Фінансування фестивалю здійснюється за рахунок бюджетних і спонсорських коштів.

Усі учасники фестивалю відзначаються подяками. Переможці конкурсів набувають звання лауреата (I, II, III місце) та нагороджуються відповідними дипломами. Журі має право не присуджувати всіх місць. До складу журі запрошуються фахівці в кількості 3-7 осіб. Члени журі мають право відбирати найкращі уривки конкурсних програм, окремі пісні для гала-концерту та роботи для виставки переможців конкурсу традиційних народних ремесел.

АДРЕСА ОРГКОМІТЕТУ: Харківський обласний організаційно-методичний центр культури і мистецтва, вул. Пушкінська, 62, м. Харків, 61002.

Тел./ факс +38(057) 700-26-62, 700-38-91, тел. +38(057) 700-35-45

E-mail: oblculture@rambler.ru, oliynyk7@mail.ru

Спілка етнологів та фольклористів м. Харкова

ЕТНОГРАФІЯ

КАЛЕНДАРНА ОБРЯДОВІСТЬ

Любов Строкан,
учениця 10-А класу Печенізького ліцею
ім. Г. Семирадського Печенізької районної
ради Харківської області
Керівник – **Л.М. Байбак**

ОСОБЛИВОСТІ РІЗДВЯНОЇ ОБРЯДОВОСТІ В СМТ ПЕЧЕНІГИ ПЕЧЕНІЗЬКОГО РАЙОНУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

ВСТУП

Актуальність дослідження. Фольклор – народна мудрість, скарбниця життя, у якій відбито світоглядні, етичні й естетичні погляди народу. Зі століття в століття переходить усна народна творчість від старшого покоління до молоді, передаючи життєрадісність, волелюбність, моральні почуття, вірування українського народу. Однак із плином часу нащадки забувають самотутні традиції своїх пращурів, поступово втрачають до них інтерес, видозмінюють їх, перетворюючи на ритуал етикету, частину культурної традиції. Тож нині, в епоху розбудови національної держави, доцільно вивчати й відроджувати звичаї та обряди, прилучаючи до них своїх дітей, адже ми є спадкоємцями та продовжувачами традицій і звичаїв наших пращурів

Мета дослідження – комплексне дослідження різдвяної обрядовості та її фольклорної основи – колядок, опрацювання досліджень із фольклористики цього жанру, запис фольклорно-етнографічних матеріалів із вуст односельців.

Завдання дослідження: узагальнити різдвяну обрядовість на Слобожанщині й дослідити її на Печеніжчині, виявити її осередкові особливості та спільні риси з іншими районами Харківщини.

Об'єкт дослідження: обряд Свят-вечора та Різдва Христового на Слобожанщині.

Предмет дослідження: порівняльний аналіз різдвяної

обрядовості та колядок Печенізького району Харківської області з іншими матеріалами, записаними на Слобожанщині.

Методи дослідження: методи синтезу, аналізу, спостереження, дослідницький, пошуковий.

Характеристика опрацьованих джерел і літератури. Основою для написання роботи слугували праці фольклористів: О.В. Астахова, Г.С. Лозко, Г.В. Лук'яшко, В.К. Сапіги, В.Т. Скуратівського, К.Сосенка, М.Ф. Сумцова, М.Н. Шкоди та власні фольк-лорно-етнографічні матеріали: розповіді, зібрані з вуст односельців, настоятеля Свято-Преображенського храму смт Печеніги – Іоана Сороки, пісні з репертуару Печенізького вокально-фольклорного гурту «Криниця».

Наукова новизна роботи полягає в систематизуванні й узагальненні матеріалу щодо особливостей святкування Святвечора та Різдва в Печенігах і компаративному аналізі цих звичаїв на території Слобожанщини та Печеніг на початку 20 ст. – 21 ст.

Практичне значення роботи полягає в тому, що матеріали і висновки роботи можуть стати в нагоді при вивченні народознавства, у позакласній роботі вчителів, під час підготовки до уроків із української мови, розвитку мовлення. Дослідження може стати вагомим підґрунтям всім, хто цікавиться обрядовими піснями та звичаями українського народу, зокрема Слобожанщини.

1. ОБРЯДОВІСТЬ СВЯТ-ВЕЧОРА ТА РІЗДВА ХРИСТОВОГО НА СЛОБОЖАНЩИНІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 20 СТОЛІТТЯ

1.1. Історія виникнення різдвяної обрядовості

Нематеріальна культурна спадщина складається з традицій, звичаїв, усної народної творчості. Якщо звичай – це форма поведінки, прийнята певною суспільною групою, якою регулюється широка сфера суспільних справ, то традиція є передачею від одного покоління до іншого того, що є змістом народної культури: звичаїв, поглядів, вірувань, способів мислення й виховання, морально-етичних норм і визначається суспільно важливим як для сучасного, так і для майбутнього народу. Українці мають багаті й своєрідні народні традиції та звичаї.

Історія виникнення Коляди-Різдва сягає давніх часів. У 10 ст. на Русі було запроваджено християнство й відтоді свято Різдва

Христового стало невід'ємною частиною нашої культури. За легендою, Різдво в давнину – це свято на честь могутнього бога Рода – творця Всесвіту. Від прадавніх часів так стало називатися велике свято Різдва світла, яке за 12 священних ночей творення Всесвіту, (25 грудня – 6 січня) кожна з яких тривала 1000 днів, подарувала нам богиня всього суцього – Лада. Тоді народилося життя й увесь земний світ: золоте сонце на Святий вечір, ясен місяць на Щедрий вечір та богиня кришталевої води Дана на Водохрещу. Тож на честь творця готували 12 священних страв, які є жертвою 12-ти сузір'ям, бо приготовлені від їх Живого вогню.

Свято Різдва Христового було запроваджене у 30-тих роках 2 ст. в Олександрії. Давні римляни врочисто вшановували тоді народження небесного світила в день зимового сонцестояння. Щоб протидіяти цьому давньому звичаю, християнський Рим на місце Сонця-Бога поставив свято Сонця-Богочоловіка. Від 354 року католицька церква називає Ісуса Христа Сонцем Правди, Сонцем Справедливості. У православній церкві прихильниками свята Різдва Христового 25 грудня стали святі Василь Великий, Іоанн Златоуст. Нині православна церква відзначає це свято 7 січня.

Святкуванню дня Різдва Христового передував сорокаденний Пилипівський піст і Святий вечір. До Різдва Христового віряни готувалися молитвами та постом. Різдвяний піст бере свій початок із переказів про святого Апостола Пилипа. Кат, який його стратив, стверджував, що апостол перед смертю просив у Бога покарання для своїх мучителів. І йому було повідомлено, що Святий Пилип має відбути покуту і сорок днів по своїй смерті не зможе ввійти до раю, тому Святий Пилип просив інших апостолів, щоб вони молились і постились за нього сорок днів. Цю традицію було передано всім вірянам. В Україні різдвяний піст бере свій початок з 9 ст., він триває від дня Святого Пилипа (27 листопада) до Святого вечора (6 січня). Цієї традиції українці дотримуються й нині.

1.2. Свят-вечір на Слобожанщині на початку 20 століття

Різдво – одне з найулюбленіших свят українців, а святкувати його починали 6 січня ввечері. В Україні цей вечір отримав назву Свят-вечір, Багата кутя, Вілія. Іще вдосвіта жінка приступала до праці. Першою магичною дією було добування нового вогню. Господиня діставала з покуття кремій і кресало, які останні

дванадцять днів лежали під образами, хрестилася тричі та, ставши обличчям до схід сонця, викресала «новий вогонь», яким розпалювала в печі дванадцять полін, що припасала та сушила дванадцять днів останнього місяця. І починала готувати дванадцять пісних свят-вечірніх страв, обов'язковою серед яких була кутя. До неї додавали солоду, але пам'ятали відоме прислів'я: «Не передай куті меду».

Кутя – це основна обрядова їжа. Разом із узваром вона є своєрідною ознакою смерті Христа, тому на поминках обов'язково готують цю страву. Її ще називають «четвертою страшною кутею».

У той час, коли господиня поралася біля печі, господар напоював худобу, підстеляв свіжою соломною та давав їй пахучого сіна, відкидав сніг від хати, розчищав стежки, уважно оглядав усе господарство. У цей день не снідали й не обідали. Дітям, які не могли терпіти голоду, мати дозволяла дещо з'їсти, але лише в обідній час. На заході сонця починалося готування домашнього вівтаря з найважливішого домашнього знаряддя та снопа жита – символу врожаю. Господар заносив до оселі сніп жита — «Дідуха».

«Дідух» – це прадід, перший предок народу, батько первісної рідні, таємнича містична постать, ще «Дідуха» називають Колядою, а Коляда – це символ Різдва. Слово «Дідух» має давнє коріння. У нашого народу був розвинений культ пращурів. У кожній родині поіменно знали й відповідно шанували до сьомого коліна всіх попередників. Уважалося, що душі (духи) предків постійно контактують із родиною, допомагають у господарській діяльності, сприяють родючості ниви, оберігають збіжжя від пожеж, повеней, граду, стежать, щоб у родині був лад і спокій. Тож в давнину чотири рази на рік влаштовували сімейну «вечерю для дідів», на яку запрошували душі всіх своїх предків. Для неї готували спеціальні обрядові страви – коливо та кутю, що вважалися їжею богів. Присутність «Дідуха» привносила в родину святочність, затишок і врочистість. За віруванням дайбожичів, «Дідух» був покровителем роду, своєрідним богом духів (душ) усіх, хто відійшов від родини, через нього здійснювався духовний зв'язок між предками й нащадками. Якщо господарі дотримувалися давніх традицій: поважали старших, берегли пам'ять свого родоводу, шанувалися між собою, передавали у спадок духовні обереги, – то духи предків, освячені поважним «Дідухом», оберігали родину

від злих і нечистих сил. Виготовляли «Дідух» з першого зажинкового снопа. Кільканадцять пучків ув'язували в пишній сніп, знизу робили розгалуження, щоб «Дідух» міг стояти, прикрашали.

Переступаючи поріг, господар скидав шапку й вітався з господинею, ніби вперше входив до хати, бажав здоров'я, достатку: «Віншую вас зі щастям, здоров'ям, із цим Святим вечором, щоб ви в щасті та здоров'ї ці свята провели та других дочекались – від ста літ до ста літ, поки нам Пан Бог назначить вік!» Повіншувачи, господар підносив «Дідуха» високо над столом і ставив на покутті під образами. Після чого знову виходив із хати й заносив оберемок соломи та сіна на згадку про вертеп і ясла (сіно – символ, пов'язаний із народженням Спасителя, якого мати поклала на сіно в ясла, а солома – це символ добрих духів, добробуту родини). Солому батько розстеляв по долівці, а сіно ділив на дві нерівні частини. Меншу клав на покутній бік столу, а з більшої робив копичку під столом. Зверху на копиці сіна ставили черепок зі слабким вогником, де курився ладан, наповнюючи хату святочними пахощами. На сіно, намощене на покутньому кінці столу, «невинна душа» (дитина до семи років) клала три хлібини або калачі, грудку солі та ставила велику воскову свічку. Мати виставляла полумиски з вечерею на стіл, а на сіно, що на покутті біля «вівтаря», ставила горщик із кутею та узваром. І при цьому приказувала: «Іди, кутя, на покуття, а узвар на базар» або: «Кво, кво, кип, кутя на покуття». У селі Ясеновому на Валківщині кутю на покуть ставив чоловік, батько або дід – старійшина роду.

Після сходження на небі першої зірки, батько врочисто сповіщав родині, що Святий вечір уже почався. Але перш, ніж приступити до вечері, йому треба нагодувати худобу й «запросити гостей». Господар брав миску, підходив до столу й набирав по кілька ложок кожної страви. Господиня давала йому хлібину та черпак із медом, а для пса окремо – окраєць хліба і грудку овечого лою. Тримаючи в руках усі ці «дари», у кожусі, але без шапки батько виходив з хати, давав собаці їсти й говорив: «Це той хліб і вівці, що ти доглядав мені весь Божий рік. Як служитимеш вірно й цього року, то наступного Святого вечора ще більше візьмеш!» – Зайшовши до стайні, промовляв: «Благословляю тебе цим святим хлібом і закликаю на тебе добро, щоб ти звіра не боялася, грому не лякалася, та щоб минали тебе чорні напасті!»

Отак, поблагословивши, він брав черпак із медом і малював хрестик межи очима кожної тварини. Після цього в мите дерев'яне корито сипав із миски вечерю, кришив туди хліб, досипав борошна, солив сіллю, усе це добре перемішував дерев'яною копистою й розділяв поміж усіма тваринами, що були в господарстві. Після цього господар, якщо мав пасіку, відвідував бджіл, а господиня – курей, качок, гусей і всіх їх годувала кутею (вареною пшеницею). У Печенігах перед вечерею світили лампадку, молилися, тато першим починав їсти, тричі підкидав кутю ложкою до стелі й говорив: «Господи, благословляй». Спробувавши куті, хазяїн відкладав вершок у миску й ішов на поріг гукати Мороза вечеряти.

На Слобожанщині господар із оселі не виходив, так як в інших регіонах України. Стоячи на порозі, він гукав: «Морозе, Морозе, йди до нас кутю їсти!» – На мить зупинявся, вслухався в тишу і знову гукав: «Морозе, Морозе, йди до нас на вечерю!» Після третього разу він сердито погрожував бичом, промовляючи: «Як не йдеш, то не йди і на жито-пшеницю, усяку пашницю. Іди краще на моря, на ліси та на круті гори, а нам шкоди не роби!»

В.Л. Жигилій згадувала, що «... раніше накладали в горщик куті для Мороза і ставили на призьбу: хай буде морозові – повечеряє, бо, може, його тут зараз нема, онде далі пішов, а йтиме – горшечок стоїть, він поїсть і далі піде, а до нас буде ласкавий, нічого на вгороді не поморозе». Коли кликали Мороза, обов'язково вимовляли спочатку: «Морозе, Морозе, йди до нас вечеряти!» А далі господар говорив вільний текст, наприклад: «Морозе, йди до нас вечеряти, та не морозь ні циплятка, ні коровки!», – або: «Морозе, хороший дядьку, заходь кутю їсти, щоб не зморозив ягнятка, овечки, курятка [12, с. 51]». У селі Станичному Нововодолазького р-ну господар перед тим, як кликати Мороза вечеряти, брав горшечок або макітерку, ставив на підвіконня і кликав через вікно: «Морозе, Морозе, йди до нас вечеряти, а не йдеш вечеряти, то не йди й морозити ні курят, ні качат, ні ягнят, ні телят. Не йди до нас, Морозино, а йди геть з Богом!»

К.І Медяник з села Мурафи Краснокутського р-ну згадувала: «Доки батько не перехрестить кутю, страви, не покличе Мороза вечеряти, до столу не сідали. Кликати Мороза виходили на поріг, говорили: «Морозе, Морозе, не заморозь моїх дітей ні в полі, ні в дорозі, ні коней, ні мене, ні волів». Потім господар запрошував

сірого вовка: «Йди і ти на кутю, сірий вовче, а як не йдеш, то не бери у нас ні телят, ні ягнят, ні малих поросят!» Також господар просив чорні бурі та злії вітри прийти на вечерю: «Чорні бурі та злії вітри, приходьте до нас на Святу вечерю! А коли тепер не йдете на дари божі, страви ситі, на горілки палені, на все великеє добро, на яке ми вас просимо, то не приходьте до нас і влітку, та не робіть нам шкоди на ярині і на житі» [12, с. 52].

В уяві чоловік звертався до всіх неприязних людей, які орудували злою силою: «Грабіжники, чорнокнижники, мольфари, прошу вас на вечерю! Як не маєте змоги явитися на Різдво, так аби не мали ви волі тої зло зробити в хаті моїй. І як вас тепер не видно і не чути, так аби вас не було видно та не чути цілий рік». Повернувшись до хати, господар обкурював ладаном оселю та клав його на камінь під стіл, щоб викурити нечисту силу з оселі.

Свята вечеря — це спільна вечеря всього роду. Уважали, що навіть мертві родичі й безвісти зниклі — усі мають у цей вечір зібратися разом, щоб трапезувати цілим родом. Живі, пам'ятаючи своїх мертвих родичів, ставили для них кутю та узвар на вікна, розкидали варений біб по кутках, залишали немитими ложки та миски після вечері, — «щоб душі могли їх лизати для поживи». Сідаючи на стілець чи на лавку, продували місце, — «щоб не привалити собою мертвих душ», бо в цей вечір «мертвих душ з'являється сила-силенна! І скрізь вони є: на лавках, на вікнах, на столі та під столом...». Господар запрошував всі мертві душі на свят-вечерю, брав миску з кутею, ставив її на шматок полотна, запалював свічку і ліпив її до миски.

Усе це він брав обома руками й обходив тричі «за сонцем» навколо столу. Потім ставив миску на стіл, ставав на коліна перед образами й молився за померлі душі. Жінка й діти наслідували приклад батька, і всі разом молилися вголос: «Просимо тебе, Боже, щоб і тих душ до вечері допустив, що ми про них не знаємо, що в лісі заблудилися, у водах утопилися, у темних нетрях задушилися. Молимося тобі, Боже, за них, молимося про тих, яких ніхто не знає, лягаючи і встаючи, і, дорогою йдучи, ніхто не згадає. А вони, бідні душі, гірко в пеклі пробувають і цього Святого вечора чекають. Від нас у цей вечір молитви йдуть і мертві душі спом'януть!» Перехрестившись тричі, уся родина повторювала за батьком другу молитву — «за себе»: «Господи, захисти худібку мою від звіра, а мене грішного (ім'я рек.) від віри

поганої та від безвір'я – на росах, на водах та на тяжких переходах. Дякуємо Богові Святому, що поміг нам дочекатись у мирі та спокої цих Божих свят. Та допоможи, Боже, їх у радості відправити і від цих за рік других дочекатись. Амінь».

Після молитви господар знову брав у руки миску з кутею, і з полотном та свічкою передавав її господині, кажучи: «Ми всі з усього щирого серця та з Божої волі кличемо праведні та грішні душі на Святу вечерю, даємо їм усе, що маємо, щоб вони на тім світі вечеряли, як ми тут. Ми дбаємо й за тих померлих душ, що на світі погибли й порятунку не мали. Нехай Бог прийме для них цю нашу вечерю. Я їх запрошую й закликаю на цю тайну вечерю, скільки в цім полотні є дірочок стільки, скільки зернин у солодкій куті Божій. Амінь». Господиня брала з рук господаря миску, ставила на стіл, і родина починала вечеряти. Усі страви споживались із глибоких тарілок чи полумисків лише ложками, щоб «добро не переводилося». Спочатку їли кутю, а потім – голубці, вареники, смажену рибу, капусту – усе, що готувалось, а запивали узваром.

Бувало так, що господарі вже поважні люди, і їхні діти розбрелися по світові або повмирали, а вони на старості літ лишилися самотніми. Осиротіла мати, сідаючи за Святу вечерю, згадувала сина такими словами: «Сину мій, синочку, Свириде, хто сказав би, що ти вже цього Свят-вечора не будеш із нами вечеряти, а будеш по світі блукати? Тут твоє місце порожнє стоїть, тут і твоя ложечка лежить — тебе дожидає!»

Якщо на цей час траплявся сторонній чоловік, його теж запрошували до столу. Гість на Святій вечері, за віруванням наших предків, приносив щастя в дім. Після того, як родина повечеряла, батьки посилали дітей нести вечерю.

На Печеніжчині вечерю носили спочатку хрещеній, потім хрещеному (завичай, це була кутя, залита узваром, та пиріжок). Зі словами: *«Із Різдом Христовим! Батько й мати прислали Вам вечерю»*. Найчастіше хрещені забирали горщик із кутею, садовили за стіл діточок, пригощали своєю вечерею, взамін давали хрещеникам кутю, цукерки, обов'язково дівчинці – бариню, хлопцям – коники. В кого була можливість, ті давали дітям тканину, сорочку або на сорочку, іноді – гроші. К.М. Чугай із с. Артемівки Печенізького р-ну згадувала: *«Давали дівчатам «барині», а хлопцям – «конів». Приказували: «Щоб ти був скорий на ноги, щоб все скоро робив, коня тобі даю, рости здоровий!»*

А дівчині: «Будь здорова, щаслива і гарна, як ця бариня!»

Після хрещених діти несли вечерю тітці чи дядькові, якщо такі були, бабі й дідові, бабі – повитусі. Н.Ф. Панова із смт Печеніги згадувала: *«Постукають у двері, переступлять поріг, хлопчина скине шапку і говорить: «Добрий вечір, зі Святим вечором, будьте здорові! Просили батько й мати, і ми вас просимо на вечерю – нате вам вечерю!».*

Баба забирала з дитячих рук вузлик, роздягала своїх онуків, садовила за стіл, частуючи солодкою кутею. Дід давав онукам горіхи та по кілька дрібних монет. Потім баба загортала їм у вузлик свій калач, кілька пиріжків чи вареників – обмінювала вечерю.

По вечері починалися забави.

1.3. Традиції святкування Різдва Христового

Свято Різдва Христового починалося зі святкового богослужіння в церкві, після якого кожна оселя дожидалася першого полазника. Дівчата в передріздвяних обрядах участі не брали. Пахолкували лише хлопці або чоловіки.

Пахолкуванням називають різдвяні вітальні вірші, за які обдаровували малечу. Також їх називали «віншувальниками». Найчастіше діти вітали господарів такими словами:

Я, маленький пахольчик,
Зліз на стовпчик,
У дудочку граю,
З Різдом поздоровляю! (див. дод. А)

По всіх селах були поширені тексти дитячих колядок «Колядин, колядин», «Коляд, коляд, колядниця». До колядок, із погляду фольклористів, слід віднести й тексти типу «Я маленька дівочка», за структурою близькі пахолкуванням (див. дод. Б).

Загалом, віншувальників чекали з нетерпінням як добрих сповісників і щедро віддячували яблуками, горіхами, бубликами. Уважалось, чим більше дітей-полазників завітає до хати, тим щедрішим буде Новий рік. Після привітання родина сідала за вранішню свят-вечерю, доки не зійшло сонце, адже за віруваннями, добрі духи перебувають у хаті лише з сутінками. При цьому господар скроплював свяченою водою оселю, обкурював зіллям і запалював свічку. Помолившись, усі сідали на простелені рушники, при цьому продмухували місце, щоб

не покалічити духів. Після першої ложки куті господар піднімав келих і виголошував: «Будьмо здорові, зі Святим Різдрвом! Хай Господь милує нас і має у своїй опіці на кожному кроці, а всім померлим, пошли, Боже, царство небесне, раювання в небі!» У деяких регіонах України «водили козу», а в деяких «звідували». На вулицях можна було побачити групи колядників.

Слово «коляда» походить від давньоримської назви Нового року, який святкувався в другій половині грудня. У перекладі з римської мови «коляда» значить «хвалити». Слово «коляда» є і в мовах більшості народів Європи. В українській мові це слово має кілька значень: різдвяне свято, величальна пісня, що співається під час різдвяних свят, винагорода грошима або продуктами за величальну різдвяну пісню. Деякі українські історики вважають, що назва «коляда» походить від імені одного з язичницьких богів. Коляда – це бог свята й миру давніх слов'ян.

У Печенігах чоловіки та великі хлопці носили «звізду», побутувала назва «звіздуюти», «ходити зі звіздою». *«Звізду робили з сита або жерсті по 5 кутів (рогів), кожен рiг iншого кольору з красної бумажки, голубої, робили 5 квіток, до кожного рогу по одній, а всередині свічечка горить. Як крутнеш – стрьопи летять з квіток (порізано так ленточки)»*. У селі Рябухиному Нововодолазького р-ну «на довгу жердину чіпляли колесо, зроблене з паперу, і малювали на ньому сонце. З цим колесом ходили «як світла бажали і несли в хату» [12, с. 59].

За спогадами О.І. Шейко та О.І. Минко з села Минківки Валківського р-ну, «та ватага, яка носила звізду, – звіздуюла, інші ходили рожествували, вітали зі святами, але без звізди. Тим, що ходили зі звіздою, господарі більше давали гостинців, бо вони співали і «Рожество» («Рожество твоє, Христе Боже наш» – тропар) і «Звізду» («Іде звізда чудна»). Коли співали «Звізду», то засвічували в зірці свічку». «Співали «Рожество твоє» дуже гучно – так співають, аж хата розлягається» [12, с. 59].

Колядувати ходили хлопчачими та дівочими ватагами. Хлопці ходили 7 січня весь день, а дівчата – увечері, а більше – 8 січня, у Богородичний день. Колядницька ватага складалася з двадцяти осіб, серед яких музиканти, танцюристи, скарбники. Пританцьовуючи та жартуючи, хлопці ходили від дому до дому. Колядки співали переважно «божественні», у яких ідеться про народження Ісуса Христа. У пам'яті селян збереглося багато

колядок-побажань доброї долі господарям хати, окремі колядки (на долю дівчини, хлопця), що мають дохристиянське походження. Н.П. Макарова з смт Печеніги пригадала, що незаміжній дівчині співали колядку «Стиха, браття, підступайте», нежонатому хлопцю – «Соколе ясний, паничу красний» (див. дод. В).

Отже, різдвяна обрядовість є системою дій, пов'язаних з певними дійовими особами та предметами. Кожна з обрядодій у загальному комплексі має свій характер і несе певне функціонально-сміслові навантаження. Структура обряду Свят-вечора та Різдва різних областей Слобожанщини, зокрема смт Печеніги, є схожа і становить невід'ємну частину обрядовості всієї Слобожанщини.

2. СУЧАСНИЙ ОБРЯД СВЯТ-ВЕЧОРА ТА РІЗДВА ХРИСТОВОГО В СЕЛИЩІ МІСЬКОГО ТИПУ ПЕЧЕНІГИ

Нині Свят-вечір та Різдво Христове – одне з найулюбленіших зимових свят, яке з нетерпінням чекають не лише малеча, а й дорослі. Безперечно, сьогодні різдвяна обрядовість зазнала певних змін. І хоча в більшості сімей обряд Свят-вечора має символічний характер, усе ж таки в Печенігах є берегині, які прилучають народ до традицій наших пращурів. Це члени вокально-фольклорного гурту «Криниця» на чолі з Н.Ф. Пановою та її матусею Р.І. Багацькою, які щороку радують односельців колятками та вертепною виставою. Вертеп – це різдвяний ляльковий театр (переносний двоповерховий будиночок, що з'явився в 16-17 ст.). Цьому дійству сприяє настоятель Свято-Преображенського храму смт. Печеніги – Іоанн Сорока.

Як і в давнину, обряд Свят-вечора розпочинався для віруючих людей ізранку. Удосвіта господиня починала готувати 12 пісних страв, обов'язково кутю: це міг бути рис із узваром або перловка з родзинками, курагою та печиво у формі ластівки. (Пересічні громадяни готують увечері після роботи, кількості страв не дотримуються, але серед них обов'язково є кутя). Протягом дня нічого не їдять, лише дітям дозволяється з'їсти щось пісне. Після засвічення на небі першої зірочки батько або старший син заносили до будинку «Дідуха». Сучасний «Дідух» – це сніп соломи, пучок трави або придбаний у крамниці домовичок.

Сім'я підходила до ікон, які є в оселі, і починала співати

колядки, прославляючи новонародженого Спасителя та непорочну Діву Марію, просити в них різних благ. Після цього господиня запрошувала всіх до столу, на якому стояв лише «Дідух» та свічки, що запалювали за кількістю осіб, які проживають в оселі. Діти розстеляли на столі й під ним сіно, а мати подавала їжу обов'язково в глибокому святковому посуді. У цей вечір їли лише ложками. Першою стравою, яку починають їсти, є кутя. Після того, як батько її скуштує, господиня відносила її на покуть. Після вечері вся родина знову виконувала традиційні святкові колядки «Добрий вечір тобі, пане господарю», «По всьому світі стала новина» (див. дод. Г).

Потім господар з господинею набирали в окрему миску по ложці кожної страви та йшли годувати собаку, kota, а якщо поряд живуть бездомні тваринки, обов'язково давали їсти їм. Діти старшого віку самі несли вечерю хрещеним, а малі йшли разом із батьками. Носили кутю, солодоці, випічку, пляшку. Пересічні громадяни несли м'ясні страви. Заходячи в будинок до хрещених, вони говорили: «Святий вечір настав. Діва Марія сина народила, зі святом Вас, мамо й тато! Ви, напевно, голодні, тож я вечерю Вам приніс, скуштуйте, будьте ласкаві». Хрещені запрошували дітей до столу, частували їх, потім давали подарунки або гроші. Якщо хресниця чи хресник досягли 14 років, то їм хрещені дарували дорогі подарунки, наприклад, золоту каблучку, браслет, ланцюжок.

Різдво починалося зі святкового богослужіння, після якого діти Недільної школи виконували Вертеп. Його виконавці рядилися в царів, волхвів, пастухів та інших персонажів. Символічно в храмі знаходилася різдвяна ялинка та Вертеп – печера, що є прообразом печери, у якій народився Спаситель. Діти виконували колядки, щедрівки, зображували сцени Різдва, після чого настоятель храму дарував подарунки вихованцям Недільної школи й людям, які потребували допомоги, і накривав святковий стіл для парафіян. Після богослужіння кожна сім'я чекала пахолика, полазника, «посівальника». Це може бути як дитина, так і чоловік будь-якого віку. Найчастіше пахолики проголошували вірші на честь Різдва Христового, бажали добра, достатку:

1.	2.
Я – маленький хлопчик,	Коляд, коляд, колядниця!
Зліз на стовпчик,	Добра з маком паляниця!
У дудочку граю,	А пісна не така,
З Різдрвом Вас вітаю!	Дасте, дядьку, четвертака?

3.

Сію, вію, посіваю,
З Різдвом Христовим Вас вітаю.
Щоб родило Вам в сараї,
Щоб щастило Вам у маї,
Щоб грошей було багато,
Й працювали ви завзято!

Посівальникам люди дають від 5 до 20 гривень. Нині їх не так багато, тому дехто звечора запрошує до себе пахоликів. Чоловікам наливають чарку або дають із собою пляшку. Удень на вулицях селища можна побачити гурт колядників, які носять «звізду», заходять до осель і вітають з Різдвом колядками «Пане-хазяїн», «Радуйся, наш український народе», «Рано дзвони людей побудили», «Діва сина народила», «Добрий вечір тобі, пане Господарю», «Нова радість стала», «По всьому світі стала новина» (див. дод. Д.)

Після ранкової служби в церкві сім'я сідала за вранішню свят-вечерю. Перед говінням господар скроплював усе свяченою водою, обкурював пахучим зіллям оселю, поздоровляли всіх із Різдвом Христовим. Після трапези мили посуд, бо наступна трапеза скоромна. Усі з нетерпінням чекали на м'ясні страви, а на вулиці розпочиналося колядування. Колядували переважно жіночими ватагами (10-12 осіб) – часто це жінки 45-50 років та молодь. Обов'язково співали тропар: «Рождество твоє, Христе Боже наш» або «Звізда ясна воссіяла». У Печенігах виконують переважно колядки, авторами яких є Н.Ф. Панова, П.П. Василенко. Святкування Різдва тривало аж до 14 січня – Старого нового року. Охочі ходили до рідних і знайомих, колядуючи та щедруючи, прославляючи новонародженого Спасителя.

Отже, у смт Печеніги різдвяна обрядовість має певні особливості, а саме:

- однією з обов'язкових страв, що готує господиня на Свят-вечір, є печиво у формі ластівки, за народним повір'ям, саме вона принесла в Україну звістку про народження Ісуса Христа; кутя має бути з курагою, родзинками та варенням, щоб перехід у той світ не був таким гірким;
- вечерю несуть спочатку хрещеній, потім хрещеному, тому що без жінки життя неможливе, саме вона є зачинателькою роду;
- якщо діти дорослі, то їхні батьки несуть вечерю кумам або

друзям, бо вірять, якщо хтось у цей вечір залишиться на самоті, то й весь рік буде самотнім;

- ввечерю носять діти лише до 14 років, коли дитина останній раз несе ввечерю, то обов'язково дає хресним подарунок, а вони взаємно дарують хресникам золоту каблучку, ланцюжок тощо, однак не можна дарувати хрестика, бо, за народним повір'ям, це – символ смерті;

- у зв'язку з тим, що на території Печеніг проживає багато емігрантів із Західної України, зокрема сім'я настоятеля Свято-Преображенського храму смт Печеніги Іоанна Сороки, в обряді він об'єднав елементи обрядів Західної та Східної України: вертеп, колядки, віншування;

- на Різдво колядують жінки віком від 45 років до 50 років та молодь, жіноча ватага складається з 12 осіб;

- колядники носять «звізду» (7 кутів) та ікону Божої матері, співають колядки, написані Н.Ф. Пановою та П.П. Василенком.

3. ТЕМАТИКА КОЛЯДОК

Колядками називаються поетично-пісенні твори, що виконуються в час і з нагоди святкування Коляди, якими супроводжуються магічно-ритуальні різдвяні дійства. Походження назви «Колядка» остаточно не з'ясоване, хоча новорічні пісні, об'єднані цим поняттям, відомі більшості народів Європи.

Будучи творами язичницьким, із прийняттям християнства колядки досить повільно засвоювали біблійно-християнські елементи, що впродовж тривалого часу вкраплювалися в давні тексти. Із утвердженням християнства церква, борючись проти ідолопоклоніння, намагалася змінити язичницьке світосприйняття. Тож із плином часу колядки поповнилися апокрифічними мотивами про Христа, Діву Марію, Петра та Павла. Оскільки досить довгий час після прийняття християнства на наших землях Біблія була малодоступною сільським неписьменним людям, то народ складав твори, у яких відображав своє бачення біблійних образів і мотивів, які нерідко зберігали язичницькі уявлення і не співвідносились із текстами Святого Письма, а то й повністю суперечили їм сюжетами, образами та тематикою.

Апокрифічні колядки наближені до народних апокрифічних легенд, які широко побутували в ранній період християнства і час

двовір'я. Такою, зокрема, є колядка «Добрий вечір тобі, пане господарю», де дохристиянська поетика та образність (наприклад, мотив гостювання в господаря, образи хлібів, зерна, святкового столу) поєдналися з окремими християнськими вкрапленнями, згадками про церковні свята.

Умовно колядки можна виокремити в шість окремих груп, як-от: колядки з хліборобськими мотивами, військовими, казково-фантастичними, весільними та біблійно-релігійними. Окрему групу становлять колядки жартівливо-пародійного характеру. Традиційно композиція колядки складається з заспіву, власне колядки, приспіву й поколяді. У заспівах найчастіше зазначається місце дії: «А в лісі, в лісі», «У полі, в полі». Поколядь – логічне завершення будь-якої колядки, виконується, як окремий текст. Його основний мотив – прощання з господарями, уславлення їх, прохання почастивати за віншування.

Дослідженнями колядок Печеніжчини доведено, що найбільш поширеними нині є релігійні колядки, у яких уславлюється народження Ісуса Христа, вибір для нього імені, про Матір Божу. Урочиста привітальна колядка й нині є смисловим центром обряду. Побажання колядки підсилюються за допомогою музичних інтонацій. Вони радісні й урочисті за звучанням, присвячуються господарю, його жінці, дівчині, парубку, дідусю й бабусі, українській землі. Унікальним є те, що в Печенігах спів колядок супроводжується грою на баяні, акордеоні, має місце й акапельний спів. Для більшості колядок характерний рефрен типу «Ой дай Боже», «Хай», «Щоб», двоскладові та трискладові стопи, чоловічі й жіночі рими, перехресне, суміжне й кільцеве римування, диференційований тип звертання, «земле моя українська», «мої печеніжці», «український народ», «господарю», «діду». Є колядки, що співають будь-якому членові родини, вони не містять звертань, лише побажання. Щодо змісту, то колядки відзначаються значною різноманітністю мотивів. Нині колядки втратили своє магічне підґрунтя, позбулись ореолу святості, таємничості, крім християнських, часто набувають гумористичних ноток. Такі пісні здебільшого виконують діти (див. дод. Е)

Отже, колядки Печеніжчини зазнали трансформацій під впливом клубної роботи та діяльності настоятеля місцевої церкви. Поряд зі стародавніми колядками поширилися колядки-новотвори, що є авторськими – написані місцевими жителями

Н.Ф. Пановою та П.П. Василенком. У них прославляється український народ, колядки виконуються під супровід баяна чи акордеона.

ВИСНОВКИ

Етнографія різдвяної обрядовості у смт Печеніги має певні особливості, як-от: однією з обов'язкових страв, що готує господиня на Свят-вечір, є печиво у формі ластівки. За народним повір'ям, саме вона принесла в Україну звістку про народження Ісуса Христа. Кутю готують солодкою: із курагою, родзинками та варенням, щоб перехід у той світ не був таким гірким. Вечерю несуть спочатку хрещеній, потім хрещеному, тому що без жінки життя неможливе, саме вона є зачинателькою роду. Якщо діти дорослі, то їхні батьки несуть вечерю кумам або друзям, бо вірять, якщо хтось у цей вечір залишиться на самоті, то й уесь рік буде самотнім. Вечерю носять діти лише до 14 років, коли дитина останній раз несе вечерю, то обов'язково дає хрещеним подарунок, а вони навзаєм дарують хресникам золоті ювелірні вироби, але ні в якому разі не хрестик, бо, за народним повір'ям, це – символ смерті.

На свят-вечірньому столі ставлять свічки у тій кількості, скільки людей живе в оселі. На території Печеніг проживає багато емігрантів із Західної України, зокрема сім'я настоятеля Свято-Преображенського храму Іоанна Сороки.

Щоріздва в селищі відбувається дійство-вертеп. Цьому сприяє настоятель храму Іоанн Сорока Він у сучасній обрядовості об'єднав елементи обрядів Західної та Східної України: вертеп, колядки, віншування. На Різдво колядують жінки віком від 45 років до 50 років та молодь. Жіноча ватага складається з 12 осіб. Колядники носять «звізду» (7 кутів) та ікону Божої матері, співають народні й авторські колядки.

Колядки Печеніжчини мають певні особливості: до традиційних додалися авторські, у яких прославляється український народ, вони гумористичні. За змістом це дитячі колядки, колядки-прохання до господаря, колядки-звернення від імені Ісуса Христа до печеніжців, колядки-побажання, колядки-возвеличення. Виконуються пісні під супровід баяна чи акордеона, іноді акапельно. Можна стверджувати, що в Печенігах відбувається повернення до традиційних українських обрядів із елементами

сучасного пісенного виконавства.

Література

1. Астахова О.В. Свята та побут Слобожанщини: Альбом / О.В. Астахова, Т.М. Крупа, В.А. Сушко: 2-ге вид., доп. – Х.: Колорит, 2008. –143 с.: іл. – текст: укр., рос., англ. – (Серія «Українська колекція»)
2. Верхній Салтів: геній місця. Веснянки. Русальні пісні. Жнивварські пісні. Весілля на Слобожанщині. Фразеологія у повсякденній мовній практиці мешканців села Верхній Салтів. Кухня Слобожанщини / Матеріал зібрано й упорядковано А. Бражником, С. Бражник, Н. Бражник, Т. Громовою. – У 2-х книгах. – Кн.2. – Х, 2005. – 112 с.
3. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис / О. Воропай – Харків: Фоліо, 2005. – 508 с.
4. Дорогощійна енциклопедія українознавства. – Донецьк: ТОВ. «ВКФ», «БАО», 2009. – 288 с. іл.
5. Золота книга українських традицій та звичаїв / Авт.-уклад. І. Скрипник. – Донецьк. ТОВ «Агентство «Мульти Пресс», 2011. – 288 с.
6. Иванов. П.В. Жизнь и поверья крестьян Купянского уезда Харьковской губернии / Упорядкування та передмова М.М. Красикова. – Харків; Майдан, 2007. – XLIII 216, х, 58 с.
7. Лозко Г.С. Українське народознавство / Г.С. Лозко. – 3-е вид. Х.: Видавн. «ДИВ», 2005. – 472 с.
8. Лук'янець Г.В. Муравський шлях – 2000: Матеріали фольклорно-етнографічної експедиції / Упор Г.В. Лук'янець, М.П. Маслов, О. В. Коваль – Х.: Регіон – інформ, 2000. – 152 с.
9. Муравський Шлях-97. Матеріали комплексної фольклорно-етнографічної експедиції / Упор. М.М. Красиков, В.М. Осадча, Н.П. Олійник, М.О. Семенова, – Харків: 1998. – 360 с.
10. Різдвяні свята в Україні / Етенограф. нарис з доданням укр. пісень. – К.: Муз. Україна, 1992. – 152 с.
11. Сапіга В.К. Українські народні свята та звичаї / В.К. Сапіга. – К.: т-во «Знання України», 1993. – 112 с.
12. Сосенко К. Різдво – Коляда і щедрий вечір / К. Сосенко. – К.: «Укр. Письменник», 1994. – 150 с.
13. Скуратівський В.Т. Русалії / В.Т. Скуратівський. – К.: Довіра,

1996. – 734 с.

14. Скуратівський В.Т. Місяцелік: Український народний календар / В.Т. Скуратівський. – К.: Мистецтво, 1992. – 208 с. : іл.
15. Скуратівський. В.Т. Свят-вечір. Нариси дослідження у двох книгах / В.Т. Скуратівський. – К.: «Перлини», 1995. – 385 с.
16. Сумцов Н.Ф. О томъ, какія сельскія повѣрья и обычаи въ особенности вредны / Профессора Н.О. Сумцова. – Харьковъ. Типографія Губерн. Правленія, Петровскій пер., 1897. – 345 с.
17. Сумцов. М.Ф. Слобожани. Исторично-етнографічна довідка / М.Ф. Сумцов. – Харків: Видавництво «Союз» Харківського кредитового союзу кооперативів, 1918. – 250 с.
18. Традиції та звичаї українців: В 2т. Т1 / Авт.-упоряд. І. Квасниця – К. : Гнозiс, 2007. – (Родинна книга).
19. Укр. народознавство: Навч. посіб / За ред. С. Павлюка; Передмова М.Г. Жулинського. – 3 -е вид., випр. – К.: Знання, 2006. – 568 с.
20. Українці: свята, традиції, звичаї / Уклад І. Коверець. – Донецьк: Длофа-Прес, 2004. – 304 с.
21. Українська література. 6 клас. I семестр. – Х.: Вид. група «Основа», 2009. – 117. [3] с. («Мій конспект»).
22. Шкода М.Н. Люба моя Україна. Свята, традиції, звичаї, обряди, прикмети та повір'я українського народу / М.Н. Шкода. – Донецьк: ТОВ КВФ, «БАО», 2008. – 544 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Тексти різдвяних вітальних віршів 19 ст.

1.

Я, маленький хлопчик,
Зліз на стовпчик,
Положив кулачок:
«Дайте, тьотю, п'ятачок».

2.

Я – маленький хлопчик,
Зліз на стовпчик –
У дудочку граю,
Христа звеселяю.

3.

Ісус Христос лежав,
Увесь світ держав,
Анголи літали,
Весело співали.
Вас з празником поздоровляти.

4.

Я – маленький пахолок,
Родився у вівторок,
У середу рано
До школи дано.
Послала мене мати
Рибки купувати,
А я не купив,
Та так ухватив,
А чумачок нагнав,
І я чубчик нам'яв,
А я йду плачу –
Стежечки не бачу,
Двері відкриваю,
На поріг ступаю,
З празничком поздоровляю!
Та з Різдвом, будьте здорові.

5.

Я, маленький пахолок,
Народився в вівторок,
А в середу рано
До школи дано.
Послав мене дячок
Рибки зловити,
А я рибки не вловив,
Та так ухопив.
Дячок нагнав,
Чубчик нам'яв.
Іду, плачу,
Стежки не бачу.
Двері відкриваю,
З празничком
Поздравляю!

6.

Я – маленький хлопчик,
Родився у вівторок,
А в середу рано
В школу оддано.
Азбуки – буки,
Дайте копійчку в руки.
Я за ту копійчку
Та куплю сопілочку.
На сопілочку буду грати
Христа забавляти,
Вас з празником
поздоровляти!

Додаток Б

Тексти дівочих дитячих колядок

1.

Я – маленька дівочка,
Як у полі квіточка.
В мене красний хвартушок.
Дайте, тьотю, пиріжок.

2.

Я – маленька дівочка,
Як у полі квіточка.
Я не вмію ні читати, ні писати,
І тільки знаю «аз» та «буки»,
Дайте копійчку в руки.

Додаток В

Тексти колядок, які співали нежонатому хлопцю та незаміжній дівчині

1.

Під цю гору високою,
Під цю панну багатую.
Ця панна гарна (ім'я),
Це панна гарна.
В неї коса до пояса,
В косі лента голуба,
А на ній черевички
По ста золотих, червоненькі.
Даруємо тобі, гарна панно,
Даруємо тобі вороного коня.
Вона дару взяла –
Не подякувала.
Даруємо тобі,
Гарна панно,
Гарного панича.
Вона дару взяла
Ще й подякувала.
Ще й в ніженьки впала.

2.

Соколе ясний,
Паничу красний (ім'я),
Вилетів сокіл
З Києва на двір.
Соколе ясний,
Паничу красний
Даруємо тобі
Вороного коня.
Він коня взяв,
Не подякував,
Соколе ясний,
Паничу красний (ім'я),
На, тобі гарну панну.
Він цю дару взяв,
Ще й у ніженьки впав,
Та й подякував.

Традиційні святкові колядки смт Печеніги

По всьому світі стала новина:
 Діва-Марія сина родила,
 В яслах положила, сінцем притрусила
 Господнього Сина. – 2 рази
 Діва Марія Бога просила:
 Чим же я буду сина сповивать?
 Ти, небесний царю, пришли мені дари,
 Всьому дому господарю. – 2 рази
 Зійшли янголи з неба до землі,
 Принесли дари Діві Марії:
 Три свічі воскові
 Ще й ризи шовкові Ісусові Христові. – 2 рази

Додаток Д

Колядка

Сл. П.Василенка.

муз. Н.Панової

1. Із репертуару гурту «Криниця»

Світло незгасне над світом зійшло –
 Радуйся, земле моя українська,
 Світло ясне навкруги розлилось.
 Світу родилася Божа дитина
 Бог наш, Господь наш,
 Пресвітлий Христос!
 Радуйся, наш український народе,
 Світло незгасне над світом зійшло.
 Світлом живим цим земля щедро родить,
 Жито, пшениця і всяке зерно.
 Радуйся, радуйся, радуйся, серце,
 Звістці цій добрій про боже дитя,
 Вірою в нього все суще спасеться
 І житиме, житиме довгим життям!

2.

Хай смачна кутя удасться,	Щоб співали рано півні,
Хай в сім'ї панує щастя,	Щоб велися в хаті гривні,
Щоб весела Коляда	Щоб весело і багато провели
Мир вам в хату принесла.	Різдвяне свято.

3.

Добрий вечір тобі, пане господарю.

Приспів:

Радуйся!

Ой радуйся, земле,

Син Божий народився!

Застеляйте столи, та все килимами:

Та кладіть калачі з ярої пшениці.

Бо придуть до тебе три празники в гості:

Ой перший же празник – то Різдво Христове.

А другий же празник – Василя святого.

А третій же празник – Святе Водохреще:

А що перший празник зішол тобі на втіху:

А що другий празник зішле тобі щастя:

А що третій празник зішле всім нам долю:

4.

Пирого, вилазьте з печі,
Наливайтесь вина,
Хай здорово живеться усім,
А Бог проща провини.

З Різдром Христовим Вас усіх
Вітаєм, як годиться,
Бажає щастя і достатку
Вам, фольклорна «Криниця»

5.

Добрий вечір, господарю!
Мир у Вашу хату,
Будьте ласкаві нас прийняти
Бога прославляти!

6.

Сьогодні Різдво Велике –
Ісус народився,
З небес на нас подивився,
Богу помолився
І промовив: Будьте здорові,
мої печенізьці,
Здоров'я Вам, таланту,
засолу в діжці,

Щастя Вам повну хату
І друзів багато,
Щоб як здавна на Україні
У вас повелося:
Гарна доля не пуралась,
Щоб краще жилося!

7.

З Різдром Христовим Вас вітаєм, Росли діти у Вас хороші,

Щастя й радості бажаєм!
Щоб ніколи не хворіли
І подовше не старіли,
Щоб усі були багаті,
І веселі і завзяті,
Щоб завжди водились гроші,

Щоб жили з сусідом в згоді,
І росло все на вгороді,
Щоб у ліжку добре спали,
І чудовий настрій мали,
Щоб горя Ви не знали,
І Вас люди поважали!

Додаток Е

Сучасні дитячі колядки

1.

Я – маленький сівачок,
Дайте гроші в кулачок.
Не давайте копійки,
Бо діряві кишеньки,
А давайте паперові,
Будете здорові!

2.

Дай, Боже, вечір добрий,
Дайте пиріг довгий.
Один з ручками, з ніжками,
Щоб бігав за нами.
Другий без ручок, без ніжок,
Щоб не загруз в сніжок.

3.

Хай у вас дітки ведуться,
Курки й півні несуться,
Щоб діждали молока
Від корови і бика.
За такую коляду
Дайте щось, бо я вже йду.

4.

Щедрий вечір, щедрий вечір!
Уставайте, діду, з печі.
Що там баба напекла,
подавайте до стола.
Мабуть, нічого давати,
Бо любили довго спати.
Мабуть, влітку в холодку
Ви лежали у садку.

РОДИННА ОБРЯДОВІСТЬ І РОДИННЕ ЖИТТЯ

Анастасія Вотінцева,

учениця 7 класу Нововодолазької гімназії,
вихованка народного фольклорно-
етнографічного колективу «Вербиченька»
Нововодолазького будинку дитячої
та юнацької творчості Нововодолазької
районної ради Харківської області

Керівники – **Т.П. Коваль, О.В. Коваль**

РИТУАЛЬНИЙ СМІХ У ВЕСІЛЬНІЙ ОБРЯДОВІСТІ (за експедиційними матеріалами, зібраними на Сумщині)

Обряд весілля, що зберігся у спогадах респондентів до наших днів, є органічним поєднанням традиційно-магічних, реально-практичних і художньо-поетичних дійств. Веселим народним вигадкам у весільному обряді немає меж. Тут і «свашка-неліпашка», і «світилка-шпилька», і «боярин горбатий», і «дружко пелехатий», і «дружечки-засцики». Усі ці образи пересипаються і видзвонюють веселими переспівками між боярами та друзками. Українському народу поталанило створювати такі невибагливі порівняння, що нікого на весіллі не ображали: «старша дружка – як кружка, друга – як пампушка». Який же дотепний наш народ, що так влучно володіє грою слів, висловів, різноманітністю образів, дій. Який же розумний наш народ, щоб сприймати нісенітницю як-от: «молодого у торбині принесли, а свашку в корзині, щоб не з'їли свині, світилку – в коробці, щоб не вкрали хлопці». Справді, веселощі, жарти, гумор, сміх є домінантною складовою традиційного українського весілля.

Надзвичайно цікавим за сміховим навантаженням був післявесільний період. Понеділок розпочинався з ритуального ранкового **вмивання батьків**. Дійство у виконанні родичів, сусідів підсилювалося жартівливими атрибутами вмивання: цеглина замість мила, рушник, вимазаний у сажу тощо (6, 8).

Після «вмивання батьків» відбувався **ритуал «снідання»**, основна функція якого – принести снідати молодій, адже їй начебто свекруха не давала їсти. Снідання приносили дружки в драній корзині, у яку клали сирі овочі. Перед воротами корзину палили,

при цьому овочі засмажувались. Таким сніданком і годували молоду, перепадало й молодому та батькам (5, 7). У селах Сумщини ритуал «снідання молодій» у весільному обряді зберігається й донині.

Наступним ритуалом була **перезва**. Основними дійовими особами весільного дійства тепер ставали **цигани**. Жінки та чоловіки «прикрашалися сажею, глиною, червоним буряком» (10), переодягались у молоду, молодого, лікаря, циганів – у кожного своя комічна роль, у якій провідними були ритуальний сміх та жарти. Ритуал циганкування збережений і в сучасному весіллі.

У кожному селі з давніх-давен і донині поширений весільний ритуал «**катати батьків**». Раніше цей звичай стосувався батьків, які женили чи віддавали заміж свою останню дитину. Однак із плином часу цей ритуал зазнав певної трансформації, і «катати» стали всіх батьків, навіть хрещених – у деяких селах. Жодне весілля не обходилося й не обходиться без цього веселого дійства. Учасники перезви готують візок (улітку) або сани (узиму). *«У возик накладають кирпичу, каміння, палок із сучками, кропиви, колючок. Садять у возик батьків, і ото мужики ті, шо гуляють на свадьбі, везуть, трясуть до болота, чи до копанки, чи до калюжі, перекидають, вимазують в грязюці, сміх, регіт!»* (7).

Однією з веселих весільних забав перезви на Сумщині був ритуал «**розбивання горщика**». Посеред дороги закопували великий стовп або «велику коляку». Зверху на нього надівали порожній горщик. Учасник перезви намагався влучити палкою в горщик, щоб розбити його. За народними віруваннями, горщик є символом родючості, а ритуальне дійство розбивання горщика в традиційних народних уявленнях співвідноситься з людиною. У весільному обряді це символізує втрату нареченою дівочтва, а в ширшому понятті – майбутню родючість жінки (учений О.А. Потебня). Відомий давній ритуал, коли розбивали горщик каші, або порожній горщик на другий день весілля, очевидно, не що інше, як відголосок давньої традиції. Але респонденти трактують це дійство як веселу забаву (7).

Та найбільш насичене гумором у весільному обряді є ритуальне дійство «**жито молотити**», яке виникло за сивої давнини й простежується в сучасному весіллі на Сумщині.

Колись для проведення ритуалу вносили жито, що було «вже вживане для шлюбної постелі, кидають на землю й починають

молотити» [1, с. 306].

Професор Хв. Вовк, посилаючись на літопис, зазначав, що акт молотьби був ігрищем стародавніх слов'ян, що християнськими проповідниками вважалося безсоромним і продиктованим самим сатаною. Якою ж стійкою виявилася давня традиція, щоб усупереч заборонам жити віками й бути визнаною одною з улюблених навіть у сучасному весіллі.

За розповідями респондентів, для виконання обрядового ритуалу брали жито, що висіло в хаті, де було весілля, жито, що прикрашало весільні хліби, а також солому. У народному світогляді жито, зерно, солома – це символи родючості, багатства. *«Вносять у хату сніп – колоски. А тоді б'ють ціпами і палками – молотять. Б'ють, підкидають соломи і оп'ять б'ють, а тоді кричать: «Пожар! Горить!».* Несуть воду, підливають, щоб пожеару не було. Ну, чудили!» (5, 7).

На наступному етапі цього ритуалу треба було перевіяти все намолочене. У деяких селах «віялкою» була прядка або колесо з возу. *«Віяли те зерно, а тоді приносили батькам, насипали того жита за пазуху, приказували: «Оце щоб вам на зіму хватило їсти»* (7). Міркою («наділом») брали наперсток або пробку з пляшки. Молодий, молода й усі учасники весільного дійства обов'язково отримували певну мірку жита. Комірник намагався насипати жито за пазуху, «щоб кусалося».

Наступною веселою розвагою була **ритуальна яєчня**. *«Беруть солому, підпалюють. На цій соломі жарять сало, яйця – яєчню. Туди сиплять солі і попелу – дурачаться. Перемішують і підносять батькові і матері – їж! Весела свадьба!»* (7).

На хуторі Вовча пригадують архаїчну особливість цього ритуалу. *«Єслі хароша була невістка, чесна, значить несуть батькам харошу яєчню. Єслі тільки нечесна, значить у яєчню насипають попелу і їжте. Ото таке було для сміху»* (4).

У с. Малий Бобрик пам'ятають ритуал, назва якого **«теля ділити»**. *«Ловлять теля»* ввечері. Мужики кричать: *«У батьків теля найшлося!»* і несуть у ряднині й соломі здорову дровиняку – колодку, десь з метер завдовжки. Ото ж теля, заносять в хату, воно бекає, мекає у ряднині, у соломі. Беруть пилку-дворучку і давай тоді пилать, розділять теля: молодим, батькам, всім. *«І ото там вариться, там печеться, там б'ється, там катається, там молотиться, – і оце все дуже весело. Отакі*

свадьби були!» (6).

Як бачимо, усі ритуальні дійства, усі забави у весільному обряді на Сумщині створюють гарний настрій у кожного учасника. Тут немає місця для образи, адже наявність гумору тут є началом, що всіх згуртовує. Тут тривають безконечні народні вигадки для гумору та жартів. І саме гумор, жарти народжують сміх, сприяють вирішенню такого величного, урочистого обрядового дійства, як весілля.

Отож, ритуальному сміхові українців притаманна висока суспільна функція: об'єднувати людей, бути громадянським фільтром, що оберігає здорову народну мораль. Гумору в українському весіллі властива відкритість, що виражається в ритуально-ігровій формі й відображає сміхову культуру українського народу.

Сміхова традиція підтримується й у сучасному весіллі, хоча у видозміненій формі. Інколи, на жаль, жарти на весіллі стають принизливими для присутніх, грубими й вульгарними. Респондент із хутора Вовча Вовченко Валентина Іванівна, якої, на жаль, уже немає на цьому світі, сказала: *«Свадьби зараз – і куди воно годиться проти тих свадьбів, шо були раніше!» (4).*

А нам же є в кого повчитися, є з кого брати приклад!

Література

1. Вовк Хв. К. Студії з української етнографії та антропології / Хв. Вовк. – К.: Мистецтво, 1995. – 336 с.: іл.
2. Еремина В.Ш. Ритуал и фольклор / В.Ш. Еремина. – Л.: Наука. Ленинградское отделение, 1991.
3. Коваль О.В., Коваль Т.П. Нововодолазькі голосники: Фольклорні, етнографічні, краєзнавчі розвідки зразкового художнього фольклорно-етнографічного колективу «Вербиченька» / Переднє слово Валентини Сушко. – Харків: ПП Якубенко, 2007. – 224 с.
4. Потєбня А.А. О мифическом значении некоторых обрядов и поверий // Потєбня А.А. Слово и миф. – М., 1989. С. 433.
5. Щербіна І.В. Українське весілля як етнокультурний феномен: На матеріалі слобожанської обрядово-пісенної традиції / Автореферат. – Харків: ХДАК, 2001.

Список інформантів

1. Баранник І. І., 1941 р. н., с. Боромля, Тростянецький р-н.
2. Баранник Л.С., 1940 р. н., с. Боромля, Тростянецький р-н.
3. Бугаєнко Р.І., 1938 р. н., с. Малий Вистороп, Лебединський р-н.
4. Вовченко В.І., 1937, хут. Вовча, Тростянецький р-н.
5. Гомзик М.С., 1939 р. н., с. Боромля, Тростянецький р-н.
6. Гура М.І., 1928 р. н., с. Боромля, Тростянецький р-н.
7. Кравченко М.І., 1941 р. н., с. Малий Вистороп,
Лебединський р-н.
8. Малюк Н.П., 1938 р. н., с. Нижня Сироватка, Сумський р-н.
9. Мироненко М.Р., 1935 р. н., с. Олексине, Тростянецький р-н.
10. Міщенко К.О., 1940 р. н., с. Боромля, Тростянецький р-н.

ТРАДИЦІЙНІ ВІРУВАННЯ, ДЕМОНОЛОГІЯ

Єлизавета Кашина,

учениця 10 класу Харківської гімназії № 6
«Мар'їнська гімназія» Харківської міської
ради, вихованка зразкового художнього
фольклористично-етнографічного
колективу «Мережка» ЦДЮТ № 1
м. Харкова на базі Харківської гімназії № 6
Керівник – **М.О. Семенова**

СИМВОЛІКА ДЗЕРКАЛА Й ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ В ТРАДИЦІЙНІЙ НАРОДНІЙ КУЛЬТУРІ СХІДНОЇ УКРАЇНИ

ВСТУП

Актуальність дослідження полягає в тому, що вивчення міфології дзеркала та віддзеркалення, пов'язаної з народними уявленнями про потойбічний світ, дає можливість висвітлити світосприйняття людини традиційної народної культури, простежити вплив стародавніх уявлень на сучасну людину.

Серед уявлень про дзеркало та віддзеркалення особливе місце посідають обрядові дії, спрямовані на передбачення долі. Дзеркало послуговувались у побутовій магії, календарних та родинних обрядах, воно є атрибутом родинної та побутової культури народу.

Реконструкції сакральної семантики дзеркал та їх функцій у ритуалах традиційних народів присвячені етнографічні дослідження М.Б. Кенин-Лопсана, Б.А. Литвинського, Д.С. Раєвського, А.М. Хазанова, Э.В. Шавкунова. Окремі аспекти символіки дзеркала й віддзеркалення в міфології та фольклорі народів світу висвітлено в працях А.Н. Афанасьєва, А.Ф. Лосєва, М.І. Нікітіної, В.Я. Проппа, Дж. Фрезера. Вивченням образу дзеркала в історії культури займалися Л.І. Лавров, В.С. Газданова, М.В. Рон, В.А. Синкевич та ін. Вивченню дзеркала як атрибута обрядовості та символіки віддзеркалення в контексті народної культури присвятили дослідження вітчизняні етнографи й народознавці 19-20 ст., як-от: В.К. Борисенко, О. Воропай, П.В. Іванов, М.А. Маркевич, В.Т. Скуратівський, П.П. Чубинський та ін.

Вивченню народної міфології та давньої символіки

присвятили свої праці М.І. Костомаров, В.Я. Пропп, Б.А. Рібаков, М.Ф. Сумцов та ін. Інформація про символіку дзеркала міститься й у працях етнографів Харківщини 19-20 ст. – П.В. Іванова, М.М. Красикова, Н.П. Олійник, В.М. Осадчої, М.О. Семенової.

Об'єкт дослідження – дзеркало та віддзеркалення як об'єкт традиційних вірувань.

Предмет дослідження – символіка дзеркала й віддзеркалення у фольклорі, у календарних, родинних обрядах та побуті жителів Східної України.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати символічне значення дзеркала й віддзеркалення, що є складником традиційної народної культури, простежити трансформацію з плином часу його символіки в календарних, родинних обрядах і повсякденному житті мешканців Східної України, зокрема Харківщини.

Завдання дослідження:

- На підставі аналізу наукових джерел із теми дослідження теоретично обґрунтувати символіку дзеркала й віддзеркалення, дослідити історію виникнення дзеркала, поширення уявлень про нього на території Слобідського Краю з 19 століття й донині.
- Проаналізувати матеріали фольклорно-етнографічних експедицій та опитування мешканців Східної України.

Методи дослідження: аналіз наукової літератури з теми дослідження, вивчення й узагальнення фольклорно-етнографічних матеріалів, польові дослідження, порівняльно-зіставний метод.

Хронологічні межі нашого дослідження охоплюють 19-21 ст., але щодо віддзеркалення, то його міфологічне значення сягає глибокої давнини.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що дістало подальший розвиток уявлення про символіку дзеркала та віддзеркалення, пов'язану зі світосприйняттям людини традиційної народної культури.

1. ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ МІФОЛОГІЇ ДЗЕРКАЛА Й ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ В ТРАДИЦІЙНІЙ НАРОДНІЙ КУЛЬТУРІ

1.1. Теоретичні аспекти символіки дзеркала й віддзеркалення

Інтерес етнології до вивчення деяких предметів побуту пов'язаний із їх міфологічним значенням. В історичному поступі змінювалося ставлення до речей, переосмислювалися їх образи

в культурі, трансформувалася їх семантика. До таких речей, безпосередньо пов'язаних зі світосприйманням людини традиційної народної культури, належить дзеркало.

Як зазначав В.А. Синкевич, корені світоглядного змісту образу «дзеркала» сягають доби міфологічної свідомості, для якої «дзеркальність» була принципом пізнання світу, «однією з форм його духовно-практичного освоєння». Щодо філософії, усвідомлення опосередкованого відображення дзеркалом світу формується поступово. В історичному аспекті дзеркало починає відбивати не лише явища світу, а й їх історію [21].

У філософії тлумачать міфологію (від грец. μῦθος як переказ, легенду та λόγος – слово, поняття, вчення) як форму суспільної свідомості; спосіб розуміння природної й соціальної дійсності на ранніх стадіях суспільного розвитку. «Передумовами міфологічної «логіки» була неспроможність людини виокремити себе з довкілля та нерозчленованість міфологічного мислення, що не відокремилося від емоційної, афективної сфери. Наслідком такого світосприймання було одухотворення фрагментів космосу». Міфологічному мисленню притаманне нечітке розрізнення суб'єкта й об'єкта, предмета та знаку, речі й слова, сутності та її найменування, просторових і часових співвідношень, байдужість до протиріч тощо [32, с. 377]. О.Ф. Лосєв зазначав, що міф не є гадкою, чи фікцією, не є фантастичним вимислом, але «є найбільш яскравою найсправжнішою дійсністю». Міф є найнеобхіднішою категорією думки й життя [15, с. 24]. О.Ф. Лосєв не погоджувався з тим, що міфологія є предтечею науки, що наука виникла з міфу, що наука перемагає міф [15, с. 24]. Такого погляду частково дотримуємося і ми у своїх етнографічних спостереженнях над сприйняттям дзеркала не стільки в народній культурі, скільки в сучасній культурі мегаполіса Харкова. Е.М. Мелетинський зазначав, що «деякі особливості міфологічного мислення можуть зберігатись у масовій свідомості поряд із елементами філософського та наукового знання, науковою логікою» [33, с. 377].

За В.П. Кохановским, міф є складовою структури мислення й первісної, і сучасної людини. Міф є особливим способом відображення світу у свідомості людини, він характеризується чуттєво-образними уявленнями про незвичайних істот, явища та процеси. Міфологізація реальності є основою для розуміння

специфіки чуттєвого та надчуттєвого в людському житті й діяльності. «Раціональні форми пізнання засновані на деміфологізації явищ і процесів» [25, с. 44]. Традиційна народна культура ґрунтується на міфі як засобі сприйняття й некритичному поясненні дійсності. Вивчаючи, як людина традиційної культури сприймала дзеркальність і процес віддзеркалення, доцільно звернутися до філософських категорій «відображення» (загальна властивість матерії, що полягає у відтворенні ознак, властивостей і відносин відображуваного об'єкта) й «рефлексії» (процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів) [25, с. 579].

Відображення – одне з центральних понять матеріалістичної теорії пізнання, – трактується як наявність властивостей однієї системи в іншій (неживій, живій й соціальній), згідно з принципом адекватності результатів пізнання своєму джерелу. За сучасною філософською думкою, відображення *не є копіюванням речей і явищ*, це складний суперечливий процес взаємодії відображеного й того, що відображає, чуттєвого й раціонального, мислительного й практичної діяльності людини [25, с. 55]. Неспроможна пояснити процес віддзеркалення, первісна людина сприймала його завдяки міфологізації дійсності. У філософії рефлексію визнають принципом людського мислення, що спрямовує його на осмислення, предметний розгляд самого знання, критичний аналіз його змісту, діяльність самопізнання. Щодо людини традиційної народної культури, її родові цінності переважають над індивідуальними. М.М. Красиков підкреслював, що «філософія традиційної народної культури – філософія повсякденності. Для селянина побут і буття злиті. Антагонізм їх неможливий. Людина, яка живе традицією, відчуває свою захищеність, тому традиційна народна культура – культура довіри, культура, якою забезпечується відтворення усталеного, тобто того, що, пройшовши випробування не одним поколінням, набуло статусу родинного ритуалу» [12, с. 429]. Сама традиційна культура, «як аніяка інша, звернена щохвилино до першопочатків буття... Однак філософія традиційного суспільства – філософія дії, вона не базується на рефлексії й не обмежується нею, а нею передбачається, вона лише один із засобів діалогу людини з великим світом Божим», бо там, де починається критика й перевірка «первісне цілісне світосприйняття стає проблематичним» [12, с. 441]. Очевидно,

міфологічне сприйняття дійсності було вираженням елементарної, а не наукової рефлексії. На відміну від людини традиційної народної культури, якій непритаманне рефлексивне світосприйняття, наші сучасники зорієнтовані на особистісний аспект життєдіяльності, що унеможлиблюється без рефлексії.

До основних рис міфологічного світогляду належить синкретизм (первісно нерозрізнене сприйняття світу), символізм (міфи мають не лише буквально, а й опосередковане значення), фетишизм (надання речам магічних властивостей), магія (віра в те, що на предмети можна впливати фізично, що з ними можна спілкуватися, домовлятися, бо вони мають душу, а на людину можна впливати і словом, і фізично), генетизм (циклічне сприйняття часу спричиняє надання більшій цінності минулому, старому, ніж новому) тощо. У традиційній культурі до поверхні, що віддзеркалює, було особливе міфологізоване ставлення. Символізм поверхні (води, рідини), що віддзеркалює, чи спеціально виготовленої речі дзеркала є багатозначною системою, пов'язаною з архаїчними віруваннями про потойбічний світ.

Слід зазначити, що вода поряд із вогнем, землею, повітрям у народних уявленнях є однією з стихій світобудови, вона є джерелом життя й засобом магічного очищення. Воднораз поверхня води є межею між «цим» і «тим» світом, шляхом до загробного світу, де перебувають душі померлих і становить небезпеку нечиста сила.

С.Н. Толстая зазначила, що «дзеркало в народних уявленнях є символом подвоєння дійсності, межею між земним та потойбічним світом. Як і інші границі (межа, поріг, пічна труба, *водна поверхня* тощо) дзеркало вважається небезпечним і потребує обережного поводження. Розбите дзеркало віщує нещастя, тому що означає порушення границі»[23, с. 195-197].

А. Голан присвятив дослідження розшифруванню давньої графічної символіки й реконструкції релігійних вірувань, поняття яких виражалося в цій символіці. Він довів, що в епоху неоліту існувала релігія, в основних положеннях спільна для всього ареалу ранніх хліборобських культур Передньої Азії та Південно-Східної Європи, звідки вона поширювалася на суміжні території. Шанування води пов'язане з давніми віруваннями в її магічні властивості завдяки тому, що вода асоціювалася з божеством

«низу», а бог землі й води мислився в образі змія [4, с. 78].

Згідно з такою реконструкцією домонотеїстичних вірувань «похорон мертвих через їх поховання в землю, що виник іще в неандертальців і практикується донині, первісно був жертвоприносинами богу землі, а потім актом передачі будь-якого покійника, бо, очевидно, уважалося, що небіжчик обраний богом як жертва» [4, с. 78]. Додамо, що утопленик також був жертвою воді.

В.В. Іванов і В.М. Топоров зазначали, що відомості про шанування водних джерел давніми слов'янами збереглися в багатьох пам'ятках писемності, у яких згадується про жертвоприносини воді, моління біля неї, принесення клятв тощо. Оскільки водна поверхня є межею між світами, вона є «шляхом до загробного царства, місцем перебування душ померлих і нечистої сили... Гуцули говорили, що вода так же тече по землі, як кров у тілі людини. Повсюдно вважалося, що через проточну воду може здійснюватися зв'язок із іншим світом. Із цими уявленнями пов'язані звичаї сплавляти по воді їжу та предмети, призначені померлим» [23, с. 96].

А. Голан зазначав, що в Закавказзі древні кладовища розташовувались біля річок, що сибірські кети вважали за необхідне ховати покійного біля ріки, що в «деяких народів (на Далекому Сході, в африканських черношкірих) донині збереглося повір'я, згідно з яким не можна рятувати того, хто потопає, бо це означатиме відібрати в божества жертву, яку воно обрало» [4, с. 75]. Тобто очищення водою (як і вогнем) має первісно акт залучення до божества, яке втілювалося у воді (чи вогні). Воді приписувалися магічні властивості, тому що вона асоціювалася з божеством. За А. Голаном, у різних народів найчастіше образом божества підводного, підземного царства був міфічний змій. Подвійне ставлення до володаря «низу» відбилося на такому ж ставленні до води, у якій, за народними віруваннями, мешкають злі духи, нечиста сила, зокрема водяники, русалки. Погоджуємося з А. Голаном, що міфологічне мислення відрізняється від логіки реалістичної, тому легко допустити помилку, намагаючись інтерпретувати міфологічні уявлення з позиції здорового глузду. Саме припущення про те, що підводний світ уважався домівкою божества, досліднику вдалося переконливо пояснити первісні ритуали й вірування.

Дзеркало має подібну до води властивість віддзеркалювати

предмети реального світу. Міфологічне сприйняття води перенеслося й на дзеркало (застиглу воду), яке за певних умов відкриває шлях до потойбічного світу. Небезпека полягає не лише зіткненні через дзеркало з «тим» світом, а й у наслідках самого подвоєння (через відображення у дзеркалі), що загрожує «двоєдушністю», тобто роздвоєнням між світом людей і світом нечистої сили, перетворенням на чарівника, відьму тощо. Розбите чи тріснуте дзеркало сприймається як можливість вторгнення потойбіччя у реальне життя, як небезпека від порушення межі між «цим» і «тим» світами.

Отже, символіка води, що частково перейшла на дзеркало, пов'язана як з її природними властивостями, так і з уявленнями про те, що вода є загрозовим «чужим» простором, що належить небезпечним потойбічним силам.

1.2. Історія створення й поширення дзеркала як побутового та магічного предмета

За науковим визначенням, дзеркало – скляне чи металеве тіло з поверхню, що відображає, і яке відполіроване так, що його нерівності не перевищують часток довжини хвилі (електромагнітної або звукової). У сучасному дзеркалі на поліровану поверхню наносять тонкий шар металу (Ag, Al тощо) або багат шарові діелектричні покриття, цим досягається високий коефіцієнт віддзеркалення хвиль. Дзеркала використовуються в астрономічних і фізичних приладах, в ультразвуковій апаратурі, у побуті (*звичайні скляні дзеркала*) [24, с. 461]. Завдяки віддзеркаленню можемо бачити об'єкти, що не випромінюють світла [24, с. 947].

У давнину люди помітили здатність деяких речовин (вода, лід, слюда, обсидіан, пірит тощо) віддзеркалювати й намагалися створити поверхні, що віддзеркалюють. Бронзові дзеркала археологи фіксують від 8 тис. до н. е в Месопотамії. При розкопках знайдені металічні дзеркала в Єгипті, що датуються 3 тис. р до н. е. У цивілізаціях Давнього Сходу дзеркала датуються 2 тис. до н. е. У Східній Азії винайдення таких дзеркал пов'язується з китайською неолітичною культурою Цицзя. Бронзові дзеркала виготовлялися в Китаї до середини 1 тис. до н. е. Їх уважають сакральними

оберегами. Наприкінці 1 тис. до н. е. дзеркала з магічних атрибутів стали побутовими предметами, чим викликане їх масове виробництво. В Інтернеті можна переглянути світлини металевих дзеркал зі шліфованої бронзи, срібла, золота у формі дисків. Так, на звороті бронзових китайських дзеркал часів династії Тан (8-9 ст.) по колу зображували демонів, драконів, жаб, рослини тощо. Багато орнаментувати металеві дзеркала стало традицією в Японії, куди вони потрапили з Китаю в 1 тис. до н. е. [7].

Дзеркалами послуговувались у Давній Греції й Давньому Римі. Найдавніші дзеркала майже завжди були округлої форми, зворотний бік оздоблювали візерунками та рельєфними зображеннями. У Давній Греції та Римі дзеркало вважалося атрибутом богині любові, предметом для ворожіння. Як дзеркалом, скористався Персей щитом, щоб перемогти Медузу-Горгону. У Месопотамії була богиня Ламашту, левоголова жінка-демон, яка насилала хвороби й викрадала дітей. Її атрибутами жіночності, магії й плинну часу були гребінь, дзеркало й веретено. Хоча перші згадки про скляні дзеркала сягають XI ст., металеві були дешевшими, а тому більш поширеними [10]. У 12-13 ст. металом був свинець, а з 14 ст. сплав змінили на цинкову амальгаму, яку отримували, наливаючи на лист із олов'яної фольги ртуть. Лише з 19 ст. за металічну основу стали брати срібло. Перший патент на виготовлення кришталевого дзеркала отримав 1507 року Данзало-дель-Галло [21].

У назві дзеркала відбилосся його давнє сприйняття. Відомо, що формулювання наукової та філософської європейської термінології пов'язано з латиною. Тож варто зазначити подібний напрям формулювання термінології про визначення мислення, віддзеркалення тощо, які походять від «дзеркала». Класичними прикладами є «speculum» – дзеркало, образ, відображення та «reflexus», що позначає теж саме, але в науці.

Отже, у сучасній західноєвропейській культурі, наприклад, в англійській, німецькій та французькій мовах, можна виокремити три групи термінів, що містять в собі слово «дзеркало»: походять від «speculum»; від «reflexus»; слова, що змістовно позначають речовини, пов'язані з дзеркалом або віддзеркаленням.

В англійській мові «Specular» – дзеркальний, подібний до дзеркала; «Speculate» – роздуми, міркування, «Reflectivity»,

«reflection»; «reflex» – відображення.

У французькій мові «Speculateurion», «Speculateuriules» – розмірковувати, споглядати, слідкувати, «Reflet» – відображення.

У німецькій мові «Spiegel» – дзеркало, «spiegein» (sich) – відображуватися; «Abspieg (e)» – відображення; «Reflektieren» – відображати. Такі ж тенденції спостерігаються і в інших мовах [21].

За доби Середньовіччя всі релігійні конфесії заборонили віруючим послуговуватися дзеркалом бо вважали, що через дзеркальне скло дивиться на світ сам диявол. У Біблії дзеркальне відображення вживається у двох значеннях: образ та уподібнення. Собором 1666 року заборонено мати дзеркала вдома; побожні люди уникали їх як одного з заморських гріхів, хоча їх ввозили з-за кордону у великій кількості, адже вони були частиною жіночого туалету. Донині в жодному православному храмі немає дзеркал, бо ікони і є дзеркалами божими, у які треба дивитися, як у самого себе. Крім того, дзеркалом людини також є і молитва її. Це було відомо ще віддавна, бо за словами св. Петрарка: «Ибо и слово – перове зеркало духа, и дух – главный водитель слова» [21]. На Русі також послуговувалися металевими дзеркалами, а пізніше і скляними, однак майже до кінця 17 ст. дзеркала вважалися заморським гріхом, тому благочестиві православні уникали їх мати. Дзеркало стало магічним предметом, найбільшим нещастям було його розбити. У такому випадку слід було зібрати уламки та друзки дзеркала, щиро вибачитись перед ним і поховати [10]. Багата міфологія дзеркала віднайшла своє відображення в слов'янському фольклорі. В.Я. Пропп серед чарівних предметів, що допомагають герою досягти мети, гідно пройти випробування називає і дзеркало [19, с. 162].

Отже, в усі часи в різних народів із дзеркалом пов'язано багато прикмет, заборон, забобонів. Суть дзеркала містить протиріччя, що відбилосся і в назві предмета, і в магічній силі зображувати дійсність, давати можливість людині зазирнути в глибину віддзеркаленого простору, уявити його царством мертвих, побачити в цьому паралельному світі майбутнє. У різних культурах воно є атрибутом богів, символом самопізнання тощо. Образ дзеркала у світових релігіях наповнений багатим символічним змістом.

Дзеркало й віддзеркалення в традиційній культурі

Досліджуючи слов'янську міфологію, С.Н. Толстая зазначила, що за народним сприйняттям дзеркало виконує роль границі між світом живих і мертвих. Саме тому розбите дзеркало віщує нещастя. «Коли в хаті покійник, повсюдно дотримуються звичаю завішувати дзеркала або обертати їх до стіни. Якщо цього не зробити, небіжчик може стати вампіром, тобто приходитиме з того світу до світу живих. Саме тому слід закривати очі покійнику. Покривання або перевертання дзеркала так же, як і заборона дивитись у дзеркало, стосується найбільш небезпечного часу і певної категорії людей, які найбільше піддаються небезпеці. Загальновідома заборона дивитись у дзеркало вночі, а також під час грози» [23, с. 195].

Особливо небезпечним є момент народження та смерті, коли відбувається небезпечне перетинання межі життя і смерті. Під час пологів, як і у випадку смерті, у домі завішують дзеркала й стежать, щоб породілля не мала можливості побачити себе у дзеркало. Забороняється також дивитись у дзеркало жінкам під час місячних, вагітності та в післяпологовий період, коли вона вважається «нечистою», і перед нею, за народною фразеологією «відкрита могила». Дзеркало є небезпечним і для немовляти, тому забороняється підносити дитину у віці до одного року, інакше воно не говоритиме (чи довго не говоритиме, заїкатиметься), злякавшись свого віддзеркалення, не спатиме, не буде рости, зуби болітимуть (або важко різатися), дитина побачить «свою старість», буде виглядати старою тощо. Більшість мотивувань пов'язано з уявленнями про потойбічний світ як про царство мовчання, нерухомості (неможливості росту), перевернутості (дитині не можна показувати дзеркало, інакше її життя «віддзеркалиться», «перевернеться»).

Одночасно той же ефект подвоєння може розцінюватися як позитивний і свідомо використовуватися для захисту від нечистої сили. На цьому засноване послуговування дзеркалом як оберегом: якщо нечиста сила відобразиться у дзеркалі, вона втрачає свої магичні здібності. Так, у Поліссі дзеркалом, як і серпом, бороною, чоловічими штанями, вбитою сорокою, кропивою, освяченою вербою та іншими предметами-оберегами широко послуговуються як оберегами хліву для охорони худоби від домового та відьом.

Загальновідомо обрядове використання дзеркала для ворожіння (переважно на святках). Ворожіння здійснюється у спеціальному («нечистому») місці (у бані, на печі тощо) і в особливий («нечистий») час (вечір, північ). Ті, хто ворожать дивляться начебто скрізь дзеркало прямо на «той» світ, щоб побачити судженого чи знак власної долі (смерті). Це дійство пов'язане з великим ризиком: як тільки покажеться видіння, слід одразу закрити дзеркало чи перевернути його, інакше видіння може «вдарити по обличчю», «прийде та задавить» тощо. Подібні ворожіння здійснюють з водою в домі, у колодязя, над ополонкою. Для більшого ефекту беруть два дзеркала. Іноді дзеркало кладуть під подушку, щоб побачити судженого уві сні» [23, с. 196-197].

У традиційній культурі карелів підводний світ належить померлим предкам і божествам. Різдвяне ворожіння на дзеркалі збігається з уявленнями про можливість дізнатися про долю саме від подібного до води потойбіччя.

Серед традицій святочної обрядовості (ворожіння, рядження, групова поведінка молоді, соціальна й господарча функції святочних дійств і народних драм, у том числі прикмет про погоду та врожай) можна виокремити ворожіння на дзеркалі. А.П. Конкка досліджував міфологічні уявлення карелів про святочних духів-господарів і виявив, що вони «по-перше, архаїчні, по-друге, різноманітні («Водяна хазяйка», «Хрещенська стара» або «Баба Віеристя», «Хрещенська свиня», «Сюндю»). За віруваннями народів Північної Євразії, потойбічний світ знаходиться під водою, на дні священних озер. Сюндю – не лише дух часового проміжку (час Святків), не лише міфологічна істота «подібно до домового», і не лише померлі родичі, а дещо значно більше – адже не випадково, що він перебирає на себе роль Христа-Спасителя» [14, с. 348-349].

Єрмолін Д. протягом 2007-2010 рр. вивчав поховальну обрядовість албанців, які поселилися на території сучасної у степах Приазов'я ще на початку 18 ст., покинувши свої землі в 16 ст. Основою поховально-поминальної обрядовості албанців Приазов'я є загальні для східноєвропейського ареалу компоненти, що типологічно зближують її з традицією тих регіонів, у яких проживали албанці впродовж міграції. Нині цей обряд є складним комплексом, містить різні компоненти й культурні напластування.

Першим компонентом поховальної обрядовості є прижиттєва підготовка до смерті – приготування савану. *Другою є агонія, прихід смерті – завішування дзеркал у домі* [8].

Звичай завішування дзеркал у домі померлого одразу після констатації смерті (раніше дзеркало перевертали дзеркальною поверхнею до стіни) – звичай, поширений в ареалі розселення південних і східних слов'ян. За С.М. Толстою, небіжчик знаходиться в перехідному стані між двома світами, тому завішування дзеркал має сприяти безпеці переходу покійника й родичів, бо дзеркало є своєрідними дверми в той світ [26, с. 321-324].

У межах карпатсько-балканського ареалу породілля не повинна бачити власного обличчя у дзеркалі, бо дзеркало є відкритою границею між світами. Породілля може померти, побачивши своє віддзеркалення. Небіжчик, віддзеркалившись, утрачає спокій й перетворюється на вампіра. В албанців дзеркало залишається завішеним до сорокового дня. За сучасних умов, коли померлого везуть на цвинтар на машині, завішують дзеркала заднього виду на автомобілі, удома телевізора не вмикають дев'ять днів [8, с. 172].

М.Ф. Грушевський у дослідженнях етнографії дитинства «Дитина в звичаях і віруваннях українського народу» описав поведінку вагітної жінки – «що їй можна і чого не можна робити». За його спостереженнями, важка жінка не має бентежити своєї душі, лякатися, задивлятися на вогонь, «на дуже яскраві кольори теж не можна задивлятися, щоб врода не «скрасилась». Лиш у дзеркало важкій задивлятися можна й у воду» [5, с. 22]. Разом із власними спостереженнями М.Ф. Грушевський описав спостереження європейських дослідників про заборони вагітним. Так, посилаючись на Johg, Ploss, Індія, він писав, що вагітній «не дозволено дивитись у дзеркало. Дитина від цього може бути зизоока або нерозумна» [5, с. 24]. Іван Франко високо оцінив працю Марка Грушевського, який збирав матеріали «на досить тісній території містечка Суботова й сусідніх слобід», додаючи зауваження щодо вірувань «із різних країв і народів» [5, с. 8]. Тогочасна територія «полудневої Київщини» етнографічних досліджень М.Ф. Грушевського належить нині до Чигиринського району Черкаської обл. Ці матеріали, зібрані з кінця 90-х років 19 ст., вийшли друком у Львові у двох томах 1906-1907 рр.

М.Ф. Грушевський подав «Замітки про дитину до півроку», у яких є власні спостереження за вихованням дітей селянами: «У дзеркалі не можна показувати малій дитини» [5, с. 82].

У «Русалії» В.Т. Скуратівський описав більш-менш цілісну картину дохристиянської міфології українців. У багатьох народів і в українців теж вода є однією з основних стихій Усесвіту, джерелом життя й засобом магічного очищення. Вода є живою і священною, тому «надвеликим гріхом вважається лихословити при ній або плювати, кидати сміття чи мочитися у воду. Матері повсякчас остерігали своїх дочок, *аби вони не чепурилися над відром з джерелицею* – «бо тоді обличчя всіється віспою»» [22, с. 246]. За дохристиянської доби будь-яке джерело води вважалося священним. Чимало дійств, пов'язаних із водою перейшло й у християнські обряди.

О.О. Боряк зазначала, що «в різноманітних ворожіннях покладалися на властивість води віддзеркалювати. Звідси й відомий вислів: як у воду глядіти» [2, с. 16]. Описуючи зимові ворожіння, О.О. Боряк зазначала, що «вже у 19 ст. ворожіння стали втрачати свою магічну функцію, перетворюючись на традиційні ігри, супроводжувані сміхом і жартами». Так, популярна колись ворожба на кілках плоту зникла з установкою сучасних парканів. Проте «повсюдно залюбки виходять на вулицю, щоб запитати ім'я в першого стрічного, а для викликання вішого сну кладуть на ніч під подушку *люстерко*» [2, с. 95].

Отже, спостереженнями етнографів доведена спорідненість поверхні води і дзеркала щодо їх міфологічного сприйняття. Простір, що розгортається за цими поверхнями в традиційній народній культурі, сприймається як небезпечний, що потребує захисних дій.

2. СИМВОЛІКА ДЗЕРКАЛА Й ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ У СОЦІАЛЬНОМУ ЖИТТІ СЛОБІДСЬКОГО КРАЮ

2.1. Уявлення слобожан про дзеркало

Фольклорно-етнографічні матеріали, зібрані в селах Харківщини, є показником стійкості міфологічного сприйняття дзеркала й віддзеркалення. Члени Спільноти етнологів і фольклористів м. Харкова, зокрема М.М. Красиков, Н.П. Олійник, В.М. Осадча,

М.О. Семенова, В.А. Сушко неодноразово фіксували матеріали, пов'язані з міфологічним сприйняттям дзеркала інформантами. Так, серед дівочих ворожінь на Різдво, Новий рік у 20 ст. було й таке: заносили в хату півня й дивилися, до якого речі підійде: вугілля, чобота, води, пшениці, дзеркала тощо. Кожна річ була певною характеристикою майбутнього судженого [16, с. 79]. Подібне ворожіння фіксували й інші дослідники 19 та 20 ст., де дзеркала серед різних предметів не зустрічається (П.В. Іванов, В.Т. Скуратівський). В аграрній країні бажаним женихом мав бути хлібороб, тому доброю прикметою було, якщо півень обирав пшеницю. Нещасливим вибором півня була вода, що віщувало чоловіка-п'яницю. У с. Польовій Дергачівського р-ну М.О. Семенова записала від Ганни Трохимівни Зей, 1913 р. нар., що й вона ворожила за допомогою півня, поклавши перед ним зерно, воду та дзеркальце. Люстерко означало, що наречений буде хизуватися, «буде хвастуном».

Серед сучасних сільських і міських мешканців Слобідського Краю поширене уявлення про дзеркало як про провісника долі. Сергієнко Віра Іванівна повідомила: *«Кажуть, як розіб'ється дзеркало, то розіб'ється сім'я. Ось я недавно розбила зеркало. Зеркало було якесь правильне. В друге дивишся, яка некрасива показує, то морициниста, а в мене дзеркало тьотіне було, невеличке, я його берегла, бо воно правильно показує. Давленіє мене муча, мірjala давленіє, а воно лежало на столику скраю, наче хто з рук у мене його вихватив, і таке товсте, і розбилося. Ну, чого думаю? Значить, мені скоро вмирать»* (Сеанс 4).

Віщування смерті дзеркалом сягає сивої давнини і є уявленням про порушення межі між світом живих і мертвих. Слід додати, що воду внаслідок властивості її поверхні відбивати зображення можна вважати прообразом дзеркала як предмета. Окрім цієї фізичної властивості, вода таїть і реальну небезпеку: утопитися, тобто потрапити до потойбічного світу. Одночасно вода має здатність і лікувати, очищувати, набувати надприродних властивостей, як під час Водохрещі.

В українських замовляннях ідеться про чарівні властивості води, вона зближується зі змієм, як-от: *«На синьому морі лютий змій реве»*. Вода буває чистою, прозорою, проточною, такою, що очищує, і болотною, застійною, куди й мають піти хвороби:

«Підіте, уроки, на сороки, на луги, на очерети, на болота, на моря»
(див. дод. Б4).

Смерть людини настає з низки причин: старості, хвороби, убивства тощо. Однак в українському фольклорі й зокрема слобожанському саме про потоплення співається найчастіше (див. дод. Б5). Окрім міфічної, вода становить і реальну загрозу. У пісенному фольклорі яскраво простежується тема утоплення, що найчастіше пов'язана з важкими родинно-побутовими взаєминами, нещасливим коханням, із пошуком долі. Є такі пісні й у репертуарі фольклористично-етнографічного гуртка «Мережка», наприклад козацька лірична з с. Червленого Лебединського р-ну Сумської обл. (зап. М.О. Семенової 1994 р. від Тимошенко Івги Гаврилівни, 1909 р. нар.).

...
*Козак молоденький без долі вродився.
Любив я дівчину та й не оженився.
Полюбив другу – засватали люди,
Мені ж молодому пароньки не буде.
Тільки ж тії пари, що оченьки карі,
Тільки до любові, що чорнії брови.
Чорні брови маю і не ожениюся,
Дівчата не люблять, я піду втоплюся.
Не топись, козаче, бо душу загубиш.
Пішли ж повинчаєм, кого вірно любиш.*

...
Козак міг загинути у воді й під час бою, про що йдеться в козацькому фольклорі «Ой сади мої» у збірці «Пісні Слобідської України» [18, с. 120-121].

*Ой сади мої, сади, ой сади процвітають,
Да відтіть зозуленьки, відтіть вилітають.
Да відтіть зозуленя, ой відтіть вилітають.
Да на синьое море, море поглядають.
**Ой там козаченько, ой з турком воювався,
Та й у синьое море, море увігнався.
Та й потопа молодчик, ой та ще й не втопився
Та за сивую гриву коню ухватився.
Та біжи ж мій коню, та до батька родного
Та й до неньки й сестриці, сестри жалібниці.***

Смерть у воді може віднайти не лише зраджена дівчина, козак, а й небажана дитина, про що йдеться у ліричній пісні з с. Лиману Зміївського р-ну Харківської обл. (зап. М.О. Семенової від гурту «Калинонька» 1995 року):

*Ой горе жити, ой лебедю самому,
Ой що поросло ой біле пір'я по ньому.
Ой то не пір'я, ой то дівочая краса.
Ой чого в дівки ой при заплакані глаза.
Ой мабуть, вона ой мале дитя родила,
Ой мабуть, вона ой в Дунай річку однесла.
Ой пливи, пливи, ой мале дитя ріками.
Ой а я піду ой погуляю з дівками.*

...

Серед пісень Слобідського Краю, у яких згадується смерть через утоплення є пісня лірична «Зломлю я ветку» [18, с. 158]:

...

*– Не хочу, Ваня, я цього слухать,
Не хочу к серцю приймать.
Лучче піду я і утоплюся,
Де тихо ходять кораблі.*

У цій же збірці зустрічається пісня «По небу місяць», у якій дочка нарікає матері за своє гірке життя [18, с. 161]:

...

*Ой мамо, мамо, нащо зродила,
А щастя-доли не дала?
Ой лучче, лучче була втопила,
Як я маленькою була.*

Багато пісень, у яких йдеться про фактичне потоплення чи його загрозу, записано членами Спілки етнологів і фольклористів. Таких пісень чимало, наприклад, у с. Гетьманівці Шевченківського району Харківської області, із фольклорним гуртом якого працює Н.П. Олійник (див. дод. Б5). Серед ліричних пісень і поширена на Слобожанщині пісня про чорноморця «Як устану я раненько», «Ой ти коваль, коваль коваленко» тощо.

Із мотивом утоплення пов'язана й тематика купальських пісень у записах різних дослідників традиційної народної культури Слобідського Краю. Чимало таких пісень, що співають під час обрядового утоплення дерева чи ляльки Маринки, записано П.В. Івановим, наприклад:

*...Усі дівочки Дунай перепливли, –
Дівка Маринка в Дунаї втонула [9, с. 160].*

*...Утонула Маринка (Уляна), утонула,
Тільки її кісонька зирнула [9, с. 163].*

У купальських піснях мотив утоплення пов'язаний із принесенням жертви божеству води. Дівка Маринка чи Уляна одночасно є й представниками цього божества, воду в замовляннях називають, наприклад, Уляною (див. дод. Б4). У весільних піснях, що співали сироті, також ідеться про бажання й неможливість померлого батька чи матері прибути на весілля. Звістку про це приносить «вутья» чи «вутка», яка пливе по воді, хоча мати чи батько похований у землі, як, наприклад, у пісні з с. Польової Дергачівського р-ну (зап. М.О. Семенової, 1992 р.):

<i>Як ходила та й Галочка</i>	<i>мій батенько,</i>
<i>По крутій горі.</i>	<i>Тепер(а) к мені.</i>
<i>Набачила селезника</i>	
<i>На тихій воді.</i>	<i>Тепер(а) к мені.</i>
	<i>Та й дай мені порадоньку,</i>
<i>На тихій воді.</i>	<i>Бідній сироті.</i>
<i>– Пливи, пливи, селезнику,</i>	
<i>Тихо по воді.</i>	<i>Ой рад би я, дитя моє,</i>
	<i>Прибути к тобі.</i>
<i>Тихо по воді.</i>	<i>Насипано сирій землі</i>
<i>Прибуди, прибуди,</i>	<i>на груди мої.</i>

Таке уявлення про водний простір як про потойбіччя, світ мертвих було перенесено й на дзеркало.

Заборона часто дивитися в дзеркало, як і у воду, відбилася в пареміях. Про архаїчне сприйняття дзеркала йдеться у загадці «Дивлюсь – не надивлюся, а все смерті боюся» [28, с. 216]. Загадка про човен на воді зближує сприйняття дзеркала й води: «Іду-іду, сліду ніту; назад озирнуся, смертоньки боюся» [31, с. 660].

Як у пісенному фольклорі, так і в примовках ідеться про те, що до винайдення дзеркала людина дивилась у воду: «Подивись (погляди) у воду на свою уроду» [31, с. 380]. Про подвоєння дійсності завдяки дзеркалу йдеться в загадці «Біле як сніг, як подивишся туди, то буде два» [28, с. 216]. Про те, що

віддзеркалення сприймається як нереальне, як потойбіччя, ідеться в загадці «Хто показує кожному інше обличчя, бо не має свого власного?» [28, с. 216]

Отже, фольклорно-етнографічними матеріалами переконуємо в міфологічному сприйнятті дзеркала, що відбилось у сталих висловлюваннях і прикметах, текстах пісенного фольклору як у давнину, так і нині.

2.2. Аналіз фольклорно-етнографічних матеріалів щодо сприйняття дзеркала та ритуальних дій із ним

Досліджуючи образ дзеркала в історії культури, М.В. Рон визначила, що дзеркало характеризується підвищеною семіотичністю й багатством функціональних ролей, дзеркало є універсалією (архетипом, міфологеомою, ідеологеомою та смислообразом) культури. Феномен дзеркала розгортається в трьох зазначених і реалізується в просторі матеріальної, духовної й художньої культури. Фундаментальною властивістю дзеркала є здатність не лише віддзеркалювати дійсність, а і створювати «іншу реальність – реальність асиметричну й «несубстанціальну», «імматеріальну» [20]. Така інверсія в минулому, а подекуди й нині викликає тривогу, страх, бо «друга реальність» сприймається як оманлива, загрозлива, адже не має запаху, смаку та інших людських ознак сприйняття.

Дзеркало також подвоює просторові характеристики об'єкта, що відображується, а значить – подвоює людину. Поняття двійника є в міфологіях багатьох народів. Духовно-практичне «дзеркальне опанування світу виявляється в різних формах міфологічної свідомості. А. Голан подав міфологічне сприйняття близнюків, страх перед ними. Дж. Фрезер зазначав, що табу на людей, на речі пов'язані з упевненістю в їх безпеці. Ці небезпеки є «духовного», тобто уявного плану. «Те, що ця небезпека уявна, не робить її менш реальною: уява діє на людину так же реально, як і сила тяжіння, і може вбити її з таким же успіхом, як і синильна кислота». Метою табу є ізолювати людей чи речі від усіх інших, щоб позбутися «духовної небезпеки», що йде від них і навіть є страх [34, с. 216].

При дзеркальному відображенні ліве та праве міняються місцями. М.В. Рон підкреслив, що в європейській традиції поняття «праве» й «ліве» мають ціннісне значення. Праве асоціюється

з праведним, добрим, правильним, а ліве – із лихим, злим, тому поміняти їх місцями означати порушити світобудову. Саме тому в християнській традиції це є однією з причин негативного ставлення до дзеркала. Церква не схвалювала послуговування дзеркалами, особливо духовним особам, тому що «ікони і є дзеркалами божими», у які слід дивитися, як у себе, із метою здійснення царства божого всередині себе. Окрім ікон, дзеркалом людини є її молитва. Людина без ікони займається лише самолюбуванням, як Нарцис [21, с. 18]. Таке ставлення до дзеркала зберігається завдяки поширеному в Слобідській Україні православ'ю, наприклад, повсюдно простежується традиція завішувати дзеркала, коли в домі є покійник. Інформанти пояснюють цю традицію переважно тим, що під час смерті душа прощається з тілом і певний час перебуває поряд. Вона може заблукати, якщо потрапить до дзеркала, тобто дзеркало – це простір потойбічного світу. Окрім того, від небіжчика йде небезпека: не можна бачити його у дзеркалі, бо помре ще хтось із сім'ї внаслідок подвоєння мерця (див. дод. Б1, сеанси 5, 6).

Розбите дзеркало віщує небезпеку, бо можна побачити чорта чи якусь іншу нечисту силу; її можна побачити й під час ворожіння. Не можна дивитися в розбите дзеркало, бо це віщує серйозну небезпеку. Так, наш інформант О.І. Шаповалова впевнена, що саме розбите шкільне дзеркало спричинило травми їй і подрузі після кривляння перед ним (див. дод. Б1, сеанс 11). Назарова вказує на дзеркало як на погану прикмету, поширену й серед сучасної молоді. Вона наводить приклад, коли розбите дзеркало не є причиною неприємностей, але їх віщує, й описує випадок, що трапився з петербурзькими студентами факультету лялькового театру (див. дод. Б6) [17, с. 111].

Прикмети зорієнтовані не лише на регулювання поведінки людини за умов ризику чи невизначеності, а й на трансляцію значущих норм і символів, а також на комунікацію всередині спільноти [17, с. 109]. Сучасна людина часто побоюється дзеркала й дотримується всіляких заборон та вірить у прикмети, пов'язані зі дзеркалом, а дехто, подолавши страх, послуговується дзеркалом для ворожіння. У такому сприйнятті переконаємося завдяки нашим польовим записам і фольклорно-етнографічним матеріалам інших дослідників (див. дод. Б1 та Б6).

Із погляду культурології, М.В. Рон уважав, що в культурі традиційного типу «віра в магичні властивості поверхонь, що віддзеркалюють, уплинула на формування дзеркальних міфологем».

У культурі Давніх цивілізацій вона виявила «синкретизм міфологічного образу дзеркала, форми й декору предмета, його значення, функцій та імені. У культурі Європейського Середньовіччя відбувається розрив між семантикою дзеркала-речі та дзеркала-символу. Із цього періоду в європейській культурі простежується процес диференціації функціональних ролей предмета й формування нових семантичних аспектів образу дзеркала».

В історії «культури креативного типу» М.В. Рон виокремив періоди, коли змінюється ставлення до дзеркала, починаючи з епохи Західноєвропейського Відродження, яке стало початком формування образу дзеркала як такого, що відбиває матеріальну реальність і є інструментом самопізнання й пізнання світу. У 20 ст. відбулося «максимальне розширення семіотичних потенцій художнього образу дзеркала; раціонально-логічне осмислення феномена віддзеркалення та сприйняття образу задзеркалля як семіотичної моделі віртуального простору» [20].

Завдяки фольклорно-етнографічним матеріалам переконливо доведена збереженість традиційного ставлення до дзеркала, як до предмета, що створює потойбічний простір подібно до води. Наші сучасники, окрім небезпеки, яку вони очікують для себе та близьких від розбитого дзеркала, від дзеркала в домі, де є покійник, надають дзеркалу й інших якостей саме художнім сприйняттям дійсності. Так, дзеркало може «зберігати інформацію», «запам'ятовувати» її, саме тому молодим слід подивитися у дзеркало, щоб воно запам'ятало їх щасливими, «енергія людини в ньому залишається», «дзеркала можуть відбирати енергію людини», саме тому перед дзеркалом не можна тужити, плакати (див. дод. Б1, сеанс 1, 2, 3, 8). Наділення дзеркала антропоморфними рисами можна пояснити природним анімістичним ставленням до предметів матеріального світу, а також тим, що у структурі свідомості сучасної людини певне місце посідає й міфологічне сприйняття дійсності. Це ж стосується й ворожіння з допомогою дзеркала. Тож забобони, хоч і у формі гри, живі й донині.

ВИСНОВКИ

Людина традиційної народної культури завдяки міфологічній свідомості наділяє предмети і явища надзвичайними властивостями. Особливе місце серед них посідає дзеркало. На підставі наукової літератури та наших етнографічних розвідок доведено, що:

- Символіка дзеркала та віддзеркалення пов'язана з народними уявленнями про потойбічний світ, його поверхня є границею між «цим» і «тим» світом. Символіка води частково перейшла на дзеркало. Вона пов'язана, як із її природними властивостями, так і з уявленнями про те, що вода є загрозливим «чужим» простором, що належить небезпечним потойбічним силам. Це підтверджується поширеним у фольклорі мотивом утоплення людини. Отже, дзеркало вважається небезпечним предметом і потребує обережного поводження. Відображення не є копіюванням речей і явищ, це складний суперечливий процес взаємодії відображеного й того, що відображає, чуттєвого й раціонального, мислительного та практичної діяльності людини.

- У всі часи в різних народів із дзеркалом пов'язано багато прикмет, заборон, забобонів. Суть дзеркала містить протиріччя, що відбилосся й у назві предмета, і в магічній силі зображувати дійсність, давати можливість людині зазирнути в глибину віддзеркаленого простору, уявити його царством мертвих, побачити в цьому паралельному світі майбутнє. У різних культурах воно є атрибутом богів, символом самопізнання тощо. Образ дзеркала у світових релігіях наповнений багатим символічним змістом.

- Сучасна людина часто побоюється дзеркала й дотримується всіляких заборон і вірить у прикмети, пов'язані з ним, а дехто, подолавши страх, послуговується дзеркалом для ворожіння. Уважаємо, що збереження архаїчного ставлення до дзеркала є наслідком того, що в структурі світогляду сучасної людини є місце як міфологічному світосприйманню, так і художньому збагаченню дійсності.

У такому сприйнятті ми впевнилися завдяки нашим польовим записам та фольклорно-етнографічним матеріалам інших дослідників. Уявлення мешканців Харківщини, як і Східної України, розглядаються в контексті загальних традиційних уявлень про дзеркало й віддзеркалення.

Література

1. Балади. Родинно-побутові стосунки. АН УРСР. /Упорядники: О.І. Дей та ін. – К.: Наук., думка, 1988. – 528 с.
2. Боряк О.О. Україна: Етнокультурна мозаїка / О.О. Боряк. – К.: Либідь, 2006. – 328 с.
3. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис / Олекса Воропай. — Мюнхен: Укр. вид-во, 1966. — 590с.
4. Голан Ариэль. Миф и символ /А.Голан. – М.: Русслит, 1994. – 375 с.
5. Грушевський М. Дитина у звичаях та віруваннях українського народу / марко Грушевський. – К.: Либідь, 2006. – 256 с.
6. Грушко Е.А., Медведев Ю.М. Словарь славянской мифологии. – Н. Новгород: «Русский мир», «Братья славяне», 1995. – 386 с.
7. Древние металлические зеркала. – Режим доступу: <http://classfizika.narod.ru/serk13.htm>
8. Ермолин Д. Структура и характер современной погребально-поминальной обрядности албанцев Приазовья // Антропологический форум. – 2011. – № 15. – Online. – Режим доступу: http://anthropologie.kunstkamera.ru/index/8_2/
9. Иванов П.В. Жизнь и поверья крестьян Купянского уезда Харьковской губернии / Упорядкування та передмова М.М. Красикова. – Х.: Майдан, 2007. –XLIII, 216, X, 58 с. (Серія «Студії з фольклору та етнографії Слобожанщини». Випуск 2).
10. Историядревнего мира. Coliseum.– Режим доступу: <http://kolizej.at.ua/forum/28-220-1>
11. Зеркало в свадебнойобрядности осетин. – Режим доступу: <http://ossethnos.ru/ethnology/187-zerkalo-v-svadebnoy-obryadnosti-osetin.html>
12. Красиков М.М. Філософія буття слобожанського селянина // Дух і літера [Національний університет «Кієво-Могилянська Академія»]. – К.: Сфера, 1999. – № 5-6. – С.428-442.
13. Климник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. Кн. II, т.3: (Весняний цикл); т.4: (Літній цикл). — К.:АТ «Обереги», 1994. — 528с.
14. Конкка А.П. Материалы по календарной мифологии // Антропологический форум. – 2007. – № 6.
15. Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. – М.: Изд-во политической литературы, 1991. – 525 с. – (Мыслители XX в.).
16. Муравський шлях-97: Матеріали комплексної фольклорно-

- етнографічної експедиції / Упор. М.М. Красиков, Н.П. Олійник, В.М. Осадча, М.О. Семенова. – Харків, 1998. – 360 с.
17. Назарова И. Почему мы (не) верим в приметы? – Антропологический форум. – 2010. – № 13. – Online. – Режим доступа: http://anthropologie.kunstkamera.ru/index/8_2/
 18. Пісні Слобідської України: Навч. посібник / Автор-укладач Л.І. Новікова. –Х.: ТО Ексклюзив, 2006. – 188с.
 19. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки / Науч. редакция, текстолог. комментарий И.В. Пешкова. – М.: Лабиринт, 2000. – 336 с.
 20. Рон М.В. Метаморфозы образа зеркала в истории культуры: Автореф. дис... канд. культурологи: 24.00.01 / Спб, 2004. – Режим доступа: http://www.dissercat.com/content/metamorfozy-obraza-zerkala-v-istorii-kultury?_openstat=cmVmZXJ1bi5jb207bm9kZTthZDE7
 21. Синкевич В.А. Феномен зеркала в истории культуры. – Спб, 2000. – Режим доступа: http://zhurnal.lib.ru/s/sinkewich_w_a/mirror.shtml
 22. Скуратівський В.Т. Святвечір / В.Т. Скуратівський. [У 2 к.]. — К.: Вироб.-комерц. Фірма «Перлина», 1994. — К. II. — 192 с.
 23. Славянская мифология. Энциклопедический словарь / Под общ. ред. Н.И. Толстого. – М.: Эллис Лак, 1995. – 416 с.
 24. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. – М.: Сов. энциклопедия, 1082. – 1600 с.
 25. Современная философия: Словарь и хрестоматия / Отв. ред. В.П. Кохановский – Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. – 511 с.
 26. Толстая С.М. Зеркало // Славянские древности. Этнолингвистический словарь: В 5 т. / Подбщ. ред. Н.И. Толстого. Т.2: Д-К (Крошки). – М.: Международные отношения, 2000.
 27. Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник. – А.П. Пономарьов, Л.Ф. Артюх, Т.В. Косміна та ін. – К.: Либідь, 1994. – 256 с.
 28. Українська народна творчість. Загадки. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 512 с.
 29. Українські замовляння / Упорядник М.Н. Москаленко. – К.: Вид-во худ. літ. «Дніпро», 1993. – 310 с.
 30. Українські народні пісні. Пісні суспільно-побутові. – К., 1967 / Упоряд., підгот. текстів, вступ. ст. та прим. О.М. Хмільевської. –

К.: Муз. Україна, 1967. – 735 с.

31. Українські прислів'я, приказки, і таке інше. Уклав М. Номіс. / Упоряд., приміт., та вступ ст. М.М. Пазяка. – К.: Либідь, 1993. – 768 с. («Літературні пам'ятки України»).
32. Українські символи. За редакцією М.К. Дмитренка. – К.: Редакція часопису «Народознавство», 1994. – 140 с.
33. Философский энциклопедический словарь / Гл редакция: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
34. Фрэзер Д.Д. Золотая ветвь: Исследование магии и религии / Д.Д. Фрэзер. – Пер. с англ. – М.: Политиздат, 1983. – 703 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

ОПИС СЕАНСІВ ЗАПИСУ

№ за/п	Дата запису	П.І.Б. записувача	П.І.Б. інформанта	Рік нар.	Місце народ.	Освіта
1	10.07.12	Є.Д. Кашина	Бойко Олександра Георгіївна	1984	сел. Коктебель, АР Крим	Вища
2	20.07.12	Є.Д. Кашина	Краснокут- ська Ніна Іванівна	1934	м. Зміїв, Зміївський р-н, Харків- ська обл.	Серед. спец.
3	3.07.12	Є.Д. Кашина	Кашина Таїсія Олександр.	1932	м. Рязьск, Рязанська обл., Росія	Серед. спец.
4	14.08.12	Н.П.Олійник	Сергієнко Віра Іванівна	1926	с. Октябрь- ська, Белго- родський р- н, Белгород. обл., Росія	Серед.
5	18.09.12	Є.Д. Кашина	Одарченко Вероніка Ігорівна	1978	Харків	Вища

6	20.09.12	Є.Д. Кашина М.О.Семенова	Ружинський Андрій Леонідович	1962	Макіївка, Донецька обл.	Вища, Харків
7	26.09.12	Є.Д. Кашина	Семенова Мирослава Олександр.	1950	м.Куп'янськ з 5 років у Харкові	Вища
8	10.10.12	Є.Д. Кашина	Бойко Олександр Іванович	1981	м. Харків	Вища
9	16.10.12	Є.Д. Кашина М.О.Семенова	Телегіна Світлана Володимир.	1954	м. Макіївка, Донецька обл.	Вища, Харків
10	26.10.12	Є.Д. Кашина	Кашина Валентина Миколаївна	1955	с. Мілове, Балаклій- ський р-н, Харків. обл.	Вища незак.
11	20.11.12	Є.Д. Кашина	Шаповалова Олена Іванівна	1960	м. Северодо- нецьк, Доне- цька обл.	Вища

Додаток Б1

ВЛАСНІ ПОЛЬОВІ ЗАПИСИ ЕТНОГРАФІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ПРО ДЗЕРКАЛО

Сеанс 1

Зап. від Бойко О. Г.

«Молоду будуть спіткати невдачі, якщо вона побачить себе в повному весільному вбранні до дня весілля. Але цього можна уникнути, якщо примірювати наряд без однієї перчатки. Крім того, після вінчання молодята повинні подивитись у дзеркало. Кажуть, що це на вдачу. Ще прикмету знаю. Якщо загубити дзеркальце, то через декілька днів загубиш ключі або гроші».

Сеанс 2

Зап. від Краснокутської Н. І.

«Це розбита доля. Це дуже погано – може бути хвороба, а може, і смерть близької людини.

Завішують дзеркало, коли в домі небіжчик, щоб душа не заблукала. Також не можна спати перед дзеркалом, бо душа під

час сну іноді може вилітати з тіла, людина залишається беззахисною, якщо душа затримається, заблукає у дзеркалі. Людині може бути погано.

Загалом, дзеркало має енергетику, тому не можна плакати, тужити перед дзеркалом. Воно може «запам'ятати» й тому, коли подивився вдруге, знову будеш страждати. А зранку треба підійти до дзеркала й усміхнутися собі, щоб день пройшов добре. Дзеркало несе певну енергетику, тому не можна давати своє люстерко неприємній чи поганій людині. Енергія людини в ньому залишається».

Сеанс 3

Зап. від Кашиної Т. О.

«Якщо виходиш із дому й вимушена повернутися, то потрібно подивитись у дзеркало та сказати щось приємне йому, інакше дорога буде поганою, або щось неприємне трапиться. Інша прикмета: не можна дивитись у дзеркало разом із подругою, бо одна в іншої відіб'є хлопця чи чоловіка».

Сеанс 4

Зап. від Сергієнко В. І.

«Кажуть, «як розіб'ється дзеркало – розіб'ється сім'я». Ось я недавно розбила зеркала. Зеркало було якесь правильне. В друге дивився, як некрасива показує, то морщиниста, а в мене зеркалаютьотіне було, невеличке, я його берегла, бо воно правильно показує. Давленіє мене муча, міряла давленіє, а воно лежало на столику скраю, наче хто з рук у мене його вихватив, і таке товсте, і розбилося. Ну, чого думаю? Значить, мені скоро вмирать».

Сеанс 5

Зап. від Одарченко В.І.

«Когда в доме покойник, надо обязательно завешивать зеркала. Если в зеркале увидишь умершего, то в доме ещё кто-нибудь умрёт».

Сеанс 6

Зап. від Ружинського А.Л.

«Знаю, що розбите дзеркало – це погано й означає чи хворобу, чи якусь невдачу.

І завішувати треба дзеркало, коли в домі небіжчик. Ви ж знаєте, що душа людини по смерті не одразу покидає житло.

Вона може потрапити до дзеркала, тому й людям краще не дивитись у дзеркало, коли душа ще не відлетіла. Це небезпечно, як для покійного, так і для того, хто дивиться у дзеркало. Не пам'ятаю, чи 3, чи 9 днів? 40 днів душа ще на землі, потім відлітає. Дзеркало має власну енергетику. Уважають, що віддзеркалення там накопичуються. Коли син оженився, я шукав у подарунок невелике красиве дзеркало, щоб щасливі молоді подивилися в нього. Потім дзеркало треба заховати. Коли ж у молодій сім'ї буде якась серйозна проблема, вони дістануть дзеркало і мають подивитись у нього, щоб згадати свої щасливі миттєвості».

Сеанс 7

Зап. від Семенової М.О.

«Сама не знаю, звідки мені відомо про небезпеку від дзеркала. Знаю, що розбите дзеркало – це розбита любов чи хвороба, чи, навіть, смерть. Була студенткою, жила в гуртожитку на Отакара Яроша. Зустрічалися ми з одним хлопцем на четвертому курсі. І хотіла я кинути цю юнацьку любов, але все думала й ніяк не могла позбутися примарних думок. Тоді я взяла своє дзеркало й кинула його з третього поверху гуртожитку. Воно розбилося на порох. І кохання зійшло нанівець.

Коли я щось забуду й повертаюся додому, обов'язково зазірну в дзеркало, щоб не забути ще чогось. Так, дотримуюсь цієї забобонної прикмети».

Сеанс 8

Зап. від Бойко О.І

«Про дзеркала знаю небагато. За народними повір'ями, щоб не було біди, перед дзеркалом не можна робити такі речі: їсти та пити (з'їси свою красу та здоров'я), спати (не дасть добре поспати), лаятися (дзеркало «образиться» і «згадає» все). Не рекомендується також вішати їх на кухні, у спальні, у дитячій кімнаті та напроти входу в квартиру. Уважається, що дзеркала можуть відбирати енергію людини».

Сеанс 9

Зап. від Телегіної С. В.

Що Ви знаєте про дзеркало? Може, ворожили в молоді роки? «Я маю негативний досвід ворожіння. Було мені 17 років,

а подрузі 16, вона з Ялти, ми навчалися в Харкові. На Новий рік подруга спалила папір, і ми дивилися на тінь на стіні. І тут вона каже: «Ой, як ці тіні схожі на кипариси на нашому кладовищі!» – Другого дня прийшла телеграма. Я одразу відчула, що принесли погану звістку. Уночі померла її мама. А батька в неї не було. Боже, як вона плакала... Тож більше в житті жодного разу не ворожила. Знаю, що на дзеркалі ворожать, але я побоююся дзеркала. Воно може бути небезпечним».

Сеанс 10

Зап. від Кашиної В.М.

«Розбите дзеркало? Якщо я не помиляюся, то за цією прикметою віщуються невдачі протягом семи років. Іще не можна дивитися у розбите дзеркало, бо можна побачити чорта.

Я знаю й іншу прикмету: дитині до року не потрібно показувати дзеркало, тому що вона може злякатися свого відображення й буде часто хворіти, у неї будуть погано різатися зуби. Поганою прикметою також уважається дарування дзеркала, бо можна посваритися або розлучитися. А чому завишують дзеркало, коли в домі небіжчик? Уважається, що душа померлої людини 40 днів не покидає рідного дому й може подивитись у дзеркало. І вночі її віддзеркалення буде лякати людей. Не можна дивитися вночі в дзеркало або при свічках, бо можна побачити нечисту силу».

Сеанс 11

Зап. від Шаповалової О.І.

«Я опасаюсь зеркала. Ещё в детстве со мной произошёл такой случай. Я родилась в Северодонецке, училась там в хорошей школе на улице Ленина. Улица типа бульвара – по центру улицы тянулся скверик с лавочками. Была я во втором или в третьем классе. В школе на майские праздники решили покрасить вешалки и стали выносить их из раздевалки, а вход в школу красивый, с колоннами. Они были и внутри школы, а на них висели зеркала. И вот, когда выносили тяжелые вешалки, зацепили одно из зеркал. Оно треснуло, и по нему пошла сеть трещин. Мы с подружкой Людочкой крутились рядом, подошли к зеркалу и начали корчить рожицы. Было смешно, что лица и фигуры исказались в зеркале. Нам ещё кто-то из старших сказал, чтобы мы отошли от зеркала. И мы вышли из школы, перешли дорогу и оказались в скверике. Тут подружка Людочка предложила сходить

в школьный двор посмотреть, как маршируют мальчики. Наверное, репетировали строевую песню к 9 мая. Мы стали переходить дорогу не по переходу, а наискосок. И тут из-за стоящей рядом со школой длинной фуры вылетел мотоциклист. Он сбивает меня, оттолкнув ногой. Я отлетаю на асфальт, ударяюсь головой. Кровь. Плохо понимаю, что случилось. Меня отвозит скорая помощь в больницу. Рана на голове оказалась не очень серьезной, просто большая шишка и перелом ребра. Моя мама и мама Людочки вместе работали на химкомбинате. Я позвонила маме, а она сообщила, что маму Людочки срочно вызвали в больницу. Оказывается, пока мне оказывали помощь, Людочка пошла играть во двор, упала с качели и сломала руку. С тех пор я боюсь разбитых зеркал. У нас дома есть трюмо, и можно боковые зеркала поставить параллельно и увидеть бесконечный коридор. Как-то на Новый год, уже будучи студенткой, мы решили погадать. Ужас! Я увидела, что в этом коридоре мелькнула чья-то тень. Больше никогда не ставила створки параллельно. Нет, я боюсь зеркал...»

Додаток Б2

ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНІ МАТЕРІАЛИ

Загадки

- Глежу не наглежусь, а все смерті боюсь
(дзеркало, Чернігівщина) [31, с. 655].
- Дивлюсь – не надивлюся, а все смерті боюся
(дзеркало, Житомирщина) [28, с. 216].
- Біле як сніг, як подивишся туди, то буде два
(дзеркало, Київська обл.) [28, с. 216].
- Біле як сніг, хто подивиться, – видно всіх
(дзеркало, Кам'янець-Подільський, Чернівецька обл.) [28, с. 216].
- За лісом-перелісом Мартин зуби скалить
(дзеркало, Вінницька обл.) [28, с. 216].
- Хтозавжди правду каже?
(дзеркало, Сумська обл.) [28, с. 216].
- Який є, таким покаже і без слів про все розкаже
(дзеркало, м. Павлоград Дніпропетровської обл.) [27, с. 355].

Хто показує кожному інше обличчя, бо не має свого власного?
(дзеркало, с. Небилів Рожнятівського р-ну Житомирської обл.)
[27, с. 216].

Иду-іду, ні дороги, нісліду; бичем поганяю, на смерть поглядаю,
а Біг надо мною
(човен на воді, Чернігівщина, Харківщина, [31, с. 660])

Додаток БЗ

Прислів'я, примовки

Подивись (погляди) у воду на свою уроду
(Лівобережна Україна) [31, с. 380].

Дивиця рідко та густо бачить
(Лохвищина) [31, с. 270].

Я такого роду, що лучче з моста та в воду
(Мордовец) [31, с. 626]

Мати-водиця! Ух-ух, мати водиця! (примовляють, як купають
дитину, а вода холоднувата)
(Номіс) [31, с. 582].

Калі-калі! (Як купається дівора і котре хоче надівать сорочку,
кричать так, хапаючи на березі грязь і кидаючи нею в того)
(Лубенщина) [31, с. 582].

За водою підеш, то й не вернешся
(Лубенщина, Пирятинщина) [31, с. 564].

Огонь і вода добрі служити, але лихі панувати
(Лькевич) [31, с. 458].

Десята вода на кисілі
(Лубенщина, Пирятинщина) [31, с. 415].

Багато води до моря уплине
(Лькевич) [31, с. 269].

Не в кожній воді мило розпустиця
(Лькевич) [31, с. 255].

Як з води вийшла
(Харків) [31, с. 240].

І водою не помутить
(Кролевещина) [31, с. 167].

Вода і камінь довба
(Кролевещина) [31, с. 90].

Українські замовляння

На синьому морі лютий змій реве. – «Чого ти, лютий змію, ревеш?» – «Бо нема мені чим дітей годувати». – «Іди, лютий змію, Іванів двір і візьми од раба Божого Івана, молитвенного і хрещеного, люту кров, і будеш мати, чим дітей годувати!» [29, с. 68].

Помагаєш ти, вода явленая, очищаєш ти, вода явленая, і луги, і береги, і середину. Очищаєш ти, вода явленая, народженого од прозору: надуманого, погаданого, зустрічного, водяного, вітряного, жіноцького, мужицького, парубоцького, дівоцького. Підіте, уроки, на сороки, на луги, на очерети, на болота, на моря [29, с. 90].

Водо Єлено! Очищаєш луги і береги, очисти мене від усього злого, болісті й слабості [29, с. 132].

Водичко-йорданичко! Вмиваєш луги-береги, коріння, білекаміння: умий сего хрещеного, чисто вчиненного від гніву, ненависті і від усякого лиха [29, с.133].

Здорова будь, вода Оляна, од Бога создана, ти, земля Тетяна, і новії ключі трутовії. Ти ж, вода Оляна, проходила землями, новими ключами і входила ти в море очищала ти море, піски і кременія, і коріння, тоя прошу тебе, благослови мені сії води морської набрати для помочі моєї і для пчоли окроплення. Я словом, а Бог помічю [29, с. 133].

Пісенний фольклор

* * *

Ой вийду ж я, вийду на гору крутую,
Ой стану я, **подивлюся на воду** биструю.
Щука-риба в морі гуляє доволі,
А я, бідний вдови син, без щастя, без долі

...

[30, с. 166-167].

* * *

Як пішла Ганна в Дунай по воду
Як пішла Ганна в Дунай по воду
І ступила Ганна на хитку кладку.
Кладка схитнулась, Ганна **втонула**,
Як потопала, тричі зринала...

[1, с. 300].

* * *

Ой сів, запив, ой сів, запив, запив, зажурився
... Пішов козак дорогою доленьки шукати,
Гей, пішов на синє море та й став **потопати**...

[1, с. 338].

* * *

Ой брат сестру через море вів
Ой брат сестру через море вів,
Сестра **потопилась**, брат переплив.
Потопала вона і приказувала: ...

[1, с. 383].

* * *

Ой на горі вишня розцвітає
...Під козаком коник розбрикався
Та на синє море увігнався.
На синє море увігнався,
На синьому морі заломався.
Ой став козаченьк **опотопати**...

[1, с. 337].

* * *

Ліричні пісні, записані Н.П. Олійник від фольклорного гурту
с. Гетьманівки Шевченківського р-ну Харківської обл.

На кладочці ноги мила
Поки хвиля із ніг збила.
Ой соми, їжте ноги,
А ви шуки, їжте руки
Біле личко не трогайте,
Нехай воно помиється.

Нехай воно помиється,
Прийде милий подивиться.
А миленький здогадався
За відерце та й подався.
Ой, Дунаю, Дунаєчку,
Верни мені хазяєчку

(Прокопова Надія Антонівна, 1932 р. н.).

* * *

Як устану я раненько,
Та умиюсь я біленько,
Як я сяду край віконця
Проти ясного сонця.

Як я сяду край віконця
Проти ясного сонця,
Проти ясного сонця
Виглядати чорноморця.

Чорноморець з поля їде,
Шестеро коней веде,
На сьомому вороному
У жупані голубому.

На сьомому вороному
У жупані голубому,
Став він коней напувати,
Стала хвиля прибувати.

**Стала хвиля прибувати,
Чорноморець став втопати.**

– Рятуй, рятуй, моя мила,
Коли вірно любила.

– Рятуй, рятуй, моя мила,
Коли вірно любила.
Ой, рада б я рятувати,
Та не вмю я плавати.

– Ой, рада б я рятувати,
Та не вмю я плавати.
Біжи, мила, хоч по люди,
Може, жаль кому буде.

Біжи, мила, хоч по люди,
Може, жаль кому буде.
**Поки люди ізійшлися,
Чорноморець утопився.**

* * *

Гиля, гиля, сірі гуси,
Не каламутіть води.
Посватали дівчиноньку,
Плаче козак молодий.

Не плач, не плач, козаченько,
Не плач, не плач, дорогий,

Як я сяду на посаду,
Прийди серце, подивись.

Ой, не хочу, дівчинонько,
На твій посад дивитись.

**Краще піду в синє море,
В бистру річку топиться...**

* * *

Вісімнадцять років мала,
Мене мати заміж дала.
Віддавала молоду
За сивую бороду,
А сивая борода,
Не годиться нікуди.

Піду в річку за водою,
Візьму діда із собою,
Візьму діда із собою,
**Кину в річку головою,
Кину в річку головою,**
Ой, ти, старий, біс з тобою.

Ой, ти старий біс лихий,
Є у мене молодий.
Ніс кирпатий, сам рябий,
Та за те він молодий.

* * *

Ой ти коваль, коваль-коваленко,
Чом не встаєш кувати раненько?

Чи у тебе заліза немає,
Чи у тебе сталі не хватає?

Єсть у мене заліза доволі,
Єсть у мене дівка по любові.

Єсть у мене дівка Катерина,
Вона ж мені слави наробила.

Вона ж мені слави наробила.
Ізвечора сина спородила.

Ізвечора сина спородила.
Опівночі в криниці втопила.

Опівночі в криниці втопила.
Удосвіта все Бога просила.

Ой дай, Боже, снігу та морозу,
Щоб занесло стежки та дорожки.

Щоб занесло стежки та дорожки,
Щоб не знали прокляті ворожки.

Щоб не знали, куди я ходила,
Щоб не знали, кого я любила.

**А криниця та не замерзала,
А дитина наверх випливала.**

ЭТНОГРАФІЧНІ МАТЕРІАЛИ ПРО ДЗЕРКАЛО
В ЗАПИСАХ РІЗНИХ ДОСЛІДНИКІВ

Из рассказа студенток театрального факультета

«Была на курсе очень хорошая девочка, разбила зеркало, прямо на сцене. После этого сразу двоих выгнали... С зеркалом заморачиваешься, ничего хорошего не жди» [17, с. 111].

1. «Другой обічай был в зеркало смотреть. В одном доме была девушка, решила она увидеть, какой жених у неё будет. Вечером пошла, залезла на печь и стала смотреть в зеркало, три свечи надо было зажечь вокруг. Другие уже спят, один парень остался сторожить – если что случится. И случилось – немного времени она посмотрела, скоро стало показываться, а она вдруг упала, прямо на пол. свалилась и умерла» (AleksiKoskinen) [14, с. 353].

2. Самое интересное – это смотрение в зеркало. В зеркало ходили смотреть в те дома, в которых были печи по-черному. Смотрели и с печей по-белому, там, где доски потолка, как и пола, лежали в одном направлении, вдоль избы. Когда все в деревне лягут спать, тогда в эти дома собирались гадающие смотреть в зеркало.

На край печи со стороны избы клали сковороду. По краям сковороды устанавливали три свечи, а внутри сковороды ставили зеркало. Остальные все ложатся спать, остаётся только тот, кто будет смотреть в зеркало. Гадающий молча открывает пяткой дверь, потом поднимается на печь, зажигает свечи по краям сковороды, берёт ещё одну свечку в руку, зажигает её, потом ложится на спину, кладёт голову к сковороде, в руке у него свечка на груди, а в другой руке у него ещё одно зеркало, тоже на груди, а сам смотрит над своей головой в зеркало, находящееся на сковороде.

В зеркале можно увидеть, кто за кого выйдет замуж или родит сына, такая картина в зеркале будет. А если кому умереть, то увидит, что гроб принесли (PopoffJefim) [14, с. 355-356].

4. В зеркало смотрят. Дверь в избу открывают пинком ноги, повернувшись к ней спиной, и садятся. Сидят между двух зеркал при свече. Брат в зеркало смотрел – гроб увидел (Д.М. Кузнецов, 1904 г. р.) [14, с. 357].

ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ПОБУТ СЕЛЯН

Тетяна Перекопська,
учениця 10 класу Тавільжанської ЗОШ І-ІІІ ст.
Дворічанського району Харківської області
Керівник – Л.М. Білоус

ТРАДИЦІЙНІ ЗАСОБИ ПЕРЕСУВАННЯ УКРАЇНЦІВ СЛОБОЖАНЩИНИ (на прикладі Дворічанського району)

ВСТУП

Актуальність теми. Становлення традиційної народної культури України тривало століттями. Щоб по-справжньому пізнати свій народ необхідно вивчати не лише мову, звичаї, обряди, а й речі побуту, технічне оснащення. Саме об'єднання всіх явищ в житті народу дає можливість нам пізнати духовну спадщину й відчувати себе частинкою такого великого й самобутнього народу, як українці. Сучасні технічні засоби витіснили повністю транспортні засоби пересування, властиві для українців. Відтак набуває актуальності ґрунтовне й усебічне вивчення цієї теми.

Етнографічний регіон Слобожанщини від кінця 18 ст. активно вивчався у плані фольклору, родинної та календарної обрядовості, матеріальної та духовної культури, однак досліджень стосовно лише засобів пересування не так уже й багато.

Нині увага до вивчення традиційно-побутової культури народу дедалі посилюється, бо поживаюється інтерес до вивчення населенням свого історичного минулого. Економічного розвитку суспільства не можна уявити без засобів зв'язку та транспорту.

Мета роботи полягає у здійсненні комплексного аналізу основних видів запрягу засобів пересування українців Слобожанщини. Для реалізації поставленої мети необхідно визначити такі **завдання**:

1. Визначити стан дослідженості проблеми;
2. Здійснити аналіз засобів пересування в 19-20 ст.
3. Проаналізувати тенденції сучасних процесів у сфері потреб у засобах пересування.

Об'єкт дослідження – традиційно-народні засоби пересування українців Слобожанщини.

Предмет дослідження – гужовий і водний транспорт жителів Слобідського краю на прикладі Дворічанського району.

Дослідження здійснено з запровадженням таких **методів**:

- польового спостереження та інтерв'ювання – для розширення фактологічної бази та аналізу окремих явищ;
- порівняльно-історичного – для визначення висвітленості та актуальності цього питання в науковій літературі;
- проблемно-хронологічного – для розкриття користування транспортних засобів пересування в різні періоди етнологічних досліджень.

Територія дослідження повністю охоплює Слобожанський край, особливо населені пункти Дворічанського району.

Хронологічні межі дослідження – 20 ст., але в разі можливості ми намагатимемось опустити їх до 18, навіть 17 ст.

Джерельною базою дослідження є наукова література. До обраної теми звертались у своїх працях видатні фахівці з історії, етнографії, медицини. Така різноманітність теми є показником її багатогалузевості. Крім літератури, посилались на результати власних польових обстежень, проведених упродовж 2010-2011 рр., зібрані в селах Дворічанського району. Для аналізу зібраних першоджерел запроваджувався порівняльно-історичний метод дослідження.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що зібраний етнографічний матеріал у селах Дворічанського району дає можливість більш ґрунтовно висвітлити прогалини в питанні про транспортні засоби пересування українців Слобожанщини.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали дослідження можуть стати в нагоді при етнографічному дослідженні Слобожанщини.

1. НАУКОВА ЛІТЕРАТУРА ПРО ТРАНСПОРТНІ ЗАСОБИ ПЕРЕСУВАННЯ УКРАЇНЦІВ СЛОБОЖАНЩИНИ (на прикладі Дворічанського р-ну)

Можливість пересування та транспортні засоби є важливим елементом будь-якої культури. Транспортні засоби й тяглові тварини привертати увагу не лише мандрівників, а й дослідників, істориків, етнографів. Належне значення цій темі приділяється

й в описово-статистичних джерелах «Описи Харківського намісництва кінця 17 ст.» [1].

У своїй роботі «Слобожане» М.Ф. Сумцов [11] описав не лише умови проживання жителів Слобідського краю, а й тварин і засоби пересування.

У книзі «Дохристиянські вірування українського народу» митрополита Іларіона [3] описано дохристиянські вірування, слов'янську міфологію, головних дохристиянських богів, українську демонологію, життя людини в обрядах і повір'ях. Автор приділяв належну увагу культовій обрядовості вола та коня.

«Історія Слобідської України» Д.І. Багалія [2] обіймає широке коло соціально-економічних і культурних питань розвитку Слобідської України – від заселення краю, до початку 20 ст. У своїй роботі автор описав і транспортні засоби пересування, за допомогою яких здійснювалося заселення краю.

У навчальному посібнику «Рідний край» за редакцією І.Ф. Прокопенка [9] вперше зроблено спробу відтворення й висвітлення історії, національно-культурних і соціально-економічних особливостей Слобожанщини, а також згадуються і тварини як засіб в'ючно-верхової їзди.

У навчальному посібнику «Українське народознавство» [19] містяться відомості про формування і розвиток української нації, етнічну територію та етнографічне районування, багатовіковий досвід і традиції духовної та матеріальної культури українського народу, описуються традиційні транспортні засоби пересування та додаються їх ілюстрації.

Книгою «Культура і побут населення України» автори В.І. Наулко та ін. [4], знайомили читача з основними етапами етнічної історії України, із розвитком різноманітних галузей матеріальної та духовної культури її населення, описали та проілюстрували транспорт українців.

В «Етнографії України» за редакцією С.А. Макарчука можна дізнатися про походження й етапи розвитку українського народу, матеріальну культуру й народне мистецтво, сімейні взаємини, звичаї та обряди, український словесний фольклор і визначити зв'язок населення України з тягловими тваринами.

У роботі «Українці: народні вірування, повір'я, демонологія» під упорядкуванням А.П. Пономарьова, Т.В. Косміної, О.О. Боряк

[18] йдеться про вірування, культові обряди, пов'язані з захистом життя, житла та тваринами (воли та коні).

«Люба моя Україна», автор М.Н. Шкода [21], описав нескінченно багатий світ українських традицій. Серед матеріалів із української міфології та історії культури є ті, що стосуються в'ючно-їздових тварин.

Проводячи дослідження традиційних засобів пересування українців Слобожанщини на прикладі Дворічанського району, не можна лишити поза увагою працю «Традиційна народна культура Дворічанського району Харківської області» під упорядкуванням М.О. Семенової [12]. Авторка об'єднала фактичний матеріал стосовно розвитку Дворічанщини.

У працях «Географія Дворічанського району» та «Слово про Вільшану» автором В.Тарасенко [13, 14] зібрано фактичний матеріал про заселення й розвиток Дворічанського району першими переселенцями, створення оборонної лінії від нападу татар та про народні звичаї, обряди, свята переселенців. Дослідник звернув увагу на користування місцевим населенням тягловими тваринами та транспортними засобами пересування.

Отже, із опрацьованих нами історичних джерел можна виокремити:

- праці 18 століття;
- праці 19 – початку 20 століття.

У 20 ст. спостерігалось призупинення досліджень регіональних етнографічних студій із політичних причин, а засоби пересування розвивалися, усупільнювались і тому нині їх складно отримати для описової роботи етнографа. Вивчення регіональної етнографічної культури поновлюється лише в 90-х роках 20 ст., тому в обраній нами темі дуже багато «білих плям». Наша робота – одна зі спроб усунути «білі плями».

2.ТВАРИНИ, ЯКИХ ЗАПРЯГАЛИ ДЛЯ ПЕРЕСУВАННЯ

На території сучасної України тваринами як засобом пересування користувались із давніх часів. В'ючно-верховий транспорт в українців був поширений до 30-х років 20 ст. Нав'юченими тваринами (кіньми) доставляли молочні продукти, одяг, тканини, дерев'яний посуд та інші вироби на ярмарки,

привозили різні товари для своїх садіб. Особливо важливе значення цей вид народного транспорту мав для переселенців Слобожанщини. Показчиком цього є хоча б загальновідома традиція, згідно з якою весілля на Слобожанщині не обходилося без поїздки наречених до шлюбу на конях, про що згадував у своїй роботі Д.І. Багалій [2, с.172].

Засоби пересування становлять важливу частину матеріальної культури. «У кожному дворі тримали, якщо дозволяли майнові умови, волів чи коней... [4, с.70]».

Транспортні засоби пересування українців Слобожанщини можна поділити на тварин, яких запрягали для пересування; засоби пересування.

До тварини, яких запрягали для пересування належать віл і кінь (див. дод. А, Б, В, Г, Д).

Віл. Традиційною тягловою силою в господарстві українців були воли (див. дод. А, Б). При заселенні Слобідського краю вони відігравали велику роль, бо ними перевозили вантажі, обробляли землю, і тому переселенці тримали їх у великій кількості. Підтвердження цьому можна віднайти в дослідницьких працях науковців: «...Після сотника Розсохи залишилося 4 великих робочих вола та 4 менших... 1680 року татари забрали з Слобожанщини 11299 голів товару. 1691 року було взято 358 коней, 2272 вола... У своїх невеликих, але частих наїздах татари відганяли гурти товару: так було, коли вони підходили під слободи Дворічну, Валуйки, Савинці... [2, с. 131]».

«Привчати волів до роботи починали в трирічному віці. Спочатку молодого вола водили на довгій мотузці («воловоді»). Потім навчання продовжувалося вже в парі, притому один з волів обов'язково мав значний досвід запрягу. Навчати двох молодих волів було складно, оскільки це вимагало великих зусиль і значного часу.

Під час навчання волові – «третяку» в парі зі старим спочатку обтискували протягом трьох-чотирьох днів (по одній-дві години) шию ярмом. Потім до ярма кріпили дишель або прив'язували масивний дрюк, каток чи інший вантаж» (2) (див. дод. Е).

«Для того, щоб управляти волами вживали слова «цоб» – це означало поверни направо та «цабе» – поверни наліво, а щоб зрушити з місця промовляли «цоб-цабе» при цьому легенько похльостували волів лозинкою» (5) (див. дод. Ж).

Упряж для цих тварин відрізнялась від кінської й називалася «ярмом» (див. дод. І).

Воли сильні й витривалі тварини. Вони були здатні не лише орати землю, а й долати великі відстані, тому саме їх запрягали чумаки. Про це співається в піснях (див. дод. К). Не кожна селянська сім'я могла дозволити собі утримувати волів. Вони були символом достатку й багатства. (1) (див. дод. Л). Населення нашого краю з повагою ставилося до цих тварин. Про них згадується в загадках, піснях, повір'ях; їх запрягали при проведенні свят, обрядів. Свідчення цьому можна віднайти серед історичних досліджень [3, с. 69; 8, с. 24; 17, с. 49; 18, с. 43, 214].

Кінь. Для пасажирських поїздок, а з другої половини 19 ст. і для перевезення вантажів запрягали коней. У північних районах Полісся практикувався переважно запряг у голоблі. Тут кінна упряж складалася з вузди, хомута з супонею, черезсідельника, гужів і дуги. В інших регіонах України, а також і на Слобожанщині незалежно від виду запрягу – парного чи однокінного – застосовувався інший тип упряжі. До комплексу місцевої кінської збруї входили шлея (рідше хомут), вузда, нашійник, віжки, посторонки і барок («орчик»). Транспортні засоби перетягалися кіньми за допомогою посторонків і барків, а дишель виконував тільки гальмівну і спрямівну функції (див. дод. В, Г, Д, И, М, Н).

У всі часи в Україні була поширеною верхова їзда на конях, як один із засобів пересування. Так, митрополит Іларіон писав: «Кінь у найдавніших пам'ятках більшої ролі не відіграє, але стає частим і улюбленим козацької доби. Але з давнього часу кінь, особливо вороний чи баский, став символом швидкості, тому в давнину були відомі й крилаті коні, що позастоювалися дотепер у наших народних творах, особливо в казках [3, с. 68].

В українських піснях (соціально-побутових, козацьких, баладах та інших) майже завжди фігурує не кінь взагалі, а кінь певної масті – «вороний», «буланий», «р'ябий», «сивий» (див. дод. В, Г, Д) тощо, за кожною з яких також прихована певна семантика.

На території Слобожанщини коні відігравали помітну роль. Цей край заселявся з метою створення оборонної лінії захисту від нападів татар. Основу переселенців склали козаки, для яких коні були основним засобом пересування. «Коня називали вірним

другом, нерозлучним товаришем, милим братом козака. Заможні козаки мали по 700 і більше голів коней» [4, с. 70].

Розводити коней було прибутковою справою. «У багатьох поміщиків були кінські заводи, для них вельми корисні [2, с. 132]».

Отже, поширеними тваринами, за допомогою яких пересувалися на території Слобожанщини, були воли та коні.

3. ЗАСОБИ ПЕРЕСУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ СЛОБОЖАНЩИНИ

Човен. Територію Слобожанщини перетинає велика кількість рік [2, с. 17]. Українцям здавна були відомі різнотипові засоби пересування водою. Підтвердження про різноманітність водних засобів пересування українців на території Слобідського краю можна віднайти в наукових працях [9, с.17; 11, с. 158; 14, с. 32; 19, с. 87].

Людей, підводи і різні вантажі через широкі ріки перевозили поромами. Основу його становили два-три плоскодонні човни або вже згаданий пліт, на які ставили балки й робили поміст з дощок. Останній обносили з обох сторін перилами. Пором рухався за допомогою блоків по натягнутому між берегами ріки канату, а скеровувався довгою жердиною. На великих ріках (Десні, Дніпрі, Прип'яті) застосовувались також весла. На ріках України побутувало багато видів човнів. Залежно від основних народних технологічних способів виготовлення їх можна поділити на два типи: видовбані з суцільних колод човни й човни з окремим каркасом, який обшивали дошками. Довбаний човен відомий в Україні з доби неоліту. «По Дінцеві сплавлалося колись чимало байдаків с хлібом від Белгорода до Чугуєва, а звідти їздили й на Дін... По Осколу у кінці 16 ст. московські служилі люди пливли на байдаках до гирла сеї річки з усім припасом [1, с. 16]».

На території Слобожанщини послуговувалися також невеликими човнами для індивідуального пересування річкою (див. дод. П).

Сани. Давнім за походженням є полозний транспорт. Із погляду відомих знавців, у давнину слов'яни послуговувалися лише саньми. Ще в середньовіччі почеснішою вважалась їзда на саях, ніж на колісних засобах пересування. Це підтверджується в українських народних прислів'ях і приказках: «Не в свої сани не сідай», «Санна їзда – ангельська їзда, а не дідьчий виворіт» та ін.

(див. дод. В, Д). Важливу роль відігравали сани у весільному й поховальному обрядах (Рис. 3.1).

До 30-х років 20 ст. побутував звичай, за яким покійника відвозили на кладовище на снях – незалежно від пори року. «Взимку ми на далекі відстані їздили сannyaми. Ними перевозили все необхідне збіжжя. На празники були виїзні сани. Їх прикрашали. В сани запрягали одного або трьох коней» (3).

Рис. 3.1. Послугування сannyaми у весільному обряді (70-і роки 20 ст., Дворічанський район)

«Узимку ми на далекі відстані їздили сannyaми. Ними перевозили все необхідне збіжжя. На празники були виїзні сани. Їх прикрашали. У сани запрягали одного або трьох коней» (3).

Вози. Серед колісних засобів пересування найпростішим був чотириколісний двохосьовий віз. Одним із видів возів на Слобожанщині була гарба. Нею користувалися для перевезення сіна, гілля (рис. 3.2.).

Рис.3.2. Гарба. 50-ті роки. Дворічанський район.

«Український віз складався з передньої та задньої частини, з'єднаних продольною розворотою. Передок мав дещо менші в діаметрі колеса, що містили такі деталі: маточини, шпичі, гнуті ободи. На вісь був наглухо насаджений брусок – подушка, або насад, а зверху – іще так звана поворотна подушка» [4, с. 96] (див. дод. Р, С).

На Слобожанщині, як і в Україні в цілому, існувало кілька варіантів воза. «На Лівобережжі та Слобожанщині, де у віз запрягали переважно коня в хомут із дугою, панівним був порівняльно невеликий віз із неглибоким напівсферичним кузовом» [4, с. 96].

Іще до засобів пересування можна віднести безтарку. «Для транспортування зерна користувалися безтарками (Рис. 3.3) – возами з дощатим прямокутним ящиком (коробом)» [4, с. 97].

У 20 ст. український віз стає досконалішим. З'являються ресори. Такі брички стають виїзними. Заможні верстви українського населення купують собі коляски, тарнтаси, що оздоблювалися мереживами, дорогими тканинами й металом.

Рис. 3.3. Вивіз населення на роботу (60-і рр. 20 ст., с. Вільшана Дворічанського р-ну)

Отже, засоби пересування українців Слобожанщини були різноманітними. Це було тісно пов'язано з природними умовами. Вони поділялись на водні й сухопутні та сприяли заселенню та економічному розвитку краю.

За культурно-національного ренесансу активізувалося поглиблене вивчення духовної спадщини в просторі й часі і тому виникла проблема етнорегіонального дослідження. У роботі розглянуто питання, пов'язані з засобами пересування населення Слобожанщини; як саме засоби пересування впливали

на економічний, духовний розвиток суспільства, які обряди пов'язані з ними; як мешканці нашого регіону прагнули поліпшити свій побут за допомогою засобів пересування. Ці питання є лише невеликою краплиною в ракурсі цієї теми. Велика кількість літератури про вплив коня, волів та інших засобів пересування на життя людини є показником різноракурсності визначеної теми. Серед даних книг можна посилатися на «Описи Харківського намісництва» за редакцією Пірка В.О., «Історія Слобідської України» Д.І. Багалія, «Дохристиянські вірування українського народу» митрополита Іларіона та «Рідний край», за редакцією І.Ф. Прокопенка. Зазначена література – це дослідження істориків та етнографів. Виокремлюється група авторів, які проводили біологічний опис тварин, а також група авторів, які досліджували засоби пересування в аспекті розвитку техніки.

Проведено аналіз звичаїв і традицій жителів Дворічанського району, що стосується засобів пересування. Визначено тенденції сучасних трансформаційних процесів в обрядовості Дворічанщини.

Територія Слобожанщини – це кордон перетину двох природно-кліматичних зон. Лісостеп переходить у степ. По цій території проходили давні торговельні шляхи. Харків від самого заснування є місцем перетину цих шляхів, і тому коні, вози та інші сухопутні засоби пересування були досить поширеними.

Уся територія Слобожанщини, як артеріями, пронизана річками. Найбільші з них – це Сіверський Донець, Оскіл, Орель. Тож водний транспорт відігравав також велику роль як засіб пересування по цій місцевості. Транспортні засоби відіграють роль не лише для перевезення людей і поклажі, а й посідають особливе місце в народних обрядах, звичаях, традиціях.

Література

1. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст: Описово-статистичні джерела/ АН УРСР. Археограф. Комісія та ін. Упоряд. В.О. Пірко, О.І. Гуржій; Редкол. П.С. Сохань (відпов. ред.) та ін.. – К.: Наукова думка, 1991. – 220 с.
2. Багалій Д.І. Історія Слобідської України / Д.І. Багалій. – Харків, Дельта, 1993. – 255 с.
3. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: Іст. реліг. Моногр / Іларіон, митрополит. – Київ,: АТ

- «Обереги», 1991. – 424 с.
4. Культура і побут населення України: Навч. посібник/ Н.І. Наулко, Л.Ф. Артюх, В.Ф. Горленко та ін. – 2-е вид., доп. та перероб. – Київ, «Либідь», 1993. – 288 с.; іл.
 5. Макарчук С.А. Етнографія України / С.А. Макарчук. – К., 1993. – 315 с.
 6. Муравський шлях-97: Матеріали комплексної фольклорно-етнографічної експедиції/ Упор. М.М. Красиков, Н.П. Олійник, В.М. Осадча, М.О. Семенова. – Харків: ХДІК, 1998. – 360 с.
 7. Орел Л.Г. Українська родина: родинний і громадський побут / Л.Г. Орел. – К., 2000. – 215 с.
 8. Повір'я / Упоряд. – канд. філол. наук М.К. Дмитренко – К.: Т-во «Знання» України, 1992. – 48 с.
 9. Рідний край / За ред. І.Ф. Прокопенка. – Харків, 1994. – 580 с.
 10. Слюсарський А.Г. Слобідська Україна: історичний нарис / А.Г. Слюсарський. – Харків, 1954. – 164 с.
 11. Сумцов М.Ф. Слобожане. Історико-етнографічна розвідка / підготовка тексту і мовна редакція Леоніда Ушкалова; слово до читача, примітки та післямова Володимира Фрадкіна. – Х.: Акта, 2002. – 282 с.
 12. Традиційна народна культура Дворічанського району Харківської області / Упор. М.О. Семенова. – Харків: Регіон-інформ, 2001. – 161 с.
 13. Тарасенко В. Географія Дворічанського району. – Харків: Торнадо, 2002. – 104 с.
 14. Тарасенко В. Слово про Вільшану. – Харків, 2005. – 710 с.
 15. Українська минувшина: Ілюстративний етнографічний довідник / А.П. Пономарьов, Л.Ф. Артюх, Т.В. Косміна та ін. – К.: Либідь, 1993. – 256 с.
 16. Українці. – М.: Наука, 2000. – 535 с.
 17. Українські прислів'я та приказки / Упорядники Д. Есипенко, М. Новиченко. – К.: Т-во «Знання» України, 1992. – 96 с.
 18. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / Упор., прим. та біогр. нариси А.П. Пономарьова, Т.В. Косміної, О.О. Боряк. Вст. ст. А.П. Пономарьова. – 2-ге вид. – К.: Либідь, 1991. – 640 с.
 19. Українське народознавство: Навч. Посібник/ За ред. С.П. Павлюка, Г.Й. Горинь, Р.Ф. Кирчіва. – Львів; Фенікс, 1994. – 608 с.

20. Чижикова Л.Н. Русско-украинское пограничье: истории и судьбы традиционно-бытовой культуры / Л.Н. Чижикова. – М.: Наука, 1988. – 256 с.
21. Шкода М.Н. Люба моя Україна. Свята, традиції, звичаї, обряди, прикмети та повір'я українського народу / М.Н. Шкода. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2009. – 544 с.; іл.

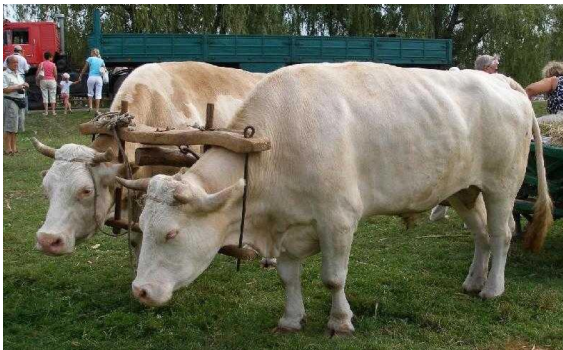
СПИСОК ІНФОРМАНТІВ

1. Федяй Оляна Романівна, 1923 р. н., с. Тавільжанка Дворічанського р-ну Харківської обл.
2. Резнік Катерина Варивонівна, 1928 р. н., с. Тавільжанка Дворічанського р-ну Харківської обл.
3. Григоренко Таїсія Андріївна, 1926 р. н., с. Тавільжанка Дворічанського р-ну Харківської обл.
4. Москаленко Надія Купріянівна, 1953 р. н., с. Городець Овруцького р-ну Житомирської обл., в с. Тавільжанка проживає з 1974р.
5. Білоус Микола Іванович, 1945 р. н., с. Тавільжанка Дворічанського р-ну Харківської обл.

ДОДАТКИ

Додаток А

Воли в упряжі

Додаток Б

Додаток В

На ярмарок

«Ангельська їзда»

Додаток Г

Додаток Д

Запряжений кінь

Санна упряж

Додаток Е

Спогади Різнік Катерини Варивонівни

«Мій батько усе своє життя пропрацював біля волів та коней.

Привчати волів до роботи починали в трирічному віці. Спочатку молодого вола водили на довгій мотузці («воловоді»). Потім навчання продовжувалося вже у парі, притому один з волів обов'язково мав значний досвід запрягу. Навчати двох молодих

волів було складно, оскільки це вимагало великих зусиль і значного часу. Під час навчання волів – «третяку» в парі зі старим спочатку обтискували протягом трьох-чотирьох днів (по одній-дві години) шию ярмом. Потім до ярма кріпили дишель або прив'язували масивний дрюк, каток чи інший вантаж».

Додаток Ж

Спогади М.І. Білоус

«Для того, щоб управляти волами використовували слова «цоб» – це означало поверни направо та «цабе» – поверни наліво, а щоб зрушити з місця промовляли «цоб-цабе» при цьому легенько похльостували волів лозинкою».

Додаток И

Додаток К

Хомут і ярмо Чумацька пісня

Задумали чумаки в дорогу

Задумали чумаки в дорогу:
Покупили собі вози нові,
Поробили ярма кленові,
Поробили занози дубові,
Покупили воли половії.
Покупивши, да й попарували,
Попарувавши дай повийжджали.

Додаток Л

Спогади Федяй Оляни Романівни

«У мого батька було пари волів – курдзилів (це така порода; вони були безрогі), і ми ними орали, перевозили вантаж, а в Третяків волів не було, вони орали коровами. Так батько не хотіли, щоб їхній Грицько на моїй сестрі старшій Марусі женився. Казав, що вони бідні».

Додаток М

Додаток Н

Бричка

Дрожки

Додаток П

Додаток Р

Човен

Види возів

Безтарка

Додаток С

ТРАДИЦІЙНИЙ ОДЯГ, ЗАЧІСКА

Аліна Віра,

учениця 9 класу Нововодолазького ліцею,
вихованка народного фольклорно-
етнографічного колективу «Вербиченька»
Нововодолазького будинку дитячої
та юнацької творчості Нововодолазької
районної ради Харківської області

Керівники – **Т.П. Коваль, О.В. Коваль**

ГОЛОВНІ УБОРИ СЛОБОЖАНОК КІНЦЯ 19 – 20 СТОЛІТТЯ

Головний убір у всі часи не лише виконував естетичну роль, прикрашав жіночу голову, а і виконував природно-захисну функцію, що у свідомості наших предків відбивалася ще й як захисна, оберегова. Наші пращури свято вірили, що в головному уборі жінки відображається його магічна сутність. Він був її надійним укриттям від впливів зовнішнього середовища: не лише природних явищ – вітру, холоду, вологи, а й від злих духів, «поганого ока».

Дослідженням головних уборів в аспекті українського традиційного костюма займалися вітчизняні вчені 19, 20, початку 21 ст.: П.П. Чубинський, Я.Ф. Головацький, Д.І. Яворницький, М.С. Грушевський, М.Ф. Сумцов, Хв.К. Вовк, Олекса Воропай, К.І. Матейко, Т.О. Ніколаєва, О.Ю. Косміна та ін. Досліджували одяг як складову матеріальної та духовної культури Слобідського краю етнологи О.В. Астахова, М.М. Красиков, Т.М. Крупа, Н.П. Олійник, М.О. Семенова, В.А. Сушко. Російський костюм Слобожанщини вивчали вчені Д.К. Зеленін, Г.С. Маслова та ін., у працях яких значне місце приділяється головним уборам.

Ця робота є результатом експедиційних досліджень традиційної народної культури Слобідського краю народного художнього фольклорно-етнографічного колективу «Вербиченька» Нововодолазького будинку дитячої та юнацької творчості й особисто автора, яка у складі колективу впродовж 5-и років досліджує народне вбрання слобідського регіону.

Зачіски визначали соціально-вікові відмінності суспільного

стану жіноцтва. Основною прикрасою слобідських дівчат було волосся, заплетене в одну (у святкові дні) або у дві коси (у будні). У народі кажуть: «Коса – дівоча краса». Моральні засади українського народу трактували дотримання звичаєвих норм: «збереження дівочої коси» як збереження дівочої честі. Сільська громада дозволяла хлопцям привселюдно відрізати косу дівчині, яка втратила свою цнотливість. Така жінка на все життя отримувала звання покритки.

Щоденним головним убором дівчини був кісник – кольорова стрічка, а святковим – вінок із живих (улітку) або штучних (в інші пори року) квітів. *«Дівчата не ходили розпатлані»* (6). Велике значення мала обрядова функція жіночого головного убору, якого передбачався певний ритуал. Вінок молоді в традиційному весільному обряді виконував функцію оберега, а символічна передача вінка «подружечкам» – прощання з дівуванням.

*Ой як звил Валічка віночок,
Покотила в вишневий садочок.
І котила, та ще й говорила,
Подружечкам гуляння дарила* (3, 7).

«Розплітання коси», «покривання молоді» – це високо поетичні ритуали, які означають перехід дівчини у статус жінки: «Покрівочка плаче, покривається хоче». Покрита голова – це статус заміжньої жінки.

В усній народній творчості відбиті дівочі вірування і сподівання, молитви до Святої Богородиці на свято Покрови з проханням «покрити головоньку», тобто вийти заміж: *«Святая Покровонько, покрій мою головоньку, як не хусткою, то онучею, бо дівкою вже надокучило. Як не хусткою, то хоч ганчіркою, аби я була жінкою»* (9).

«Засвітити волоссям» було для заміжньої жінки великим гріхом аж до середини минулого століття. Як наслідок такого гріха, за народними прикметами, були хвороби, різні пошесті, неврожай тощо. *«Раньше дедушка не пусте, було, до колодизя, щоб була розпатлана – «не ходи, не май там волостям, ідеш до колодизя, покрій голову»* (3).

Заміжня жінка не мала права носити вінок. Вона скручувала волосся у вузол і ховала під очіпок – невисоку шапочку, пошиту з бавовняної або шовкової тканини.

На Сумщині жінки ховали волосся під повойниками (5). Повойник – головний убір російських жінок, назва якого походить від слів «сповивати», «повивати», і функціональне його значення – повити голову. Оскільки в Північній Слобожанщині українські села розташовані в близькому сусідстві з російськими, можна припустити, що повойник увійшов в український костюм з російської культури. А можливо, стосовно цього головного убору відбулося перенесення російської назви «повойник» на український «очіпок».

На Полтавщині у першій половині 19 ст. побутував головний убір, який називався накісником. Його одягали прямо на скручене у вузол волосся, зав'язуючи на потилиці шнуром. Накісник жінка накривала хусткою, так же, як й очіпок.

Нині вже ніхто з інформантів не пам'ятає головного убору «серпанок», відомого ще за Київської Русі. Він був поширений по всій Україні аж до 19 ст. Його ще називали «наміткою». В експедиції по Сумщині (с. Боромля) 2011 року було записано старовинну колядку, присвячену господарям. Серед весільних подарунків для членів родини в колядці оспівані традиційні весільні атрибути:

...
*А твоїй я жені та й серпаночок.
Святвечор!
А твоїй я дочці в косу ленточку.
Святвечор!
А твоєму сину в руки хусточку.
Святвечор! (1)*

Відомо, що дівчина, даючи згоду на шлюб, дарувала молодому хустку, перев'язуючи йому руку. Хустку дарували сестрі молодій, яка пришивала квітку до шапки молодому:

*А я зятя та й обдурила,
З кропиви квітку пришила.
А він думає, що з барвінку,
Кинув хустку на тарілку (8).*

Фабричні хустки ввійшли в побут із другої половини 19 ст. Спочатку це були білі вишиті хустки. Професор Хв. Вовк зазначав, що основним і найбільш архаїчним був білий колір хусток, що переважав у вбранні українських жінок у 19 – початку 20 ст.

У минулому столітті стали «в моді» хустки шовкові з бахромою, ситцеві «рябенькі» (у дрібненьку чорно-білу клітинку). *«Ми діували, без платка – нікуди не ходили. Косиночка, або шерстяний платочок із цвіточками. Доцик бризнув – платочок за пазуху, бо він же один»* (7).

Узимку «накутували теплі суконні платки в клетку – плечальники» (3). Вони були дуже великого розміру. Напинаючи ними голову, жінка обгортала плечі, звідси назва – «плечальники». Узимку такою хусткою жінка обгортала дитину, пригортаючи до грудей, у такий спосіб зігріваючи її.

У росіянок традиційними головними уборами були кокошники, сороки та бархатники, хустки, «шерстяні платки, в'язані з білої вовни» (1), шалі. Шалі вироблялися також у Росії, але швидко розійшлися по всій губернії та стали об'єктом моди й українських жінок. Традиція «прятать волосы» була характерною й у російських жінок.

Як бачимо, головний убір слобожанок відігравав особливу роль у композиційній цілісності традиційного одягу, був доповненням і довершенням усього комплексу жіночого вбрання. Відображаючи локальні варіанти, жіночі головні убори сільського населення Слобідської України виконували естетичну, природно-захисну, оберегову та обрядову функцію.

Традиційні жіночі головні убори нині, на жаль, демонструються лише на сцені фольклорними колективами. Тож вивчення традиційного народного костюма загалом і його важливого компонента – головних уборів, нині є актуальним у плані дослідження трансформації культурних явищ народної культури Слобожанщини.

Література

1. Астахова О.В. Свята та побут Слобожанщини / О.В. Астахова, Т.М. Крупа, В.А. Сушко. – Харків: Колорит, 2008. – 143 с.: іл.
2. Васіна З. Український літопис вбрання – К.: Мистецтво, 2006.
3. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології / Хв. Вовк. – К.: Мистецтво, 1995. – 336.
4. Матейко К.І. Головні убори українських селян до початку ХХ ст. / К.І. Матейко // Нар. творчість та етнографія. – 1973. – № 3.

5. Муравський шлях – 97: Матеріали фольклорно-етнографічної експедиції «Муравський шлях 97» (по селах Богодухівського, Валківського, Краснокутського та Нововодолазького районів) / Упорядники: М.М. Красиков, Н.П. Олійник, В.М. Осадча, М.О. Семенова. – Х.: ХДІК, 1998. – 360 с.
6. Ніколаєва Т.О. Історія українського костюма / Т.О. Ніколаєва. – К.: Либідь, 1996. – 176 с; іл.
7. Прилипка Я. Класифікація народних головних уборів / Я. Прилипка // Народна творчість та етнографія. – 1970. – № 5.
8. Скурагівський В.Т. Русалії / В.Т. Скурагівський. – К.: Довіра, 1996. – 734 с.
9. Сумцов М.Ф. Слобожане: Іст.-етногр. Розвідка / М.Ф. Сумцов. – Х.: Акта, 2002. – 282 с.
10. Український та російський костюм на Слобожанщині: Інформаційно-методичний довідник // Упоряд., стаття В.А. Сушко, С.М. Кривопустов. – Х: ПП «Стиль-Іздат», 2009, – 63 ст.

Список інформантів

1. Біда О.М., 1937 р. н., с. Боромля, Тростянецький р-н, Сумська обл.
2. Дедушева В.П., 1928 р. н., с. Юсупівка, Краснопільський р-н, Сумська обл.
3. Петренко О.Ф., 1922 р. н., с. Набережне, Тростянецький р-н, Сумська обл.
4. Рокитян Є.М., 1937 р.н., с. Караван, Нововодолазький р-н, Харківська обл.
5. Савенко Н.Д., 1937 р. н., с. Юсупівка, Краснопільський р-н, Сумська обл.
6. Чалиш Л.Т., 193 р. н., с. Рябухіно, Нововодолазький р-н, Харківська обл.
7. Чубак Є.Ф., 1935 р. н., с. Богородичне, Слов'янський р-н, Донецька обл.

Ольга Сокрут,
учениця 10 класу
вихованка гуртка юних етнографів
Чугуївського центру туризму та
краєзнавства Чугуївської міської ради
Харківської області
Керівник – **Н.В. Логачова**

КОСА – ДІВОЧА КРАСА

Дівоча коса – це не просто атрибут жіночої зачіски чи ознака сімейного статусу, то ціла філософія, якою визначаються правила догляду за з косою від самого народження і до останньої межі як її господині, так і її родинного та громадського оточення.

Дівоча коса – то не тільки краса, а й доля. Волосся – це оберіг душі людини. Ушанування дівочої коси – один із призабутих звичаїв нашого народу. І хочеться вірити, що він оживе, наповниться новим змістом і передасться новим поколінням.

Що б не говорили і хоч би як не переконували у старомодності коси, а все-таки в довгій дівочій косі є своя принада, щось ніжне та близьке, щемливе та священне. Хоч, на жаль, сьогодні це трапляється рідко, але коли йде дівчина з гарною косою, ніхто не обминає її увагою.

Мета роботи – вивчити системи поглядів, традицій, обрядів, пов'язаних із дівочою косою.

Для досягнення цієї мети були поставлені такі **завдання**:

1. На підставі наукових джерел висвітлити народне сприймання дівочої коси як культурного та побутового феномена.
2. Розкрити інформаційні, магічні, символічні й обрядові функції дівочої коси як сутєві.
3. Розглянути перспективи повернення найбільших цінностей, якими володіли українські дівчата.

1. Коса як традиційна дівоча зачіска

Із фізіологічної точки зору волосся виконує захисну функцію: захищає мозок як від тепла, так і від холоду. Із плином часу люди усвідомили, що розпущене волосся може нести небезпеку в таких

ситуаціях, як полювання, переслідування, бій, утеча, приготування їжі, перебування поряд із багаттям, у глибокій воді, тому почали прибирати волосся з міркувань самозбереження, практичності.

Коли людина навчилася фантазувати, вона стала щось винаходити, пристосовувати предмети довкілля для своїх зручностей: із риб'ячих кісточок – заколки для волосся, зі щелепи тварини – гребінці, із сухих рослин – мотузки-зав'язки. Можливо, саме тоді стали заплітати коси.

Народні обряди, пов'язані з косою, супроводжували дівчину від народження. Діти, зазвичай, народжуються з коротким волоссячком. Якщо траплялося, що дівчинка народилася з довгим волоссям, то вірили, що в майбутньому на неї чекає життя в багатстві та розкоші.

Із моменту першого купелю починалася турбота батьків про коси дівчинки. Стригти дитя заборонялося до *річного віку*. Коли дівчинці виповнювався рік, і дитина починала вже ходити, влаштовували так званий «обряд перших пострижин».

Після перших пострижин волоссячко спалювали, а одне пасмо залишали як пам'ятку. Якщо хлопчиків стригли часто, то дівчаткам заборонялося після річного віку стригти коси. Матері ретельно стежили за ними: мили в пахучих травах, розчісували, прикрашали кіски стрічками. Згодом, коли дівчинка підростала, мама чи бабуся привчали її до самостійності.

Це були чи не найперші уроки охайності й працелюбності. Спогадами про це погодилася поділитися Павлова Зінаїда Василівна: *«Колись на Україні у всіх родинах існував непорушний звичай: вставши, дівчина мусила насамперед навести лад на своїй голові, а саме вмитися, розчесатися і заплести коси. Волосся, що залишилося на гребінці, обов'язково спалювали, бо вірили: якщо із нього зів'є гніздо ворона, то голова болітиме. Вважалося найбільшим нехлюством братися за будь-яку роботу з розпущеними косами. Про таких казали: «У неї на голові сорока гніздо звилла», або «У неї в косах сім чортів кублилося». Перш ніж з'явитися на людях, дівчина ретельно заплітала косу, бо знала основний народний закон: «Яка коса – така й краса», «Подивися на косу, та подумай про господиню» (5).*

Заплітали дівчинці кіску перший раз також у визначений звичаєм час. Як правило, це робили тоді, коли їй виповнювалось

5 років. Святкове заплітання кіс здійснювала хрещена мати, коли дівчинка йшла до першого причастя. Коси заплітали віночком, вплітали в них святкові білі стрічки, а зверху чіпляли віночок із білих квітів як оберіг. Цей день особливо запам'ятовся З.В. Павловій, бо в її сім'ї цей ритуал передається ще з прадідівських часів.

*Благословіть, батьку й мати,
Косу заплітати.
Косу заплітати,
У стрічки вбирати.
Щоб вирости довгі,
Густі та красиві.
І раніш своїх годочків
Не стали сиві.*

Батько й мати благословляють. Хрещена мати бере з рук матері вишиваний рушник, застеляє ним стілець і запрошує дівчинку сісти. Хрещена каже: «Благослови й ти, Боже, бажання батьків у добрий час заплітати та у свій час розплітати дівочу косу.»

Зінаїда Василівна навчила як мити волосся, щоб воно гарно росло: «*Треба спалити відходи з соняшників, через цю золу пролити воду, пропустити цей розчин через марлю та мити волосся. А ще мити сироваткою та жовтком курчиного яйця*» (5).

Щоденні ж традиційні зачіски по всій Україні були найрізноманітнішими. Зазвичай, малих дівчаток заплітали в чотири коси, а старших – у дві. Викладали їх на голові віночком. У святкові дні волосся заплітали в одну або дві коси, що вільно спадали на плечі зі вплетеними святковими стрічками-кісниками.

На Лівобережжі в будень дівчата заплітали волосся в дві коси. У неділю або на свято дівчата сплітали все волосся в одну косу й уплітали в неї кілька кольорових стрічок-кісників, що разом з кошою звисали по спині.

На Правобережжі в неділю чи на свято дівчата заплітали волосся не в одну, а в дві коси, ті коси звисали вздовж спини без довгих стрічок. Косу заплітали з трьох частин, що, із погляду деяких народознавців, символізувало єдність трьох стихій природи: повітря, води й землі.

Чим дорослішою ставала дівчина, тим ретельніше вона

доглядала за собою. Кожна хотіла мати гарне волосся й пишну косу. Курочка Людмила Вікторівна розповіла: *«Люди вірили, що підрізати волосся потрібно в певний визначений час, а саме на «молодик» чи повний місяць – особливо в травні, «щоб коса була повна». Підстригати косу повинен був хтось із родичів по чоловічій лінії. Ні в якому разі не можна було підрізати волосся собі самій».* Людмила Вікторівна і досі ходить із косою, викладає її різними способами по голові, робить чудові зачіски.

Фрідонашвілі Людмила Петрівна працює в бібліотеці. Вона розповіла, що образ коси досить часто зустрічається в усній народній творчості. Нерідко дівоча краса в піснях асоціювалась із «русою косою до пояса». Про це співається у відомих українських піснях «Розпрягайте, хлопці, коней» та «Вечір надворі, ніч наступає». Людмила Петрівна вже зрізала свою гарну косу, але дуже пишається, що в її доньки теж були коси.

2. Коса – символ дівочтва

Коса символізувала дівочтво У святкові дні дівчата прикрашали коси віночками з живих або штучних квітів, особливо коли водили хороводи веснянок, гаївок або купальські танки.

Із особливою поетичністю оспівана дівоча коса у весільному обряді. Отже, коли дівчина брала шлюб, коса втрачала свою символіку, а тому її розплітали. Одним із найбільш зворушливих ритуалів є розплітання коси молодої. Про цей ритуал розповіла Янкова Ольга Григорівна:

«Молода вклоняється всім тричі і сідає на стілець із подушкою, чи на діжу, застелену кожухом вовною догори – символ щастя, та говорить:

<i>Ідїть, ідїть, тату, до хати</i>	<i>Як я в косах ходила,</i>
<i>Кісоньку розплітати,</i>	<i>То я вас не просила,</i>
<i>Ідїть, ідїть, мамо, до хати</i>	<i>А тепер я вас прошу:</i>
<i>Кісоньку розплітати.</i>	<i>Розплетїть менї косу,</i>
<i>Прошу братчика до хати</i>	<i>Розпусїть мою косу</i>
<i>Кісоньку розплітати,</i>	<i>По червоному поясу.</i>
<i>Вїночок закладати.</i>	

Старша дружка, звертаючись до старости, говорила: «Пане старосто, пане під старосте, благословіть молоду розплітати!»

*Сідай, сідай, молоденька.
На тесовий стільчик,
Хай розплетуть русу косу
Та й заплетуть вінчик.*

*Хай розплетуть русу косу,
Аж на плечі спустять.
Ти тепер вже молодиця,
З нами більш не пустять.*

«Бог благословить!» – відповідав староста. Батько, мати та брат розплітали молодій косу, одягали весільний віночок та говорили:

*«Ганнусю, Ганнусю, що ти наробила,
На твоїй головці квіточка зацвіла.
Квіточка зацвіла така велика,
Віддаєшся заміж така молода».*

Ось так, виходячи заміж, назавжди прощалася дівчина зі своєю косою. Відтепер вона вже ніколи не чесатиме й не плестиме її. Очіпок та біла намітка були головним убранням української молодиці і мали закривати короткі коси, що їх обрізали згідно зі стародавнім весільним обрядом, бо великим соромом для молодиці вважалося показувати свої коси. В Україні, як писали у своїх спогадах мандрівники, легше було побачити оголене жіноче коліно, ніж коси молодиці. Сьогодні ритуал обрізання коси молодої відійшов у минуле. Натомість під кінець весілля свекруха зав'яже невістку хустиною або накидає хустину їй на плечі.

Однак і донині у весільних піснях оспівується прощання молодої з косою як символом дівування, дівчина сумує за рідною домівкою, материнською опікою й ласкою. Коса була гордістю дівчини, вираженням її цнотливості, честі. Нині, на жаль, у моді коротке волосся. І дуже часто дівчата, які вирішили розпрощатися зі своїми косами, чують слова: «Не ріж коси».

Відтак жінки не мали права заплітати коси, щоб вона вільно спадала на спину, носити вінок із квітів, водити хороводи. Крім того, жінка не мала права виходити на вулицю з непокритою головою, а завжди покривала хусткою. Якщо ж дівчина втрачала честь, то косу їй відрізали та покривали хусткою. Звідси і вираз пішов – «покритка».

Отже, маємо надію, що мода на коси ще повернеться. Хай там що, а в довгій косі до пояса завжди відчувається щось ніжне і прекрасне. Тож нехай у нас відроджується традиція носити довге волосся.

Література

1. Вовк, Хведір. Студії з української етнографії та антропології / Х.К. Вовк. – К.: Мистецтво, 1995. – 336 с.
2. Воропай Олекса. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис / Олекса Воропай. – К.: Мале видавниче підприємство «Оберіг», 1994. – 590 с.
3. Гутиря Л.Г. Сучасна перукарська справа : Підруч. Дляпроф.-тех. Навч. Закладів / Л.Г. Гутиря ; [Пер. з рос. Ю.І. Стадниченка]. – Х. : Фоліо, 1997. – 462 с. : іл.
4. Девіс Бітон. Суперзачіски. Повсякденні і святкові / Девіс Бітон; пер. З англ. Алла Чернець, Люцина Хворост. – Х. : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. – 191 с. : іл.
5. Коса – девичья краса. Сценарий праздника. – 2000. – №9. – С. 57.
6. Криницька Т. Свято дівочої долі. Для 9-11 класів / Т. Криницька // Шкільний світ. – 2004. – №42. – С. 22.
7. 300 причёсок для девушек / Пер. В. Титкова; ред. О. Максименко. – М.: Внешсигма : АСТ, 1999. – 69 с. :

Список інформантів

1. Болоховцева Марина Петрівна, 1970 р. н., м. Чугуїв Харківської обл.
2. Кравченко Світлана Миколаївна, 1980 р. н., смт Введенка Чугуївського р-ну Харківської обл.
3. Курочка Людмила Іванівна, 1954 р. н., м. Чугуїв Харківської обл.
4. Павлова Зінаїда Василівна, 1941 р. н., м Чугуїв Харківської обл.
5. Пікало Вікторія, 1999 р. н., м. Чугуїв Харківської обл.
6. Романова Наталья Вікторівна, 1977 р. н., м. Чугуїв Харківської обл.
7. Фрідонашвілі Людмила Петрівна, 1958 р. н., м. Чугуїв Харківської обл.
8. Челомбітько Вікторія Сергіївна, 1976 р. н., м. Чугуїв Харківської обл.
9. Янкова Ольга Григорівна, 1940 р. н., с. Малинівка Чугуївського р-ну Харківської обл.

КУЛЬТУРА ДИТИНСТВА

Іван Коновалов,

учень 8 класу Нововодолазької гімназії,
вихованець народного фольклорно-
етнографічного колективу «Вербиченька»
Нововодолазького будинку дитячої та
юнацької творчості Нововодолазької
районної ради Харківської області

Керівники – **Т.П. Коваль, О.В. Коваль**

ТРАДИЦІЙНА ДИТЯЧА ІГРАШКА СЛОБОЖАНЩИНИ (за матеріалами польових досліджень)

Народна іграшка в аспекті національної культури є надзвичайно важливим об'єктом наукового пізнання. Дитячі іграшки – це не лише матеріальні, а і духовні надбання української культури, що виникли з праці, мислення й життєвого досвіду нашого народу. Іграшкою відбивається дух певної епохи, стану суспільства, вона є частиною історії його культури.

Виховання дитини завжди полягає в передачі національних культурно-історичних цінностей, що передаються від батьків, дідів, прадідів. Однією з таких важливих цінностей є народна іграшка, створена на основі народної творчості й досвіду. Саме іграшка – найбільш доступний і такий необхідний засіб народної педагогіки, тому дослідження, вивчення та практичне відновлення дитячої народної іграшки є нині досить актуальним.

Народна іграшка постійно в центрі уваги вітчизняних та зарубіжних учених. На необхідність користування народною іграшкою у вихованні дитини вказували педагоги Е.А. Аркін, А.С. Макаренко, С.Ф. Русова, А.П. Усова, Е.О. Фльоріна та ін. Сучасні науковці О.С. Найден, Л.Т. Орел у своїх працях визначили суть української народної іграшки, обґрунтували передумови її застосування й технологію створення.

Однак традиційна іграшка українсько-слобідського регіону в науковій літературі представлена мало. Ця робота базується на наукових джерелах, а також на польових матеріалах народного художнього фольклорно-етнографічного колективу «Вербиченька» Нововодолазького будинку дитячої та юнацької творчості

й на власних експедиційних дослідженнях автора.

У дохристиянський період іграшки, окрім утилітарної функції, виконували й ритуальну функцію, бо були пов'язані з язичницьким культом, народною міфологією.

Після прийняття християнства іграшки стали застосовувати здебільшого з ігровою метою: для забавки, гри, розваги. При цьому завжди був присутній виховний аспект іграшки: естетичний, моральний, розумовий, фізичний. Народна іграшка та гра з нею є важливими засобами виховання дитини. Завдяки грі з народною іграшкою дитина пізнає світ, свій народ, виробляє господарські й побутові навички.

Слобожанська іграшка вражає своєю простотою, різноманітністю матеріалів, образністю, досконалістю. Респонденти, розповідаючи про іграшки, ніби поринали у світ свого дитинства, нехай бідного, але багатого на справжні відчуття.

Брязкальця відносять до найдавніших іграшок. Подолавши тисячолітній шлях, вони й нині виконують свою пряму функцію: забавляють немовлят. В українському сільському середовищі кінця 19 – першої половини 20 ст., за свідченнями респондентів, робили брязкальця з гусячої шиї, зі свинячого пузиря, насипаючи в середину декілька горошинок чи зернинок (7). У бідних родинах такі саморобні «**торохтільця**» були першими іграшками-забавками для дітей.

Традиційні дитячі **возики (візочки)** побутували в слобідських селах іще в 50-х рр. 20 ст. Їх призначення було подвійне: щоб катати у візку дитину і щоб дитина возила в ньому свої іграшки (3).

Дітей трішки старшого віку забавляли «**вуркалом**». Назву іграшка отримала від звуку, що утворювався в процесі гри з нею. Вуркало робили зі свинячої кістки (із ноги). Посередині кістку просвердлювали і протягували в отвір міцну нитку так, щоб кістка була посередині. По краях нитки з обох сторін робили петлі, просовували в них руки й довго та швидко розкручували. Розкрутивши, нитку злегка попускали, а потім натягували. Такі рухи повторювали багато разів, завдяки чому утворювався звук: «вур-р, вур-р, вур-р». У 20 ст. кістку для вуркала стали замінити великим гудзиком (3).

Фуркало – іграшка для дітей старшого віку. Обстругували тоненько дощечку, довжина якої була приблизно 12 см, ширина –

3 см, а товщина – 1-1,5 см. На одному кінці дощечки робили отвір, у який протягували й зав'язували міцну нитку завдовжки 1 м. Фуркало розкручували за нитку на витягнутій вгорі руці. Завдяки сильним обертам фуркало утворювало звук – «фурчало» (3).

У деяких селах побутувала іграшка, що утворювала звук, подібний до співу птаха деркача, що з весни до середини літа кричить у лузі. Звідси й назва іграшки – **деркач**. Деркачі з дерева майстрували діти-підлітки або дорослі для дітей. Його конструкція складається з дерев'яної рамки, на яку прикріплюється валок із «зазубринками». На рамку прилаштовували тоненький «язичок», вистругавши його з дерева й закріпивши знизу та посередині рамки. Валок крутять, і в такий спосіб утворюється звук, що нагадує спів птаха деркача (2, 3).

Іграшки, які рухаються, крутяться, вертяться, подають звук, викликали в дітей позитивні емоції, ними захоплювались, вони ставали любимими, з'являлося бажання робити іграшки власноруч. Усе, що було під рукою, при бажанні, видумці оживало, створювало гарний настрій.

Дитячій фантазії не було меж. Черепки горщика ставали креймашками для гри, звичайний сонях – конем, стручок із акації – пищиком, соломина – павучком, веретено – дзигною тощо.

Із гілки бузини майстрували **пукало («пукалка»)**. Це була любима іграшка у хлопців. Відрізали бузинуву гілочку завдовжки 10-15 см, вичищали середину – дудка готова. Потім робили з міцного дерева, наприклад, із ясеня «шпендик». Брала паличку товщу й довшу за приготовлену бузинуву дудку. Одну сторону палички вистругували на довжину бузинової гілки, а товщиною, щоб по діаметру входила в дудку.

Далі готували *«пулі з прядива – це колись, а ми робили з вати. Пожуєш у роті, пожуєш, щоб мокре було, щоб плотність була лучча. А тоді упихаєш у дудку отим шпендиком до краю. А потом другу пулю пхаєш до середини у дудку, заряджаєш. А тоді вже стріляєш: пхнеш шпендик у дудку, і воно стріляє – пух! Пуля вилітає. А на її місце тепер стає друга пуля. Заряджаєш третю і так стріляєш, поки є пулі»* (6).

Досить поширеними на Слобожанщині були різні **свистуни, свищики, пищики, дудки**. Матеріал, із якого їх виготовляли, був різноманітний: гусяче перо, вербова чи кленова гілочка, «пищик» із акації, із цибулі, із листя, із мишію, із кульбаби тощо. (3, 4, 7).

Під час фольклорно-етнографічної експедиції 2008 року в село Великий Орчик Зачепилівського району Дрогальчук Костянтин Михайлович (5) зробив дудку з гусячого пера. При цьому він зазначив, що звучання **гусячої дудки** залежить від товщини гусячої пір'їни: тонше перо дає тонший звук і навпаки.

У кожному селі респонденти-чоловіки розповідали про вербові свистки (**свистуни**) та **свищики** (1, 2, 3, 6). Гілочку з лози зрізали навесні, коли в дерев починається процес сокообігу. Довжина свищика була приблизно 8-10 см. *«Обрізаєм гілку лози, рівняєм. З одного краю робим зріз навкоси і невеличку дірочку скраю. А тоді обрізаєм кругом кору завдовжки 4 сантиметра. А тоді отак стукаєм, шоб кора трохи отстала. А тоді відділяєм кору, знімаєм. Тепер углубляєм трошечки оту дірочку, прислинюєм, одіваєм кору. Між корою і деревиною шоб щилінка була. І свищик готовий»* (2). Кожен хлопчик-пастух умів робити свищик.

Улюбленими іграшками дітей були **глиняні свищики**: коники, птахи, півники, баранці тощо. Нововодолажчина славилася гончарством як одним із розвинених видів ремісничого виробництва 19 ст. Звичайно ж, гончарі виробляли для дітей іграшки з глини. У музейній кімнаті «Свята спадщина» Нововодолазького БДЮТ зберігаються свищики місцевого виробництва. Їх і нині ще викопують на городах жителі селища.

У деяких слобідських селах робили **механічні іграшки з дерева**. Це були ковалі, які кують, ведмеді, що пиляють тощо. Механічні іграшки в наш час відтворює Руденко Олег Борисович, який проживає в Новій Водолазі (8).

Традиція робити **ляльки** була поширеною в усіх селах Слобожанщини. Матеріал брали різноманітний: клаптики тканини, траву, сіно, кукурудзу, нитки тощо. «Із чого завгодно» виходила любима іграшка всіх дівчаток.

Цікавим, із нашого погляду, є той факт, що респонденти більш старшого віку говорили: обличч лялькам не розмальовували – *«не малювали, так було»* (1). Традиція малювати лялькам обличчя, чи вишивати його нитками, а також пришивати до тулуба голову, руки, ноги виникла в середині минулого століття.

Доходимо висновку, що деякі з народних іграшок у наш час трансформувалися, інші сьогодні, у вік розвиненої промисловості розглядаються в історичному напрямі їх побутування. Звичайно, сучасне суспільство не повернеться до торохтільця з гусячої

горловини, до вуркала зі свинячої кістки, до пукавки з бузини тощо.

На зміну таким народним дитячим іграшкам назавжди прийшли сучасні пластмасові «побрякушки», які досить часто шкідливо впливають на здоров'я дітей. А виготовлені власноруч іграшки з дерева, соломи, тканини є не тільки нешкідливими для здоров'я «органічними» іграшками, вони спонукають до творчої діяльності сучасних дітей, викликають естетичну насолоду, створюють гарний настрій. Народна іграшка гідна більш активного практичного застосування.

Література

1. Блинов Г. Древняя, как детство / Г. Блинов // Знание – сила. – 1985. – № 10. – С. 24.
2. Дзига: Українські дитячі й молодечі народні ігри та розваги / Укладачі: П.Г. Черемський, В.І. Семеренський. – Х.: Друк, 1999. – 527 с.
3. Дитинство і народна культура Слобожанщини: Матеріали фольклорно-етнографічних експедицій 1992-2000 рр. – Х.: Регіон-інформ, 2000. – 150 с.
4. Коваленко Т. Українська народна іграшка // Мистецтво та освіта. – 2003. – № 4. – С. 44-48.
5. Левицкий В.Ф. О значении кустарных промыслов в народном хозяйстве / В.Ф. Левицкий. – Полтава: Издательство Полтав. губ. земства, 1909, – 69 с.
6. Муравський шлях – 97: Матеріали фольклорно-етнографічної експедиції «Муравський шлях – 97» / Упорядники М.М. Красиков, Н.П. Олійник, В.М. Осадча, М.О. Семенова. – Х.: ХДК, 1998. – 359 с.
7. Найден О.С. Народна іграшка: традиції, образні особливості / О.С. Найден // Народне мистецтво. – 1997. – № 1. – С. 45.
8. Найден О.С. Українська народна іграшка: Історія. Семантика. Образна своєрідність. Функціональні особливості / О.С. Найден. – К., 1999. – 256 с.
9. Найден О.С. Українська народна лялька / О.С. Найден. – К.: ВД «Стилос», 2007. – 240 с.
10. Орел Л.Г. дитяча народна іграшка на Україні / Л.Г. Орел // Початкова школа. – 1991. – № 2. – С. 66-68.

11. Українська народна іграшка: Альбом-каталог всеукраїнської виставки / Автор-упорядник Є. Шевченко. – К.: Народні джерела, 2006. – 96 с.; іл.

Список інформантів

1. Барило М.М., 1930 р. н., с. Юсупівка, Тростянецький р-н, Сумська обл.
2. Василенко І.О., 1931 р. н., с. Боромля, Тростянецький р-н, Сумська обл.
3. Вороник В.А., 1925 р. н., смт Нова Водолага, Харківська обл.
4. Гура М.І., 1928 р. н., с. Боромля, Тростянецький р-н, Сумська обл.
5. Дрогальчук К. М., 1929 р. н., с. Великий Орчик, Зачепилівський р-н, Харківська обл.
6. Коваль П.П., 1946 р. н., смт Нова Водолага, Харківська обл.
7. Коваль П.Д., 1907 р. н., с. Вільхуватка, Нововодолазький р-н., Харківська обл.
8. Руденко О.Б., 1970 р. н., смт Нова Водолага, Харківська обл.

Юлія Кравченко,
учениця 11 класу Харківської гімназії № 47
Харківської міської ради Харківської області
Керівник – **Н.І. Студенцова**

ТРАДИЦІЇ СЛОБОЖАНСЬКИХ ДИТЯЧИХ ІГОР

ВСТУП

Актуальність дослідження. Дитячий фольклор – цікаве й багатогранне явище в духовній культурі українців. Його пізнавальна та виховна функції безперечні. Увага до сучасного дитячого фольклору зумовлена актуальною на сьогоднішній день проблемою пошуків нових підходів до соціалізації, виховання, освіти дітей, піклування про їхнє моральне, психічне та фізичне здоров'я. Грою як одним із жанрів дитячого фольклору доноситься до нас світобачення дитини, яка виросла в тому чи іншому соціокультурному середовищі та є носієм певних народних ігрових традицій регіону.

Зазначимо, що в 19 ст., крім фольклорних матеріалів, зібраних фольклористами-аматорами П.В. Івановим та В.В. Івановим у Куп'янському повіті Харківської губернії, колективом етнографів, які здійснювали експедиції «Муравський шлях» у середині 90-х років 20 ст. та дворових ігор, записаних 2000 року М.О. Семеновою – членом Спілки етнологів і фольклористів м. Харкова, ми не маємо наукових праць, де б досліджувалися особливості сучасних слобожанських дитячих ігор, їх класифікація, атрибути та трансформація ігрових традицій.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати дитячі ігри як жанр фольклору на підставі аналізу фольклорно-етнографічних матеріалів, у тому числі власних записів, розкрити специфіку традиційних слобожанських дитячих ігор.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати стан розробленості проблеми, визначити місце дитячих ігор серед інших жанрів дитячого фольклору.
2. На основі записів фольклористів 19 ст. окреслити специфіку текстів традиційних народних ігор у давнину;
3. На матеріалах дворових ігор дітей Харківщини в записах М.О. Семенової та фольклорно-етнографічної експедиції

гімназії №47 проаналізувати тексти описів слобожанських дитячих ігор і лічилок, простежити їх реконструкцію на сучасному етапі розвитку фольклору, здійснити порівняльний аналіз польових матеріалів.

Об'єкт дослідження: гра як жанр дитячого фольклору.

Предмет дослідження: упорядкування текстів-описів сучасних дитячих ігор, записаних членами фольклорно-етнографічної експедиції «Муравський шлях» і фольклорно-етнографічною експедицією учителів та учнів Харківської гімназії №47.

Методи дослідження: аналіз наукової літератури з теми дослідження; аналіз і синтез фольклорних матеріалів; порівняльний метод для спостереження трансформації ігрових традицій на Харківщині з плином часу.

Наукова новизна. У дослідженні здійснено аналіз фольклорних текстів (назва, кількість учасників, правила гри, атрибути) від давнини до наших днів, визначено їх місце в контексті формування світогляду сучасної молоді. Такий ракурс дав можливість простежити зміни в ігрових традиціях на Харківщині.

Практичне значення. Записані та опрацьовані нами тексти дитячих ігор будуть у нагоді не тільки освітянам і фольклористам, які працюють над новими методиками виховання молодого покоління, а й широкому загалу, якому не байдужа доля традиційної регіональної культури.

1. НАУКОВЕ ВИВЧЕННЯ ДИТЯЧОГО ФОЛЬКЛОРУ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ПОГЛЯД

Термін «дитячий фольклор» виник у фольклористиці у 20-х роках 20 ст. Його ввів російський учений Г.С. Виноградов. Зазначимо, що збирання зразків дитячого фольклору розпочалося раніше – у другій половині 19 ст. Цей матеріал подавався вченими разом із іншими взірцями народної творчості: з обрядами, піснями, легендами, замовляннями, приказками, колисковими піснями.

У 40-х років 19 ст. фольклористи стали накопичувати дитячі фольклорні записи. Деякі колискові пісні з'явилися на сторінках «Русалки Дністрової» 1837 року в записах фольклору Зоріана Доленги-Ходаковського [28, с. 166]. Зазвичай, дитячі твори різних жанрів фольклористи вміщували серед родинно-побутових

і календарно-обрядових пісень, танцювальних мелодій. Як зазначила дослідниця фольклору Г.В. Довженок, це утруднює «їх виокремлення та сприйняття як особливої самостійної групи» [14, с. 18].

У першій половині 19 ст. з'явилися фольклорні зібрання М.О. Максимовича, де серед українських народних пісень було вміщено близько 20 колискових. У праці «Дні та місяці українського селянина» М.О. Максимович уперше у фольклористиці подав дитячі приспівки «Коте, коте» та «Чорток, чорток» [22].

У період із 1848 по 1885 роки було опубліковано дослідження І.П. Сахарова «Сказання руського народу» [27], О.В. Терещенка «Побут руського народу» [32], де вміщені описи ігор молоді, серед яких були й дитячі ігри (в І.П. Сахарова їх 62, О.В. Терещенка – 27).

Цінним науковим здобутком стали матеріали дитячого фольклору, зібрані й видані П. Чубинським [34]. Учений брав за основу записи своїх попередників (публікації М.О.Максимовича, А.Л. Метлинського, матеріали П.О. Куліша та М.М. Білозерського) і вперше подав такі форми дитячого фольклору, як лічилки, заклички, прозивалки, деякі описи популярних на той час дитячих ігор. Усього фольклорист зафіксував 86 дитячих розваг.

У 80-90-х роках 19 ст. публікації текстів дитячого фольклору стали друкуватися на сторінках часописів: «Київська старовина», «Етнографічний збірник», «Харківський збірник».

Значний унесок у вивчення дитячого фольклору, зокрема ігор дітей на свіжому повітрі, зробили фольклористи-аматори П.В. Іванов та В.В. Іванов. У II томі збірника Харківського історико-філологічного товариства (1890 рік) П.В. Івановим вміщено «Ігри селянських дітей у Куп'янському повіті» [17]. Ще й донині це одне з найбагатших і найповніших зібрань поширених ігор дітей одного з повітів Харківської губернії. П.В. Івановим зафіксовано й описано 95 ігор, які фольклорист згрупував в 11 розділах, посилаючись на кілька принципів і наявність того чи іншого предмета в грі. Відзначимо, що певна частина дитячої творчості (ігор у тому числі) збирачі фольклору кінця 19 початку – 20 століття надруковано в збірниках танцювальних і пісенних мелодій. Так, у збірці М.В. Лисенка «Молодиці» серед 13 номерів «танків та веснянок» є хороводи та 25 ігор [28, с. 167]. Пісенні елементи ігор, дитячі пісні супроводжують і записи Лесі Українки, К.В. Квітки, Д.І. Яворницького, Матвія Номиса [28, с. 168].

У пореволюційні роки увага до дитячої творчості посилилась: учені стали вивчати специфічні риси дитячого фольклору, висвітлювались питання побуту дітей. Як підкреслила дослідниця О.В. Скиба, «у цій ділянці науки були й вади: носії дитячого фольклору розглядалися як самодостатнє начало, вивчення кола питань і побуту дитини ставало самоціллю для дослідників» [28, с. 168].

Новий етап у збиранні та публікації зразків дитячої творчості розпочався у 70-80 роках 20 ст. Відзначимо фольклорну збірку В.Г. Бойка «Сучасна народнопоетична творчість на Україні» [7]. У вступі вчений дав загальну характеристику дитячого фольклору, окремих його видів. 1973 року вийшла праця І.П. Березовського «Усна народна творчість» [5], у якій серед інших фольклорних жанрів уміщені й записи дитячої творчості. Дитячий фольклор привернув увагу й С.Д. Бабишина [3], М.К. Дмитренко [13], С.С. Процика [26], Н.С. Шумади [36].

В останні десятиліття 20 ст. надруковано вагомі праці й окремі публікації фольклористів. Гру та ігрове начало стали активно вивчати в різних аспектах як українські, так і зарубіжні етнографи, культурологи, театрознавці, фольклористи. У сфері дитячого фольклору відзначимо й праці Г.В. Довженок [14], М.Б. Лановик та З.Б. Лановик [20], С.В. Мишанича [23], Б.І. Степанишина [29].

Г.В. Довженок однією із перших в українській фольклористиці систематизувала жанри дитячого фольклору в працях «Дитячий фольклор: Народна творчість» (1986 р.) та «Дитячий фольклор: Колискові пісні та забавлянки» (1984 р.). За основу своєї класифікації дослідниця взяла внутрішній зв'язок між творами усної народної творчості. Г.В. Довженок виокремила такі групи: «колискові пісні, забавлянки, приспівки або чукикалки та казки з ознаками кумулятивності» [28, с. 35]. В окрему групу віднесено твори, що виконують діти. Їх дослідниця об'єднала в три підгрупи: «ігрові, позаігрові твори, а також твори незумовлені певними конкретними обставинами» [14, с. 579]. Слушною, із погляду дослідниці, є участь дітей в обрядах аграрного циклу.

Іншу класифікацію творів дитячого фольклору запропонували Мар'яна та Зоряна Лановик [20]. Вони простежили не тільки внутрішній взаємозв'язок жанрів, але їх зв'язок із фольклором загалом. Дослідниці виділяють такі три групи дитячої творчості: «тексти, створені дорослими для дітей, твори дітей і жанри, які

перейшли в дитячий фольклор із інших видів усної народної творчості» [20, с. 580]. Жанр ігор у цій праці характеризується як «запозичений із календарно-обрядового циклу» [20, с. 581].

Нині вченими продовжується вивчення дитячого фольклору. Визначено його місце в системі інших жанрів усної народної творчості. Прикладом цього є публікація С.В. Мишанича «Система жанрів в українському фольклорі» [23]. Учений підкреслив, що «дитячий фольклор – значний пласт усної народної творчості, який за виконавцями та художнім світом ділиться на дві великі групи: пісні, що творяться й виконуються дорослими (це колискові пісні, забавлянки тощо) та власне дитячі пісні та ігри (заклички, примовки, прозивалки, скоромовки, лічилки, ігри та ігрові пісні тощо)» [23, с. 30].

На початку 21 ст. вийшли друком праці та окремі публікації, де окреслюється специфіка дитячого фольклору різних регіонів України: Н.В. Аксьонова «Ініціація через гру» (Слобожанщина, Полтавщина) [1], О.С. Аліксійчук «Дитячий фольклор Поділля» [2], Г.К. Барилова «Описи традиційних народних ігор Слобожанщини в етнографічних та фольклорних працях» [4], «Витоки. Матеріали фольклорної експедиції» (Тернопільщина) [9], П.О. Гуменюк «Ігрові мотиви у жанрах календарно-обрядового фольклору» [11] тощо.

Сучасний дитячий фольклор Білорусі в контексті проблеми трансформації на ґрунті слов'янського фольклору проаналізувала І.А. Швед у статті «Дитячий фольклор: до проблеми трансформації» (2009 р.) [35]. О.В. Скиба проаналізовано етапи розвитку дитячого фольклору від давнини й донині в статті «Дитячий фольклор у дослідженнях науковців» (2006 р.) [28].

Фольклористи-аматори Харківщини теж прагнуть зафіксувати й опрацювати дитячу творчість регіону. 1997 року вийшла друком збірка матеріалів фольклорно-етнографічної експедиції «Муравський шлях». Їх було записано в селах, що знаходяться на Муравському шляху [24].

2000 року вийшла збірка «Дитинство і народна культура Слобожанщини» серії «Муравський шлях» (видання Харківського обласного центру народної творчості) [12]. До збірки ввійшла стаття, що містила описи 82 дворові ігри та їх варіанти, 20 лічилок і різних правил жеребкування дітей (М.О. Семенова, О.М. Бунакова. Ігрові традиції дітей м. Харкова ХХ століття). Частина цих ігор є традиційними народними, інша – із регіональними особливостями.

Отже, цілком обґрунтованою є думка про те, що науковці не виробили єдиного погляду на класифікацію дитячого фольклору. На підставі огляду літератури з цього питання, нині бракує праць, де б за певними принципом було описано й класифіковано народні дитячі ігри, їх структуру від давнини й донині. Водночас у значній кількості опрацьованих нами праць фольклористів фіксується жанрове й тематичне багатство ігор, пізнавальна та виховна функції дитячих творів. Коло інтересів дітей, зазвичай, пов'язувалося з виробничою діяльністю батьків і їхніми віруваннями – святами тварин-тотемів, аграрною діяльністю селян, їхньою працею.

Ігри є важливою складовою дитячої субкультури, засобом виховання найкращих рис характеру дитини, загартування, їхнього духовного та фізичного здоров'я.

2. СПЕЦИФІКА ДИТЯЧИХ НАРОДНИХ ІГОР

Із життям дитини (від колиски до юності) у традиційному народному побуті пов'язане художнє явище, що дістало у фольклористів назву «дитячий фольклор». Термін, як зазначають М.Б. та З.Б. Лановик, виник «у 20-х роках 20 століття» [20, с. 589]. Відомо, що жанри дитячого фольклору виникли з різних джерел і в різні історичні періоди розвитку нашого суспільства. Мар'яна та Зоряна Лановик запропонували поділити всі жанри дитячої творчості на такі умовні групи: «1) тексти, створені дорослими для дітей; 2) твори, які перейшли в дитячий фольклор із загального фольклорного доробку; 3) твори самих дітей» [20, с. 586]. Кожна з цих груп має менші підгрупи й цикли.

До жанрів дитячого фольклору, крім забавлянок-«пестунок» і колискових пісень, дослідники відносять дитячі колядки та щедрівки, дражнилки, страшилки, примовки, скоромовки, загадки і дитячі ігри. Цей жанр запозичений, із погляду фольклористів [7, 8, 14, 20], із календарно-обрядового циклу. «Дитячі ігри – трансформовані, були спрощеними варіантами народних ігор, які первісно мали ритуальне значення. Вони становлять єдиний жанр дитячої драматургії, тобто творчості, де люди грають «ролі відповідних персонажів, імітуючи їхні рухи, мову, вчинки» [20, с. 606].

Розрізняють ігри за тематикою, наявністю атрибутів, за кількістю учасників тощо. Фольклористи підкреслюють, що найдавніші серед них – хороводні ігри з елементами драматизації. В основі їх тематики

– землеробська праця (наприклад, «Просо», «Мак»). У деяких дитячих розвагах спостерігаємо імітацію вчинків тварин, птахів («Шуліка», «Котик і мишки»). У наших пращурів подібні ігри виконували роль оберегів, пов'язаних із вірою слов'ян у тотем.

Суто рухливі ігри «допомагали у змаганні наввипередки, стрибках, киданні предмета» [20, с. 606]. У подібних іграх діти наслідували дорослих, зокрема спритного мисливця або сильного воїна. Ці дитячі ігри не такі вже й давні. Серед дитячих розваг можна виокремити й групу ігор, метою яких є знайдення схованої речі, відгадка чогось. В їхній основі – відгомін давніх звичаїв слов'ян: випробувати людину на силу, кмітливість, спритність. Звідси й гра у схованку: «стати невидимим», пере-хитрити суперника. Ці ігри супроводжуються певними словесними формулами, що позначають початок ігри або певний її етап.

Третя група дитячого фольклору – «твори самих дітей» – тісно пов'язана з їхньою ігровою діяльністю. Важливим етапом у грі є розподіл ролей серед її учасників. Із давніх давен діти за «вгадуванням, у якій руці знаходиться предмет, витягували палички різної довжини». Але найбільш поширеним жанром є лічилки: «Це невеликі віршовані твори, якими визначають роль і місце в грі кожного з її учасників» [20, с. 607]. Г.С. Виноградов називає лічилки «ігровими прелюдіями», що мають чітку функцію – визначення черговості у грі» [8, с. 17]. Г.В. Довженок також виокремлює у своїй класифікації дитячі ігри та «поетичні твори дітей – лічилки» [14, с. 89]. Вони, із погляду вченої, зберегли «рудоментальні форми давнього походження» [14, с. 89]. Дослідниця білоруського фольклору І.А. Швед теж підкреслила архаїчний характер дитячих лічилок і примовок [35].

Проаналізувавши поширені на території України лічилки, ми дійшли висновку, що в основі багатьох із них лежить лічба: «Раз, два, три, чотири, п'ять...» [33, с. 17]. Поряд із правильними формами числівників – «один, два, три, чотири, п'ять» – зустрічаємо й переінакшені (наприклад, «одіян, двіян, тріян, четирен, платин, латан, сукман, друкман, деривей, декса, півень, олекса») [20, с. 607]. Є припущення, що подібні форми співвідносяться з давніми магічними формулами ворожіння. Деякі слова, як і в давніх слов'янських лічилках, так і більш сучасних, не мають чіткого лексичного значення (наприклад, «ені-бені, рікі-такі», «еус, беус, космодеус», «онци, банци») [33].

Цікавим, із нашого погляду, є коливання голки на нитці

над водою, описане в одній із лічилок:

Голочко, ниточка, склянка води,

Першим вийдеш, напевно, ти... [14, с. 29]

Можливо, подібні лічилки пов'язані з ритуалом давніх ворожінь (наприклад, дівчат на суженого).

Особливостями дитячого мислення обмежується висування дітьми в грі мудрувань, афоризмів, певних метафоричних порівнянь. Фольклористи у зв'язку з цим виокремлюють примовки, які теж супроводжували дитячу гру. Примовка – це короткий вислів, який уживають діти на певному етапі гри. І в них теж відчувається відгомін віків, тобто культових уявлень наших пращурів. До давніх примовок відносимо й певні табу (наприклад, «я запекав»), вибір й обмеження території гри, за межі якої не можна виходити. Заборона означає вихід із гри або якість покарання. Такі словесні формули, безумовно, доповнювали гру. Заборона говорити під час гри висловлювалась певними умовними фразами, що звучали приблизно так: «Хто заговорить – ковтнув жабу», «З'їв дохлу собаку» (їх і нині зустрічаємо на Слобожанщині). У грі «відшукування» якогось предмета теж є формули «холодно» – «тепло» – «гаряче», які зустрічаємо в сучасних народних іграх [12].

Проналізувавши специфіку дитячих народних ігор від давнини й дотепер, виокремлюємо ще одну їх особливість: структура гри тісно пов'язана з казкою. Казкові сюжети висилку, «з'їдання», обміну тощо мають відповідності в іграх на зразок «Вовк і діти», «Гуси-лебеді», «Краски», «Жмурки», «Хованки» [12]. Деякі з зазначених сюжетів зустрічаємо в описах дитячих ігор, зроблених П.В. Івановим, І.П. Сахаровим, О.В. Терещенком, П.П. Чубинським ще в 19 ст. Серед них фіксуємо незначну кількість і дитячих розваг. Так, у фольклорних працях І.П. Сахарова й О.В. Терещенка [27; 32] описано десять дитячих ігор. Більшість із них – ігри дітей узимку. Серед цих розваг зазначимо такі: «Деркачи», «Жгуты», «Ласы», «Крыночки» [27]. Улітку діти грали в «Камушки»: «Гальшешевые камушки роскошь: ихъ приносятъ въ подарокъ богомольцы изъ Кіева и Ростова» [27, с. 192]. Поширеними були ігри: «Захарка», «Чижикъ», «Пыжь». Деякі з цих ігор зафіксовано в кінці 19 – на початку 20 ст. на території Слобожанщини. Наприклад, П.В. Івановим у Куп'янському повіті були теж записані такі дитячі ігри, як «Чижикъ», «Пыжь», «Жгуты» [16].

Особливо цікавою для вивчення народних ігрових дитячих

традицій є гра «Сорока», яка сягає своїм корінням у давнину і збереглась в Україні до наших днів:

Сорока, Сорока, кашку варила,
На порог поскакала,
Тому дам, цьому дам,
А тобі не дам: ти дрова
Не носив, каші не варив... [33, с. 20].

Ця гра описана ще І.П. Сахаровим та П.В. Івановим, її зафіксувала й наша фольклорно-етнографічна експедиція в Лозівському районі Харківської області у 21 ст. (див. дод. А, 1).

Проаналізувавши специфіку текстів дитячих народних ігор від давніх часів і до кінця 20 ст., ми дійшли таких висновків.

Термін «дитячий фольклор» з'явився на початку 20 ст. Донині немає єдиного підходу до класифікації його жанрів. Найбільш ґрунтовано досліджено жанри дитячого фольклору в праці Г.В. Довженок [14], цінними є коментарі, уміщені сестрами Лановик у розділі «Дитячий фольклор» [20]. Ці фольклористи виокремили дитячі ігри серед інших жанрів дитячого фольклору, хоча й не зробили їх класифікації й опису правил гри. Певна частина дитячих розваг має давнє походження й пов'язана з календарно-обрядовою творчістю, зокрема хороводними піснями та ритуальною магією, що виявляється в «кодових» словах лічилок, у формулах лічби. Саме текстами лічилок і примовок закріпилися певні умови та правила традиційних народних дитячих ігор. Вони були одним із видів розваг як дітей, так і дорослих.

Фольклористами кінця 19 століття [16, 27, 32, 34] записано цілий комплекс дитячих ігор, риси яких залишилися мало дослідженими, а в них також наявні рудименти давнього світогляду дітей і дорослих.

3. ТРАДИЦІЙНІ ДИТЯЧІ ІГРИ СЛОБОЖАНЩИНИ В ДАВНИНУ Й ТЕПЕР

3.1 Ігрові традиції в дитячих розвагах кінця 19 століття

Неоціненне значення для сучасних дослідників традиційних народних ігор мають описи дитячих забав і розваг, зроблені фольклористами та етнографами кінця 19 – початку 20 ст. Ці вчені не лише зафіксували поширені на той час ігри дітей, а й зробили перші спроби їх класифікації залежно від часу проведення ігри,

складу учасників, місця та значення гри для виховання дітей.

Інформацію про слобожанські ігри, їх номінацію, вираження просторової варіативності віднаходимо у фольклорних та етнографічних працях В.В. Іванова «Життя і творчість селян Харківської губернії. Нариси з етнографії краю» (1898 р.) [15] та П.В. Іванова «Ігри селянських дітей в Куп'янському повіті» (1889 р.) [17]. Ці ентузіасти-аматори фольклору в межах однієї губернії та одного повіту – Куп'янщини – записали велику кількість ігор дітей як на свіжому повітрі, так і в приміщенні. Російський історик І.М. Каманін констатував: «За числом описаних ігор цей збірник П.В. Іванова посідає друге місце після зібрання О.В. Терещенка і є кращим за збірники І.П. Сахарова й П.П. Чубинського» [30, с. 264]. Сам П.В. Іванов, характеризуючи зібрані фольклорні матеріали та описи дитячих народних ігор, у листі до М.Ф. Сумцова писав: «...колискових і дитячих пісень виявилось більше 100, дражнилок теж більше 100 – так що цей збірник за кількістю матеріалу буде випереджати відповідні розділи збірок Шейна, Романова, Чубинського» [16, с. 94]. У праці «Ігри селянських дітей Куп'янського повіту» П.В. Іванов ґрунтовно описав 95 ігор. Дослідник, відповідно до атрибутів гри, акціонального забарвлення, розподілив їх на такі групи:

1. 15 ігор «съ палками» (Свинка, Цурка, Плазь, Шкопытръ (нямкало, шкопырта, шкарда), Вывыртынъ, Волъ, Клякъ, Мушка, Дидокъ, Шаръ, Ожогъ, Перепелица, Блудъ, Комаръ) [17, с. 4].

2. 10 ігор «съ мячем» (Мячъ простой, Дучковой (земляной) мячъ, или високій дубъ, Тройникъ, Матка (бабовой, матковой мячъ, лапта, игра въ десяти), Городокъ, Гусары на кони, Пошивай, Стѣнки (стѣнковой мячъ), Масловой мячъ, Ярки (ерки, барабанщики, ланки) [17, с. 11].

3. 4 гри «съ ножичкомъ» (Рай съ пеклом, Жабка, Киця (рѣзки), Мѣсяцъ) [17, с. 25].

4. 8 ігор «съ дощечками, камышками, косточками» (Рай, Пыжъ, Сорока, Козачки, Слишки, Креймашки (креймухи), Ладышки (лодыжки, бабки), Крашанки (крашення яйца) [17, с. 40].

5. 3 гри «съ жгутомъ» (Жгутъ, Швай (пошивай), Дыркачъ) [17, с. 53].

6. 4 гри «въ куплю-продажу» (Продажне дитя, Маслечко (бочка), Куть (столбики), Дубъ) [17, с. 65]

7. 21 гра «съ ловлею» (прятки, жмурки), (Латки, Заяць, Бык, Квачь, Стовьпъ (пчела), Вареная ріпка (рипка, колесо), Кузьмерки (кузмерки, жмурки), Заплеухи, Панась) [17, с. 71].

8. 4 гри «въ адъ и в рай» (Краски (ангель), Божок (богъ, чорт, пыжь, крейдинка), Смѣхъ (пекло и рай), Рожа) [17, с. 75].

9. 6 ігор «съ гонкою» (Ложечки (ополоньчокъ), Горобчикъ, Утица, Просо, Долгая лоза, Таранъ) [17, с. 79].

10. 13 ігор «съ переговоровами и припѣвками» [17, с. 13-81].

Як бачимо, П.В. Иванов виокремив 10 груп дитячих ігор у селах Куп'янського повіту. Їх було зафіксовано у 26 населених пунктах. Автор зазначив, що до збірника ввійшли описи народних дитячих ігор, які виконуються зі збереженням і дотриманням певних умов і правил, що поєднали ув собі «різні сторони сімейного та суспільного життя селян повіту» [17, с. 4]. Підкреслимо, що до збірника П.В. Иванова не входять катання дітей із гірок (узимку), на гойдалках (весна-літо) та деякі інші дитячі забави, що були поширені на території Куп'янського повіту. Дослідниця народних ігор Г. Барилова звернула увагу на «небажання молоді брати участь у весняних хороводах, через те що ігри стають суто дитячими» [4, с. 97]. Після кожного опису гри П.В. Иванов подав відомості про місце фіксації гри (наприклад, «Дидокъ» (слобода Краснянка), «Клітки» (слобода Тополі) [17]. У деяких текстах дитячих ігор такої фіксації немає. Це означає, що гра була поширена в декількох селах повіту.

У класифікації ігор слобожанських дітей П.В. Иванов записав варіанти тієї чи іншої гри. Це означає, що в ній є відхилення від загальних правил. Наприклад, подається кілька назв однієї з ігор – «Свинка» («Солодючка», «Загонючка»). Аналізуючи назви ігор 19 ст., зазначимо, що в них фігурують птахи («Сорока», «Горобчикъ», «Утица»), свійські тварин, які були в господарстві («Свинка», «Воль», «Киця», «Бык», «Заецъ»), комахи та інші істоти («Комар», «Мушка», «Жабка»), побутові поняття та інші речі («Стѣнки», «Креймухи», «Дыркачъ», «Стовпъ», «Ложечки», «Шар», різні м'ячі), а також назви, пов'язані з релігією або певними абстрактними поняттями («Блудъ», «Смехъ», «Рай», «Божок», «Рай съ пеклом»).

Серед специфіки текстів дитячих ігор відзначимо ще одну особливість записів П.Иванова: «терміни, примовки, лічилки

залишаються без змін» [4, с. 97], тому вчений їх не повторює. Для зіставлення деяких ігор П.В. Іванов послуговувався записами дитячих розваг, зафіксованих раніше О.В. Терещенком, І.П. Сахаровим та П.П. Чубинським [27; 32; 34].

Опрацювавши тексти дитячих ігор, записаних П.В. Івановим на Куп'янщині Харківської губернії, ми дійшли висновку, що в цих іграх діти 7-13 років в основному повторюють рухи дорослих, обігрують певні побутові ситуації, що відбилося у назві гри. На таких іграх можна простежити, як побутові предмети та умови життя людини, суспільні явища впливають на розумові здібності та уяву дітей. П.В. Іванов зробив таке зауваження, що «дівчата повторюють в основному заняття і слова матерів, а хлопчики – батьків» [16, с. 82]. Іноді в центрі дитячої уваги стають суспільні явища (наприклад, суд, вироки, церковні процеси).

Розваги сільських дітей Куп'янщини (та й інших районів Харківської губернії) у своїй більшості були спортивного спрямування: бралися м'ячі, палиці, вірвовки; були рухливими (біг, удари руками, вибивання ногами тощо), водилися хороводи з примовками та піснями. У деяких іграх віднайшла відображення тема сільської праці («Макъ», «Просо сѣятѣ», «Рѣдка», «Варена ріпка»). Цікавою, на із нашого погляду, є дитяча гра-хоровод «Водить козла», яка сягає своїм корінням язичництва. Вона зафіксована у слободі Марківці: «Какъ вскочив козел въ огород, въ огород, Диду-Ладу, въ огород, въ огород; та пойивъ козел лукъ-чеснокъ, лукъ-чеснокъ, Диду-Ладу, лукъ-чеснокъ» [17, с. 79].

Усі дитячі ігри, записані на Куп'янщині, П.В. Іванов подав зі збереженням тогочасної говірки, фонетичних і діалектичних особливостей.

Багатий фольклорний матеріал уміщено В.В. Івановим у збірнику «Життя і творчість селян Харківської губернії. Нариси з етнографії краю» [15]. Дослідник описав 47 ігор, записаних у 10 населених пунктах губернії. Певних засад (поділу на групи, порівняльного опису) в огляді народних ігор ми не простежуємо. Їх автор збірника подає під назвою «Ігри», інколи – «Ігри, танці й музика», «Дитячі ігри» [15]. Однак В.В. Іванов зазначав в описах гри ту чи іншу пору року, коли діти розважалися на свіжому повітрі (весна-осінь) чи гралися в хаті. Так, у слободі Свято-Дмитрівці Новоайдарського району «дѣти играють весною въ игры: въ мячъ,

въ чижики и пыжа, состоящихъ въ отбиваніи палочекъ; лѣтом – въ креймахи, т.е. въ хватаніи пяти камей по два, по три и врозь; зимою – въ свинки, отбиваніи другъ у друга палками, преимущественно на льду, круглаго чугунаго или деревяннаго мяча» [15, с. 19]. Докладного опису цих ігор у В.В. Іванова немає.

У слободі Містки Сватівського району раніше діти грали «въ м'яч, въ цурки, въ довгу лозу (въ чехарду), въ гусаря» [15, с. 80]. Учасниками останньої гри («въ гусаря») є 4 хлопці, які сідають верхи на інших гравців і кидають один одному м'яч. Якщо м'яча хтось із гравців не вхопить, то ті, на кому сидять, намагаються його зловити. Після цього учасники гри міняються місцями [15, с. 81].

У слободі Нікольській В.В. Іванов записав «ігры на крашенки», а також їх різновиди: «навбытка» (треба вдарити носком одного яйця в носок іншого, а потім точно так зворотною стороною), «въ котка» (кидають один одному яйця під нахилом із перешкодами, при цьому слід було влучити в чуже яйце) [15, с. 268]. У святкові дні на Слобожанщині в 19 ст. грали «въ орла», «въ кидка» [15, с. 268].

Найкращою порою для дитячих ігор, як підкреслював В.В. Іванов, була весна. Грали «въ гусей» («гусочки»), «въ хронона» («χροна», «хрѣна»), «въ краски», «въ ката и мышкы», «въ тыкача», «въ нещачный ополонькъ», «въ ворона» [15, с. 275-280]. Саме весняні ігри дослідник описав найбільш докладно: зазначено вибір головних і другорядних учасників ігри, форми проведення конкретної розваги, подається повний текст перемовин учасників, а також пісень, якщо такі супроводжували гру.

Узимку дівчата грали «въ куклы», хлопці – «въ м'яч» на ковзанці; діти каталися на санях із гірки [15, с. 280]. Деякі дитячі ігри (їх ми нарахували 13) В.В. Іванов залишив без пояснень, бо вважає їх нецікавими (наприклад, «въ зайця», «въ блохи», «въ рожи»). Коментуючи частину ігор, дослідник зазначив, хто може бути її учасником (хлопці чи дівчатка), акцентував увагу на тому, що на Слобожанщині в народі поширені цікаві ігри лише для дітей від 7 до 13 років.

Складно уявити дитячу гру без лічилки, бо саме вона допомагає організувати початок ігри, вибрати ведучого. Тож цінними є й лічилки, які подано у збірнику В.В. Іванова лише деяких ігор. Наприклад, до гри «въ жмурки – «кузьмарки», що зафіксована в с. Білокуракінім: «Таня, баня / Що пидь намы? /

Стульчикъ, мальчикъ / Сам корольчикъ. / Дзень-брызъ. Выйшов князь.» [15, с. 480]. Або інша: «Эньки, беньки / Бейкаш. / Лёшки, плёшки / Тайраси. / Шойинъ-войинъ / Прочи руссь.» [15, с. 481]. У текстах лічилок фіксуємо перекручення слів, які складно пояснити. Можливо, вони виконували в наших предків якусь магічну функцію. Цікаво, що вже тоді лічилки були римованими.

Отже, фольклорні записи В.В. Іванова дають можливість класифікувати описані ним дитячі народні ігри відповідно до пори проведення (весна, літо, осінь, зима), тематики, складу учасників (ігри хлопчиків, дівчаток), хоча чіткої межі між групами дітей на той час не було.

В етнографічному збірнику В.В. Іванова зафіксовано 47 народних ігор, у П.В. Іванова – 95. Назви ігор збігаються у 20 випадках; описано однакові умови для 28 ігор; перебіг подій (тобто правила гри) збігається у 20 випадках; кількість учасників, їх ролі – у 19; у 13 іграх є атрибути; примовки – у 8; пісні – у 2; лічилки – у 1. Без назви описані умови гри тільки у В.В. Іванова (їх 13); різновиди ігор (у В.В. Іванова – окрема гра, у П.В. Іванова – різновид однієї і тієї ж гри) – 2. У В.В. Іванова зафіксовано дві гри, яких немає в записах П. Іванова, зроблених у Куп'янському повіті («въ тыкача», «въ присьця»).

Деякі ігри у В.В. Іванова подано без опису перебігу гри, без назв учасників і без атрибутів (наприклад, «въ ситкы», «въ дитяты», «въ зайця»). Цим унеможливується співставлення їх із такими ж іграми, зафіксованими П.В. Івановим. Цікавою є ще одна особливість опрацьованих нами дитячих ігор: не збігаються назви деяких ігор, записаних у Харківській губернії. Це такі ігри: «въ гусаря» («Гусари на кони»), «въ гусей» («гусочки, «гуси»), «въ перепелки» («Перепелушки»), «въ заюшки» («Зайчикъ») та деякі інші (у дужках – назви ігор, записаних П. Івановим на Куп'янщині).

Найбільш поширеною дитячою грою на території Харківської губернії була гра «въ свинки». Вона зафіксована в багатьох селах, докладно описана П.В. Івановим. Загальної назви для гри з фарбованими яйцями навесні В.В. Іванов не дає («навбытки», «въ котка», «въ кидка»), а у П.В. Іванова вона звучить так: «Крашенки (крашенныя яйца): а) набитка, б) навкотка» [17, с. 77].

Отже, у фольклорно-етнографічних збірниках П.В. Іванова та В.В. Іванова зафіксована значна кількість дитячих народних ігор (122 гри), що були поширеними на рубежі 19-20 століть

у Харківській губернії. Діти 7–13 років залюбки гралися на свіжому повітрі в різні пори року. Ці ігри були різноманітними як за атрибутикою, так і за кількістю учасників. Навесні й улітку – ігри з предметами «дощечками», «камушками», «палками», «ножичком», «косточками», «жгутами», «мячом». Узимку – «въ куклы», «въ м'яч» на льоду. Поширеними іграми в Куп'янському повіті (та й по всій губернії) були «Жмурки», «Прятки», «Свинка», «Квач», «Панас». Деякі з них збереглися в ігровій діяльності дітей і до нашого часу («Жмурки», «Квач», «Панас», «з ножичком», «з мячем»). За своїм характером – це рухливі ігри, завдяки яким у дітей розвивалися фізичні здібності, дух змагання, сила, спритність. Частина ігор була «сюжетними»: «въ куплю-продажу» (сучасна гра «Магазин»), «Маслечко», «Куть», «Дубь». У чотирьох із них простежується релігійний сюжет (наприклад, «Краски», «Рай», «Божок», «Смѣхъ»). Частина ігор була пов'язана з побутом дітей. Зв'язок із музикою та драмою фіксуємо в іграх «съ переговорами и припѣвками».

Цікавою особливістю слобожанських дитячих ігор 19 ст. є варіативність однієї й тієї ж розваги в селах Куп'янщини (наявність декількох назв однієї гри, варіантів її етапів).

У деяких іграх до наших днів збереглася як назва, так (в основному) і правила гри, чим підтверджується значущість гри, доводить думку вчених, що дитячий фольклор (і гра як його жанр) є частиною загальної традиційної культури Слобожанщини.

3.2. Сучасні дитячі ігри на Харківщині

На сучасному етапі розвитку фольклористики збиранням фольклорно-етнографічних матеріалів у нашому регіоні займаються фольклористи-аматори. Серед них учасники гурту «Муравський шлях» (Г.В. Лук'янець, В.М. Осадча, Л. Котохін, Д. Лебединський, М.О. Семенова), викладач ХПУ М.М. Красиков, фольклорний колектив із селища Нова Водолага «Вербиченька» (керівники О.В. Коваль, Т.П. Коваль).

Серед матеріалів польових досліджень – записи обрядової культури, житла, народного епосу. «Дворові ігри» стали предметом дослідження М.О. Семенової, яка разом із вихованкою фольклористично-етнографічного гуртка «Мережка» О.М. Бунаковою збрала й описала їх 2000 року в різних районах міста Харкова:

Центр, Павлове Поле, Олексіївка, більш віддалених – Салтівка, район ХТЗ [12]. Зазначимо, що вивчення описів дворових дитячих ігор великого міста (яким є Харків) «дає можливість краще зрозуміти побутову психологію населення, побачити відбиток соціальних та культурних процесів у суспільстві», – [12, с. 118]. Дворові ігри міських дітей чи не вперше віднайшли висвітлення в науковій літературі, хоча етнографія дитинства була і є своєрідним показником стану етносу, а фольклорною частиною – описами ігор, лічилок і примовок до них – відбивається світогляд населення.

Описи дворових ігор (як розваг дітей) ми теж відносимо до усної творчості, «стихійної й некерованої» ніким у місті [12]. Вони з певними традиціями, у них зберігаються риси народних ігор того чи іншого регіону України. Як відомо, традиційна культура (і дитячий фольклор у тому числі) краще збереглась у селах. Нині відсоток сільського населення зменшився, а міграція населення, вплив масової культури сприяють зближенню ігрових традицій міста і села. Ми опрацювали тексти-описи ігор дітей м. Харкова, записані М.О Семеновою та О.М. Бунаковою на рубежі 20-21 ст., здійснили порівняльний аналіз із текстами розваг сільських дітей, записаних фольклорно-етнографічною експедицією учнів ХГ №47 у 2007-2012 роках у Лозівському та Нововодолазькому районах Харківської області. Інформантами були діти віком 7-15 років і дорослі різних поколінь, які згадували, у які ігри вони грали в дитинстві. У «Додатках» до роботи наведено паспортизацію цих записів (див. дод. А2, Б2).

Проаналізувавши описи дворових ігор, у які грають гурти дітей на свіжому повітрі, зазначаємо їх варіативність у різних дворах і те, що записувачами не розглядалися і не фіксувалися ігри, які проводять вихователі дитсадків, груп подовженого дня, а також рольові ігри. Опрацьовано 82 описів дворових ігор і дитячих забав, 21 лічилку та примовки, що були записані у м. Харкові. Зазначимо, що записані М.О. Семеновою ігри систематизовано так:

- «рухливі ігри без предметів;
- ігри з предметами (палицею, м'ячем, ножем, іншими предметами);
- спортивні ігри;
- сюжетні ігри;
- ігри, що імітують дорослих» [12, с. 147].

Сучасні міські діти живуть у багатоповерхових будинках,

тому грають у дворах, на дитячих майданчиках, поблизу гаражів. Іноді дитячі ігри «виходять» за межі дворів, якщо поблизу будинків є такий простір. Наприклад, у районі Олексіївки та Павлового поля є лісовий масив, де дівчата грає у «войнушку», схованку, «у тарзанку». Частина ігор спортивного характеру переноситься на спортмайданчик у тому чи іншому дворі або поблизу шкіл.

У записаних матеріалах відзначена стійкість ігрових традицій, передачу тієї чи іншої гри у сусідні двори. Такими є рухливі ігри «Гори, гори ясно!», «Гуси-гуси» (додається два варіанти гри), «День, ніч», «Казаци-разбойники», «Соловьи-разбойники», «Квадратики», «Квач» (записано п'ять варіантів), «Краски» (три варіанти гри), «Ручеёк», «Панас» [12, с. 47-62]. Серед рухливих ігор є такі, що зустрічаються значно рідше: «Американський квач», «Німецький квач», «Московські прятки», «Гусениця» [12]. Слід зазначити, що кількість учасників ігор різна: від великого гурту дітей («Американський квач», «Жмурки», «Панас», «Казаци-разбойники», «Краски», «Квач», «Ручеёк») до кількох учасників (ігри «Бабкины панталоны», «Пекарь»).

Серед дитячих дворових розваг у Харкові зафіксовано такі ігри з предметами:

- із м'ячем (7 ігор): «Баскетбол», «Волейбол», «Десяточки», «Калека», «Двести», «Города», «Выбивной» [12];
- зі «скакалкою» (1 гра): «Рыбак и рыба» [12];
- ігри «з резинкою» (3 гри): «Салютики-малютики», «Съедобное-несъедобное», «Резиночки» [12];
- ігри з палицями (2 гри): «Цурки», «Пекарь» [12].

У місті збирачами дитячого фольклору записано 5 сюжетних ігор із такими умовними назвами: «Войнушки», «Дочки-матери», «Магазин», «Рыцарские турниры», «Штурм крепости» [12]. У цих іграх учасники розмежовуються: у «Рыцарские турниры», «Штурм крепости», «Войнушки» грають хлопці, а в «Магазин» та «Дочки-матери» – дівчатка.

До групи «Ігри-розваги» ми віднесли 12 ігор. Частина з них – інтелектуальні, тобто розвивають у дітей кмітливість, пам'ять, потребують їхніх знань з ботаніки, географії, мови («Почта», «Садовник», «Испорченный телефон», «Число», «Чепуха») [12, с. 51–55, 72–79].

Проаналізувавши тексти сучасних дитячих ігор, зазначаємо, що вони мають різні назви, частина з яких підказує зміст певної

гри. Наприклад, «Гуси-гуси» (необхідно дітям бути в ролі гусей); «Гори, гори ясно!» (бути «горілкою»); «Замри» або «Заморозко» (бути «замороженим», «завмерти»), «Квадратики» (зв'язок із геометричною фігурою – квадратом), «Войнушки» (розігрується ситуація війни). Назви інтелектуальних ігор теж націлюють гравців на той чи інший вид ігрової діяльності: «Испорченный телефон» (уміти передавати інформацію іншому гравцеві), «Число» (відгадувати задумане число), «Города» (знати назви міст, тобто мати певні знання з географії), «Садовник» (пов'язана з рослинами та квітами).

Назви рухливих (спортивних) ігор теж пояснюють дітям суть розваги: «Двісті» (уміти бити по воротах до кінцевого результату – 200 очок), «Десяточки» (вправу виконувати до 10 разів), «Вибивной» (улучати м'ячем у гравців).

Тексти сучасних дитячих розваг дають нам можливість визначати, хто є ведучим у грі, тобто виконує головну роль. Наприклад, у грі «Садовник» – це «садівник», у «Войнушках» – головнокомандувач, у «Почті» – «листоноша», «Жарко-холодно» – «той, хто ховає річ», «Краски» – «чорт» і «хазяїн», у «Панасі» – «той, кому зав'язують очі». Як бачимо, ці ролі різноманітні. Для того щоб обрати ведучого гри (таку роль ми відзначаємо в більшості сучасних ігор), діти вдаються до лічилок.

Одним із елементів правил гри є визначення кількості її учасників, поділ на групи, пари; хто може брати участь у грі (хлопці та дівчатка, лише одні хлопці або лише дівчата). Проаналізувавши тексти-описи сучасних дворових ігор та розваг сільської дітвори, визначаємо такі особливості правил ігор:

- у своїй більшості – це колективні, тобто масові розваги, у яких беруть участь як хлопці, так і дівчата («Панас», «Жмурки», «Ведмідь», «Качки та мисливці», «Кис-кис-мяу», «Гуси-гуси»);

- є ігри, за правилами яких є поділ на команди, між якими відбуваються змагання («Солов'я-разбойники», «Волейбол», «Футбол», «В мавки»);

- у частині ігор за правилами відбувається поділ учасників «у пари» («Кис-кис-мяу», «Голубка», «Ручеєк», «Рыцарские тупиры»);

- гра по черзі («12 сірників»);

- грають переважно хлопці («В жута», «Войнушки», «Пекарь», «Штурм крепости»);

- грають переважно дівчата («Дочки-матери», «Класики», «Резиночки»).

Цікавою особливістю сучасних ігор є, із нашого погляду, користування геометричними фігурами: квадрати, коло, прямі лінії, хрести. Їх ми фіксуємо в таких дитячих розвагах як-от: «В жута» (коло), «В зайчика» (хрест), «В хитрої Лисиці» (коло), «У різаного бика» («у ряд» – лінія), «Квадратики» – квадрат, «Испорченный телефон» («ряд» – лінія), «Калека» (коло).

Для того щоб обрати ведучого гри, міські діти вдаються до лічилок. Їх повторюють кілька разів, щоб залишилася лише одна дитина, яка й стає ведучим. У м. Харкові записано 41 лічилка (Додаток Б). Ці лічилки та примовки в основному російськомовні, чим пояснюється процес русифікації. Він у нашому місті позначився й на усній дитячій творчості. Серед лічилок (за спогадами інформантів) найпоширенішими є такі:

Ехала машина тёмным лесом
За каким-то интересом,
Инте – инте – интерес –
Выходи на букву «С»
(див. дод. Б1, 7).

На золотом крыльце сидели
Царь, царевич, король, королевич,
Сапожник, портной.
Кто ты будешь такой?
Выбирай поскорей,
Не задерживай добрых и честных людей
(див. дод. Б1, 4).

Вышел месяц из тумана,
Вынул ножик из кармана:
Буду резать, буду бить.
С кем останешься дружить?
(див. дод. Б1, 9).

Ці лічилки були поширені на території Слобожанщини, за спогадами інформантів віком 60-65 років, ще у 60-70-х роках 20 ст. Решта лічилок та примовок для дитячих ігор з'явилася пізніше.

Фольклорно-етнографічною експедицією Харківської гімназії № 47 проведено польові дослідження в селах Лозівського та

Нововодолазького району Харківщини, де було записано 44 гри та 20 лічилок до них (див. дод. А1, А2, Б1, Б2).

Ми обстежили такі населені пункти: сел. Панютине, сел. Краснопавлівка, с. Єлизаветівка та Перемога (Лозівський район); сел. Нова Водолага; приміські села Проходи, Велика Данилівка, Мала Данилівка (Харківський район). Опитано 25 дітей віком від 7 до 14 років, 20 інформантів різних поколінь. Відзначимо, що сільські діти (так як і міські) грають у деякі однакові ігри: «Вибивний», «Города», «Резиночки», «Съедобное-несъедобное», «Замри», «Войнушки», «Штурм крепости», «Магазин», «Дочки-матери», «Испорченный телефон», «Жарко-холодно», «Море волнуется», «Жмурки», «Панаса», «Гуси-гуси», «Вовк і вівці», «В казаки-разбойники», «Квач», «Краски», «Ручейок» (див. дод. А). Ці ігри описували мешканці різних сіл як по віддаленості, так за мовою спілкування (україномовні, російськомовні, змішаної говірки). Наявність значної кількості однакових дитячих ігор у місті Харкові та селах області є показником масштабів їх поширення, популярності в дітей. Ці ігри різні за наявністю атрибутів гри (м'яч, палиці, «скакалки»), за тематикою (сюжетні, розважальні, інтелектуальні).

Записані в селах Харківщини дитячі ігри на свіжому повітрі можна поділити на такі групи: масові і немасові, спортивні та інтелектуальні, із предметами й без них.

У сел. Краснопавлівка Лозівського району діти розповіли, що дощової або холодної погоди на вулиці, удома вони грають у такі ігри: «Морський бій» (на папері), «Крокодил», «В города» (див. дод. А1, 36-38). Дівчатка віом 5-8 років граються «У куклы», «Магазин» (див. дод А1, 15, 16). У селах Єлизаветівка та Нижня Краснопавлівка Лозівського району в травні-серпні дівчата від 7-13 років люблять грати у «Вовк і вівці», «Класики», «У скакалку» (див. дод А1, 39-41). Серед дворових ігор харків'ян таких назв ми не зафіксували. Усього експедицією ХГ №47 записано 44 гри, з яких 4 не зафіксовані в місті («Вовк і вівці», «Крокодил», «Морський бій» (на папері), «В города») (див. дод. А1, 36-38, 41). Ігри «Города» та «Морський бій» відрізняються за правилами гри.

Сивої давнини сягають своїм корінням дитячі ігри, що поширені й сьогодні у м. Харкові та області – «Прятки», «Панас», «Краски», «Квач». Їх ми віднаходимо й у записах П.В. Іванова (19 ст.). Давньою за своїм походженням є гра «Сорока» (для малечі), яка свого часу була записана ще І.П. Сахаровим. Вона

зафіксована нами під час польових досліджень у селах Краснопавлівці та Єлизаветівці (див. дод. А1, 1).

У смт Новій Водолазі записана гра «Городки», що зберегла і свою давню назву «Цурки», яку ми зустрічаємо ще в записах П.В.Іванова (див. дод. А1, 26). У цьому населеному пункті ми записали зі слів Кравченко Любові Миколаївни гру «Кавуни», що в інших селах регіону називалася «Бакша» (бахча) (див. дод. А1, 21), а також ігра «Тарас», яка є варіантом давньої гри «Панас» (див. дод. А1, 22). Товстик Микола Васильович зберіг у своїй пам'яті дві цікаві дитячі гри «Виривки» (див. дод. А1, 25), а також лічилку: «Ати-бати, йшли солдати...» (див. дод. А1, 3).

Проаналізуємо тексти деяких записаних нами ігор.

Зазначимо, що в описах ігор «Я знаю п'ять імен» та «Панас» є деякі особливості. Так, гра «Панас» записана нами під назвою «Тарас»; у грі «Я знаю п'ять імен...» текст опису гри доповнений варіантами: «Я знаю п'ять імен хлопців...», «Я знаю п'ять назв країн», «Я знаю п'ять назв кольорів».

Зафіксовані назви ігор, що не зустрічались у м. Харкові: «Кавуни», «Виривки», «Платочок», «Утки и охотники». Діти в них «грають» ролі «мисливців» і «качок», пастухів, сторожа кавунів. У більшій частині фольклорних текстів правила гри короткі, кількість учасників не завжди називається, фіксується лише основна суть ігри (див. дод. Б1, 13, 17, 27, 28). Кількість учасників названа лише в іграх «Зайчик» (три учасники), «Ручеёк» (непарна кількість), «Морський бій» (двоє гравців).

Як і в сиву давнину, у селах діти грають в ігри зі спортивними предметами: скакалкою, м'ячем, палицею, резинкою. Такими іграми передбачається координація рухів, певна фізична підготовка.

У текстах ігор «Гуси-гуси», «Мама, мама», «Краски», «Тарас» («Панас») є діалог між гравцями. У частині записаних нами дитячих розваг у текстах-описах зустрічаємо примовки типу: «Стукали-пали я!», «Прыгай на одной ножке по красной дорожке!», «Гори, гори ясно, чтобы не погасло!», «Краду, краду кавуни, діда не боюся! Він мене – палкою, я його – качалкою!», «Ко мне, от меня. Стоп земля, ходить нельзя!» (див. дод. А1, А2).

Аналізуючи записані експедицією лічилки, відзначимо, що вони віршованої форми. У їх текстах (як і в 50-70-х рр. 20 ст.) «присутні» «цар, царевич, король, королевич, сапожник, портной»,

«коза рогата», «Панас, Панас...», «раз, два, три, чотири, п'ять», «місяць із туману», «Еники-беники», «квочка коло кілочка». Це є показником того, що традиції обирати ведучого гри за допомогою лічилок збереглися, живуть у пам'яті інформантів.

Цікавим, із нашого погляду, є образ паляниці, що зустрічається у текстах лічилок «Шла Оринка по стежині...», «Котилася торба...». У закличці «Дощик, дощик, припусти...» у змісті є релігійний елемент: «Богу молиться, хресту поклониться...» (див. дод. Б1, 10). Безумовно, деякі лічилки мають «осучаснений» сюжет типу: «Шла собака по роялю и нажала на педалью...» (див. дод. В, рис. 14), «Мы набрали в рот воды» (див. дод. Б1, 12), «Раз, два, три, чотири, п'ять, вышел зайчик погулять» (див. дод. Б1, 6). Із військовою тематикою пов'язана лічилка «Ати-баги, йшли солдати...», записана в смт Нова Водолага Харківської обл.

У поетиці лічилок часто прихована «двомовна» природа дитячого мислення перехідного періоду: «один рядок лічилки належить до «мудрогельства», другий – є найпростішою ситуацією, зрозумілою дитині» [35, с. 13]. Прикладом цього є такі «мудрогелістичні» слова: «аза, риза, чопик, бучик, жута, рита, девир, пастер, ф'ю» [12], «індики, цигдики де; абель, фабель, дурмане», «ікі, тікі, граматікі, оц, клац, заець» [12].

Цікавою, із нашого погляду, є лічилка «Якало, тикало...», в якій на початку уявою дитини «обігруються» у словесних формулах займенники:

«Якало, тикало, микало, викало

Хтокало, шокало, кликало, кудикало» [12, с. 74].

Проаналізувавши тексти лічилок, доходимо висновку, що деяким із них властиві й числівники: «Раз, два, три, чотири – козі дзвоника вчепили» [12, с. 90], «раз, два, три, чотири, п'ять – вийшов зайчик погулять...» [12, с. 82].

Друга особливість лічилок – обігрування в тексті образів диких звірят та свійських птахів і тварин: «біг заець по льоду», «їхав лис через ліс», «йшла собака через міст», «качка з річки вийшла», «летів рій бджолок», «п'ять зайчаток вийшли з дому», «котьо, котьо, котьоло», «наша совонька – сова», «сидить жаба під корчем», «ходить бусол по болоту», «сидить зайчик під липкою», «стоїть півень на току» [12]. У тексті лічилок фігурують й образи людей: «Лася-Парася», «лізла баба по драбині», «мала баба три сини», «Панас, Панас», «Федір, Сидір і Каленик», «діти, діти, дівора», «Іван-

копитан», «бігла лялька» [12]. Цікаво, що ці «персонажі» лічилок незвичні, казкові, бо саме такими вони були в уяві дитини. Наприклад, коні «з золотими копитами», лялька «у семи кожухах, у трьох капелюхах», зайчик «сіє муку калитою», качка «несе золоті яєчки» [12, с. 49, 72, 101-102]. У деяких лічилках є комічні ситуації: «Лізла баба по драбині та упала межі свині» [12, с. 85], «еники-беники їли вареники» [12, с. 77]. Воднораз «персонажі» лічилок діють, як люди: «жаба сидить, рие», «заець тікає», «вийшов зайчик погулять», «бусол ходить, просить хлопців на роботу» [12]. У своїй більшості – лічилки україномовні, хоча зустрічаються і яскраві приклади слобожанського діалекту.

Ігри сільських дітей супроводжують такі лічилки: «Ехала машина тёмным лесом», «Вышел месяц из тумана», «На золотом крыльце сидели...», «Котилася торба з високого горба...», «Раз, два, три, чотири, п'ять – я їду шукать, хто не заховався, я не винуват» (див. дод. Б1, 4, 7, 9, 13,16). Більша частина лічилок російськомовні, але в селах: Панютиному, Краснопавлівці, Нижній Краснопавлівці, Малій Данилівці – часто зустрічаються дві україномовні лічилки («Котилася торба», «Раз, два, три...»). «Котилася торба» сягає своїм корінням 19 століття, є в записках П.В. Іванова, зроблених у Куп'янському повіті.

Отже, лічилки допомагають дітям визначитись із роллю ведучого в грі, того, хто буде шукати інших, загадувати слова тощо. Завдяки лічилкам вони усвідомлюють і відображають практично всі сторони життя, при цьому предметно-речовому світу належить перше місце. За допомогою різних перестановок і перекирвань у словах, у самих текстах більш давніх лічилок спотворювалася певна картина світу, який оточував дитину. У ньому відбуваються абсурдно-комічні перетворення, реалії життя та їх властивості мінялися ролями і якостями. Різні тварини (і свійські в тому числі), комахи поводяться, як люди, при цьому, причинно-наслідкові зв'язки в текстах лічилок порушуються, з'являються «формули абсурду» [35, с. 14]. У текстах лічилок реально переплелось із казковим, іноді – абсурдним. Цим і визначаються додаткові функції лічилок, окрім основної – обрати ведучого гри. Простежується велика кількість різноманітних образів – від архаїчних (царевич, королевич, «сапожник, портной») до більш сучасних (Оринка, Федір, «Іван-копитан»). Пказчиком давнього коріння лічилок є й низка словесних формул-перекирвань, які,

можливо, мали у наших предків якусь магічну силу: «еники-беники», «аза», «риза», «чолик», «бучик», «абель», «рики-таки». Воднораз підкреслюємо поетичний характер сучасних лічилок, «двомовність» їх природи, що дає можливість ширше і яскравіше пізнати світ уяви дитини. Лічилка є важливим структурним елементом комплексу, який називаємо «дитячою розвагою».

Записані нами фольклорні тексти ігор є підставою для свідчення про стійкість ігрових традицій на Слобожанщині. Частина тестів ігор є традиційними народними («Квач», «Жмурки», «Казаки-разбойники», «Волк и овцы», «Панас», «Прятки», «У вибивного», «У ножичок») або створеними на основі народного прототипу (наприклад, «Тарас») (див. дод. А1). Вони передаються з покоління до покоління, зберігаються правила гри, кількість учасників, їхні ролі в розвазі.

Сучасним міським іграм властиві окремі особливості: відзначаємо ускладнення правил гри, наявність цілого комплексу різних ігор, що мають інтелектуальне навантаження. Такі ускладнення, із нашого погляду, зумовлені науково-технічним прогресом, впливом на сучасних дітей засобів масової інформації. Спостерігається і процес виникнення нових ігор («Бабины панталоны», «Московские прятки», «Немецкий квач», «Замри», «Зомбі»). За останні 20 років, гра «Резиночка» стала улюбленою для дівчаток як у місті Харкові, так і в області.

Телевізійні передачі, мультфільми, зарубіжні телесеріали теж упливають на дитячу уяву, духовний світ, цінності життя й через екран потрапляють і в ігрове середовище дітей. Прикладом цьому – ігри «Зомбі», «Рыцарские турниры», «Вампиры», «Волшебники», «Шпионки» (див. дод. А1, 42-44).

У місті зафіксовано більшу кількість текстів дитячих ігор різних за змістом, атрибутами, кількістю учасників, ніж у сільських районах. Відрізняється і мовленнєве середовище ігрової діяльності: у місті мало дітей, які спілкуються українською мовою, хоча у текстах деяких ігор зустрічаємо українські слова (як «квач», «жмурки», «стратити»).

Отже, сучасне дитяче середовище чутливе до соціально-культурних змін. Зникли на Слобожанщині традиційні ігри, що пов'язані з календарною обрядовістю, з трудовими процесами. Сьогодні збереглися і поширюються ігри зі спрямованістю на змагання у спритності, швидкості, кмітливості, демонстрації

боротьби дітей за лідерство. Однак однозначним є висновок про те, що елементи культурної спадщини, що передаються від покоління до покоління – яскравий показник традицій у певній частині дитячих розваг і мають виховне та пізнавальне значення.

ВИСНОВКИ

Дитячий фольклор – це яскраве явище в культурі нашого народу. Він пов'язаний фоновими знаннями традицій із прийнятими в соціумі цінностями, основними побутовими реаліями й укладом життя людей. Дитяча творчість своїм корінням сягає сивої давнини, зокрема календарно-обрядової культури слов'ян.

Незважаючи на те, що фольклорні записи усної дитячої творчості (колискових, прозивалок, закличок, чукикалок, колядок, щедрівок, лічилок, ігор) виникли в 40-х роках 19 ст., ще й досі не маємо чіткої й ґрунтовної класифікації жанрів дитячого фольклору – існують різні підходи й погляди на цю наукову проблему.

Жанр ігор фольклористами фіксується як «запозичений із календарно-обрядового циклу», як «трансформація народних ігрищ» [20], «ігрові, позаігрові твори, не зумовлені певними конкретними обставинами» [14], «власне дитячі пісні та ігри» [23]. Тож накопичення описового ігрового матеріалу потребує подальшого теоретичного обґрунтування та вивчення.

Здобутками в дитячому фольклорі стали записи ігор та лічилок до них, зроблені в 19 ст. І.П. Сахаровим, О.В. Терещенком, П.П. Чубинським, М.А. Максимовичем й аматорами фольклору В.В. Івановим та П.В. Івановим, записаними в Куп'янському повіті Харківської губернії, які є найбільш повними й значущими для вивчення сучасними фольклористами.

Проаналізувавши тексти-описи 142 давніх традиційних народних ігор дітей Куп'янщини, ми виокремили такі групи:

- ігри-трансформації давніх обрядів і вірувань («Шуліка», «Водить козла», «Котик і мишка»);
- хороводні ігри з елементами драматизації («Просо», «Мак»);
- власне дитячі твори, в основі яких – спосіб «угадкування», «знайти сховану річ».
- спортивні ігри, спрямовані на розвиток сили та інших фізичних здібностей дитини:

- ігри на свіжому повітрі та в приміщенні відповідно до пори року;
- ігри з предметами («ножичком», «дощечками», «палками», «кумушками», «косточками»)
- ігри з м'ячем;
- сюжетні ігри ролевого характеру («Купівля-продаж»);
- рухливі ігри, що фізично розвивають дітей («Панас», «Жмурки», «Квач»).

На підставі опрацьованих текстів дитячих ігор, записаних у 19 ст., доведено, що це були розваги різні за тематикою й атрибутами, показником чого є назви ігор, правила гри, указівка на наявність того чи іншого предмета, яким послуговувалися під час розваги. Деякі дитячі ігри були пов'язані з побутовими ситуаціями, релігією (наприклад, «Рай і пекло», «Рай», «Божок») або ж були рухливими за своїм характером (різні ігри з м'ячем, «Лапта», «Квач», «Панас», «Жмурки»).

Щоб відповісти на запитання: чи відрізняються сучасні ігрові традиції від давніх, ми проаналізували описи ігор, у які грають сучасні діти в місті Харкові та селах регіону. На підставі матеріалів польових досліджень фольклорно-етнографічної експедиції «Муравський шлях» та М.О. Семенової про дворові ігри ми переконалися в тому, що в іграх збереглися певні народні традиції кінця 19 – середини 20 століття і «живуть» у свідомості інформантів старшого покоління, передалися їхнім дітям та онукам.

Ми опрацювали 78 міських дворових ігор та примовки до них; 41 лічилку, а також 44 дитячі гри та 20 лічилок до них, зафіксованих фольклорною експедицією вчителів й учнів Харківської гімназії №47. Більшість дворових ігор – рухливі, спортивного характеру існують у декількох варіантах (наприклад, «Квач», «Краски», «Панас»). У рухливих ігор кардинально змінилися назви на спортивні: «Футбол», «Волейбол», «Выбивной».

Продовжують існувати ігри, пов'язані з побутом дітей. Це в основному сюжетно-рольові ігри типу «Магазин», «Дочки-матери», «Пекар», «Почта».

У класифікації сучасних ігор викремлюємо новий вид – інтелектуальні ігри. Вони пов'язані з науково-технічним прогресом, засобами масової інформації (кінофільмами, сучасною літературою та наукою). Наприклад, «Испорченный телефон», «Садовник», «Число», «Чепуха», «Города», «Американский квач».

Тексти описів сучасних ігрових розваг ми проаналізували за такою схемою: назва, кількість учасників, стать, правила гри, наявність примовок і лічилок до гри. Посилаючись на це, дійшли таких висновків:

1. Тексти дитячих ігор було систематизовано нами за змістом і тематикою:

- рухливі ігри без предметів;
- ігри з предметами (палицею, м'ячем, ножем, іншими предметами);
- спортивні ігри;
- сюжетні ігри;
- ігри, що імітують дорослих.

2. Сучасні дитячі ігри переважно називаються по-іншому, ніж давні. У цих назвах красномовно розкривається суть розваги, роль дитини в ній («Гори, гори ясно!» (бути «горелкою»), «Гуси-гуси» (роль гусей), «Войнушки» (воювати між собою), «Число» (задумати число).

3. Серед характерних ролей у грі називаємо такі: «хазяїн», «чорт», «гуси», головнокомандувач, листоноша, «садівник», «краска», «мати», «донька», «пекар», «квач», «Панас».

4. За кількістю учасників ігри виокремлюємо такі варіанти:

- колективні ігри, у яких беруть участь і хлопці, і дівчата («Панас», «Жмурки», «Гуси-гуси»);
- поділ на команди, які змагаються між собою («Волейбол», «Футбол», «Козаки-розбійники»);
- гра «у парі» («Кис-кис-мяу», «Голубки», «Рицарські турніри»);
- гра по черзі («12 сірників»);
- беруть участь у грі лише хлопці («В жута», «Войнушки», «Штурм крепости»);
- грають переважно дівчата («Дочки-матери», «Класики», «Резиночки»).

5. У текстах сучасних слобожанських ігор визначаємо ще одну особливість: користування геометричними фігурами (квадратами, колами, півколами, лініями, хрестами).

6. Одним із компонентів сучасних дитячих ігор є примовки, яких не зустрічаємо в описах ігор 19 ст. Наприклад, «Стукалі-палі я!», «Прыгай на одной ножке по красной дорожке».

7. Важливою складовою ігрової розваги є лічилка, бо саме вона допомагає обрати ведучого гри. Якщо в давні часи лічилок

зафіксовано небагато, то нині вони різноманітні за тематикою, персонажами, що «діють» у них, образністю мови, наявністю чи відсутністю діалогів. Із 50-70-х років 20 ст. у сучасну лічилку «перейшли» архаїчні образи «царя, царевича, короля, королевича», «сапожника», «портного», «кози рогатої», «Панаса». Цікавим є образ паляниці, який фіксуємо в сучасних лічилках («Котилася торба», «Йшла Оринка по стежині»).

8. У поетичній формі лічилок прихована «двомовність», тобто, із одного боку, закодований текст (афоризм, перекручення слів, форм числівників, займенників), а з іншого – проста ситуація, зрозуміла дитині. У деяких із них створювалися «формули абсурду», коли серйозне поєднувалось із комічним.

9. У текстах слобожанських лічилок «обігруються» образи звірят і свійських тварин та комах (котики, зайчики, бджоли, качки, лисички, сови, жабки, бусоли, півники). Поряд із ними діють люди (баба, дід, Панас, Лася-Парася). Усі вони виконують незвичні (казкові) дії, комічно виглядають.

10. Характеризуючи мову текстів-описів ігор і лічилок до них, зазначимо, що на Слобожанщині вони як україномовні, так і «діалектні» або російськомовні, що властиве нашому регіону. У лічилках зустрічаємо метафоричні вислови. Одним із мовних компонентів більшості сучасних ігор є діалоги.

Специфічні варіанти деяких ігор ми записали у смт Новій Водолазі зі слів Кравченко Любові Миколаївни та Товстика Миколи Васильовича (Додаток Б, рис. 20-27). Це такі ігри: «Я знаю п'ять...», «Кавуни», «Гарас», «Прятки», «Платочок», «Виривки», «Городок» («Цурки»), «В Мауглі» («Гарзан»).

Експедицією Харківської гімназії № 47 у регіоні зафіксовано 20 лічилок до сучасних дитячих ігор. У своїй більшості вони російськомовні як у місті Харкові, так і по селах області. Найбільш поширеними є такі: «Эники-беники ели вареники»; «Ехала машина темным лесом...»; «Вышел месяц из тумана...». Серед україномовних – «Раз, два, три, чотири, п'ять...» та «Котилася торба», яка є найбільш давньою, бо її ми зустрічаємо ще в записах О.В. Терещенка та П.В. Іванова (19 ст.). Воднораз у смт Новій Водолазі ми записали дві лічилки до ігр, яких ми не зустрічали в інших населених пунктах Харківської області: «Ати-бати, йшли солдати» та «Еники-беники» (див. дод. Б1, 1, 3).

Зазначимо, що нині спостерігаємо процес зародження нових

ігор у зв'язку зі взаємодією дитячого фольклору з засобами масової інформації. Цей процес варто визначити як «глобальна деформація традицій», що активно взаємодіє з літературою та ЗМІ. Він суттєво впливає на дитячу уяву, внутрішній світ дітей. Прикладом цьому – ігри «Зомбі», «Бабкины панталоны», «Немецкий квач», «Рыцарские турниры», «Вампиры».

Змінилося за останні десятиліття й мовне середовище ігрової діяльності дітей 7-13 років: у своїй більшості у місті вони спілкуються російською мовою (показником є описи ігор, подані в додатках до роботи), хоча вживають під час ігор низку українських слів.

Незважаючи на те, що форми дитячої фольклорної творчості суттєво трансформуються (і дитяча гра в тому числі), вони є спадкоємними, зберігають ряд традиційних рис. Сучасні дитячі ігри не втратили свого як наукового (виховного й пізнавального), так і практичного значення, є частиною сучасної субкультури, джерелом пізнання окремих аспектів внутрішнього світу дитини, її уяви, чудовим засобом виховання.

Література

1. Аксьонова Н.В. Ініціація через гру / Н.В. Аксьонова // Народна культура українців : життєвий цикл людини : історико-етнографічні дослідження у 5-ти томах / наук. ред. Р. М. Гримач. – К. : Дуліби, 2008. – Т. 1. : Діти. Дитинство. Дитяча субкультура. – 2008. – С. 160–174.
2. Аліксійчук О.С. Дитячий фольклор Поділля / О.С. Аліксійчук. – К. : ПДУ, 2005. – Ч. 2. – 2006. – 58 с.
3. Бабишин С.Д. Дитячий фольклор в історико-педагогічному аспекті / С.Д. Бабишин // Народна творчість та етнографія. – 1990. – № 7. – С. 58–60.
4. Барилова Г.К. Описи традиційних народних ігор Слобожанщини в етнографічних та фольклорних працях / Г.К. Барилова // Лінгвістика. – 2010. – № 1. – С. 96–101.
5. Березовський І.П. Українська народна творчість (20–30 роки ХХ ст.) / І.П. Березовський. – К. : Наук. думка, 1973. – С. 21–25.
6. Березовський І.П. Українська радянська фольклористика. Етапи розвитку і проблематика / І.П. Березовський. – К. : Наук. думка, 1968. – С. 20–31.

7. Бойко В.Г. Сучасна народнопоетична творчість на Україні / В.Г. Бойко – К. : Вища школа, 1973. – С. 11–14.
8. Виноградов Г.С. Детский народный календарь / Г.С. Виноградов // Сибирская живая старина. Этнографический сборник. Вып. 11. – Иркутск, 1924. – С. 18–19.
9. Витоки. Матеріали фольклорної експедиції. – Тернопіль : ТНПУ, 2010. – 151 с.
10. Грушевський М.Ф. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу / М.Ф. Грушевський. – К. : Либідь, 2006. – 249 с.
11. Гуменюк П.О. Ігрові мотиви у жанрах календарно-обрядового фольклору / П.О. Гуменюк // Міфологія і фольклор. – 2011. – №1. – С. 18–26.
12. Дитинство і народна культура Слобожанщини. Матеріали фольклорно-етнографічних експедицій 1997–2000 років. – Харків : Регіон-інформ, 2000. – 150 с.
13. Дмитренко М.К. Збирачі народних перлин / М.К. Дмитренко // Література і мистецтво. – 1989. – №4. – С. 20–23.
14. Довженок Г.В. Дитячий фольклор. Колискові та забавлянки / Г.В. В. Довженок. – К. : Дніпро, 1988. – 304 с.
15. Иванов В.В. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края / В.В. Иванов. – Харьков: Издание Харьковского Губернского Статистического комитета, 1898. – Т. 1. – С. 19–481.
16. Иванов П.В. Жизнь и поверья крестьян Купянского уезда Харьковской губернии / П. Иванов // Сборник ХИФО. – 1907. – Т. 17. – 216 с.
17. Игры крестьянских детей в Купянском уезде // Сборник ХИФО. – 1890. – Т. 2. – С. 1-81.
18. Кольорова скринька : Потішки, забавки, небиліці, лічилки, дражнилки, скоромовки. – Донецьк : БАО, 2005. – 319 с.
19. Красиков М.М. Из фольклорных материалов Харьковщины / М.М. Красиков // Народна творчість та етнографія. – 2011. – № 4. – С. 89–93.
20. Лановик М.Б., Лановик З.Б. Українська народна словесність : посібник для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів / М.Б. Лановик, З.Б. Лановик. – Львів : Літопис, 2000. – 614 с.
21. Левчук Я.М. Формування критичного мислення засобами дитячого фольклору / Я.М. Левчук // Народна творчість та

- етнографія. – 2006. – №3. – С. 96–102.
22. Максимович М.А. Дни и месяцы украинского селянина / М.А. Максимович // Собрание сочинений. Т. 2. / М.А. Максимович. – К., 1877. – С. 206-254.
 23. Мишанич С.В. Система жанрів в українському фольклорі / С.В. Мишанич // Радянська школа. – 1990. – №2. – С. 21–30.
 24. Муравський шлях-97. Матеріали фольклорно-етнографічної експедиції / Упоряд. М.М. Красиков, Н.П. Олійник, В.М. Осадча, М.О. Семенова. – Харків : ХДК, 1998. – 360 с.
 25. Осадча В.М., Майбурд Е.М. Дитячий фольклор Слобожанщини / В.М. Осадча, Е.М. Майбурд // Просвіта. – 1995. – №2. – С. 16–19.
 26. Процик С.С. Дитячий фольклор у педагогічній спадщині українських композиторів / С.С. Працик // Народна творчість та етнографія. – 1986. – №1 – С. 56–59.
 27. Сахаров И.П. Сказания русского народа. Ч. 2. / И.П. Сахаров. – С-Петербург : Издание А. С. Суворина, 1885. – 248 с.
 28. Скиба О.В. Дитячий фольклор у дослідженнях науковців / О.В. Скиба // Вісник Луганського національного пед. університету ім. Т. Шевченка. – 2006. – №15. – С. 166-174.
 29. Степанишин Б.І. Космос українського фольклору (дитячий фольклор) / Б.І. Степанишин // Українська мова і література в школі. – 2001. – №4. – С. 23–26.
 30. Сумцов М.Ф. Дослідження етнографії та історії культури Слобідської України. Вибрані праці / упорядкування, підготовка тексту, передмова, післямова та примітки М. М. Красикова. – Харків : Видавництво «АТОС», 2008. – 558 с.
 31. Сумцов М.Ф. Слобожани : історико-етнографічна розвідка / М.Ф. Сумцов. – Харків : Союз, 1918. – 240 с.
 32. Терещенко А.В. Быт русского народа. Ч. IV. Забавы / А.В. Терещенко. – С.-Петербург, 1848.
 33. Українські легенди, прислів'я, лічилки, скоромовки, загадки – Харків : Белмар – книга, 2006. – 189 с.
 34. Чубинський П.П. Труды Этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский Край. Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским. – С.-Петербург, 1972. – Т. 3. Народный дневник (обычаи и обряды, приуроченные к временам года). – 374 с.
 35. Швед И.А. Детский фольклор : к проблеме трансформации /

- И.А. Швед // Мифология и фольклор. – 2009. – № 213. – С. 12–18.
36. Шумада Н.С. Про складові сучасного фольклору / Н.С. Шумада // Народна творчість та етнографія. – 1974. – №3. – С. 7–13.
37. Щедрик-ведрик. Календарно-обрядова поезія, скоромовки, лічилки, жмурилки, народні прикмети. – Харків : Основа, 2012. – 97 с.

ДОДАТКИ

Додаток А1

Ігри, записані під час фольклорно-етнографічної експедиції Харківської гімназії №47 селами Лозівщини та в Новій Водолазі протягом 2007-2012 років

1. «Сорока»

«У цю гру грають із маленькими дітками від 3 до 5 років. Мати водить пальчиком по руці дитини, примовляючи: «Сорока-білобока на припічку сиділа, діткам кашку варила (загинає по черзі кожен з пальчиків): цьому дам – ти дрова рубав. І тобі дам – ти воду носив. І тобі дам – ти кашку варив. А тобі не дам – ти ні дров не рубав, ні води не носив, ні кашки не варив» (І сварить його)».

2. «Гори, гори ясно!»

«Ми обирали квача. Діти стають парами одна за одною, тримаючись за руки. Попереду стає ведучий. Він промовляє: «Гори, гори ясно, чтобы не погасло!» Після цих слів гравці останньої пари розмикають руки і біжать з обох сторін уздовж колони. Ведучий намагається заквачувати одного з пари гравців, коли вони пробігають повз нього. Той, кого заквачують, стає ведучим.

3. «Гуси - гуси»

«Діти обирають «вовка» і «хазяїна». Решта учасників — «гуси». Між «хазяїном» і «гусями» відбувається діалог:

— Гуси, гуси!

— Га — га — га.

— Есть хотите?

— Да — да — да.

— Ну летите как хотите, только крылья берегите!

Після останніх слів «гуси» розбігаються, а вовк намагається їх заквачувати».

4. «Панас»

«Діти обирають ведучого – «Панаса». Йому зав'язують очі і прокручуючи тричі на місці, кажуть:

— Панас, Панас, на чем стоишь?

— На бочке.

— Что продаешь?

— Цветочки.

— Панас, Панас, лови мух, а не нас!

Після цих слів гравці розбігаються, а «Панас» їх ловить. Під час гри гравці плещуть у долоні щоб ведучому було легше спіймати, і він не вривався в щось. Якщо «Панас» когось зловив, він повинен його впізнати. Якщо йому це вдалося, то гравець, якого впізнали стає «Панасом».

5. «Заморозко»

«Гравці визначають квача. У цій грі потрібно «заморозити» гравців дотиком руки, після чого вони повинні завмирати. Заквачованих гравців можуть розморозити інші, і доторкнувшись до них. Гра закінчується, коли всіх гравців буде заморожено. У наступній грі квачем стає той, кого першим заморозили в попередній».

6. «Козаки-разбойники»

«У грі беруть участь дві команди: «козаків» і «розбійників». Гравці розподіляються на команди: один гравець стоїть не обертаючись, а другий пише на землі з однієї сторони літеру «к» («козак»), а з іншої – «р» («розбійник»). По якій літері проведе ногою перший гравець, до тієї команди він і потрапить. Після того, як усі гравці розподіляться на команди, козаки заплющують очі і лічать до числа, про яке домовились. Тим часом «розбійники» ховаються. Коли козаки закінчують лічити, вони йдуть шукати розбійників. Якщо розбійник помітив, що козак наближається, він має право тікати від нього. Якщо козаку вдається наздогнати розбійника, той стає його полоненим. Полонених гравців відводять до визначеного місця. Коли всіх розбійників піймають, команди міняються місцями».

7. «Квач»

«Гравці обирають ведучого — квача. Усі розбігаються. Квач намагається когось наздогнати й заквачувати. Той стає квачем.

Раз за гру можна використати «Я в домике» (схрестити руки не плечах й промовити цю фразу)».

8. «Краски»

«Гравці обирають «продавця» й «покупця». Решта учасників — «фарби». «Покупець» стукає:

- Тук — тук!
- Кто там?
- Покупатель.
- За чем пришел?
- За краской.
- За какой?
- За красной.

Якщо «фарба» названого кольору є, то вона стає повинна тікати від покупця, якщо її зловили, то «покупець» стає «фарбою». А якщо такої фарби немає, то «продавець» звертається до «покупця»: «Прыгай на одной ножке по красной дорожке!»

9. «Ручеек»

«Грає непарна кількість учасників. Гравці розподіляються по парах (хлопчик з дівчинкою), утворюючи колону. Гравець, який залишився без пари, стає заду інших. По команді він пробігає вздовж колони й вихоплює когось з гравців собі до пари, і вони стають на початку колони. Так саме робить гравець, що залишився без пари, але без команди».

10. «Волейбол»

«Правила – не змінні. Діти натягують сітки на певній відстані від землі, але бувало, що, замість сітки, натягували шнурок».

11. «Выбивной»

«Гравці обирають двох ведучих — «вибивних», які стають з обох країв обраного поля, решта учасників знаходиться в його межах. «Вибивні» по черзі кидають м'яч, намагаючись влучити в гравців — «вибити» їх. Той, кого «вибили», виходить із гри».

12. «Резиночки»

«Для гри потрібен шматок резинки. Її кінці міцно зав'язують.

Частіше за все резинку натягують, чіпляючи дівчаткам на ноги (можна ще на ніжкі стульчика). У грі існує 4 рівні складності: 1-й — резинка, натягнута на висоті литки; 2-й — під колінками; 3-й — під ягодицями; 4-й — на поясі. На кожному рівні виконуються ті ж самі вправи. Гравець страчає, коли, виконуючи вправу, наступає на резинку, але якщо чіпляється за неї — це не вважається «страткою», бо «зацепка — не стратка».

13. «Съедобное — несъедобное»

«Для гри потрібен м'яч. Діти вибирають ведучого. Він кидає по черзі дітям та промовляє: «Ми сьогодні ели, а может и не ели вкусное — превкусное, а может и невкусное ... (називає лобу їду)». Якщо ведучий назвав їстівне блюдо, то треба ловити м'яч, а якщо неїстівне — відбити його».

14. «Войнушки»

«Переважно грали хлопці. Ігра йде без якогось сценарія. Ми ділилися на дві команди, кожна з нас обирала свого головнокомандувача, штаб і загадувала пароль. Мета гри — дізнатися пароль іншої команди. У ході гри ми стріляли один в одного з іграшкових пістолетів. Дозволялося брати полонених. Виграє команда, яка перша відгадає (знайде) пароль, суперників».

15. «Дочки — матери»

«Ця гра не має наміченого сюжету. Переважно грали дівчата. Ми обирали ролі: матері, сестри, дітей, хрещеної, інших родичів. Іноді у грі брали участь хлопці. Вони виконували чоловічі ролі (наприклад, чоловіка чи брата). Кукли мама нам сама шила з разного тряп'я. Ми рисували їм очі синькою, губки красили бурячком, бровки підкрашували сажею».

16. «Магазин»

«Діти будували на певній ділянці магазин зі своїми продавцями і товарами, серед яких можуть бути овочі та фрукти (якісь рослини), різні каші, зроблені з гязі чи мокрого піску, а також цукрова пудра і борошно (їх виробляли натираючи цеглини чи використовували звичайний пісок). Покупці розраховуються за товари іграшковими грошима — листям дерев».

17. «Жарко — холодно»

«Хтось із гравців ховає якусь річ. Інший гравець, той, що буде шукати, не має права дивитись, де її сховали. Він має знайти цю річ. Інші гравці можуть давати йому підказки: «Жарко!», коли він наближається до цієї речі, або «Холодно!», коли він від неї віддаляється».

18. «Испорченный телефон»

«Ми обирали ведучого. Усі сідали у ряд. Ведучий швидко пошепки називає будь-яке слово на вухо тому, хто сидить поруч, а той передає його наступному гравцю. Потім гравець, який сидить наприкінці ряду вголос називає слово, яке почув. Якщо це слово є тим, що переказав ведучий, гра повторюється. Якщо ж ні, усі гравці, починаючи з кінця, називають слово, яке почули. Коли з'являється той, хто «зіпсував телефон», то цей гравець сідає останнім».

19. «Море волнуется»

«Гравці обирають ведучого. Він промовляє: «Море волнуется раз, море волнуется два, море волнуется три, морская (чи якась інша) фігура на месте замри!». Усі гравці завмирають, ведучий підходить до кожного і нажимає уявну кнопку. Діти показують сюжет. Треба відгадати, кого зображують».

20. «Я знаю п'ять імен»

«У гру грає кілька учасників. Один із гравців б'є м'ячем об землю і промовляє дуже швидко: «Я знаю п'ять імен дівчаток». М'ячик треба бити об землю з кожним новим жіночим іменем. Далі теж саме, але тільки з іменами хлопців, назвами країн, міст, кольорів, цвітів:

«Я знаю п'ять назв країн...»

«Я знаю п'ять назв кольорів...»

Той, хто запнувся, передає м'яч іншому учаснику. Виграє той, хто першим дійде до кінця (назве все)».

21. «Кавуни»

«Кавуни ми робили з пиляки, згортаючи руками в невеликі кучки. Вибірало сторожа, одділяло йому місце, щоб він сторожував. А ми тоді набігали на ці кавуни і кричали: «Краду-краду кавуни, діда не боюся! Він мене – палкою, я його – качалкою».

Нам надо було поламити ті кавунчики, що ми построїли, а сторожу – когось ударити палкою. Кого ударив палкою, той буде сторожем. І по новій строїли кавуни.

22. «Тарас» (варіант гри «Панас»)

«Вибирали Тараса, зав'язували йому очі та крутили, питаючи: « – Тарас, Тарас, на чем стоишь? – На камне. – Что продаешь? – Квас. – Лови мух, а не нас». Ось його покрутили, і він старався когось уловити і узнати з закритими очима, хто це. Єслі він узнає, то Тарасом стає та людина, а якщо не узнає, то він ще раз буде Тарасом».

23. «Прятки»

«Щиталочкою вибирали «жмурка». Той, хто остався, довжен був казати: «Я считаю до пяти, не могу до десяти. Раз, два, три, четыре, пять – я иду искать. Кто не заховался, я не виноват. Кто за мной стоит, тот в огне горит». І йшов шукати. Якщо він (ведучий) тебе побачив, то можна було бігти до того місця, де він стояв, та застукалитися (сказати: «Стукали-пали я!»)».

24. «Платочок»

«Ставали всі в кружочок (лицом в круг), і хтось один носив кругом платочек. І він старався кидать платочек, щоб не бачили кому. Єслі ти обернувся і побачив платочек заді себе, то тобі треба бігти за ведучим. Якщо догнав його, поки він не став на твоє місце в круг, то він ще раз буде водить. Як не догнав – він стає на твоє місце, ти носиш платочок».

25. «Виривки»

«Ділились на дві команди. Розділяли поле пополам. Одні гравці «пасли» (так називали), а другі били мяч. Була спеціальна палка і нею били мяч (схожий на тенісний). «Паслам» нужно було його вловити. Єслі вловили, то все – міняємося (ще можна було помінятися, єслі по вам попали цим мячем)».

26. «Городок» («Цурки»)

«Малюється квадрат невеличкого розміру (в середньому 30 на 30). Вирізається 7 паличок десь по 15-20 см. Ставлять їх в цей квадрат, строячи щось схоже на доміки. Потом береться велика палка (приблизно 1м), і ти маєш кинути цією палкою так, щоб цей домік (7 паличок) вилетів за межі квадрата».

27. «В Мауглі» («Гарзан»)

«Граємо в лісі. Щиталкою вибираємо того, хто буде ловити. Правила були такі, що ти повинен залізти на дерево (вибираєш таке дерево, щоб ти міг прелізти з одного дерева на друге) і ждеш поки «квач» тебе не знайде. Ти можеш від нього тікати, але если ступиш на землю, то ти стаєш «квачем».

28. «Светофор»

«Вибирається «Светофор». Рисуємо дві лінії, між якими становиться ведучий. Він не має права заступати за лінію. Одвернувшись від ігравців, він довжен назвати якийсь колір. Той, у кого цей колір є (в одязі чи взутті) може спокійно перейти через лінію. У кого немає – довжен перебігти так, щоб його не зупинив «Светофор». Гравець, якого заквачували, стає «светофором».

29. «Розетка»

«Вибирається ведучий – «розетка». Він стає спиною до гравців. У свою чергу, гравці підходять до ведучого та приставляють до нього два пальці. Ведучий закриває очі та каже: «Ко мне, от меня. Стоп земля, ходить нельзя». Повертається та йде шукати гравців. Якщо «розетка» когось знайшов, то він повинен відгадати, хто це».

30. «Мама, мама...»

«Вибирається ведучий. Він стає на якісь відстані від гравців. Починається діалог:

- Мама, мама, сколько время? Я спешу на день рождения.*
- У меня часы стоят. Ничего не говорят.*

Потім мама каже, скільки кроків потрібно зробити. Ідуть різними шажками: каструльками, зонтиками, великанами, мурашками та верблюдиками. Гравець, який першим дійде до «мамы», міняється з нею місцем».

30. «Зайчик»

«Гра з м'ячем. Грають 3 дитини, одна з них стоїть посередині – «зайчик», а двоє інших – із різних сторін від нього. Той, котрий стоїть посередині повинен спіймати м'яча, який кидають через нього два інших гравці. «Зайчик» уважається переможцем, коли він спіймав його».

31. «Горячая картошка»

«Усі гравці стають у коло і дуже швидко (щоб не обпектися) кидають один одному м'яч — «гарячу картошку». Той, хто впустить (не вловить) м'яч, виходе з гри».

32. «Калека»

«Усі стають в круг і кидають один одному м'яч. Той, хто його кинув, має право відібрати у гравця язик (мову), око, руку, ногу (якщо він його не спіймав). Якщо у нього самого не має цього органу чи кінцівки, то він може поновити її».

33. «Рибак і рибка»

«Гравці обирають ведучого — «Робака», всі інші — «рибки». Учасники гри стають в круг. Ведучий розкручує скакалку трохи вище землі. Коли скакалка пролітає повз когось, то він повинен її перестрибнути, не доторкнувшись до неї. Якщо гравець зачіпає скакалку, то «рибак» його зловив, і він виходить з гри. Той, хто залишиться останнім — виграє та стає «рибаком».

34. «Утки и охотники»

«Вибирається невелика ділянка землі. Поділяються на дві команди. Одна — «мисливці» (майже завжди два гравця), друга — «качки». «Качки» знаходяться всередині поля між «мисливцями». «Мисливець» кидає м'яч у якусь качку. Якщо він влучить в качку, а вона не вловить м'яч, то її вбито (виходить з гри). Якщо піймає, то має в запасі «життя». Вона також може його комусь віддати. Грають, поки не переб'ють «качок».

36. «Корова» (інша назва – «Крокодил»)

«Вибирається ведучий, він загадує якомусь гравцю слово. А той має показати його жестами чи мімікою. Ні в якому разі не можна говорити. Той, хто вгадає, яке слово загадав ведучий, буде показувати наступне слово».

37. «Города»

«Хтось загадує назву міста, наступний гравець добирає назву міста на останню літеру в слові. І так по черзі. Міст не можна повторювати. Вибуває з гри той, хто не зможе згадати назву».

38. «Морський бій»

«Грає дві людини. На бумажці малюється квадрат 10 на 10 (клітинок). Кожна клітинка підписується буквами та цифрами (від 1 до 10, від «А» до «К»). Далі потрібно намалювати кораблі: 1 чотириохпалубний, 2 трьохпалубних, 3 двоохпалубних та 4 однопалубних. Тільки дивіться уважно, щоб супротивник не підглядував. Потім хтось починає «стріляти», називаючи координати (наприклад, А1, Д5). Виграє той, хто перший уб'є всі кораблі противника».

39. «Класики»

«Грають переважно дівчата. Кількість гравців – не обмежена. Спочатку малюються крейдою класики (клітинки від 1 до 10). Потім береш камінець (якийсь маленький), кидаєш по черзі на ці цифри та стрибаєш то на одній нозі, то на двох (це пов'язано з тим, як ви намальовуєте класики). Тільки стрибати треба обережно, не заступати за намальовану лінію, бо стратиш».

40. «У скакалку»

«Існує багато різних ігор з скакалкою, но ми граєм в «Десяточки». В цій грі десять рівнів. 10-й: треба пропригати на двох ногах десять раз. 9-й: треба пропригати дев'ять раз то на одній нозі, то на іншій. 8-й: треба схрестити ноги (праву ногу вперед) та прострибати вісім раз. 7-й: треба схрестити ноги (ліву ногу вперед) та прострибати сім раз. 6-й: стрибати шість раз назад. 5-й: на одній нозі прострибати п'ять раз. 4-й: на іншій нозі прострибати чотири рази. 3-й: пригаєш на будь-якій одній нозі три рази назад. 2-й: пригаєш два рази, присівши на корточки. 1-й: пригаєш один раз, не згібаючи колін».

41. «Вовк і вівці»

«Обирається «вовк», усі інші — «вівці». Кожна «вівця» креслить собі крейдою хатку — коло на землі. «Вовк» не може ступити в нього. Гра починається словами «вовка»: «Вівці, вівці, виходьте гуляти!» Після цих слів усі «вівці» вибігають зі своїх хатинок, а «вовк» намагається їх зловити. Спіймана «вівця» стає «вовком» замість нього».

42. «Вампири»

«Вибирається ведучий. Коли він каже: «День», то вампіри

сидять по своїх домівках (в тіні) і не висовуються на сонце, бо воно може їх вбити. А люди просто гуляють. Коли ведучий каже «Ніч», то всі вампіри виходять і починають ловити і кусати (звісно, не по-справжньому), тим самим збільшуючи свою армію. Врятуватися можна таким чином: недалеко малюється велике коло, за яке не можуть заступити вампіри. Потім ведучий знову каже «День», і вампірам треба дуже швидко (10 секунд) добігти до укриття. Ті, хто не встиг – вибувають з гри».

43. «Волшебники» («Гарри Поттер»)

«Береться якась гілка, із неї потрібно зробити чарівну паличку. Часто ми обклеювали її наклейками. Ходили і весь час казали якісь закляття (наприклад, «алохомора», «люмус», «венгардіум левіоса»). Також влаштовували всякі посідинки (вимовляли вже інші закляття: «експеліармус», «авада кедавра» та інші)».

44. «Шпионки» («Тотали Спайс»)

«Грали лише три дівчинки та один хлопчик (хлопчик – не обов'язково). Вибирали, хто ким буде: Сем, Алекс, Кловер, Джеремі. У нас були всякі гаджети, які ми робили самі (брали мамину пудреницу, розмальовували, обклеювали наклейками, і це був наш комп'ютер та рація; брали якісь рюкзачки – то був наш пристрій, за допомогою якого ми могли літати). Джеремі давав нам якесь завдання (стежити за кимось), і нишком спостерігали (то за кішкою, то за сусідкою, то за бабусею) та записували все, що бачили».

Додаток А2

Паспортизація ігр, записаних фольклорно-етнографічною експедицією Харківської гімназії №47 селами Лозівщини та в Новій Водолазі в 2007-2012 роках

Номер гри	Дані про інформантів
2, 4, 5, 7, 14, 16	Пшеничний Анатолій Олексійович, 1957 р.н., Лозівський р-н, с.Краснопавлівка. Записано 15.07.2008р.
2, 3, 5, 9, 16	Біліченко Марія Йосипівна, 1932 р. н., Лозівський район, с. Нижня Краснопавлівка. Записано 15.07.2008р.

5, 8, 13, 16, 28, 33, 37, 39	Пітько Юлія Олександрівна, 1993 р. н., Лозівський район, с.Краснопавлівка. Записано 17.07.2009р.
7, 16, 37-41	Шелудько Світлана Сергіївна, 1995 р. н. Лозівський район, с.Краснопавлівка. Записано 17.07.2009р.
4, 6, 10, 11, 14	Мельник Василь Павлович, 1950 р. н., с. Єлизаветівка. Записано 16.07.2008р.
2, 5, 9, 13, 16, 19	Білик Валентина Семенівна, 1946 р. н. та Білик Іван Миколайович, 1941 р. н., Лозівський район, с. Панютине. Записано 18.07.2008р.
2, 3, 7, 9, 19	Пшенична Раїса Тимофіївна, 1936 р. н., Лозівський район, с. Краснопавлівка. Записано 20.08.2007р.
1	Єгорова Віра Гнатівна, 1925 р. н., Лозівський район, с.Краснопавлівка. Записано 24.06.2007р.
4, 5, 7, 12, 13, 19	Любченко Тетяна Василівна, 1954 року народження, Лозівщина. Записано 21.08.2007р.
4-8, 12, 17-19	Лоскут Людмила Павлівна, 1959 р. н., с. Мала Данилівка. Записано 07.08.2008р.
2, 4, 7,19	Калініченко Клавдія Іванівна, 1948 р. н., с. Проходи. Записано 25.08.2007р.
15, 20-24	Кравченко Любов Миколаївна, 1950 р. н., смт Нова Водолага. Записано 18.07.2012р.
14, 23, 25-27	Товстик Микола Васильович, 1951 р. н., смт Нова Водолага. Записано 18.07.2012р.
14, 35	Федоренко Сергій Олексійович, 1970 р. н., смт Нова Водолага. Записано 19.07.2012р.
5, 7, 10, 11, 13, 16, 33	Іськів Яна В'ячеславівна, 2000 р. н., смт Нова Водолага. Записано 10.08.2012р.
5-8, 11-13, 18, 28, 34, 36	Коломієць Діана Володимирівна, 1999 р. н., смт Нова Водолага. Записано 11.08.2012р.
12, 17, 18, 28-30, 32, 33, 36	Пікалова Ліна Віталіївна, 1999 р. н., смт Нова Водолага. Записано 11.08.2012р.
7, 14, 28, 32, 35, 36	Коновалов Іван Дмитрович, 1997 р. н., смт Нова Водолага. Записано 11.08.2012р.
42, 44	Персій Наталія Анатоліївна, 1996 р. н., смт Нова Водолага. Записано 12.08.2012р.

44	Ольховська Наталія Дмитрівна, 1998 р. н., смт Нова Водолага. Записано 12.08.2013р.
42, 43	Двигун Владислав Ігорович, 1998 р. н., смт Нова Водолага. Записано 12.08.2012р.

Додаток Б1

Лічилки та примовки, записані фольклорно-етнографічною експедицією Харківської гімназії №47 селами Лозівщини та в Новій Водолазі Харківської області

Для того, щоб обрати ведучого, діти стають у коло, хтось промовляє лічилку й, починаючи з себе, при кожному слові (складі) вказує рукою на наступну дитину. Той, на кому лічилка закінчується, «виходить» — стає ведучим. Або лічилку повторюють стільки разів, щоб залишилася лише одна дитина.

1.

*Еники-беники
Їли вареники.
Еники-беники клоц,
Виході, капітанская дочь.*

2.

*Жили-были
Царь, царевич,
Король, королевич,
Сапожник, портной.
Кто ты будешь такой?*

3.

*Ати-бати,
Йшли солдати.
Ати-бати,
На базар.
Ати-бати,
Що купили?
Ати-бати –
Самовар.*

4.

*На золотом крыльце сидели
Царь, царевич,
Король, королевич,*

Сапожник, портной.

*Кто ты будешь такой?
Выбирай поскорей,
Не задерживай добрых
И честных людей!*

5.

*Ишла Оринка
По стежині,
Загубила корзину
А в ній паляниця.
Хто найде —
Тому жмуриться.*

6.

*Раз, два, три, четыре, пять,
Вышел зайчик погулять.
Вдруг охотник выбегает
Прямо в зайчика стреляет:
«Пиф! Паф!» — «Ой-ой-ой!»
Умирает зайчик мой!
Привезли его в больницу –
Он украл там рукавицу,
Привезли его в буфет –
Он украл сто грамм конфет.
Привезли его в музей —*

Он нашел себе друзей.
Привезли его домой —
Оказался он живой.

7.

Ехала машина темным лесом
Под каким-то интересом,
Инте — инте — интерес
Выходи на букву «С».

А на буквочке звезда
Выпускает поезда¹.
Если поезд не пройдет,
Командир с ума сойдет².
Вот и поезд не прошел —
Командир с ума сошел³.

8.

Ходить квочка біля кілочка,
Водить діточок — одногодок.
День, дзень, бом, брязь,
Хто виходить в перший раз?

9.

Вышел месяц из тумана,
Вынул ножик из кармана:
— Буду резать, буду бить.
С кем останешься дружить?⁴⁵

10.

Дождик, дождик, припусти
Ми поедем под кусты:
Богу молиться,
Кресту поклониться,
А у Бога сирота
Открывает ворота
Ключиком-замочком,
Золотым платочком.

11.

Раз, два, три, чотири, п'ять —
Вийшов зайчик погулять.
Як нам бути, що робити?
Треба зайчика ловити,
Будем знову ми считать:
Раз, два, три, чотири, п'ять.

12.

Мы набрали в рот воды
И сказали всем: «Замри,
А кто первый отомрет
Тот получит шишку в лоб».

13.

Котилася торба
З високого горба,
А в тій торбі
Хліб-поляниця,
Кому доведеться,
Той буде жмуриться.

14.

Шла собака по роялю
И нажала на педалью,
И сказала цифру «пять» —
Раз, два, три, четыре, пять.

15.

Раз, два, три, чотири, п'ять
Будем знову всіх щитать.
Будеш знову ти калач!
А не хочеш, то тікай,
А ти, хлопче, доганяй.

¹ Где проходят поезда.

² Машинист с ума сойдет.

³ Машинист с ума сошел.

⁴ С кем останусь — буду жить.

⁵ Все равно тебе водить.

16.

Діти, діти, дівтора

Уходіте со двора.

Раз, два, три, чотири, п'ять –

Я іду шукать.

Хто не заховався,

Я не винуват!

17.

Я жмурюся, закрив очі,

Заховайтесь, всі хто хоче!

І розбіглась дівтора.

Йти шукать мені пора.

18.

Іде коза рогата,

Веде діток, кошлата.

А хто козу туркне,

Того коза штурхне.

19.

За горами, за лісами

Стоїть бочка з пирогами.

Раз, два, три –

То жмурити будеш ти!

20.

– Панас, Панас,

Де стоїш?

– На камені.

– Що п'єш?

– Квас.

– Люби мух, а не нас!

Додаток Б2

Паспортизація лічилок, записаних фольклорно-етнографічною експедицією Харківської гімназії №47 селами Лозівщини та в Новій Водолазі в 2007-2012 роках

Номер запису	Дані про інформантів
1, 2, 13	Кравченко Любов Миколаївна, 1950 р. н., смт Нова Водолага. Записано 18.07.2012р.
3, 18	Товстик Микола Васильович, 1951 р. н., смт Нова Водолага. Записано 18.07.2012р.
10, 13	Круглоликова Марія Василівна, 1929 р. н., Нововодолазький район, с. Охоче. Записано 21.07.2010р
4, 7, 8, 9	Семенчук Віра Гнатівна, 1946 р. н., с. Велика Данилівка. Записано 18.08.2008р.
5,11,15,16	Сгорова Тамара Степанівна, 1954 р. н., Лозівський район, с. Перемога. Записано 09.07.2007р.
6, 12, 13, 14, 19	Білик Семен Йосипович, 1949 р. н., Харківський район, с.Проходи. Записано 25.07.2007р.
17-20	Лоскут Людмила Павлівна, 1959 р. н., с. Мала Данилівка. Записано 07.08.2008р.

ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНІ

ТА КРАЄЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ

Катерина Остапенко,

учениця 10 класу Лиманської загальноосвітньої
школи I-III ступеня Зміївського району
Харківської області, вихованка народознавчого
гуртка «Пролісок» Лиманської ЗОШ

Керівник – **Л.В. Кравченко**

ВЕСІЛЛЯ В СЕЛІ ЛИМАНІ ЗМІЇВСЬКОГО РАЙОНУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Дослідження народних традицій села Лимана розпочинала В.М. Осадча, яка сприяла збереженню фольклору нашого краю, працюючи в Харківському обласному центрі народної творчості наприкінці 70-х рр. 20 ст. За її ініціативи постійна фольклорно-етнографічна експедиція «Чумацькими шляхами», започаткована письменником-етнографом В.Т. Скуратівським, відбулася на Харківщині.

1995 року колектив дослідників на чолі з Василем Тимофійовичем розпочав роботу фольклорно-етнографічної експедиції «Муравський шлях», прибувши до с. Лиману Зміївського р-ну. Невеличка збірка упорядкованих матеріалів незабаром була видана на правах рукопису [1]. Це дало поштовх для вивчення історії та традицій села народознавчим гуртком «Пролісок» Лиманської ЗОШ під керівництвом учителя початкових школи Л.М. Кравченко. Тож подані матеріали, зібрані протягом останніх років, доповнюють скарбницю народної культури. Вони присвячені Лиманському весіллю.

Українці традиційно протягом багатьох століть звеличували родину, шлюб і домашнє вогнище. В основі цих традицій лежать загальнолюдські моральні цінності, шанобливе ставлення до батьків, подружжя, природне бажання продовжити свій рід.

Весілля – це слово, мов той хміль, хвилює й веселить людські серця: юних – чеканням щастя, посивілих згадкою про незабутню днину своєї молодості... Здавна повелося в Україні: весілля –

то радість не однієї родини. Свято любові, народження нової сім'ї – громадська подія, яку відзначають усім миром.

Свята давніх слов'ян на честь бога сонця, сповненні веселощів, танців, хороводів, драматичних сцен, називалися «всьелія». М.Ф. Сумцов уважав, що в давні часи укладання шлюбу збігалось з періодом святкування нового сонцестояння (Н.Ф. Сумцов О свадебных обрядах, преимущественно русских. – Х. 1881.)

Церемонія весілля є найбільш складною й давньою обрядовою дією, що знаменує утворення сім'ї. Глибоко гуманістична, вона зберіглась упродовж віків, передавалася з покоління в покоління як безцінний скарб народної культури.

Умовно обряд поділяють на три етапи: передвесільний, власневесільний і післявесільний.

Зупинимося на передвесільному етапі. Він мав кілька традиційних складових: сватання, оглядини, заручини.

СВАТАННЯ. Віддавна обряд сватання в Україні був чи не найпоетичнішим дійством у передвесільному церемоніалі. За його допомогою узгоджувалися шлюбні взаємини майбутньої родини. У класичному зразку сватання відбувалося за чіткою традицією: не одне століття хлопець чи його батьки, запросивши шанованого чоловіка, ішли до родини молодої та просили дати згоду на шлюб («пов'язати рушники»); якщо такої згоди «посли» молодого не отримували, то їм «давали гарбуза», тобто відмовляли у заручинах. Отже, звичаєвим правом шлюбів в Україні виробилася чітка форму рівноправного вибору партнерів.

У нас у Лимані йшли сватати дівчину непарна кількість чоловіків: батько і мати, дружка, староста (або це могли бути рідні дядьки чи дядько й тітка) і молодий.

Заходячи в хату, староста запитував:

– *А де ж тут наша невістка?*

Бувало, що виходила бабуся молодої, та староста вигукував:

– *О, ні, це не вона.*

Другою виходила мати молодої.

– *Ця також на неї не схожа!*

У цей час молода стояла й від хвилювання «колупала піч».

Староста ще раз запитував:

– *Та де ж там наша невістка?*

Тоді вже виходить молода. Староста запитував у неї, чи згодна вона піти заміж за «косаря» Коли молода давала згоду, староста

запитував у молодого, чи згоден він одружитися. Куц Марина Максимівна 1909 року народження, уродженка с. Лимана Зміївського району, згадувала, що коли хлопець ішов сватати дівчину, то кликав двох старостів – рідних дядьків. Вони йшли вервечкою: батько йшов попереду і вів їх за руки. «З дороги щоб не збився нікуди. Так казали і так воно правда. Тоді уведе їх у двір, становляться:

– *Ми прийшли до вас, привели до вас бичка, чи є у вас теличка?*

Тільки вони закидають, вона за руку хвать його, щоб не пішли назад!» (Куц Марина Максимівна, 1909 р. н.)

Свати в хаті не мали «переходити сволюка», поки не отримали згоди молодої на одруження. Молода, коли вона чесна, то перев'язувала сватів рушниками. Бражник Марфа Кузьмівна, 1927 р. нар. розказувала, що колись одна знайома була не чесна, а перев'язала скрученими рушниками сватів, то в неї народилася потім дитина, яка весь час хворіла й говорила: «Ти, мені, мамо, розум закрутила». Тож якщо дівка не чесна, то має пов'язувати сватів розстеленими рушниками.

Якщо молода не згодна була йти заміж, то свати забирали хлібину й ішли додому, тому сватання колись проводилося ввечері, щоб не соромно «з гарбузом» повертатися, бо засміє громада.

Було ще, коли засватали, то молодий обов'язково залишався ночувати в молодій. Зранку дівчина говорила, чи згодна за нього йти заміж, чи ні. Якщо не згодна, то батько або мати мали віднести хлібину назад. Бувало й таке, що дівчина погоджувалася спочатку йти заміж, а потім передумувала, то хлібину назад могли повернути через кілька днів. Коли молода давала згоду, то хліб зберігали до весілля й там розламували.

Обряд сватання дає підстави переконатися, що згідно зі звичаєвим правом вибір молодого віддавна належав дівчині. Згадуючи найперші форми сватання в Україні, так званий обряд «умикання» (Нестор-літописець, «Повість врем'яних літ», 11 ст.), літописець писав, що древляни, зібравшись на «игрища, на плясанье и на вся бесовская игрища и ту умыкаху жены себе», він суворо засуджував ці дії. В.Т. Скуратівський уважав, що в основі своїй традиційний акт скріплення подружнього життя в українського народу ґрунтувався на високих зразках демократизму (стаття В.Т. Скуратівського «Романтичний слід куниці» у 3 числі 2005 року

Всеукраїнського народознавчого часопису «Берегиня»).

В.Т. Скуратівський у своїй статті наводив приклад сватання дівчини, що описав фр. інженер Гійом – Левасер де Боплан у своїй знаменитій праці «Опис України» за 1630-40-і роки, коли він здійснив довготривалу мандрівку нашими землями. Як стверджував мандрівник, який був свідком таких обрядів, дівчина, котра обрала собі хлопця, заходила до хати, коли вся родина була вдома, і зверталася до юнака: «Я бачу по тобі, що ти людина добра, що дружина твоя буде щаслива й матиме доброго господаря. Прошу тебе одружитися зі мною!» Із подібними словами вона зверталася до батька й матері. Відмовити в цьому проханій уважалося накласти божий гнів і нещастя для родини, бо «вигнати дівчину з господи – значить образити весь її рід!»

Побутування такого звичаю за спогадами односільчан записано Іваном Нечуй-Левицьким: «Колись дівчата самі сватались до парубків, – зазначав письменник, – кажуть, що дівчина було прийде в хату, де вона знає собі парубка, покладе хліб на стіл і сяде на лаві. То був знак, що вона хоче заручитися з господарським сином».

У сучасному традиційному весільному церемоніалі замість «умикання» зберігається «купівля-продаж» зарученої між молодим і найменшим братом, «скакухою» та друзками молодії.

Засилання сватів за звичаєм правом у давнину мало відбуватись у чітко визначений час від Семена (14.09) і до Дмитра (8.11). Після цього наступала «Пилипівка», коли заборонялося брати шлюб і справляти весілля.

ОГЛЯДИНИ. Через тиждень після сватання батьки молодії йшли до молодого на оглядини й домовлялися про весілля.

Весілля починали грати з Покрови (14.10), коли закінчувалися роботи на городах, усе було заготовлено й складено в коморах, вимолочений хліб нового врожаю, тому й говорили: *«Прийшла Покрова – заревіла дівка, як корова – ніхто заміж не бере»* чи *«Покрівонька, Покрівонько, покрий мені голову* (тобто шлюбним вінцем – вельоном чи віночком із фатою) *сякой-такой онучею, хай дівкою не мучалась»*.

Час летить невпинно. Непомітно надходив Дмитро, якого дівчата заручені дуже боялися. Із цього приводу побутує безліч гумористичних приказок: «До Дмитра дівка хитра, а після Дмитра хоч лавку витри» чи «До Дмитра дівка хитра, а після Михайла хоч

за попихайла». А бо й така: «...а по Дмитрі стріне собаку й питається: «Дядьку, ви не зі сватами?» Отож, після Михайла (21.11) вже заборонялося грати весілля.

Після сватання й заручин, коли руки молодої й молодого перев'язували рушником, а наречена перев'язувала рушниками старостів й обдаровувала всіх присутніх родичів молодого хустками, сорочками, полотном, батьки урочисто благословляли молодят. Нині ці різні обряди передвесільного циклу відбуваються в один день: і сватання, оглядини й заручини; начебто мале весілля.

Оглядини тепер є формальними, бо звичайно на селі добре знають родину нареченого й нареченої, їхнє матеріальне становище. Якщо молоді захочуть повінчатися, то задалегідь повідомляють й домовляються з батюшкою церкви, коли це відбудеться.

Напередодні, у середу, до молодої приходила мати молодого й варила вареники серед двору.

ВИПКАННЯ КОРОВАЮ.

У п'ятницю пекли коровай та шишки. «*Шишки чувалами напікали*», – згадував Бражник Іван Петрович, 1903 р. н. Тісто вчиняла сама господиня. Якщо вона вдова, то просили когось іншого. Ліпити сходилися *коровайниці* – обов'язково заміжні жінки. Випікали два короваї: простий і княжецький. До княжецького жінки вкачували дрібні гроші, загорнені в папір, які приносили з собою. Перед вкачуванням у тісто, гроші лічили. Уважалося, якщо сума грошей була парна, то життя молодих буде гарне, коли ж ні – то разом їм не бути (пригадує Бражник Любов Трохимівна, 1935 р.н.).

Коровай весільний був таким: ліпили невелику паляницю, із кругого тіста ліпили пташок, які занурювали в горілку або вино та ставили на паляницю щільно одна до одної. По краю коровай обводили крутим тістом, щоб не розпливався. Коли коровай печеться, тісто підходить, і пташки наполовину ніби входять у паляницю, а коли ріжуть, то вони не розпадаються.

Коли коровай посадять у піч і він загнітиться, чотири жінки, які його ліпили, носили навколо столу порожню пікву діжу, накриту віком, а зверху лежала шишка. Час від часу жінки підіймали діжу до стелі. Двоє підіймали, а двоє цілувалися навперехрест під діжею, а потім навпаки. Після цього діжу ставили на долівку, зверху ставили тарілку, наливали чотири чарки та клали п'ятак.

Коли пили, говорили: «Дай Бог щастя!». Той, хто перший вип'є, мав схопити п'ятак на щастя. Коровай прикрашали калиною.

Потім мати запрошувала коровайниць вечеряти. При випіканні співали:

1. *Піч наша регоче, короваю хоче*

(Зубенко Марфа Степанівна, 1920 року нар.).

У суботу молода з двома дружками йшли до молодого прибирати в хаті. Везли на возі (М.К. Бражник, 1927 року нар.), подушки, перину, сундук («шифанер»), а також рушники, шторки на вікна.

У суботу молода ходила кликати на весілля. Разом із дружкою чи молодим, юнак і дівчина йшли від хати до хати, запрошуючи на весілля: «Просили батько й мати, і ми Вас ласкаво просимо на хліб, на сіль, на весілля!»

ДВІЧ-ВЕЧІР (ВЕЧОРИНИ).

Дівч-вечір влаштовували напередодні весілля як символ прощання з самотнім життям. Увечері збиралися подруги молодії й прикрашали гільце – весільне деревце з сосни або вишні, прикрашали квітами, стрічками, цукерками, «стюжками» (стрічками з кольорового паперу) зверху донизу й навкруги. Гільце вили й у молодії, і в молодого. «Як нарядять гільце, то молода з дружкою може спати в себе під гільцем, а молодий із боярином у себе» (здавала Скрипка Раїса Антонівна, 1936 р. нар.). Це вже був обрядовий акт відокремлення наречених від нежонатії молодії. А гільце символізувало незайманість, красу та молодість. Колись вінки робили зі штучних квітів. Одягання вінків супроводжувалося певними ритуалами: на долівці розстеляли біле полотно. На ньому ставили хлібну діжу, зверху клали подушку, і на все це сідала молода, яку мав розплести молодший брат.

Після розплітання коси дівчата прикрашали голову молодії весільним вінком, що символізував квітучу красу та молодість нареченої, був він барвистим, яскравим.

Весільний поїзд складали головні дійові особи весільної обрядовості – від молодого й од молодії. На перших етапах весілля ці групи перебували в протиборстві, на заключних – у порідненні.

ВІНЧАННЯ. У неділю молодії їхали до церкви вінчатися. Молода поверх весільного вбрання одягала жакетку влітку, чи кофту – узимку. Ішла простоволоса у вінку. Узимку навіть натирали вуха спиртом, щоб не померзли. На голову одягали вінок із «воскових квітів» зі стрічками. Із паперу робили ще три червоні квітки, які чіпляли по боках й одну спереду. Коли молода була

сиротою, червоної не чіпляли, а білі, і на груди теж чіпляли білу квітку (Зубенко Марфа Степанівна, 1920 р. нар.).

До церкви від молодого їхали: молодий, дружок, боярин, свашка, світилка, родичі. Після вінчання молоді поверталися додому молодої. Там їх на воротах зустрічали батьки. Молоді тричі вклонялися їм, батьки ж благословляли дітей і підносили хліб-сіль.

Коли їхав поїзд молодого, то там мали бути:

- *Дружок*. Він віз кухоль, у який налили горілки або квасу, зверху накривали великою шишкою, яку пекли спеціально для кухля, кухоль ще обв'язували червоною стрічкою. Кухоль дружок ставив на стіл перед молодими.
- *Свашка*. Вона везла з собою шишки та пляшку у вузлику.
- *Світилка*. Вона несла світильник зі свічками. Це міг бути й букет із квітів. Коли їхали до молодої, то світили свічки й дивилися, чия швидше погасне. Букет обгортали хустиною. Світилка була перев'язана хустиною.

ВЕСІЛЛЯ. Коли приїздив поїзд від молодого, треба було викупати молоду: біля входу в хату шукали заховану молоду, вимагали викупу.

2. *Дай Бог щастя й долі.*

А в хаті брат молодої брав її за руку («за платочок»), щоб не була бідною), обводив кругом столу тричі й усаджував на покуті. Сам сідав поруч на місце молодого. У руках братик тримав палицю, на яку був почеплений жмут реп'яхів, щоб ними «ширяти в бороду» молодому й вимагати викуп за місце. Братик не вставав доти, доки молодий гарно не заплатить, викуповуючи місце біля молодої.

На столі перед молодими стояло гільце, під ним два короваї: простий і княжецький (який віддавали молодим, коли вже їхали до молодого), пляшка з горілкою, перев'язана червоною стрічкою (якщо молода чесна, а якщо ні, то не перев'язували). Якщо боярину вдавалося вкрати пляшку зі столу (а це часто бувало), то треба було викупати її.

Молодого з боярами дружки зустрічали піснюю:

3. *Ми думали, що ви їхали.*

ПРИШИВАННЯ КВІТКИ МОЛОДОМУ. Від молодої на ослінчик ставала «скакуха» – маленька дівчинка, сестра її чи племінниця. Їй давали тарілку, яку вона ставила на голову, стрибала, а старі люди співали:

4. *Скаче сестра, скаче.*

Коли молодому пришивали квітку, вимагаючи викупу, співали:

5. *Не дивись, зятю, косо.*

Коли зять віддавав гроші за картуз, йому віддавали тарілку з картузом, під яким лежала хустка. Другого дня, коли молоді йшли на «поклінне» до батьків молодої, то ця хустка висіла в молодого за поясом справа. Отримавши гроші за картуз із квіткою, співали:

6. *Та, казали люди, зять багач.*

За столом співали пісні, глузуючи з усіх весільних чинів:

7. *А в нашого свата.*

8. *Старший боярин горбатий.*

9. *Дружко палахатий.*

10. *Старша дружка – стружка.*

11. *Бігла сучка яром.*

12. *Світилка-шпилька при стіні.*

Світилка відповідала:

13. *Брешете, дружечки, як свині.*

Насміхалися й над свашкою.

14. *Свашка-неліпашка.*

Після чого свашка роздавала шишки.

Посидівши за столом, випивши по три чарки, виганяли дружок із-за столу. Після цього вони вже в хату не заходили, а танцювали на вулиці біля музик.

Після перерви молоду заводили до хати, знімали вінок і в'язали хустку або очіпок – вже вона – молодиця. Це називалося «одягання молодої». При цьому співали:

15. *Куди, доню, собираєшся.*

Коли молоді вставали з посаду та збиралися їхати до молодого, батьки благословляли їх. Давали дві ікони: молодій – Матір Божу, а молодому – Спасителя. «Під обидві руки давали дві хлібини. У руки давали вузол, в який клали «княжецький» коровай, дві зв'язані свічки, це жита вузлик» (згадала М.К. Бражник, 1927 р. нар.).

Коли мати проводжала дочку, дружки співали:

16. *Вигрібай, мати, жар, жар.*

Після благословення мати цілувала молодого, а батько – молоду. Одразу забирали і скриню, яку везли попереду молодих на підводі. Подушки клали на ту підводу, де їхали молоді. Молода стояла на підводі та кланялася на всі чотири сторони, молодий стояв поруч із нею.

Було й таке, що за скринєю їхав боярин чи дружок в п'ятницю і викупав її в молоді. Коли привозили скриню до молодого, то ставили так, щоб вона не проходила в двері, тобто впоперек. Казали батькам, щоб ті давали сокиру: «Будемо рубати двері, бо скриня не входе». Торгувалися доти, поки батьки не виносили могоричу. Скриню розвертали й заносили до хати.

Коли молоді вставали з-за столу їхати до молоді, то гільце мали вхопити або компанія молодого, або молоді, за нього навіть билися. Чия компанія відвоює гільце, та й розпивала пляшку горілки, що стояла під гільцем. Гільце виносили на вулицю, зривали з нього квіти, співали пісні.

Коли їхали до молодого, свашки всю дорогу співали декілька разів:

17. *Наш коник, як вуточка.*

Коли під'їжджали до двору молодого, молода жито з вузлика кидала нахрест – уперед, назад і в сторони.

У молодого біля воріт розводили вогнище. Боярин, який сидів ззаду на підводі з молодими, вискакував уперед і правою ногою з одного разу розбивав вогонь, щоб скрізь горіло. Через вогонь переїжджали, коли молода чесна, а коли ні, вогнища не запалювали.

Біля воріт співали батькам молодого.

18. *Відчиняй, батенько, новий двір.*

Біля порогу співали матері:

19. *Вийди, мати, з хати,*

Коли батьки не виходили з хати, співали:

20. *Ой доки ми й стоятимем.*

Батьки виходили з хати, виносили на тарілці два пироги й по чарці. Молоді пили рука об руку (нахрест), а потім перекидали через себе. Батьки благословляли молодих. Молоді ставали на коліна й уклонялися батькам.

Щоб дізнатися, чи чесна молода, їх вели в комору. Якщо молодий боявся, то в комору йшов дружок (здавала Горобець Парасковія Павлівна, 1929 р. нар.). Якщо молода була чесна, показували сорочку, ставили на стіл сир і співали:

21. *Сир їли, сир їли.*

Якщо молода нечесна, то перед нею на стіл ставили кінські кізяки. Вікна теж замазували замоченою у воді золою. Жінки ставили на лаву й «молотили горох» – танцювали й співали:

22. *А в нашого свата-батька.*

У понеділок, коли будили молодих, співали:

23. *А нас мати рано побудила.*

Коли молода була нечесна, то зранку їй співали:

24. *Продрав котик стелю.*

ДРУГИЙ ДЕНЬ. Коли молода була чесною, то в понеділок, після весілля, у батьків у молодой й у молодого вішали на стовпі пляшку, перев'язану червоною стрічкою, і «червону плахту» (відріз червоної тканини) і стерегли пляшку, щоб не прийшли з бесіди молодого та не вкрали її, і навпаки. А якщо вкрали, то приносили до батьків і вимагали викуп. У цей день на воротах варили кашу в молодой, вулицю снували валом (мотузка з прядива), «на воротах ставили горщики з попелом, там же сиділи «кулеметники» з палицями в руках. Молоді йшли «на поклоніння» до батьків молодой, а за ними йшла бесіда від молодого. Перед ворітьми молоді відходили в сторону, а на гостей летів весь попіл із горщиків. На поклоніння молоді ставали на коліна перед батьками на вивернутий кожух і вклонялися.

Після поклоніння молоді разом із батьками йшли до молодого.

У передостанній день весілля, молоду «привчали» до хатньої роботи в обійсті чоловіка, доручаючи їй мазати піч, приносити воду або готувати страви.

Закінчувалося весілля рязанням. «Циганкували» найактивніші, «крали» курей, гусей, робили складчину, потім на вулиці варили кашу, «кували» гостей, які приходили на другий день похмелятися, прив'язуючи за невеликі гроші червоні стрічечки, щоб не помилитися, кого «підкували». І продовжувалися веселощі в домі батьків молодого. За спогадами Р.А. Скрипки, вона з подругами *«Всю життя проходили, циганкували. Забр'юхаємося по калюжах. Я – циганка, на спідницю понашивала кришки з бутлонок, банок, сітра».*

У Лимані є звичай «возити» чи «катати» батьків. У складчину купували деякі речі туалету, одягали за згодою батьків, катали їх у возику (тачці) селом, проводили жартівливе «розписування» з буряком – печаткою. Тепер уже на місці молодих сиділи батьки, їх обдаровували, пили за їхнє здоров'я.

КАЛАЧИНИ. Останній акорд весілля – калачини – відбувалися через місяць після весілля. Молодий купував калачі й напої, кликав весільних батьків, родичів, щоб запити своє господарювання. Знов відбувалися обдарування, співи, танці.

Весільні пісні

1.

*Піч наша регоче.
Піч наша регоче
Короваю хоче.
Шишечки печуться,
На коровай дмуться.
Коровай ліпили до зорі
Коровайниці молоді.*

2.

*Дай Бог щастя їй долі.
Дай Бог щастя їй долі
Та щоб гарно жити,
Щоб(и) багатіли
Та наперед горбатіли.*

3.

*Ми думали, що ви їхали.
Ми думали, що ви їхали,
А ви пішки йшли,
Сващку в мішку несли,
А світилку в торбині,
Щоб не з'їли свіні.*

4.

*Скаче сестра, скаче.
Скаче сестра, скаче
Чогось вона хоче –
Від коня вороного
Від зятя молодого
Рубля золотого.*

5.

*Не дивись, зятю, косо.
Не дивись, зятю, косо,
Що на печі просо,
А глянь у кишеню,
Витягни грошей жменю,
Клади на тарілку,
Викупи свою квітку.*

6.

*Та, казали люди, зять – багач,
Та казали люди, – грошей міх.
Кинув полушку, як на сміх.*

7.

*А в нашого свата.
А в нашого свата
Дубовая хата,
Сволоки з осики,
А ви, дружечки, засики.*

8.

*Старший боярин горбатий.
Старший боярин горбатий,
А на горбі верба,
А на вербі сова.
Не ходіть, буюри, вночі –
Вийсть сова очі.*

9.

*Дружко палахатий.
Дружко пелехатий,
Біга кругом хати,
З великою ломакою
За сірою собакою*

10.

*Старша дружка – стружка.
Старша дружка – стружка.
Під столом калюжка
Ой хто ж набурич? –
Та то старша дружка.*

11.

*Бігла сучка яром.
Бігла сучка яром,
Підперезана валом,
Бояри думали, шо мати, –
Стали сучку ссати.*

12.

*Світилка-шпилька при стіні,
На ній сорочка не її.
Прийшла сусіда до вікониця.
Скидай сорочку до сонця.*

13.

*Брежете, дружечки, як свині.
В мене сорочок три скрині.
Мені матуся надбала,
І світлонька послала.*

15.

*Куди, доню, собираєшся?
Куди, доню, собираєшся,
Що так гарно наряжаєшся?
Чи до свекра, чи до свекрухи?
Що й у свекра свекруха лихая,
Що не робиш та й переробляє.
Хату мету та й перемітає,
В пічі топши та й каже – не ясно,
Діжу місиш, каже – не прекрасно.
Сяде їсти – скоса поглядає,
Сяде їсти – та й виговоряє:
«Ще ти, доню, та й не наробила,
На всю руку кусень відвалила».
Якби моя рідна ненька знала,
Вона б мені вечерю прислала,
Хоч місяцем, хоч зірницею,
Хоч братіком, хоч сестрицею.
Що братіка та й дома немає,
А сестриця доріжки не знає.*

16.

*Вигрібай, мати жар, жар.
Вигрібай, мати, жар, жар,
Коли тобі дочки жаль, жаль.
Кидай у піч дрова,
Зоставайсь здорова!*

18.

*Відчиняй, батенько, новий двір,
Іде до тебе синок твій
З молодого жоною,*

14.

*Свашка-неліпашка.
Свашка-неліпашка
Шшшш не ліпила,
Дружок не дарила.
Одну ізліпила
З зеленого сіна,
З зеленого сіна
Та й ту сама з'їла.*

17.

*Наш коник, як вуточка.
Наш коник, як вуточка,
Не треба йому ні пруточка
Сам доріжку знає,
Бог йому помагає.*

*Буде тобі навіки слугою,
Буде тобі служити,
Щоб собі частеньку зажити*

19.

*Вийди, мати, з хати.
Вийди, мати, з хати,
Поглянь свої дитята,
Одного рожденного,
Другого суженого.*

20.

*Ой доки ми й стоятимем.
Ой доки ми й стоятимем,
Білий сніжок та й топтатимем
Червоними чобітками,
Золотими та й підковами.*

23.

*А нас мати рано побудила
В черепочку каші наварила.
Ой у лісі, в лісочку
Та на жовтім пісочку
Там(и) плаває мальований човник – 2
А у тім же човночку
Молодая Марійка
З човночком(и) та й говорила. – 2
Та й розсукин той човник,
Та й розблядський той човник.
Трошки мене(ге) та й не вивернув. – 2
Та якби не весельце
Та й не Ваніне серце.
Пішла б я(га) кременом на дно. – 2
А мій батенько чує,
Та він мене не ратує.
Ой і шо ж його та за батенько,
Ой шо ж його та за рідненький.
Ой шо чує, та не ратує.
Ой шо баче, та й не жалує.*

24.

*Продрав котик стелю.
Продрав котик стелю,*

21.

*Сир іли, сир іли,
Зуби полоїли.*

22.

*А в нашого свата-батька
Горох не молочений
А як став молотить,
Аж піл торохтить,
А як став забивать,
Аж тріски летять.*

*Та й упав на постелю,
Качався, мотався,
Поки між ноги убрався.*

Список інформантів

1. Бражник Василь Пантелійович, 1932 р. н.
2. Бражник Марфа Кузьмівна, 1927 р. н.
3. Горобець Парасковія Павлівна, 1929 р. н.
4. Зубенко Віра Іванівна, 1945 р. н.
5. Зубенко Марфа Степанівна, 1920 р. н.
6. Ключник Марія Іванівна, 1936 р. н.
7. Колісникова Віра Єгорівна, 1936 р. н.
8. Косенко Галина Андріївна, 1940 р. н.
9. Кравченко Любов Валентинівна, 1958 р. н.
10. Куш Марина Максимівна, 1909 р. н.
11. Маницька Ганна Пимонівна, 1921 р. н.
12. Мацак Надія Іванівна, 1939 р. н.
13. Новікова Любов Іванівна, 1941 р. н.
14. Селегей Марія Степанівна, 1939 р. н.
15. Скрипка Віра Олександрівна, 1929 р. н.
16. Скрипка Раїса Антонівна, 1936 р. н.
17. Христосова Марія Іванівна, 1933 р. н.
18. Чернишова Марія Павлівна, 1939 р. н.
19. Чиж Ніна Дмитрівна, 1937 р. н.
20. Щербак Тетяна Миколаївна, 1959 р. н.

Література

1. Муравським шляхом: Етнографічний опис та фольклорні матеріали с. Лиман Зміївського р-ну Харківської обл. / Упоряд. В.М. Осадча, М.О. Семенова, М.М. Красиков, Н.П. Олійник. – Харків, 1996. – 62 с. – Лаб. фольклору Хар. обл. центру нар. творчості (на правах рукопису).
2. Етнографія України / за ред. С.А. Макарчука – Львов: Світ, 1994. – 518с.
3. Українська минувшина: Ілюстр. етнограф. довідник / Автори: А. Пономарьов (кер), Л. Артюх, Т. Бетехтіна та інші. – 2-ге вид. – К.: Либідь, 1994. – 256с., іл.

Анастасія Радченко,
учениця 7 класу Будянського ліцею
Харківської районної ради, вихованка клубу
«Красзнавець» районного Центру дитячої та
юнацької творчості Харківської районної ради
Керівник – Т.М. Безрукова

ТВОРЧИЙ ДОРОБОК ВИЗНАЧНОЇ МАЙСТРИНИ ФАЯНСУ ГАЛИНИ ДЕНИСІВНИ ЧЕРНОВОЇ

Чернова Галина Денисівна – художник декоративно-вжиткового мистецтва (кераміка) и монументально-декоративного мистецтва. У різні часи на Будянському фаянсовому заводі «Серп і Молот» у селищі Буди Харківського району працювали 18 членів національної Спілки художників України [1, с. 24]. Будянський фаянс був особливий, здатний удодовольнити будь-які смаки.

Колектив митців, який багато зробив для піднесення художнього рівня виробів заводу сформувався протягом 1940-1950 років.

1953 року за ініціативи директора заводу Миколи Гончарова цех унікальних виробів було перетворено на заводську художню лабораторію [4, с. 53]. Очолив її головний художник Сергій Панасюк. Спочатку на завод прийшли Олександра Рибіна-Конарева, Микола Ніколаєв, потім Раїса Вакула (Тимін), Галина Чернова, Юрій Піманкін, Іван Сень, Галина Кломбицька, Борис Пяніда.

У 1980-1990-х роках розпочали свій творчий шлях Валентина Родіонова, Валентина Сідак, Лариса Антонова, Юрій Пяніда, Світлана Тітовська [3, с. 349]. Ці митці впродовж багатьох років забезпечували високий рівень художньої продукції підприємства. Майстри розробляли ексклюзивний посуд і досягали того, щоб його впроваджували у виробництво [5].

Полішук Галина
Денисівна (за чоловіком
Чернова) народилася
19 серпня 1931 р. в місті
Умані на Черкащині.
1950 року поступила на
керамічне відділення Одесь-
кого державного художньо-
го училища імені Грекова,
яке закінчила 1955 року
[7, с. 123].

Художниця за роботою

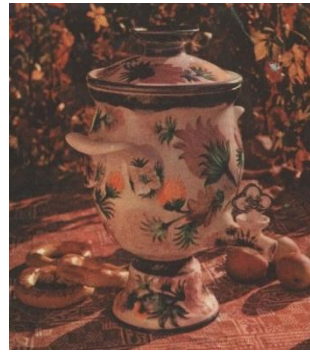
Г.Д. Чернова навчалась у педагогів Михайла Жука, Петра Канєвського, Михайла Зоріна, Ірини Сакович. Працювала на Будянському фаянсовому заводі «Серп і Молот» із 1955 до 1988 року (із 1968 р. – старший художник) [6]. 1976 року вона закінчила Ленінградські курси підвищення кваліфікації (група художників-живописців). Після виходу на пенсію художниця займалася виконанням монументальних робіт. Із 1992 до 2012 року – викладач, із 1998 до 2011 року – директор Будянської дитячої школи народного мистецтва [4, с. 348].

Від 1960 року Г.Д. Чернова – член національної Спілки художників України, у 1964-1980 роках – заступник голів секції декоративно-вжиткового мистецтва Михайла Фрадкіна та Олексія Щеглова, із 28 листопада 1980 р. до 16 лютого 1984 р. – голова секції. Г.Д. Чернова – лауреат Муніципальної творчої премії (Харків, 1998 г.), Почесний мешканець Будянської селищної ради (2008 г.).

Г.Д. Чернова – учасниця численних художніх і промислових виставок і ярмарок із 1957 р., у т.ч. у Загребі (Югославія), Токіо (Японія), Лейпцигу (Німеччина), Дамаску (Сирія), Марселі (Франція), Чикаго (США) тощо. Персональні виставки: Харків – 1960, Буди – 2001.

За своє життя Галина Денисівна створила безліч керамічних виробів, картин, графічних робіт, написала багато віршів. Чіткістю образів відрізняються роботи Г. Чернової: блюда «Керамістка» (1959) і «Зажурився козаченько» (1970), тарілка «Наташа» (1980) тощо. Галина Денисівна – автор багатьох цікавих художніх образів. Це великі глибокі миски, плоскі квадратні блюда-підноси, тарілки, прикрашені соковитим квітковим орнаментом. Ці вироби своїми масштабними елементами, сильним енергійним мазком дуже близькі до народних розписів. Одна з робіт художниці – чайний сервіз «Святковий» (1975) – ошатний набір для чаю: чашки, блюдо, ложки і навіть фігурний ліпний самовар.

Розписний самовар

Усі предмети прикрашені ніжно-рожевим розписом, посилені бузковими фарбами. Г.Д. Чернова успішно розробляла форму ложки-

Блюда подарункові «Святкові»

Посуд для ресторану
«Старе місто»

половника, покривала її поверхню пишними квітами, а чайні ложечки – дрібним орнаментом, добиваючись значного декоративного ефекту.

1974 року Галина Денисівна виготовила посуд для ресторану «Старе місто» (Харків). У 1980-91 рр. виготовляла творчі роботи на замовлення в галузі монументально-вжиткового мистецтва. Вона взяла участь в оформленні станції Харківського метро «Історичний музей», «Університет» (кінець 1970-х – 1984 рр.) [2, с. 57], готелю «Інтурист».

Керамічні барельєфи Г.Д. Чернової в Харківському метро

Твори Г.Д. Чернової знаходяться в Національному музеї українського народного декоративного мистецтва (Київ), у літературно-меморіальному музеї О.С. Пушкіна (Одеса), у Львівському музеї етнографії та художніх промислів, Харківському історичному музеї, Національному музеї-заповіднику українського гончарства (Опішне Полтавської області), музеї Миргородського державного керамічного технікуму імені М.В. Гоголя (Полтавська область), Диканьському історико-краєзнавчому музеї (Полтавська область), Лозівському

краєзнавчому музеї (Харківська область), у Державному історичному музеї (Москва, Росія), музеї лялькового театру імені С. Образцова (Москва, Росія), Державному музеї кераміки «Садиба Кусково XVIII ст.» (Москва, Росія), в Оренбурзькому музеї образотворчих мистецтв (Росія). Харківському та Сумському художніх музеях тощо. Роботи Галини Денисівни прикрашають приватні колекції Німеччини, США, Ізраїлю, Грузії, Литви, Росії.

Матеріали, присвячені творчості та життєвому шляху Чернової Галини Денисівни, містяться у статтях мистецтвознавців, краєзнавців, наукових виданнях [1-7].

Література

1. Безрукова Т.М. Буди – фаянсова столиця України. Краєзнавчі замальовки, присвячені 350-річчю Харкова / Т.М. Безрукова. – Харків: Торнео, 2005. – С. 48.
2. Безрукова Т.М. Роль шкільних наукових конференцій у вивченні історії фаянсу Слобожанщини / Т.М. Безрукова // Український керамологічний журнал. – 2001. – № 2. – С. 55-57.
3. Безрукова Т.М. Слобожанщина в творчості будянського кераміста Галини Чернової / Т.М. Безрукова // Українське гончарство. Нац. культурол. щоріч. За 1996-1999. – Опішне: Укр. Народознавство, 1999. – Кн. 4. – С.347-352.
4. Большаков Л.Н. Рисунок на фаянсе. Непридуманная повесть о будянском Петушке / Л.Н. Большаков. – Харьков: Прапор, 1986. – С. 53.
5. Логвиненко Л.А. Як знову розбудити Буди / Л.А. Логвиненко. // Главное. – 2008. – 29 марта.
6. Мызгина В.В. Будянский фаянс вчера, сегодня, завтра. 115 лет истории. Каталог выставки в Харьковском Художественном музее 26 сентября – 14 октября 2002 г.
7. Чернова (Поліщук) Галина: Автобіографія. Спогади / Г.Д. Чернова // Український керамологічний журнал. – 2001. – № 2. – С.123-124.

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Маргарита Кабацька,
учениця 9 класу Харківської гімназії № 144
Харківської міської ради Харківської області
Керівник – **М.О. Семенова**

ТЕМАТИКА ЗДОРОВ'Я ЯК ОСНОВНА СКЛАДОВА СИМВОЛІКИ БЛАГОПОЛУЧЧЯ У ФОЛЬКЛОРИ ДЛЯ ДІТЕЙ

ВСТУП

Актуальність дослідження полягає в тому, що здоров'я – найвища цінність людського життя, провідний чинник благополуччя та культурного розвитку суспільства. Матеріалами, що розкриваються особливості символіки благополуччя у фольклорі для дітей, висвітлюються вікові традиції, історія, пов'язана з народними уявленнями про світ. Він дає можливість розкрити світоглядні уявлення наших пращурів, простежити вплив стародавніх уявлень на сучасність. Серед уявлень про благополуччя українського селянина особливе місце посідають обрядові дії, спрямовані на контроль над майбутнім, запобігання лихій долі, збереження здоров'я. Дитячий фольклор був у календарних та родинних обрядах, він є й складовою родинної та побутової культури народу. Український фольклор дитинства – це поліфункціональне етнокультурне явище, яке складає сукупність фольклорних пластів: фольклор, що виконують дорослі для дітей; фольклорні твори, виконувані самими дітьми. Значна частина дитячого фольклору виконується на певні наспіви і становить сукупність народно-пісенних жанрів.

Вивченню фольклору в контексті народної культури та дослідженню культури дитинства присвятили праці вчені 19 та 20 ст., як-от: Н.В. Аксьонова, Л.І. Боровиковський, Ю.В. Бромлей, Г.С. Виноградов, М.О. Гатцук, В.М. Гнатюк, М.В. Гримич, Г.В. Довженок, К.В. Квітка, М.М. Красиков, К.М. Луганська, А.Л. Метлинський, М. Мід, П.І. Ніщинський, В.М. Осадча, Д.М. Ревуцький, Є.А. Покровський, О.С. Смоляк, М.О. Семенова, В.П. Ступницький, С.В. Чайка, М.П. Чередникова та ін. Однак

у доступних нам джерелах праць, присвячених тематиці здоров'я як основної складової символіки благополуччя, не віднайдено, що й обумовило вибір теми нашого дослідження.

Об'єкт дослідження – дитячий фольклор як складова традиційної народної культури.

Предмет дослідження – символіка благополуччя в дитячому фольклорі, у календарних, родинних обрядах та побуті.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати символіку благополуччя у дитячому фольклорі як складову традиційної народної культури та проаналізувати фольклорно-етнографічні матеріали, записані в селах Слобідського Краю.

Завдання дослідження:

1. На підставі аналізу наукових джерел із теми дослідження розкрити суть понять «символіки благополуччя», «фольклор для дітей». Визначи ролі застосування тематики благополуччя в обрядах і побуті людини традиційної народної культури.

2. Теоретично обґрунтувати символіку благополуччя як складову фізичного, психічного та соціального здоров'я у фольклорі для дітей. Висвітлити «фізичне, психічне, соціальне здоров'я» у фольклорних текстах, призначених для дитини.

3. Проаналізувати матеріали фольклорно-етнографічних експедицій селами Слобідської України.

Методи дослідження: аналіз наукової літератури з теми дослідження, вивчення та фольклорно-етнографічних матеріалів, польові дослідження, порівняльно-зіставний метод.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що дістало подальший розвиток уявлення про символіку благополуччя у фольклорі для дітей, пов'язану зі світосприйняттям людини традиційної народної культури.

1. ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ СИМВОЛІЧНОГО ЗНАЧЕННЯ ЗДОРОВ'Я В ТРАДИЦІЙНІЙ НАРОДНІЙ КУЛЬТУРІ

1.1. Здоров'я як чинник збереження традиційного соціуму

Традиційна народна культура становить сукупність заснованих на традиціях культурного співтовариства витворів, створених групою чи індивідуумами й визнаних як відображення прагнень співтовариства, його культурної та соціальної самобутності; ці зразки та цінності передаються усно, шляхом

імітації чи іншими засобами. Форми охоплюють, зокрема, мову, літературу, музику, танці, ігри, міфологію, обряди, звичаї, ремесла, архітектуру та інші види художньої творчості [6, с. 318].

Одним із понять, що розкривається в традиційній народній культурі, є здоров'я. Воно є безсумнівною цінністю для людини будь-якої культури, у тому числі й народної, що відбилось у прислів'ях: «Здоров'я – всьому голова», «Не просимо хліба у Бога, а просимо здоров'я» [31, с. 365]. У бінарній опозиції до здоров'я перебуває хвороба, яка «нікого не красить», бо «не смерть страшна, а недуга» [31, с. 366].

Здоров'я є безперечною базовою цінністю й для сучасної людини. Існують різні підходи до визначення поняття «здоров'я», тому що загальноприйнятого тлумачення поняття «здоров'я» людини як цілісної системи не існує. У сучасній науці налічується близько 300 визначень цього поняття. Широко відомим є визначення поняття «здоров'я», прийняте ВООЗ (Всесвітньою організацією охорони здоров'я): здоров'я – це стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не лише не наявність хвороб чи фізичних вад.

За М. Фасмером та А.В. Семеновим, етимологія слова «здоров'я» пов'язана з іменником «дерево», бо «*drvo*» – дерево, у буквальному значенні – «схожий на дерево», «з доброго дерева». «Здоровий» праслов'янською мовою – *sъdrǫvъ*, де *съ* = др.-інд. *su* «хороший», давньоруською мовою – «*съдоровъ*», старослов'янською – «*съдравъ*», грецькою – *δῶρον* «дерево, спис». Спорідненими словами є словенське *zdrava*, давньоіндійське «*daru*», що в перекладі означає «колоду». М. Фасмер уважав, що корінь слова «здоровий» походить від назви справжнього дерева – дуба, бо з латини *rōbustus* – «дубовий, міцний, здоровий» – від *rōbur* – «деревина дуба, дубове дерево» [22; 33]. Це означає, що українські вітання «Здоровенькі були!», «Здоров'ячка!» означає побажання бути міцними й могутніми, як дуби. В українському фольклорі віднаходимо чимало прикладів посилення на рослинні символи, на що звертав увагу М.І. Костомаров [11], зокрема й дуба, наприклад, «Зелений дубочок на яр похилився, молодий козаче, чого зажурився». Похилений дубочок символізує зажуреного козака.

Б.Д. Грінченко в словнику української мови проілюстрував значення слова «здоров'я», посилаючись на Харківську губернію, «на добридень дає, на здоров'я питається», «стали ото пити на здоров'я молоді», «чоловік при здоров'ю» – «здоровый человекъ, крѣпкій»

[26]. У словнику російської мови «здоров'я» тлумачиться як правильна, нормальна діяльність організму. Здоров'я визначається як динамічний стан організму людини, що характеризується високим енергетичним потенціалом, оптимальними адаптаційними реакціями на зміни довкілля, й забезпечує гармонійний фізичний, психо-емоційний і соціальний розвиток особистості, її активне довголіття, повноцінне життя, ефективну протидію хворобам.

Дискусія щодо визначення поняття «здоров'я» все ще триває. У новій концепції здоров'я робоча група ВООЗ пропонує таке визначення цього поняття: «здоров'я – це ступінь здатності індивіда чи групи, із одного боку, реалізувати свої прагнення й задовольнити потреби, а з другого, змінювати середовище чи кооперуватися з ним. Тож здоров'я розглядається як ресурс, а не мета життя» [6, с. 318]. Здоров'я є, насамперед, морфологічною цілісністю. Воднораз, воно є процесуальним, функціональним станом. Гомеостаз, що на фізіологічному рівні складає основу здоров'я, є здатністю організму забезпечити постійність, сталість свого внутрішнього середовища. Виокремлюють фізичне, психічне, духовне, соціальне здоров'я.

Фізичне здоров'я людини визначається як стан гармонії морфологічної структури тіла та функціонального стану систем життєзабезпечення людського організму. Здоров'я відбиває інтегральний стан організму людини, що об'єднується в систему станів його структурних компонентів, починаючи від внутрішньоклітинних утворень, тканин і закінчуючи інтегральними чинниками цілісності організму. Найважливішим показником фізичного здоров'я є його розвиток, фізична працездатність, фізична підготовленість, фізична форма та фізична активність. Основою фізичного здоров'я слід вважати рівень розвитку людини, що зумовлений програмою, закладеною природою в кожній людині. В українському фольклорі чимало замовлянь, примовок, забавлянок, колискових тощо, в яких йдеться про фізичне здоров'я, нормальний розвиток дитини.

Психічне здоров'я належить до сфери розуму, інтелекту, емоцій. Загадки, різноманітні ігри зі словами, народні задачі, розв'язування яких сприяє розвитку спостережливості й логіки. Прислів'я та приказки, нісенітниця, жартівливі пісні, казки є яскравими показниками ставлення людини традиційної народної культури до психічного чи душевного здоров'я.

Духовне здоров'я – це здатність зберігати та збагачувати

духовність, розвивати доброту, творчість. Воно залежить від розкриття духовного, морального потенціалу, свідомого прагнення людини до реалізації вищих якостей особистості, прилучення до духовних цінностей. Ця складова здоров'я спирається на символи віри. Український фольклор містить твори, у яких висвітлюється ставлення людини до доквілля, етнічної спільноти, до людини. Міфологічний світогляд із анімістичними уявленнями, настанови християнства простежуються в календарно-обрядовій і родинно-обрядовій поезії, пареміях тощо. Так, у весільній пісні побажання для молодої «будь здорова, як вода, будь багата, як земля» відбивають язичницькі вірування. У побажаннях християнина згадується Бог, наприклад, «нехай вам Бог здоров'я прибавить у ручки, у ніжки і в животик трішки» [30, с. 88].

Соціальне здоров'я, із погляду експертів ВООЗ, – це ступінь або міра задоволеності індивіда своїм матеріальним добробутом, харчуванням, житлом, соціальним станом у суспільстві, соціальною політикою. Соціальне здоров'я індивіда залежить від економічних чинників, його взаємин зі структурними одиницями соціуму – сім'єю, організаціями, завдяки чому відбуваються соціальні зав'язки: праця, відпочинок, побут, соціальний захист, охорона здоров'я, безпека існування [6, с. 318]. У традиційній народній культурі віднаходимо фольклорні твори, у яких ідеться про моральні настанови, заборони, порушення яких призводить до відлучення від соціуму, морального осуду. Так, у колискових часто йдеться про заборону красти на противагу оволодіння якоюсь ремісницькою справою, наприклад: «Не вчись, котку красти, а вчися робити – черевички шити» [23, с. 32].

Отже, етимологія слова «здоров'я» пов'язана з міцністю, довголіттям дуба – дерева, яке вважалося священним у слов'ян. Для вивчення символіки благополуччя у традиційній народній культурі, зокрема в слобожанському фольклорі, доречно скористатися поширеним нині визначенням поняття «здоров'я». В українському фольклорі для дітей можна віднайти тексти, у яких подано народне уявлення про фізичне, психічне, духовне, соціальне здоров'я.

1.2. Коло творів дитячого фольклору, виконуваних дорослими

На Генеральній конференції Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури на 25-й сесії в Парижі 1989 року

була вироблена рекомендація для держав – членів ЮНЕСКО ввести в дію положення про збереження традиційної народної культури. Цим документом пропонувалося таке визначення традиційної народної культури: «Традиційна народна культура становить сукупність заснованих на традиціях культурного співтовариства витворів, створених групою чи індивідуумами й визнаних як відображення прагнень співтовариства, його культурної та соціальної самобутності; ці взірці й цінності передаються усно, шляхом імітації чи іншими засобами. Формами охоплюються, зокрема, мова, література, музика, танці, ігри, міфологія, обряди, звичаї, ремесла, архітектура та інші види художньої творчості». Складовою традиційної культури є *фольклор*, під яким, за конвенцією ЮНЕСКО, розуміють «найрізноманітніші ділянки творчої діяльності мас: словесну, музичну творчість, народну хореографію, народний театр, різні жанри прикладного мистецтва – вишивку, різьбу по дереву, гончарство, ткацтво, карбування, писанкарство, килимарство тощо» [20, с. 3-4].

Фольклор дитячий (нім. Kinder folklore, англ. Children folklore, children's tradition) – вид традиційної колективної усної дитячої творчості, що реалізується безпосередньо від покоління до покоління дітей і має важливе значення в регулюванні їхньої ігрової та комунікативної діяльності в групі однолітків.

Сучасний погляд на дитячий фольклор сформувався на тлі зміни культурного рівня «образу дитини» в повоєнні роки, коли в різних країнах виник «культ дитинства» та поширився інтерес до дитячої творчості [1, с. 18].

За Мар'яною та Зоряною Лановик, термін «дитячий фольклор» виник у фольклористиці у 20-х роках 20 ст. Зібрано чимало текстів цього специфічного виду творчості. Однак дотеперішній теорії дитячого фольклору не сформовано [12, с. 62].

Ще Г.С. Виноградов нарікав на брак стійкої термінологічної традиції щодо фольклору дитинства [2, с. 62]. Він першим став широко вживати термін «дитячий фольклор», наголошував, що ним доцільно позначати твори, складені самими дітьми. «Дитяча етнографія є лише сколком (дорослої); вона має цілком самобутні, що не простежуються в дорослих, особливості й риси, які зумовлені сукупністю особливостей дитячого віку» [2, с. 9]. «Виокремлення дитячого фольклору з широкої галузі народної словесності підказано специфічними його особливостями» [2, с. 158]. «Термін «дитячий

фольклор» обіймає всю сукупність різних видів словесних творів, відомих дітям, і тих, що не входять до репертуару дорослих; іншими словами терміном «дитячий фольклор» обіймається те, що створено в слові самими дітьми, і те, що, не будучи творенням дитячих поколінь, увійшло до їхнього репертуару, випавши з репертуару дорослих» [2, с. 398]. Пізніше до дитячого фольклору віднесли також поезію пестування (невеликі ліричні твори, які примовляють дорослі, пестячи дітей).

М.П. Чередникова зазначила, що «термінологічна проблема полягає ще й у тому, що дитячий фольклор є дифузним за своєю природою. Один і той же текст легко перетинає жанрові межі» [32, с. 16]. Тож, із погляду Г.С. Виноградова, «вивчення дитячого фольклору спряє глибшому розумінню своєрідності фольклору дорослих, усуненню завеси над багатьма, допоки ще незрозумілими, явищами загального фольклору...» [2, с. 158].

Із усієї різноманітності дитячого фольклору О.С. Смоляк виокремив музично-поетичні твори та спробував здійснити «типологічний аналіз музичного фольклору, виконуваного як дорослими для дітей, так і самими дітьми на генезисному, словесному, музичному та виконавському рівнях», а саме:

- пісні, виконувані дорослими для дітей: колискові, забавлянки чи утішки, пісні-казки, небилиці, пісні з казок;
- пісні, виконувані дітьми: дитячі музичні ігри, музичні вставки до ігор, заклички, примовки, прозивалки, звуконаслідування, колядки, щедрівки, колядки християнського змісту, веснянки та гаївки, пастуші пісні [27, с. 78]

За О.В. Казаренко, у найстародавніших, первинних формах культури спів є формою спонтанного звуковираженню емоцій людини. Спів попередньо неокреслений та елементарний «виник у суспільній практиці й увійшов як семантичний субзнак музично-інтонаційного філогенезу. У такій самій якості субінтонацій піддалися семантичній інтерференції «німі інтонації» пластики й руху людини...» [9, с. 70-71].

Уважаємо, що для вивчення фольклору, у якому відбивається ставлення до здоров'я, найпоказовішим є фольклор, виконуваний дорослими для дітей, тому *насамперед розглядатимемо колискові та поезію пестування.*

У традиційному соціумі за кожною віковою групою закріплено певні норми побутової й обрядової поведінки, оскільки

людина впродовж життя змінюється: зростає фізично й духовно, як сонце, досягає zenіту й хилиться до заходу. Протягом життя неодноразово виникає необхідність усунення невідповідності між біологічним станом людини та її соціальним статусом. У народній культурі єдиним засобом ліквідації невідповідності є ритуал. Людина має символічно померти в попередньому статусі та відродитися в новому. А.К. Байбуурин підкреслює, що «ритуал слугує засобом періодичного оновлення й перебудови всієї спільноти; забезпечує накопичення соціального досвіду та існування традиції в часі; нарешті, викликає в кожного члена колективу почуття захищеності й у такий спосіб створює атмосферу психологічного комфорту» [16, с. 169].

Згідно з народними уявленнями людина в момент народження, як і смерті, перетинає межу між двома світами, тому діти і старі найближче знаходяться до світу предків, що й визначає їхню роль у багатьох ритуалах і магічних практиках календарного й життєвого циклу [16, с. 172]. Людина, яка постійно бере участь в обрядовій діяльності спільноти, відчуває свою причетність до життя традиційної спільноти, зв'язок із її членами, і це породжує в неї почуття захищеності та значущості власного існування.

Із моменту народження дитина чула рідну мову й наспіви. Основним пісенним жанром для малих дітей були колискові та забавлянки. Колискова пісня – термін фольклористичний. «У народі ще й нині вживають дієслівні форми: співати при колисці або співати кота. Вислів «співати кота» виник зі звичаю, коли в нову колиску клали кота, гойдали його й наспівували при цьому колискової пісні. А після цього ритуалу клали до колиски дитину та співали їй, доти вона не засинала». Як зазначив І. Дей, колискові виконували певні функції, як-от: практично-побутова, пізнавальна, емоційна, морально-етична, психотерапевтична, формування естетичного чуття (див. дод. Б) [21, с. 17]. За Є.А. Дороховою, тексти, що супроводжували заколисування дитини виконували функції присипання, виховання й оберігання дитини.

Функція *присипання* реалізується завдяки имі музичним особливостям колискових. Присипанню сприяє ритмічні повторювання асемантичних звукоповторень («а-а-а», «люлі», «баю-бай»). Колискові пісні виконуються неголосно в повільному або помірному темпі. Досить поширене у виконанні колискових *rubato* [7, с. 13].

Виховна функція пов'язана зі змістом колискових, у яких

часто йдеться про селянську працю, мораль, турботи матері тощо.

Захисна чи *оберегова* функція виражається в сюжетах колискових, близьких до замовлянь. За Є.А. Дороховою, «колискові за суттю є обрядовими музично-поетичними текстами, що обумовлено перехідним статусом їх адресату. Це співвідноситься і з часом виконання колискових (у момент переходу дня до ночі), і станом дитини, яка перебуває між бадьорістю і сном. Цей перехідний стан у народній свідомості спричинив виникнення сюжетів «смертних байок» у російській традиційній культурі» [16, с. 178]. Такі ж сюжети є і в українських колискових.

Г.В. Довженюк проаналізувала тексти колискових із середини 19 ст. і вважає, що «традиційний дитячий фольклор, як ніяка інша складова поетичної народної творчості, має виразно вжиткове спрямування. Він сприяв плеканню немовлят, турботі про їхнє *фізичне й духовне здоров'я, соціалізації* старших дітей, розвитку кмітливості й підготовці до майбутніх обов'язків».

Таким поясненням змісту колискових із позиції світогляду сучасної людини з гуманістичним світоглядом дещо романтизується зміст й акцентується увага на особистісному аспекті у змісті колискових, адже складно співвідносити колискові з побажанням смерті дитині.

Російська дослідниця Б.Б. Єфименкова висунула припущення, що такі колискові виконують функцію оберегу та спрямовані на те, щоб відвернути смерть [16, с. 178]. Г.В. Довженюк вважає, що поширення подібних мотивів в українських колискових «зумовлено скоріше конкретними побутовими обставинами».

Люляй же мі, люляй, шмарю я тя в Дунай,

В Дунай або в воду дітину молоду.

Люляй же мі, люляй, шмарю я тя в Дунай,

Там тя рибки з'їдять, де люди не видять.

* * *

Ой усни, дитя, усни, ой бодай же не встало,

Ой то ти мені, дитя, ой ти мені, дитя, ой ручки ізв'язало

(Пряшівщина, серед. 20 ст.).

Із нашого погляду, такі колискові пов'язані не лише з «конкретними побутовими обставинами», а скоріше зі світоглядом людини традиційної культури, для якої цінності роду, родини переважали над особистісними цінностями – за скрутних обставин, а їх було чимало в історії слов'ян, збереження роду було важливішим за життя немовляти.

О.В. Грайворонська виокремила в лексичних особливостях колісанки чотири лексико-семантичних групи, назви яких створюють специфічний мовний колорит [3, с. 10]:

1. Сон і пов'язані з ним поняття (колиска, її складові).
2. Дитина, її характеристики, побажання.
3. Харчування дитини.
4. Одяг дитини й дорослих.

Зміст багатьох коліскових побудованих навколо образу дитини та її потреб, насамперед у сні та їжі. Образи Сну та Дрімоти, за Г.В. Довженюк, первісно виконували магічну заклинальну функцію («Сонку! Дрімку! Голубойку! Приспи ж мою дитиночку!»), а згодом «ці персонажі набули людських рис, стали зрозумілими та близькими [5, с. 117]. Сон та Дрімота уподібнюються до людей, вони ходять, співають, ділять обов'язки («ти будеш коліхати, а я буду присипляти») [21, с. 15]. Г.В. Довженюк вважає, що «поетична й музична будови колісанок також є показником спорідненості з найархаїчнішим жанром фольклору – замовляннями».

<i>Ходить сон по долині</i>	<i>Бодай спало, не плакало,</i>
<i>В червоненькій жупаніні.</i>	<i>Бодай росло, не боліло</i>
<i>Кличе мати до дитини:</i>	<i>Головонька і все тіло –</i>
<i>Ходи, соньку, в колісоньку,</i>	<i>Отцю, матері на потіху,</i>
<i>Приспи мою дитиноньку.</i>	<i>Добрим людям на службу</i>

(Ковельський пов., 2-а пол. 19 ст.).

Г.В. Довженюк подає й інші тексти коліскових, у яких побажання дитині висловлені у стійких, синтаксично однотипних формулах, що наближає їх до замовлянь. У коло творів, що традиційно виконувалися біля коліски, потрапили сюжети пісень родинно-побутової тематики, козацької лірики.

Серед творів для дітей, виконуваних дорослими, Г.В. Довженюк визначила речитативи для дітей, що є «своєрідним містком між колісковими й забавлянками – «гойданки», якими супроводжувалося енергійне похитування коліски, що не присипляло, а розважало маля» [5, с. 127]. Їх сюжети мають переважно соціально-побутовий характер.

Іще одним із видів фольклору для дітей є утішки або забавлянки, які народна традиція пов'язала з певними ігровими рухами. До кола забавлянок належать такі, супроводжувана рухи дорослого з дитиною і є своєрідними гімнастичними вправами.

Ця гімнастика, що супроводжувалася жартівливими віршиками чи пісеньками, перетворювалася на гру та стимулювала активність малюків. Г.В. Довженюк подає утішки, у яких ідеться про мишку чи ласочку, промовляють їх, супроводжуючи поплескуванням у долоні, завершуються лоскотанням дитини, наприклад:

<i>Ласочка, ласочка,</i>	<i>Де поклала?</i>
<i>Де ти була?</i>	<i>Під столом.</i>
<i>У Бога служила.</i>	<i>Хто вкрав?</i>
<i>Що заслужила?</i>	<i>Оришка,</i>
<i>Кусок сала.</i>	<i>Меле хвостом, як мишка</i>

(Новоград-Волинський повіт, 19 ст.) [5, с. 128].

Визначальне місце в художній тканині більшості забавлянок належить звуковому оформленню, яке виявляється в численних алітераціях, асонансах, звуконаслідуваннях – прямих і таких, що набрали форм повнозначних частин мови. Інколи евфонічні прийоми пов'язані зі змістом твору. У більшості ж випадків вони надають йому наспівності, особливого звучання, що важливо саме для цього жанру, оскільки для немовлят значення слів ще лишається здебільшого не доступним, і сприймають вони лише загальне звучання твору [21, с. 28–36] (див. дод. В).

Забавлянки сприяють розвитку дитини, її самопізнанню, що починалося з вивчення назв частин тіла. Привабливою розвагою для малюків є гойдання, супроводжувані різноманітними «чукикалками» чи «гойдалками». Дитину підкидали на коліні чи на ступні, проспівуючи чи вимовляючи тексти зі жвавим ритмом, як-от:

<i>Ой гоп! Чук! Чук!</i>	<i>Ой гоп! Чук! Чук!</i>
<i>Наловив дід щук.</i>	<i>Недалеко Кременчук.</i>
<i>Баба губи надула,</i>	<i>Он і батько ідує,</i>
<i>Не полуднувала.</i>	<i>І гостинця несуть</i>

(Катеринославська губ., 19 ст.) [5, с. 133].

Для старших малюків, які вже опанували мову, складали віршовані казочки «надокучливі казочки». Забавлянки-діалоги кумулятивної форми, основані на принципі ланцюга запитань і відповідей, сприяли розвитку логічного мислення дітей.

Як зазначав І. Дей, до дитячого фольклору належать і твори, виконувані дітьми середнього та старшого віку. До них належать твори, що співаються або ритмічно промовляються: ігрові пісні, дражнилки, лічилки, небилиці, заклички, жартівливі пісні, а також

прозові приповідки, скоромовки, загадки, казки. Частина з них складена дорослими для дітей, але велика кількість – це творчість самих дітей [21, с. 30].

Уважаємо, що поняттям «фольклор для дітей», окрім колискових, забавлянок, казочок, байок, народних повір'їв, слід охопити твори, що призначалися як для дітей, так і дорослих, зокрема паремії. Прислів'я та примовки, скоромовки, загадки, слова ввічливості, добрі побажання діти чули з вуст батьків. Окрім того, деякі нескладні календарно-обрядової тексти й пісні з репертуару дорослих, що ввійшли до репертуару дітей і підлітків, вважаємо показовими для вивчення тематики здоров'я в дитячому фольклорі (див. дод. А).

Отже, до кола творів дитячого фольклору, виконуваних дорослими відносимо твори, призначені для заколисування та забавляння й розвитку немовляти й дитини молодшого віку, а також твори, що вивчаються народною пареміографією.

1.3. Ставлення до здоров'я людини у фольклорі українців

Здоров'я є основою благополуччя людини, запорукою щасливого життя. «Хіба треба в недужого питати, чи бажає він здоров'я мати?», бо «Здоров'я потрібне, щоб «Бог віку прибавив, а од смерті оддалив» [31, с. 604]. Тож побажання «Здоров'я!», «Щастя!» належать до масиву слів увічливості. В основі ввічливої поведінки лежить доброзичливість, доброзичливе ставлення до співрозмовника, тому морфема добр- часто зустрічається у формулах увічливості, наприклад, «Доброго здоров'я!».

Н.П. Плющ навела приклади усталених мовних формул високої, нейтральної та фамільярної тональностей. Серед них є формули вітання, побажання, прощання. Так, побажання бути здоровим «Здрастуйте!» має нейтральну тональність. Фамільярна тональність характеризуються широкою варіативністю формул-звертань і формул-привітань: «Здрастуй!», «Здоров був!», «Здорово!», «Здорова, чорноброва!». Формули прощання також містять побажання здоров'я: «Бувай(те) здоров(ві)!», «Лишайтеся здорові!», «Ходи здоровий!» [18, с. 92-94].

Ці усталені етикетні мовленнєві формули мають давнє походження, вони відіграють важливу роль у спілкуванні, а значить, соціокультурних відносинах. Серед влучних народних висловлювань є й жартівливі побажання, які подав М. Номіс: «Дай,

Боже, в добрім здоров'ї поболіти! (кажуть тому, хто удає з себе хворого)» [31, с. 604]. За народними традиціями бажають здоров'я старим і малим на великі свята, зокрема на Різдво, Новий рік, свято Водохрещі (див. дод. А1). Такі побажання не належать до дитячого фольклору, однак вони стосуються всієї родини, а значить і дітей, які чули ці словесні формули змалку.

Символікою благополуччя дитини пронизуються всі види фольклору для дітей. Турботу про здоров'я містять «пестливі форми мало не всіх лексем поширеного поетичного образу-побажання адекватні материнській турботі й ніжності:

*...Ой щоб спало, щастя знало, А рісточки у кісточки,
Ой щоб росло, не боліло, Здоров'ячко у сердечко,
На серденьку не кволіло. А в роточок говорушки,
Соньки-дрімки в колисоньки, А в ніженьки ходусеньки,
Добрий розум в головоньки, А в рученьки ладусеньки*

(м. Глухів, серед. 19 ст.) [5, с. 123].

Для здоров'я дитини має значення, насамперед, споживання їжі, що й відбилося в гойданках.

*Гойда-да! З'їв баранець,
Хліба нема: Була кришинка,
Був боханець, З'їла дитинка*

(м. Збараж, кінець 19 ст.) [5, с. 128]

При виконанні забавлянки «Печу хлібчик» голову дитини злегка перекидають з лівої руки на праву. Коли дитина починає сидіти, плескають з нею в долоні, перебирають пальчики, розводять та зводять ручки. Утішками заохочують дитину до танцю. Г.В. Довженюк подала й тексти забавлянок при гойданні дитини:

*Ой чук, чук, чук, Та продав за шажок.
Наловив дід щук Медяника купив –
Та повіз на торжок, Дітей поманив*

(м. Куп'янськ, Харківська губ.).

*Ой чук! Чук! Чук! А бабуся карасиків –
Наловив дід щук, Годувати Тарасиків,
А бабуся пліточок – А бабуся окунців –
Годувати діточок, Годувати молодців!*

(Старобільський пов. Харківської губ., кін. 19 ст.) [5, с. 133].

О.С. Смоляк уважав, що в дитячій народній звичаєвій культурі вагоме місце посідають пісні, виконувані дорослими для дітей. Вони відіграють важливу роль у музично-естетичному вихованні дитини

від її народження до семи-восьми років і є своєрідним містком до прилучення до традиційного фольклорного середовища. «Саме цей пласт народної творчості формує в майбутнього покоління любов до природи, до людей» [27, с. 5].

Отже, символіку благополуччя у фольклорі людини традиційної народної культури можна подати сукупністю символів фізичного, душевного й соціального життя. Символом фізичного благополуччя людини у фольклорі для дітей є їжа («хлібчик», «кашка», «книш», «паляниця», «молочко», «рибка» тощо), добрий сон (за допомогою природних («котик», «киця», «мишка», «гулі», «зайчик», «кобилка та лоша») і надприродних сил («Сон», «Дрімота»)), спритність («шусть у піч»).

До символів душевного здоров'я відносимо тварин і рослини, що у фольклорі для дітей подані в пестливій формі. Пестливе звернення до дитини, турбота про неї в сукупності з мелодійною інтонацією створюють почуття захищеності.

Символіка соціального здоров'я міститься в моральних настановах, що подаються, як вимоги до представників тваринного світу («не вчись, котку красти»), розповідях про селянську працю («та виорем нивку», «наловив дід щук»), справедливий розподіл, нагороду за працю («Сорока-ворона»).

2. СИМВОЛІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ У ФОЛЬКЛОРІ СЛОБІДСЬКОГО КРАЮ

2.1. Відображення тематики здоров'я в різних жанрах фольклору Слобідського Краю

Тему здоров'я можна виявити майже в усіх жанрах фольклору. Якщо брати до уваги сучасне розуміння визначення «здоров'я», воно збігається з поняттям «щастя» в народній культурі, зі щасливою долею. За М.Ф. Сумцовим, народ здавна «запримітив, що люди часто-густо родяться з долею або недолею, із нахилом до розуму, працьовитості й усякого добра або з нахилом до нікчемного життя, злодійства, лінивства й недбальства. Тільки впливи спадковості та нещасливі обставини життя вона здавна тлумачить містично, і тільки наука допоможе їй вибратися зі старої темної містики на шлях розумного життя. За народним світоглядом, як відбився він у величезній кількості казок, приказок, пісень, прислів'їв, життя людини залежить від того, де й коли вона

народилась, які куми брали, як піп охрестив тощо.

<i>А я хлопець нещасливий,</i>	<i>Чи такі куми прийшли –</i>
<i>Чи я в лісі родився,</i>	<i>Щастя-долі не принесли,</i>
<i>Чи я в полі хрестився.</i>	<i>Чи така баба брала –</i>
<i>Ой чи в лісі, чи в полі,</i>	<i>Щастя-долі не вгадала».</i>
<i>Не дав мені Господь долі.</i>	

Як зазначав М.Ф. Сумцов, такі пісні поширені по всій Україні, не тільки на Слобожанщині, у них відбивається «погляд на щастя-долю, загальний для всього народу» [28, с. 143]. Здоров'я є складовою щастя-долі, тому й на нього поширюються ці погляди.

Серед фольклорно-етнографічних матеріалів, зібраних дослідниками 19-20 ст. на теренах Слобідського краю чимало матеріалів належить до пласту дитячого фольклору. Фольклор охоплює поетичну, музичну, хореографічну, драматичну творчість народу, тому багатогранність фольклору обумовила розгалуження фольклористики на низку наукових напрямів, головними з яких є словесна та музична фольклористика. Тексти фольклору для дітей здебільшого наспівуються. Їх ритм та інтонація відповідають змісту цього жанру. Як зазначали дослідники народної культури О.В. Коваль та Т.П. Коваль, «чуттєвий зв'язок, що з дня народження існує між матір'ю і дитиною, відбито у зворушливо ширих колисанках... У них вся материнська любов, світ добра, краси та справедливості» [10, с. 27], що, безумовно, сприяє психологічному комфорту дитині й розумовому розвитку.

Колись дітей у сім'ях було багато, то колискові чули не лише немовлята, а й трохи старші діти. У ранньому віці (із перших днів народження й десь до трьох – трьох із половиною років) емоційний, моторний і розумовий розвиток дитини лежить цілком на обов'язку дорослих. Діти переймали традицію й усебічно розвивалися. Жартівливий зміст дитячих колисанок сприяв розумінню смішного:

<i>Баю-баю, баю-бай,</i>	<i>А Ваня на свинку,</i>
<i>Як приїхав Бабай</i>	<i>А Настя на курочку,</i>
<i>Та й сів на кобилку,</i>	<i>Поїхали на вулочку</i>

(Нововодолазький р-н, Харківщина) [10, с. 27].

Веселі, ритмічні утішки й кумедні забавлянки змалку залучали дітей до світу природи, сільської праці, сприяли фізичному зміцненню малечі.

Соціалізації дітей, а значить, їх соціальному благополуччю, сприяють різні види дитячого фольклору: *забавлянки, заклички,*

примовки, скоромовки, лічилки, мирилки тощо.

«Забавлянки, або утішки, потішки, чукикалки – жанр дитячого фольклору гумористичного, жартівливого змісту ігрової спрямованості. Вони активізують (стимулюють) єдність слова та моторики дитини, не тільки супроводжуються відповідними рухами, а й розвивають мовлення дитини. Незважаючи на свою простоту, забавлянки позначені евфонічною культурою, сприяють жвавому спілкуванню з довкіллям, привчають до чуття прекрасного». Визначальне місце в художній тканині більшості забавлянок належить звуковому оформленню, яке відбивається в численних алітераціях, асонансах, звуконаслідуваннях – прямих і таких, що набрали форм повнозначних частин мови. Інколи евфонічні прийоми пов'язані зі змістом твору.

Заклички – короткі поетичні твори, пов'язані з вірою давніх людей у магічну дію слова, у яких звучать звертання до природних явищ, стихій, об'єктів із метою вплинути на погоду, довкілля чи саму людину».

«*Примовки...* подібні до закличок, але не містять звертань із безпосередньо висловленим проханням, виражають почуття, викликані якимось явищем (наприклад «сліпим» дощем) чи вказують на бажання, не називаючи його».

Скоромовка – невеликий твір, що часто складається з однієї фрази, побудованої на поєднанні (повторенні) слів і звуків, ускладненому для вимови. Зазвичай має форму ритмізованої прози, іноді римованої. Побутує в основному в дитячій аудиторії. Розважальність скоромовки сприяє реалізації практичних функцій розвитку мовленнєвих органів дитини.

Лічилки як жанр дитячого фольклору виконують функцію впорядкування, вибору та визначення дій учасника гри. При цьому перераховуються всі, хто бере участь у грі. Найчастіше лічилки бувають римованими з гумористичним змістом, а саме перерахування може бути завуальованим... Назва терміну походить від самої функції перерахування учасників гри та наявності в текстах числівників...».

Найбільш імпровізованим жанром дитячої творчості є *прозивалки* – невеликі римовані твори, що є дитячою реакцією в момент сварки чи суперечки, призведеною якоюсь образою чи дією. «Подібні до прозивалок *дражнилки* – ритмізовані словесні формули, якими діти виражають негативне ставлення до іншої дитини, пробуючи викликати в неї певну реакцію. Вони коротші, ніж прозивалки й не називають імені висміюваного, більш

узагальненого характеру».

Мирилки – це короткі віршовані твори, які промовляють діти на знак примирення, за призначенням вони протилежні до прозивалок і ними послуговуються з метою відновлення товариських стосунків, тобто сприяють душевному здоров'ю. За гіпотезою, витoki цього жанру треба шукати також у фольклорі та обрядовості дорослих, оскільки вони нагадують обряд так званого «кумління»... коли дівчата й хлопці парами або тільки дівчата завивали гілки на березі у формі кола, обнімаючись крізь нього. Також в основі мирилок може бути християнська традиція просити прощення перед сповіддю в рідних та близьких чи тих, кого раніше образив, обдурив чи просто скривив душею».

У жанрах «дорослого фольклору» тематика здоров'я відбивається в календарній та родинній обрядовості, звідки вона перейшла на жанр ліричної пісні. Звернення до сил природи, а пізніше – до Ісуса Христа мало наврочити здоров'я й добробут родині. У колядках в шедрівках добрі побажання є метою обряду. У весільних піснях також ідеться про здоров'я молодої, що необхідно для подовження роду:

За будь здорова, як вода.

Та будь багата, як земля.

Та будь хороша, як рожса!

(Зап. 1989р. Г.В. Лукянець, с. Ключниківка, Полтавська обл.).

У народній культурі чиста вода є символом здоров'я в широкому його розумінні, у чому переконують звернення до неї. На Харківщині, набираючи непочатої води, до води зверталися:

Здрастуй, земле Тетяно,

Вода Уляна, колодязь Яків!

Дай мені непочатої води

Од усякої біди! [14, с. 255].

Отже, різні жанри фольклору для дітей містять символіку благополуччя як побажання щасливого зростання дитини, побажання добробуту, веселої вдачі.

2.2. Тематика здоров'я у фольклорі для дітей

2.2.1. Тема фізичного здоров'я у фольклорі для дітей

Тема здоров'я в календарно-обрядових піснях Слобідського Краю яскраво подана в піснях зимового циклу – колядках

і щедрівках. Так, у приспіві красива дівчина («дівочка красна») порівнюється з рясною калиною, що є показником її здоров'я. Вона ще й розумна, бо здатна розгадати загадки космогонічного змісту.

Стелили мости з калини трости

Приспів: *Калина,*

Калина рясна,

Дівочка красна, дівчина.

Через ті мости бігла коляска.

А в тій колясці дівка в наряді.

Зустріло її три розбійнички.

Загадали їй дві загадочки.

– Як одгадаєш, батькова будеш.

Не одгадаєш, то наша будеш.

Ой що ж то росте без коріннячка?

Ой що ж то горить без полум'ячка?

– А зоря горить без полум'ячка.

А камінь росте без коріннячка

(Зап. 1991р. М.О. Семенової у с. Польовій
Дергачівського р-ну Харківської обл.).

У колядках часто зустрічаємо певне перебільшення краси й чеснот дівчини чи юнака як бажання бачити їх саме такими. Якщо дівчина йде, наче зоря сходить, або пливе, як пава, це красномовний показник її фізичного здоров'я.

Ой в дворі, в дворі, в новій коморі.

Приспів: *Ой дай Боже,*

Ой в дворі, в дворі, в новій коморі.

Святий вечір.

Дівка Галочка убиралася.

Убиралася, наряджалася.

До церкви йшла, як зоря зійшла.

А з церкви йшла, як пава пливла.

Зістріли її аж три королі.

– Чи ти царівна, чи королівна?»

– Я й не царівна, не королівна.

Я Іванова дочка, як панночка»

(Зап. 1991р. М.О. Семенової у с. Польовій Дергачівського р-ну
Харківської обл.).

У молодого хазяїна Іванка «ворота, новії, стовпи золотії, весь двір на помості», для повного благополуччя бракує лише доброї

невісточки, що й бажається в колядці. Вітання з Новим роком, побажання добробуту, безумовно, сприятиме фізичному здоров'ю. Воно містить і пряме побажання здоров'я.

На щастя! На здоров'я!

На Новий год!

Роди, Боже, жито, пшеницю,

Всяку пашиницю!

Будьте здорові!

З празником!

З Новим годом!

З Василієм!

(Зап. 1991р. М.О. Семенової у с. Польовій Дергачівського р-ну Харківської обл.).

Тема фізичного здоров'я найяскравіше виявляється в текстах колискових і забавлянок Харківщини Для немовляти важливими є спокійний сон, нормальна робота системи травлення, якісне харчування, про що і співається в колісанках, записаних від Г.Т. Зей, 1913 р. н. та її сестри Т.Т. Удянської 1929 р. н. у с. Польовій Дергачівського р-ну Харківської обл. протягом 90-х років 20 ст. М.О. Семеновою.

Хоче Сон біля вікон,

А Дрімота коло плота.

Питається Сон Дрімоти:

– А де будем ночувати? -

– Де хаточка теплесенька,

Де дитиночка малесенька,

Туди підем ночувати,

Дитиночку колисати

[25, с. 54].

Ой люлі, ой люлі,

Налетіли гулі

Та й сіли на люлі.

Спатоньки раденьке

Уночі на печі,

А вранці на лавці,

А вдень на лежанці.

Цитьте гулі, не гудіть.

І Ванюші не збудіть.

Дитятко маненьке,

Бодай спало, не плакало,

Бодай ріс – не болів,

Щоб покакав і поїв

[25, с. 54].

Люлі, люлі, люлі,

Налетіли гулі

Та й сіли на люлі.

Стали думать і гадать,

Чим онучка годувать.

Чи сахарьком, чи медком,

Чи гусячим молочком

[23, с. 31].

Ой коти білі, коти сірі, коти пелехаті,

Не ходіть по хаті, не будіть дитяти.

Дитятко маненьке, спатоньки раденьке

[23, с. 30].

У колискових спостерігаємо відбиток родинної свідомості. У більшості колискових мати заколисує дитину начебто не сама, а з сім'єю, родичами. Увесь рід стоїть за плечима матері. Він захищає, оберігає і матір, і дитину. Тваринний світ не відокремлюється від життя людини, а набуває антропоморфних рис. Мати не самотня у своїх мріях, показником цього є множина першої особи («Будемо варити, діточок кормити», «Пошиємо Катерині малюсенький фартушок»). У наведених вище колискових тварини та інші особи, які беруть участь у заколисуванні, подаються у множині.

Фізичному здоров'ю сприяли забавлянки-примовки до різноманітних вправ із дитиною. Так, плескаючи в долоні дитині, примовляли:

– Ой ладки, ладки,	– Бражку.
А де були?	– А що на закуску?
– У бабки.	– Борщ та капуста.
А що їли?	Потягушки, потягушки,
Кашку.	На Сашу ростушки.
– А що пили?	[10, с. 31]

Проводячи дитині рукою по грудях, животику, ніжках, примовляли: «На кицю потягусі, на Олечку ростусі» [10, с. 31].

Отже, фізичне здоров'я виражається в статурі, в фізичному розвитку за умов піклування й доброго ставлення до людини й довкілля. А колісанки, примовки до різноманітних вправ, ігор із дитиною сприяли її фізичному здоров'ю й гармонійному розвитку.

2.2.2. Тема психічного здоров'я у фольклорі для дітей

Лад у сім'ї, затишна, тепла хата якнайкраще сприяють здоровому зростанню дитини. Щаслива сім'я – багатодітна сім'я, у якій батьки радіють дітьми й пишаються ними:

А в нашого Омелечка	Та той хлопчик, що в нас
Невелика сімеєчка:	Та дві Христі в намисті,
Тільки він та вона,	Та дві Мильки в колісці,
Та Ярема, та Хома,	Та два парубки вусатих,
Та Улас, та Панас,	Та дві дівки косатих

(Зап. 1991р. М.О. Семенової у с. Польовій Дергачівського р-ну Харківської обл.).

Почуття захищеності, психологічного комфорту викликали

пісеньки, у яких дитину нахвалявали, милувалися нею, як у забавлянках-чукикалках з с. Польової Дергачівського р-ну:

*Чуки, чуки, чуки-на,
Яка дівка чепурна,*

*А плахта рябенька.
Дівка чепурненька*

[29, с. 12].

*Ой чук, чук, чуки, чики,
Гарні в мене черевичи.
Черевички з розогу*

*Не бояться морозу,
А чулочки з лободи –
Не бояться води.*

[29, с. 13].

Отже, навчання малят співати, промовляти вірші, наприклад, на Різдво, участь дітей у календарних обрядах, уміння розгадувати загадки, промовляти скоромовки, відчувати себе під захистом батьків й усього роду сприяло психологічному здоров'ю дитини.

2.2.3. Тема соціального здоров'я у фольклорі для дітей

Життям у родині, сільській спільноті вимагалось виконання певних обов'язків, дотримання правил. У колискових і забавлянках часто йдеться про різні види робіт, бо традиційний соціум шанував працелюбну людину.

*Люлі, люлі, люлечки. – Що Кирилець поробля?
Шовкові вервечки. – Черевички почина!
Мальовані бильця – Черевички «рип - рип»
(Срібні колокольця) А дитинка спить, спить.
Пішли до Кирильця.*

Про працю йдеться і в іншій колисковій

... Що Кирилець робе?

Він пісемко пише,

Зою колише

[25, с. 54].

У забавлянці з лоскотанням мишка займається ткацтвом і заробляє цією працею:

*– Мишка, мишка,
подряпушка,
– Де ти була?
– В Бога жила.
– Що робила?
– Платки ткала.
– Що ти заробила?*

*– Кусок сала.
– Куди положила?
– На мисничок.
– Куди впало?
– В помийничок.
Мишка бігла:
Пі-ні-ні-ні-ні!*

[29, с. 23].

Отже, зміст колискових і забавлянок мав сприяти процесу соціалізації дитини, а дотримання норм і правил соціального життя, наприклад, вимога *«не вчись, котку, красти, а вчися робити – черевички шити»* соціальному здоров'ю.

ВИСНОВКИ

Фольклор є унікальним засобом передачі народної мудрості та сприяння фізичному, психічному, духовному й соціальному становленню дитини на початковому етапі її розвитку.

Питання дослідження, збереження й популяризації українського фольклору за сучасних умов набувають особливого значення. Це пов'язане насамперед із високим духовно-творчим потенціалом української традиційної культури, яка є головним чинником морально-естетичного самооздоровлення й відродження національної самосвідомості.

Завдяки фольклору розвивається усне мовлення дитини, здійснюється її духовний та фізичний розвиток, її уяву. Деякі твори усної народної творчості показують уподібнення поведінки тварин людям, розкривають дитині норми відносин у суспільстві, розвивають як її фантазію, так і кмітливість. Прислів'я, приказки вчать дітей народної мудрості, випробуваної століттями, вони не втратили своєї актуальності донині.

Пісні, виконувані дорослими, також впливають на розвиток та виховання дітей. Їх співають і тоді, коли дитина ще зовсім маленька й не розуміє слів, а лише інтонацію, ритм. Так, дитині співаються колискові пісеньки, щоб заспокоїти її, приспати. Також ізмалечку дитина чує частівки, примовки, пестушки, скоромовки, лічилки. Вони якраз і спрямовані на розвиток у дітей мовлення. Фольклор для дітей своїм змістом і виконанням сприяє здоровому зростанню дитини, бо містить символіку благополуччя, так як його розуміли носії традиційної народної культури.

Література

1. Бромель Ю.В. Народные значения. Фольклор. народное искусство / Ю.В. Бромель. – Вып. 4. – М.: Наука, 1991. – 168 с.
2. Виноградов Г.С. Страна детей: Избранные труды по этнографии детства / Г.С. Виноградов. – СПб.: Историческое наследие, 1998. – 550 с.

3. Грайворонська О.В. Мова дитячого фольклору: Автореф... к. філол. наук. – Харків, 2000. – 16 с.
4. Гончаренко М.С., Набока І.Є. Етновалеологія. Навчальний посібник / М.С. Гончаренко, І.Є. Набока. – Харків : «Бурун-Книга», К.: КНТ, 2012. – 296 с.
5. Довженюк Г.В. Діти і пісенний фольклор / Г.В. Довженюк // Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / наук. ред. М. Гримич. – К.: Дуліби, 2008. – С. 117-136. Т. 1: Діти. Дитинство. Дитяча субкультура. – 2008. – 400 с.
6. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
7. Іваницький А.І. Українська народна музична творчість: Навч. посібник / Під ред. М.М. Поплавського. – К.: Муз. Україна, 1999. – 222 с.
8. Иванов П.В. Жизнь и поверья крестьян Купянского уезда Харьковской губернии / Упоряд. та передмова М.М. Красикова. – Х.: Майдан, 2007. – XLIII, 216, X, 58 с. (Серія «Студії з фольклору та етнографії Слобожанщини». Випуск 2).
9. Казаренко О.В. Українська національна музична мова: генеза та сучасні тенденції розвитку: Дис... доктора мистецтвознавства. – К.: Нац. муз. академія України ім. П. І. Чайковського, 2001. – 398 с.
10. Коваль О.В., Коваль Т.Т. Скарбниця народної педагогіки Нововодолажчини // Нововодолазькі голосники: Фольклорні, етнографічні, історико-краєзнавчі розвідки зразкового художнього фольклорно-етнографічного колективу «Вербиченька» / О.В. Коваль, Т.П. Коваль. Передне слово В.А. Сушко. – Х.: ПП Якубович, 2007 – С. 20-41.
11. Костомаров М.І. Слов'янська міфологія / Упоряд., приміт. І.Б. Бетко, А.М. Полотай; вступна стаття М.Т. Яценка. – К.: Либідь, 1994. – 384 с.
12. Лановик М.Б., Лановик З.Б. Українська усна народна творчість: Навч. Посібник / М.Б. Лановик, З.Б. Лановик. – К.: Знання-Прес, 2006. – 591 с.
13. Мид М. Культура и мир детства. Избранные произведения / М. Мид. Пер. с англ. и коммент. Ю.А. Асеева. Сост. и послесловие И.С. Кона. – М.: Гл. ред. Восточной литературы издательства «Наука», 1988. – 429 с.
14. Муравський шлях-97: Матеріали комплексної фольклорно-

- етнографічної експедиції / Упоряд. М.М.Красиков, Н.П. Олійник, В.М. Осадча, М.О. Семенова. – Х.: ХДІК, 1998. – 360 с.
15. Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / наук. ред. М. Гримич. – К.: Дуліби, 2008. – Т.1. Діти. Дитинство. Дитяча субкультура. – 2008. – 400 с.
 16. Народное музыкальное творчество: Учебник / Отв. ред. О.А. Пашина. – СПб. : Композитор, 2005. – 568 с.
 17. Осадча В.М. Обрядова пісенність Слобожанщини: навч. посіб. / В.М. Осадча. – Х.: Видавець Савчук О.О., 2011. – 184 с.
 18. Плющ Н.П. Формули ввічливості в системі українського мовного етикету // Українська мова і сучасність. – К.: НМК ВО. – 1991. – С. 90-98.
 19. Покровский Е.А. Детские игры преимущественно русские (в связи с историей, этнографией, педагогикой, гигиеной) / Е.А. Покровский. – СПб.: Историческое наследие, 1994. – 388 с.
 20. Рекомендація ЮНЕСКО державам-членам про збереження фольклору// Народна творчість та етнографія. – 1990. – № 2 (222). – С. 3-7.
 21. Рильський М.Т. Колядки та щедрівки. Зимова обрядова поезія трудового року / М.Т. Рильський. – К.: Вид-во «Наукова думка», 1965. – 804 с.
 22. Семенов А.В. Этимологический словарь русского языка. Русский язык от А до Я. – М.: Издат-во «ЮНВЕС», 2003. – Режим доступу: <http://evartist.narod.ru/text15/012.htm>
 23. Семенова М.О. Колискові як творчість роду / С.О. Семенова // Берегиня. Всеукраїнський народознавчий часопис. – Число 1. – 1999 – С. 29-37.
 24. Семенова М.О. Крокове коло: Матеріали обласних учнівських науково-практичних народознавчих конференцій (2003-2005 рр.). Випуск 3. / Наукова редакція та вступна стаття М.О. Семенової. – Харків: Майдан, 2006. – 284 с.
 25. Семенова М.О. Ой ти, котку-рябку (колискові та забавлянки як творчість матері) // Берегиня. Всеукраїнський народознавчий часопис. – Число 3-4. – 1998 – С. 53-56.
 26. Словник української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б.Д. Грінченко: в 4-х т. — К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. – Том 2, с. 147. – Режим доступу: http://hrinchenko.com/slovar/znachenie-slova/19888-zdorovyj.html#show_point

27. Смоляк О.С. Український дитячий музичний фольклор: Підручник-хрестоматія для викладачів та учнів О.С. Смоляк. Вип. 1. – Тернопіль: Лілея, 1998. –78 с.
28. Сумцов М.Ф. Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України. Вибрані праці / Упоряд., підготовка тексту, передмова, післямова та примітки М.М. Красикова. – Х.: Вид-во «АТОС», 2008. – 558 с.
29. Українські жартівливі пісні / Упоряд., передмова, примітки М.М. Красикова. – Х.: Фоліо, 2004. – 287 с..
30. Українські народні прислів'я та приказки. – К.: Тов-во «Знання» України, 1992. – 96 с.
31. Українські прислів'я, приказки, і таке інше. Уклав М. Номіс. / Упоряд., приміт., та вступ ст. М.М. Пазяка. – К.: Либідь, 1993. – 768 с. («Літературні пам'ятки України»).
32. Чередникова М.П. «Голос детства из дальней дали...» (Игра, магия, миф детской культуре) / Сост., науч. ред., примеч., библиограф указатель В.Ф. Шевченко. – М.: Лабиринт, 2002. – 224 с. – (Серия «Разыскания в области филологии, истории и традиционной культуры: Школа В.Я. Проппа»).
33. Этимологический словарь русского языка. Фасмер Макс (онлайн версия). – Режим доступа: <http://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Vasmer-term-4125.htm#dal>

ДОДАТКИ

Додаток А1

Тема благополуччя в побажаннях на свята зимового циклу

«Помершим душам царство небесне! Батькам матерям, братам, сестрам, діткам маленьким...нехай легко згадаєцця нашому сватові, а нам пошли, Боже, вік і **здоров'я**, щоб цей празник одпровадить, Нового року діждать легенько і веселенько в мирі-покої із вами **здоровими**. Будьте **здорові!** Будьте **здорові!** Будь **здорова** стара, діти...» [31, с. 509].

* * *

*За **здоров'я** наше та в горличко ваше* [31, с. 509].

* * *

*За **ваше здоров'я!** Будьте **здорові!*** [31, с. 509].

- * * *
- Будьте здорові – скачіть на здоров'я!* [31, с.509].
* * *
- Будьте здорові, в кого чорні брови!* [31, с. 510].
* * *
- Будьмо здорові, як сірі корови, а наш бик і так звук!* [31, с. 510].
* * *
- Будемо здорові, як наші корови!* [31, с. 510].
* * *
- Пошли нам, Господи, вік і здоров'я!* [31, с. 510].
* * *
- Пошли нам, Боже, здоров'я, та з неба дощ,
та хліб, та цвіт, та всячину!* [31, с. 510].
* * *
- Живи здоров та багат!* [31, с. 511].

Додаток А2

Тема сімейного благополуччя у календарно-обрядовому фольклорі зимового циклу

1. *Сім'я в образах Сонця, Місяця і Зірок. Щедрівка з космогонічними мотивами*
*Тече річка невеличка,
 Приспів: Щедрій вечір, добрий вечір!
 На тій річці плине листочок.
 Плине листочок яблуньовий,
 На тім листку написано,
 Написано Сонце й Місяць,
 А що Місяць – то господар,
 Ясне Сонце – господиня,
 Ясні Зірки – його дітки* [21, с. 51].

2. *Родина як пишне дерево. Колядка господарю та його родині*
*А в пана, в пана, в пана Івана
 Приспів: Святий вечір!
 Стояла яблуня посеред двора,
 На той яблуні золота кора.
 Золота кора – то його жона,
 А що почечка – то його донечка,
 А що віточки – то його діточки,
 А що сучочок – то його синочок* [21, с. 53].

3. Господар вітає рокових гостей. Колядка господарю

*Ой у пана, в панотця золотії ворітця,
А за тими ворітьми стоять стовби золоті,
А за тими стовпами стоять столи заслані,
А за тими столами сидять ченці з книгами.
Ой служили службоньку та за пана дядька,
Ой служили другу та за його жінку,
Ой служили трейтю та за його діток* [21, с. 95].

4. У славної господині – хорошії діти. Колядка господині

*Прийшли ми, кумо, колядувати до тебе
Ой кажуть люде – хороші сини у тебе.
– А моїх синів та й дома нема.
А мої сини у чистому полі,
Борси борсають, рої збирають.
Пошли ж їм, Боже, рої частії,
Рої частії і меди густії!* [21, с. 118].

5. Дитячі засівалки (посипалки) на Новий рік.

<i>На щастя, на здоров'я</i>	<i>Сорочка по землю,</i>
<i>На Новий рік,</i>	<i>А лен по коліна,</i>
<i>Аби вам си родило</i>	<i>Аби вас, хрещених.</i>
<i>Краще, як торік,</i>	<i>Голова не боліла.</i>
<i>Жито, пшениця</i>	<i>Будьте здорові,</i>
<i>Всяка пашиниця.</i>	<i>З Новим роком!</i>
<i>Коноплі по стелю,</i>	[21, с. 539].

6. Щедрівка 1940 – 1960-х років.

*А знаю, хто є вдома –
Сам господар біля столу.
Поруч нього – господиня,
Пишуть листа та до сина.
Син в армії командиром,
Батько в селі бригадиром.
Ланковою мати в полі,
Ой щаслива наша доля.
З новим роком, друзі щирі!
Щастя жити в дружбі, в мирі!
Щедрий вечір!* [21, с. 639].

Тема фізичного та психічного розвитку у фольклорі
для немовлят і дітей молодшого віку

1. **Колискові, що створюють враження імпровізації**

<i>Колисочка хить-хить,</i>	<i>Воріточка скріп-скріп,</i>
<i>А Панасик спить-спить.</i>	<i>А Панасик спить-спить.</i>
<i>Колисочка хитнулася,</i>	<i>Воріточка вклякнулися,</i>
<i>Панасику хикнулося.</i>	<i>Панасики проснулися</i>

[5, с. 15].

2. **Колискові з мотивами про ката**

<i>Ходить кіт по горі,</i>	<i>Всім дитям продає,</i>
<i>Носить сон у рукаві.</i>	<i>Василькові так дає</i>

[5, с. 16].

3. **Колискові, які відображають природні явища**

<i>Ой спи, дитя, у колисоньці,</i>	<i>Тай горошком колисати;</i>
<i>Як горошок в билиночці!</i>	<i>Як горошок затиркоче,</i>
<i>Буде вітер повівати</i>	<i>Тогди Ганя спати хоче</i>

[5, с. 20].

4. **Колискові, що відображають ставлення матері,
яка працює в полі:**

<i>Ой спи, дитя, до полудня,</i>	<i>Дай ї не спить,</i>
<i>Поки мати прийде з поля</i>	<i>Треба її дубцем бить.</i>
<i>Да принесе три квіточки:</i>	<i>Дубцем, дубцем, дубинкою,</i>
<i>Шо первую дрімливую,</i>	<i>Колючою лозинкою,</i>
<i>А другу сонливую,</i>	<i>Дубцем, дубцем, дубинками,</i>
<i>А треюю щасливую. А-а-а!</i>	<i>Щоб плакала слізеньками.</i>
<i>Колишу, колишу,</i>	<i>А-а-а!</i>

[5, с. 74].

Забавлянка

<i>– Ладі-ладусі,</i>	<i>– Бражку.</i>
<i>– А де були?</i>	<i>– А що на закуску?</i>
<i>– В бабусі.</i>	<i>– Хліб та капустку.</i>
<i>– А що їли?</i>	<i>– Гай, гай, на бабину хату</i>
<i>– Кашку.</i>	<i>Калачі їсти</i>
<i>– А що пили?</i>	
- [5, с. 31].

Наталя Шатрава,
учениця 11 класу Лозівської загально-
освітньої школи I-III ступенів №1,
член народознавчого гуртка «Зорецвіт»
Керівники – **Н.К. Іванова, Н.В. Марченко**

**ПІСНІ ПРО КОХАННЯ У ТВОРЧОСТІ ФОЛЬКЛОРНОГО
ГУРТУ «ЧОРНОБРИВЦІ» ЛОЗІВСЬКОГО УЧИЛИЩА
КУЛЬТУРИ ТА МИСТЕЦТВ
(керівник Наталія Володимирівна Марченко)**

*Сильніше за любов злоба говорить,
Сильніше за красу вражає брідь,
Але життя росте тільки з любові,
Лишень краса людей навчає жить!*
(Д. Павличко.)

Актуальність дослідження. 2006 року в Лозівському училищі культури та мистецтв було створено фольклорний гурт «Чорнобривці», до складу якого залучили студентів 1 і 2 курсів хорового відділення. Очолила фольклорний ансамбль досвідчений педагог Наталія Володимирівна Марченко. Саме їй доручили таку нележку й важливу справу – навчити студентів не просто виконувати пісні, а співати в народній традиційній манері. Іще десь років 20-30 тому ніхто б не здивувався, почувши, як співають жінки в селі «народним» звуком. Однак нині це рідкісне явище. Змінились часи, на жаль, помер багато хто з носіїв фольклорних джерел, постаріли люди, з'явилися інші, нові, пісні. Паралельні культури, існують тепер, не задовольняють потреби частини населення в генетично рідних духовних цінностях – народній пісні, тому й засновано гурт «Чорнобривці» як спадкоємець славетної «Петропільчанки», у якої вчилася Наталія Володимирівна Марченко.

Усю душу, любов і красу перелито в ліричну пісню, яка за п'ять років існування гурту «Чорнобривці» об'єднала близько 20 осіб. Усі вони, чисті серцем і щедрі душею, назавжди поріднилися з її Величністю Народною Піснею. Оскільки в юності найчастіше мріється про кохання, то й репертуар гурту відповідний.

Пісні про кохання цікавили багатьох дослідників: і вчених, й етнографів, і фольклористів [3, 5, 6, 8, 13, 14]. Їх збирали П.П. Чубинський та Іван Франко, Леся Українка і М.В. Лисенко, К.В. Квітка і Ф.М. Колеса. На Харківщині – Г.М. Хоткевич,

П.В. Іванов, В.П. Ступницький, О.І. Стеблянко, М.Ф. Сумцов. Нині роботу продовжує В.М. Осадча з близькими по духу колегами.

Мета дослідження – висвітлити творчий шлях студентського фольклорного гурту «Чорнобривці», проаналізувати репертуар колективу, зокрема пісні про кохання, визначивши їх тематику, ритмомелодику та поетику.

Завданням дослідження: є визначення тематичної та жанрової палітри пісень про кохання, їх ритмомелодики та поетики.

1. Схарактеризувати жанрові особливості пісень про кохання;
2. Виокремити тематичні та жанрові групи пісень про кохання, визначити особливості їх поетики;
3. На основі пісень про кохання Лозівського р-ну Харківської обл. довести провідну роль тексту пісень.

1. ІСТОРІЯ ЗАСНУВАННЯ ТА ТВОРЧИЙ ПОСТУП ГУРТУ «ЧОРНОБРИВЦІ»

Загальновідомо, що село є колискою України. Хліборобська праця сприяла формуванню людини традиційної народної культури, яка своє світосприймання втілила в піснях різних жанрів. Харківщина славиться своїми фольклорними осередками, у яких зберігається народна пісенна культура. Один з таких співочих сільських гуртів, який зберігає самобутню традицію півдня Харківщини, є гурт «Петропільчанка» з с. Петропілья Лозівського р-ну. Процес урбанізації руйнує традиційну культуру, бо носії традиції старіють, ідуть із життя, молодь виїжджає з сіл чи новітні музичні тенденції є більш привабливими для неї. Так сталося б і з гуртом «Петропільчанка», однак йому пощастило.

2006 року перед ветеранами «Петропільчанки» постала проблема: кому передати своє творче надбання. Створити на базі школи фольклорний гурток не було можливості, бо у Петропільлі мала кількість дітей, школярів. Жінки, яким уже за 70, згодні були навіть на такий варіант – гурт молодих співачок бере з їхнього репертуару пісні, але існує поза межами села зі своєю назвою. Звернулись до Наталії Володимирівни Марченко, їхнього колишнього музичного консультанта. І переконалися, яка багата наша земля на щедрих душею людей, що не на словах люблять свій край. Ідею підтримав директор училища Василь Іванович Чурилов, адже більшість студентів – колишні учні з навколишніх сіл та містечок. Так з'явився в Лозівському училищі культури та мистецтв

фольклорний гурт «Чорнобривці», керівником якого стала Н.В. Марченко. 2007 року в лютому гурт уперше взяв участь у концерті, присвяченому Дню рідної мови, виконавши дві пісні «Як служив я в пана» та «Весняночко-паняночко». Нині репертуар гурту складають такі пісні: «Була жінка мужика», «Ой гук, мати, гук», «Ідуть хмари із Полтави», «По той бік гора», «Та йвилітала галка», «Многая Лета», «Летіла зозуля через мою хату», «Ой горе тій чайці», «Ой не лети, чорна галко», «Ой посіяв мужик та й у полі ячмінь», «А в нашого Омеляна», «Ой там коло річки», «Веснянка», «Ой горе тій чайці», «Небо і земля», «Ой хто там у лісі стукає – гукає?», «Ой у полі дуб зелений», «Ой не літай же ти, да та чорная галка», «Їхав козак на війноньку», «Бив мене муж», «Вилітала галка», «Ой весна, весна, весняночко», «Оженився мій миленький», «Понад лугом зелененьким», «Тече річенька», «Гиля, гиля, сірі гуси», «Ой я маю чорні брови», «Туман яром», «Цвіте терен», «Ой за гасм, гасм», «Ой дівчино, шумить гай», «Ішов козак потайки», «Я в середу родилася», «Ой продала дівчина курку», «Ой не світи, місяченьку», «Посадила огірочки», «Чорні очка», «Не всі тії та й сади цвітуть», «В лісній долині є хатина», «Кривий танець», «А в тому саду чисто метено», «Мав я раз дівчиноньку», «Одна гора високая», «Розпрягайте, хлопці, коні», «В кінці греблі шумлять верби», «На вгороді верба рясна», «Де б я не ходила, де б я не була», «Ой летіла горлиця», «Ой у вишневому саду», «Я в матері одна була», «Ти до мене ходи», «Лугом іду, коня веду», «Були в мене у коморі гроші», «Ой зійди місяцю», «Ой там на горі», «Ой ми нивку оремо», «Якби в лісі гриби не родили», «Оженився не по добрій волі», «Жайворонок», «Як поїхав мій миленький на базар», «Чоловік мене бив», «Як служив я в пана», «Та й вербице», «По той бік гора», «По бережку», «Ой сьогодні тут», «Як у саду», «Летів орел», «Ой у полі та сухий дуб».

Уже 2008 року гурт «Чорнобривці» нагороджено дипломом III ступеня на обласному фестивалі-конкурсі традиційної народної культури фестивалі «Крокове коло» в номінації «гуртовий спів». 2009 рік – також диплом III ступеня за гуртовий спів і солоспів на «Кроковому колі». Окрасою міських свят і студентських вечорів стали «Чорнобривці». Співали в ньому з 2006-2007 навчального року такі студенти: Мустафаєва Наталія, Карнаушенко Антон, Пущенко Юлія, Носов Олександр, Носов Сергій, Голік Іван, Степаненко Андрій, Гриньова Світлана, Харченко Катерина, Іванова Аліна, Сімак Олексій, Мустафаєв Рустам, Бахмут Галина.

Нині колектив складається переважно зі студентів хорового відділення: Іванової Аліни, Самойлова Юхима, Бублій Катерини, Польового Євгена, Скирської Світлана, Костенюк Марини, Марченко Оксани, Сидорова Олександра, Ващенко Олександра.

Отже, спільними стараннями ветеранів хорового співу «Петропільчанки», керівництва Лозівського училища культури та мистецтв і студентів існує гурт із традиційною народною манерою співу, який може конкурувати з іншими колективами в музичному просторі, дарувати нам радість від слухання їхнього співу наших предковичних пісень.

2. ОСНОВНІ МОТИВИ ПІСЕНЬ ПРО КОХАННЯ

2.1. Походження любовної лірики

Більшість учених-дослідників схиляється до думки, що пісні про кохання – перлина українського фольклору. Із погляду М.Б. та З.Б. Лановик, ці пісні належать до родинно-побутових, посідаючи там центральне місце. Г.С. Лозко, розглядаючи жанровий поділ пісень із позиції мовознавства, вважає, що родинно-побутові, календарно-обрядові пісні поширились наприкінці палеоліту – у другій половині I тис. н.е.; з кінця першого тис. і аж до 13 – 17 ст. відбувалося формування різноманітних жанрів лірики. У ліриці весняно-літнього циклу тема кохання посідає чільне місце: веснянки, гаївки, купальські пісні – часто наповнені виразними еротичними мотивами, тому саме в обрядовій поезії слід шукати витoki ліричної пісні. Пізніше, коли язичницькі ритуали поступово втрачали своє первісне значення, деякі з пісень, що їх супроводжували, залишались побутовати окремо від обряду, а за їх аналогією складались інші.

Пісні про кохання передають усі людські почуття – від ніжності й любові аж до ненависті. Усі елементи змісту й форми підпорядковуються вираженню почуттів, емоцій, завдяки яким звеличується людська душа. Психологічні сцени пройняті сентиментальним пафосом, ним утверджується чуттєвість головних героїв, що постають мрійливими, шляхетними, духовно багатими.

Отже, пісні про кохання – це ліричні поетично-музичні твори, у яких реальне життя відступає на другий план, а почуття, переживання, думки людини, пов'язані з її особистим життям, стають провідними.

2.2. Сюжетні типи й жанрове розмаїття фактури

У творчому доробку гурту «Чорнобривці» близько 60 пісень. Їх можна об'єднати у дві групи за принципом: є сюжет чи його немає. До першої групи належать «Ой горе тій чайці» (чумацька) та «Ой там коло річки» (родинно-побутова, про зрадливе кохання).

Другу групу становлять пісні, що не мають епічного компонента (сюжетності, різновидності). У них розвивається не сюжетна канва, а відтворюється духовний стан, спричинений якимось учинком, подією: висловлюються почуття, думки, однак у тексті не йдеться про причини, наслідки, розв'язку подій, що викликала ці емоції. Наприклад:

- *Дозволь, мати, вдову взяти,*
Вдова буде шанувати.
- *Не дозволю вдову взяти –*
Вдова вмис чарувати.

Або:

- Гиля, гиля, сиві гуси,*
Гиля, гиля до води.
- Посватали дівчиноньку –*
Плаче козак молодий.

Дослідивши жанрову приналежність пісень, виконуваних гуртом, можна виокремити такі групи:

1. Родинно-побутові: пісні про кохання) – 38, жартівливі, про сімейне життя – 5, весільні – 2.
2. Календарно-обрядові: веснянки – 8, колядки – 3.
3. Суспільно-побутові: козацькі – 1, чумацькі – 1, солдатські – 1.

Як бачимо, найбільшу групу репертуару складають пісні про кохання із жанру родинно-побутових, у яких переважає несюжетна канва.

У репертуарі гурту «Чорнобривці» налічується 8 веснянок. Це єдиний вид народних пісень, виконання яких вважається можливим під час весняного посту. Спосіб виконання веснянок складно назвати співом, адже первісна їх функція була магічна, треба було їх «викричати». Проте нині превалює естетична функція, що й уплинуло на тип фактури. Це, звичайно, одноголосий наспів з незначними відхиленнями голосів від унісону (так звана гетерофонія). Можливий інший тип фактури (втора в терцію, підголосковий склад), що є показником пізнішого їх походження чи переосмислення функції веснянок.

Яскраве враження справляє виконання дівочою частиною гурту «Чорнобривці» веснянки «Кривий танець». За описом етнографів, колись для його виконання в гаю забивали три кілочки або садили трьох дітей. Тоді дівчата, тримаючись одна за одну, ішли за провідницею, яка водила кривий танець, проходячи їх, безліч разів повторюючи недовгу про цей шлях:

*Кривого танця йдемо, То в ружу, то в калину,
Кінця йому не знайдемо. Бо його треба вести,
То в гору, то в долину, Як віночок плести.*

Усі тексти цієї веснянки-гаївки короткі й подібні за змістом, у багатьох із них ідеться про необхідність виконувати цей танець. Із погляду Степана Килимника, ця гаївка є космічно-філософською й відтворює рух небесних світил, зокрема Сонця, яке «сідає», «встає», та тече без упину, і кінець якому людина намагається віднайти. Сергій Плачинда вважає, що «Кривий танець» є відображенням архаїчного міфу про богиню Ладу й символізує її нелегкий шлях із вирію до рідних земель.

Як і в календарно-обрядових, так і в родинно-побутових піснях про кохання переважає мотив вірності. («А в тому саду чисто метено», «Ой весно, весно, весняночко» тощо). Також можна віднайти мотиви нерозділеного кохання («Оженився не по добрій волі»), часто невірного, зрадливого кохання («Ой на горі два дубки», «Ой хмелю, мій хмелю», «Ой там, біля річки»), мотив розлуки, матері-розлучниці.

Широко представлена тема взаємного кохання дівчини й парубка, яким не судилося вступити в шлюб через незгоди між їхніми сім'ями чи майнову нерівність («Ой хто в тому лісі стукає-гукає», «По той бік гора», «Оженився не по добрій волі» тощо).

Отже, фольклорний гурт «Чорнобривці» ввів до свого репертуару в основному пісні трьох жанрів: календарно-обрядові, суспільно-побутові та родинно-побутові. Пісні про кохання об'єднуються за тематичними групами:

- мотив вірності;
- зрада у коханні;
- розлука;
- мати – розлучниця;
- взаємне кохання, але шлюб не судився через майнову нерівність чи незгоди сімей.

2.3. Засоби художньої виразності в піснях про кохання

*Соловейку, рідний брате,
Виклич мені дівча з хати.*

Подібні звертання до сил природи, які ми нині вважаємо метафорами, є відлунням древніх форм магії та ворожіння за допомогою небесних світил, дерев, часте звернення в ліриці до птахів є залишком ритуалів птаховолхвування. Міфологічно-символічного значення в піснях про кохання набуває архетип води в усіх його модифікаціях. Закохані живуть на різних берегах (у різних світах – поділ на «своїх» і «чужих»), побачення відбувається коло річки, перейти чи переплисти річку означає одруження:

*Тече річенька невеличенька –
Скочу – перескочу...
Віддайте мене, моя матінко,
За кого я хочу.*

Або:

*Я б для тебе через ярок
Місток збудувала.*

Звідси символічне значення образу кладки: хлопець зустрічає дівчину на хисткій кладці, що означає непостійність почуттів, зрадливе кохання.

Поетику пісень про кохання вирізняє:

- романтичний характер зображення дійсності, для якого властиві ідеалізація почуттів ліричного героя (наприклад, закохана дівчина ні про що більше не думає, крім свого обранця – не їсть, не спить, чекаючи на побачення з ним):

*А я візьму кріселечко,
Сяду край віконця.
Я ще очі не зімкнула,
А вже сходить сонце*

(«Цвіте терен»).

- гіперболізація душевних драм (втрата коханого сприймається, як кінець життя):

*Ой не хочу, дівчинонько,
На твоїй посаг дивитись.
Краще піду в синє море,
В бистру річку топитись*

(«Гиля, гиля, сиві гуси»).

- сентименталізація – надмірна чутливість героїв (вони плачуть, зітхають під час побачень, козак ридає, коли втрачає дівчину):

*Гиля, гиля, сиві гуси, Посватали дівчиноньку –
Гиля, гиля до води. Плаче козак молодий.*

Або:

*А у гаю край Дунаю з тою самотою
Плаче, тужу ще й ридаю, мила, за тобою...;*

- драматизм, що виявляється в напруженості змісту, психологічній насиченості, контрастності почуттів, небуденності життєвих епізодів;
- ліризм – поетизація людських почуттів, оспівування внутрішньої краси й величі душі.

Із художньо-поетичних засобів найчастіше вживаються:

епітети: *біле личко, ясні очі, уста малинові;*

порівняння: *чорні очка, як терен;*

паралелізм: *Не всі тії та й сади цвітуть,*

Що весною розпускаються.

Не всі тії побираються,

Що любляться, та й кохаються;

чи: *По цей бік гора, по той бік гора,
А між тими крутими горами сходила зоря.*

А то не зоря – дівчина моя

З новенькими відерцями по водицю йшла;

метафори: *Посадила огірочки близько над водою.*

Сама буду поливати дрібною сльозою;

синекдохи: *Плачте, очі, плачте карі, – така ваша доля.*

Полюбили козаченька при місяці стоя.

Пісням про кохання властива традиційна *символіка*. Первісне єднання з природою спричинило велику кількість архетипів та символів на основі природних явищ, рослинного, тваринного світу. Найпоширеніші з них: пара голубів – закохані:

Коло млина, коло броду

Два голубки пили воду;

Часто зозуля – дівчина, сокіл – хлопець:

Кувала зозуля в стодолі на розі,

Заплакала дівчинонька в батька на порозі

Козаче-соколю, візьми мене із собою

На Україну далеку.

Символом хлопця-гульця є хміль:

– *Ой хмелю мій, хмелю,* – *Ой сину ж мій, сину,*
Хмелю зелененький, *Сину молоденький,*
Де ж ти, хмелю, зиму зимував, *Де ж ти, сину, нічку ночував,*
Що й не розвивався? *Що й не роззувався?*

Ці мотиви споріднюють ліричний жанр з міфологією. «Судячи по залишках нашої міфології в піснях, здається, мало в якого народу була так оживлена й осимволізована рослинна природа; дерева і трави часто говорять і між собою, і з птахами, і людьми, і мають символічне застосування до людини», – писав М.І. Костомаров.

Поряд із символами змальовуються *персоніфіковані образи-архетипи* сонця, вітру, дощу, ворона тощо. У них відображені давні анімістичні вірування, які також відбиті в замовляннях, що вводяться як елемент пісні:

- до місяця:

Ой не світи, місяченьку,
Не світи нікому,
Тільки світи миленькому,
Як іде додому;

- до сонця:

Ой прийди, прилини,
Ти, яснеє сонце,
То я тебе пуцу
Та й через віконце.

Не можна не звернути уваги на алегоричні пісні про кохання. Навіть вибір алегорій-символів є показником особливостей душі нашого народу: нам імпонує голубина вірність у коханні («Ой там на горі») чисті, мов білий цвіт калини, повнокровні, наче червоні грона її ягід, взаємні почуття закоханих («На городі верба рясна», «Ой летіла горлиця» тощо). Історія тому свідок, що український народ споконвіку сповідує добро й ненавидить зло, засуджує неправду і кривду. Ці особливості української психіки яскраво й чітко передаються в пісні улюбленою стилістичною фігурою-антитезою. Переконалим доказом істинності цього твердження є передусім пісня «Чи я в лузі не калина була»

Чи я в лузі не калина була?
Чи я в лузі не червона була?
Взяли мене поламали,
І в пучечки пов'язали.

Така доля моя!

Гірка доля моя!

Твір повністю побудований на антитезі, нею й завершується:

Чи не було річеньки утопитися мені?

Чи не було кращого улюбитися мені?

Були річки - повсихали,

Були краці – повмирили,

Така доля моя!

Гірка доля моя!

Як зазначалось вище, є в піснях про кохання сліди первісного анімістичного світогляду наших предків, які передані вживанням *стилістичної фігури-паралелізмом*. Ця фігура найпоширеніша в пісенній творчості.

Ой летіла горлиця через сад,

Погубила пір'ячко на весь сад;

А за нею голуби літали.

А се пір'ячко – жар! –

Любімося, серденько, на той жаль!

А на ній пір'ячко – як овес –

Любімося, серденько, рік увесь!

А на ній пір'ячко – як жито –

Ой десь мого милого убито ...

А на ній пір'ячко – як пух,

Любимося серденько, в один дух!

А на ній пір'ячко – як той мак –

Любилися, серденько, тепер так!

Як бачимо на прикладі цієї пісні, паралелізм становить головну конструктивну деталь тексту, у якого інтенсивно акумулюються відповідні почуття. Більшість дослідників української культури, стверджують, що українці відзначаються емоційною вдачею, що часто відіграє вирішальну роль, переважаючи над інтелектом і волею.

І пір'ячко те, і той же пушок,

А як загуде – не той голосок.

(«Ой там на горі»).

Ознакою естетичного ідеалу українського народу є постійні порівняння типу: личко, як яблуко; очки, як тернівки; брівки, як шнурочки. Цей же художній засіб допомагає збагнути й етичні погляди українців:

*Як ми з тобою любились, А тепера розійшились,
Як голубів парочка; Як чорна хмарочка.*

Помітно інтенсифікує емоційність поетичного мовлення форма мовлення (у 22 піснях про кохання із 25 є діалог).

*– Наталю, горда та пишна, – А ти, Андрійку,
Я до тебе листи писав, Невеликий пан, –
А ти не прийшла! сідлай коня вороного
та й приїжджай сам!*

Цікавим є мотив про роль матері в піснях про кохання .

*Ой не хоче твоя мати Хочу собі багатую
Мене, бідну, знати, Невістку шукати!*

Або:

*Не я його полюбила – Заставила мене мати
Полюбила мати. Рушнички в'язати.*

Дехто з закоханих скоряється волі матері, але є й рішуче налаштовані, готові до захисту свого кохання.

*Нехай шумить, ще й гуде.
Кого люблю, мій буде.*

У старовинній же пісні «Туман танок водила» зображено люблячу мудру матір, яка бажає своїй дочці щастя.

<i>Туман танок водила, Що виведе – та й стане, На дівочок погляне – Чи всі дівки в танку є? Оно нема їдної – Та Настусеньки молодой. Мати Настю чесала Ще й, чешучи, навчалася: – Не стій, доню, з нелюбом, Не дай ручки стискати, Бо як вітер з горою, То так нелюб з тобою.</i>	<i>Туман танок водила, Що виведе – та й стане, На дівочок погляне – Чи всі дівки в танку є? Оно нема їдної – Та Настусеньки молодой. Мати Настю чесала Ще й, чешучи, навчалася: – Постій, доню, з миленьким, Давай ручку стискати, Перстеника здіймати, Бо як риба з водою, То так милий з тобою.</i>
---	---

Леся Українка зазначала [6, с. 185], що слово «туман» ужите замість слова «тума», що означає людину мішаної породи, – один із батьків турчин або татарин, а другий – місцевий. Є й інші варіанти цієї пісні, але ретельна в роботі поетеса реконструювала первісний текст, на основі чого можемо твердити про моральний

ідеал, до якого спонукає дочку мати – не налагоджувати взаємин із чужинцем. Лариса Петрівна віднайшла мелодії з подібним текстом і в М.В. Лисенка, і в П.П. Чубинського, і в В.П. Милорадовича [6, 187], що є показником широти ареалу її побутування.

Є в репертуарі студентського гурту «Чорнобривці» й пісенні мініатюри – це приспівки до танцю давнішого походження та кічеві новотвори (частівки, частушки), що побутують від пореволюційної доби 20 ст. [14, с. 165-188]. Вони супроводжують людину традиційної культури протягом усього життя – із найперших днів, і тому значення цього шару народної творчості для формування свідомості людини і для розуміння ментальності нації неможливо переоцінити. Порівняймо мініатюри про кохання, уведені в репертуар «Чорнобривців» із зібраних Лесею Українкою, і сучасні вірці, укладені харківськими науковцями (В.М. Осадчою та ін.).

№ 2 *На городі біла глина,
Стоїть козак, як калина – ой, ой, ой!
Ой копаю білу глину,
На козака оком кину – ой, ой, ой!
Ой копаю, в купу горну,
На козака оком моргну – ой, ой, ой!
Ой матуню, не гай мене
За козака оддай мене – ой, ой, ой!*

№ 8 *Коло гаю походжаю, Ой як вона заспіває,
В гаю не буваю, Село розлягає.
А я свою дівчиноньку Ой як вона заспіває,
По голосу знаю. Село розлягає,
Ой як вона заговорить, Ой як вона засміється,
Як у дзвін задзвонить, Душа радується.*

Як бачимо зі змісту приспівок до танцю, вони опоетизують кохання, дівчину-обраницю, мають просту мелодію одного розміру – 2/4. Є приспівки, у яких виразно звучить один із головних критеріїв відбору дівчини для шлюбу:

№16 – *Не питайся, мій синочку, Тільки ходи, людей питай,
Чи головка гладка, Чи спряде сорочку.
Тільки ходи, людей питай, Не питайся, мій синочку,
Чи метена хатка. Яка там на вроду,
Не питайся, мій синочку, Тільки ходи, людей питай,
Брівок на шнурочку, Чи чесноного роду.*

Такого ж спрямування й №№ 24, 28, 29, 30, 34, 38, 44, 46, 54, [6].

Зрідка звучать еротичні мотиви:

*Катерина і Василь
Сварилися за кисіль.
Ой Василю, Василю,
Не їж мого киселю.*

Трикратне повторення заборони переконує хлопця не вступати в інтимні стосунки з дівчиною до шлюбу. На цьому прикладі бачимо наявність евфемізмів, що не називають відкрито інтимних зв'язків.

*Ой грай, коли граєш, Ой грай, музиченьку,
Коли добрий смичок маєш, Та не жалуй смичка,
Як не хочеш добре грати, Нехай же я погуляю,
Пішов проч з моєї хати. Бо я розкошничка.*

*Точу горох, ще й точиться,
Люблю Гриця, ще й хочеться,
Точу горох, розсипаю,
Люблю Гриця, ще й кохаю.*

У малих пісенних формах явно звучить тема «любовного трикутника», коли один із закоханих, виявляючи (здебільшого) суперницю, бореться з нею:

*Ой ти не ходи, куди я ходжу.
Я тобі стежечку перегороджу,
Ой ти не люби, кого я люблю,
Я тобі голову каменем проб'ю.*

Бурхливе 20 століття привнесло на зміну троїстим музикам свої мотиви, атрибути, ідеї. Відбувалася міграція сільського населення у великі міста. Утворювалися маргінальні групи. Часто вони не могли піднятися до рівня міщанина чи інтелігента, існували відособлено. Маємо вплив російськомовного населення: частушки, гармошки, часто несмаки у малих пісенних формах, навіть вульгаризми №№ 165-187 [14].

№ 325 *Грай, гармошка, грай, гармошка,
Грай, не торопись,
На гармошці написано:
«Девка, бережися!»*

№ 331 *Гармоніста любить – А задріпаной такой
Надо чисто ходить, Не полюбіт нікакой.*

№ 335 *Танцювала з комісаром,
Намазала жопу салом,
Ще й чорнилом підвела,*

Щоб красивіша була, гей – я!

Поглиблюється мотив суперниці в коханні, зникає романтизація почуттів, переважає примітивізм, духовне убозтво.

№ 381 *Я свою суперницю*

Одведу на мельницю,

Прикажу мельнику:

«Змели, суку, на муку!»

№ 385 *Ти, подруга, люби друга,*

До мого не вказуйся,

Як впіймаю, наб'ю харю,

Сволота, не жалійся!

Як бачимо із текстів, з'явився інший критерій відбору жениха – не роботящий чи сильний, а простий функціонер: бригадир, партійний чиновник, який має якісь пільги для полегшення життя:

№ 339 *Штоби гори городить,*

Надо много леса,

Безпартійного любить –

Нема інтереса!

Мутаціями в духовній сфері окреслилося виникнення нетипового для українських чоловіків явища, коли він користувався жінкою, живучи за її рахунок. Те, що колись було ганебним, стає звичним:

№ 447 *Танцюю, веселись,*

На молоденьких женись!

Нема денег не гроша –

І старуха хороша!

Життєздатними виявились мініатюрки еротичного змісту (№ 459-461) [14].

На припічку на краю,

Я давала... киселю

Та й дядькові Омелькові

Картошечки дрібненької.

Як бачимо із досліджуваних джерел, тема кохання побутує й у малих жанрах: частушках, приспівках до танцю. Фольклорний гурт «Чорнобривці» виконує мініатюрки, зазвичай, під час проведення свят: Масляної, Покрови, вечорниць різної тематики.

Отже, пісні про кохання як найдавніший пласт народної лірики ввібрали в себе елементи всіх історичних епох нашого народу. У них відбиті давні язичницькі вірування, пов'язані

з давніми обрядами й культурами, що особливо виразно звучать у піснях, давніших за походженням, де зустрічаються риси магії: ворожіння, чарування. Вони перегукуються з обрядовою лірикою, із якої запозичили елементи поклоніння стихіям і одухотворення сил природи, анімістичні уявлення, еротичні мотиви. Пізніші нашарування епохи християнства відбиваються в піснях про кохання як морально-етичні норми, усталені в народі, переступивши які, молодята наражаються на вселюдський осуд. У такому поєднанні інтимна народна лірика вповні відображає визначальні риси української ментальності (доброту, лагідність, емоційність), пріоритетні цінності українців (вірність, взаємоповага, щирість), особливості етнопсихології (сентиментальність, чуттєвість, вразливість). Те, що пісні про кохання найширше нині побутують у народі, означає, що саме в них найорганічніше поєднані думки, уявлення, моральні норми, притаманні українцям.

2.4. Ритмомелодика пісень про кохання

Весна – пора кохання, пора мрій і сподівань – сприймалась радісно й весело. «Усі веснянки дишуть здоровим, чистим чуттям радощів життя й молоді, свіжої сили», – писав І. Франко. Провідне місце в них належить темі кохання, де оспівується й перше почуття любові, і розлука з милим, і неприязнь до нелюба. Скромна, ніжна, роботяща дівчина – улюблений образ веснянок, що виконувалися під «Кривий танець». Коли магічна функція їх превалювала над естетичною, закріпився тип фактури – одноголосний наспів із незначними відхиленнями голосів від унісону (так звана гетерофонія). У виконанні «Чорнобривців» веснянки звучать у підголосковому складі (втора в терцію). Такий тип фактури означає переінтонування пісень. Нестабільність метру, змінні розміри, асиметричність структури, що репрезентують плавність мелодичного розливу та ритмічну свободу загального руху переважають у веснянках та більшій частині лірики про кохання. Яскравий приклад – «А в тому саду чисто метено», «Поза лугом зелененьким». Кантиленний вид співу властивий Слобожанщині з її неозорими безкраїми степами.

За ритмомелодикою, багатою на танцювальну музику, можна об'єднати такі пісні: «Ой за гаєм, гаєм», «Чорні очка», «Мав я раз

дівчиноньку», «Розпрягайте, хлопці, коні», «Ти до мене не ходи», «Як би в лісі гриби не родили» тощо.

Вони мають переважно чотирирядкову строфу, дієслівні рими, повтори 3-4 рядки. У цій групі є й пісні про кохання з родинно-побутових, і пісні-біфункціонали, «чіткі за ритмом, «квадратні» за структурою», – уважає мистецтвознавець М. Гордійчук. Безперечно, відбувається й функційне переосмислення творів, виникають жанри – біфункціонали. У творчості «Чорнобривців» це ліричні пісні (що виконувались «Петропіль-чанкою») із рудиментарними ознаками стройових, ритмічний малюнок яких набуває значення другорядного елемента, нейтралізується жорстка схема акцентного паралелізму текстового і музичного ритму, уповільнюється темп, мелодія гнучко йде за особливостями тексту. Це бачимо на прикладі пісень «Ой сьогодні тут», «Як у саду», «Летів орел», «Ой у полі та сухий дуб», «Ой там коло річки», «По бережку». Є у виконанні гурту й танцювальні, що можемо віднести також до біфункціоналів: «Ой за гаєм – гаєм», «Ішов козак потайком», «Якби в лісі гриби не родили», «Як поїхав мій миленький», «Я в середу родилася», «Била жінка мужика», «Ой хто в тому лісі стукає-гукає?», «Чорні очка» тощо.

3. «Душа моя піснею стала»

Пісні про кохання звучать рідною мовою. Це голос народу, який лине з глибини віків і до сьогодні. Він торкає найтонші і найніжніші струни нашої душі. Як у житті буває, з великої любові створюються шедеври. Тож мистецьке явище «Петропільчанка», що існувало понад 80 років залишило неоціненну спадщину і творчий доробок із понад 130 пісень. Колишній керівник колективу Г. Квітка (давно покійна) попросила, щоб на її могилі були викарбувані слова «А душа моя піснею стала...». Її заповіт виконують нащадки. Талановиті діти Лозівщини, навчаючись у ЛУКіМ, опановують і хорове мистецтво співу, і народне традиційне мистецтво. Частина випускників пов'язує свою долю з народною піснею. Із «Чорнобривців» продовжують навчання в Харківській академії культури ім. І.П. Котляревського Мустафаєва Наталія, Карнаушенко Антон, Пущенко Юлія, Голік Іван, Сімак Олексій, у Слов'янському педагогічному університеті Носов Сергій. Із повним правом можна свідчити про неперервність наших

традицій. Іде реактивація народної лірики. Звичайно, секрет є. Він захований глибоко-глибоко, у самому серці. Це любов, що, як кільце, не має кінця, це любов, що сильніша за смерть. Здається цілком логічним висновок: любовна лірика – явище космогонічне. Вона пережила віки, за нею майбутнє. І хоча дехто, як наприклад О.С. Стражний, ще не упевнився в тому, що український менталітет – реальність, а не міф, досліджувані 25 пісень із репертуару «Чорнобривців» – яскравий показник цього.

Отже, визначивши тематичні та сюжетні площини пісень про кохання, виконуваних фольклорним гуртом «Чорнобривці», можна дійти висновків:

- більша частина пісень про кохання належить до родинно-побутової лірики;
- серед них можна виокремити такі мотиви пісень: вірність, взаємна любов, нерозділене кохання, зрадливе кохання, мотив розлуки, взаємне кохання, якому не судилось стати шлюбом, через незгоди між сім'ями закоханих чи майнову нерівність.
- в основній частині пісень немає сюжету, а відбивається спектр почуттів закоханих із приводу якоїсь події;
- у фактурі переважає словесний текст, якому підкоряється музичний супровід;
- поетика любовної лірики вражає широтою вживання тропів, фігур, пестливої лексики, образів-символів;
- корені родинно-побутових пісень про кохання сягають сивої давнини й походять із календарно-обрядових пісень весняно-літнього циклу; у них простежуються ознаки анімістичних вірувань предків;
- за сприятливих умов (розбудова України) працює національне підсвідоме (архетип), і тому відбувається реактивація любовної лірики;
- відбувається жанрова зміна пісень, які переходять до лірики, утративши основу свого функціонування (маршові, козацькі, танцювальні, веснянки).

Мудрими й далекоглядними є директор ЛУКіМ В.І. Чурилов, заступник із навчальної роботи Г.Я. Савенко, викладач Н.В. Марченко, які поповнюють «народну чашу пам'яті», створивши фольклорний гурт «Чорнобривці». Наша любовна лірика – фортеця українського слова. Україна шанується там, де звучить українська пісня!

Література

1. Веснянки: Українські народні пісні / Упоряд. Є.В. Єфремов – К.: Музична Україна, 1988. – 245 с.
2. 232 найпопулярніші укр. нар. Пісні / Н.В. Чамарова; ред. З.В. Нечволода – Донецьк: БАО, 2010. – 400 с.
3. Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості: пісні, прислів'я, загадки, скоромовки – К.: Веселка, 1989. – 590 с.
4. Календарно-обрядові пісні / Упоряд. О.Ю. Чебанюк. – К.: Дніпро, 1987 – 396 с.
5. Лановик З.Б., Лановик М., Усна народна творчість: підручник / М.Б. Лановик, З.Б. Лановик. – К.: Знання-прес, 2003. – 591 с.
6. Леся Українка. Т. 9. – К.: Наукова думка, 1977. – 432 с.
7. Народна скарбівня [ноти]: українські народні пісні – К.: Музична Україна, 2005. – 168 с.
8. Нудьга Г.А. Українська пісня в світі : дослідження / Г.А. Нудьга. – К.: Музична Україна, 1989. – 535 с.
9. Перлини української народної пісні Упоряд. М.М. Гордійчук – К.: Музична Україна, 1989. – 392 с.
10. Пісні кохання / Упорядкування Дея О.І. – К.: Дніпро, 1986. – 366 с.
11. Пісні Слобідської України: Навчальний посібник / автор-укладач Л.І. Новикова – Х.: ТО Ексклюзив, 2006. – 188 с.
12. Стражний О.С. Український менталітет. Ілюзії. Міфи. Реальність / О.С. Стражний. – К.: Книга, 2008.
13. Ступницький В.П. Пісні Слобідської України: фоногр. запис / В.В. Ступницький – Х.: Майдан, 2007. – 51 с.
14. Українські жартівливі пісні / Упоряд., передмова М. М. Красикова. – Х.: Фоліо, 2004. – 287 с.

Тетяна Ярошенко,

учениця 8 класу Нововодолазької гімназії,
вихованка народного фольклорно-
етнографічного колективу «Вербиченька»
Нововодолазького будинку дитячої
та юнацької творчості Нововодолазької
районної ради Харківської обл.

Керівники – **Т.П. Коваль, О.В. Коваль**

ГОЛОСІННЯ: ПОЕТИКА ТВОРІВ, ЇХ ФУНКЦІЯ В НАРОДНІЙ ОБРЯДОВІСТІ

Голосіння – це народно-поетичні твори, більшість із яких пов'язані з народною обрядовістю. Як жанр, голосіння мають свої різновиди. В українському фольклорі існують рекрутські, весільні, емігрантські, соціально-побутові голосіння, а також найбільш відомі голосіння, пов'язані зі смертю людини, з поховальною та поминальною обрядовістю. У народі такі поетичні твори складають один синонімічний ряд: голосіння, тужіння (туги), плачі.

Саме голосіння, пов'язані з переходом людини «на той світ», стали об'єктом вивчення та представлення їх у цій роботі як результат польових досліджень по Слобожанщині народного фольклорно-етнографічного колективу «Вербиченька» Нововодолазького будинку дитячої та юнацької творчості.

Старадавні вірування про те, що небіжчик продовжує жити «на тому світі», що триває його зв'язок з тими, хто залишився «на цьому світі», лежать в основі голосінь поховального та поминального обрядів.

Та цей же світ, як маків цвіт,

А той світ, як темна ніч (4).

Основними функціями таких голосінь є прагнення «розбудити» покійного своїм плачем, благання повернутися, вихваляння його, глибока скорбота й туга від великої втрати. У цих унікальних за своїм змістом поетичних народних творах живі звертаються до померлого, як до живого, упевнені, що той їх чує.

О.А. Потєбня вважав, що голосіння виникли з прадавніх замовлянь на основі віри в магічну силу слова, що має здатність повертати душу зі світу мертвих, «розбудити» покійника. Обрядову функцію голосінь пояснює вчений початку 20 ст. Ф.М. Колесса:

«У минулому призначення плачів було в тому, щоб голосним співом і криком відганяти від померлого злу силу, яка начебто зазіхає на його душу; та задобрити покійника через те, що не змогли вернути його до життя, щоб він у своєму загробному житті сприяв живим родичам, а не шкодив» [7, с. 66-80].

Із середини 19 ст. розпочато збирання й публікацію українських голосінь. У праці О.В. Терещенка «Быт русского народа» (1848 р.) українські голосіння подано в перекладі й оригіналах. Найбільш повними виданнями цього жанру є збірник В.П. Милорадовича «Народные обряды и песни Лубенского уезда Полтавской губернии» (Харків, 1987 р.), видання «Похоронні голосіння» І.С. Свенцицького та «Похоронні звичаї й обряди» В.М. Гнатюка [1]. Взірці голосінь подано у збірнику «Народна лірика» (Київ, 1941 р.). Ф.М. Колесса видав дослідження «Українські народні думи у відношенню до пісень, віршів і похоронних голосінь» (ЗНТШ, т. СХХХ – СХХХІІ, 1920-1922 р.р.). Цілий розділ «Голосіння» розмістив український письменник М.А. Стельмах у книзі «Українська народна поетична творчість» (Київ, 1959 р.), у якій похоронні голосіння розглядаються як відображення залишків старих вірувань, уявлень і як такі, що мають художню й пізнавальну силу в усній народній творчості. Чільне місце відводиться голосінням як обрядовому фольклору в збірнику «Обрядові пісні Слобожанщини (Сумський регіон), записувачем та упорядником якого є В.В. Дубравін [10].

Мотиви поховальних голосінь уперше класифікував М.С. Грушевський. Серед мотивів учений виокремив і заклики до небіжчика, і вираження жалю з приводу смерті, і докори, що покинув рідню, і прохання прибути, і питання, звідки виглядати, і звертання до природних сил, чи вони не бачили небіжчика, й образ-порівняння, і надії на побачення.

Ф.М. Колесса класифікував мотиви поховальних голосінь за двома групами: 1) мотиви, пов'язані з архаїчними віруваннями та культами; 2) мотиви, не пов'язані з давніми міфологічними уявленнями (пізніші за походженням).

Похорон є обрядом, коли народна традиція не лише дозволяла, а й схвалювала голосіння-«тужіння» [4]. Цю традицію висвітлила сучасний етнолог Харківщини, В.А. Сушко в праці «Життя нескінченне» в контексті поховальної обрядовості українців Слобожанщини 19 – 21 ст. [12].

І хоча за сучасними народними віруваннями «нільзя за покойником плакати, а то він буде там у воді лежати» (2), під час поховального та поминального обрядів голосіння були поширеними по всій Слобожанщині аж до половини 20 ст.

У 60-х роках минулого століття цей жанр у народній обрядовості став занепадати, тому всі свідчення подаються від респондентів старшого віку.

Голосіння мають ритмічний, речитативний характер, виконуються у формі протяжного наспівного примовляння, що є показником їхнього давнього походження. Могила в голосіннях – то хата для небіжчика без вікон, без дверей:

*Та туди ж ні місяць не засвіте,
Ні сонечко не загіє,
Ні вітер не завіє,
Ні дрібен дощичок не зайде,
Ні зозуленька там не закує,
Ні соловейко не защебече* (4).

У звертаннях до померлого разом із величанням найкращими епітетами обов'язково є докір, запитання, чого розгнівався небіжчик:

*Ой мій дорогий синочок!
Та й золотенький, та й любенький!
Та й нашо ж ти нас покинув?
Та нашо ж ти нас бросив?
Та на кого ж ти нас доручаєш?
Та ми ж були за тобою,
Як за каменною горою.
А це ж ти тепер нас оскорбив...
Та чи ми ж тебе чим огорчили?
Та чи ми ж тобі нічим не вгодили?* (5).

Досить поширені в голосіннях благання до небіжчика, щоб обізвався хоч одним словом:

*Та промов хоч словечко, та промов,
Шоб ми тебе почули* (1).

У голосіннях відбивається глибоке горе, відчай разом із проханнями до померлого прийти, сподіваннями на зустріч із ним.

*Звідки ж тебе виглядати?
Чи з далекого краю,
Чи з глибокого яру,*

*Чи з широкої долини,
Чи з глибокої могили? (1).*

У текстах голосінь оспівуються обрядові «годування небіжчиків» із нагоди великих свят і поминальних празників.

*Та буде ж стежки-дорожки
Тобі білий сніжок на Різдво промітати.
А літом же будем виглядати,
На Троїцю стежки-дорожки
Травкою зеленою зсипати... (1).*

У селі Дружелюбівці Борівського району респондент свідчила, що під час голосіння за своїм чоловіком зверталася до померлої матері, приказувала: «Мамочко ріднесенька, навіщо ти його від мене так рано забрала?». Такий текст у голосіннях є традиційним прикладом мотиву докори попереднім мерцям, що вони «забрали до себе покійного» (6).

Юним дослідникам «Вербиченьки» пощастило записати голосіння за хворою матір'ю. Респондент називала такий різновид голосіння плачем. Тут оспівується розпач доньки з приводу тяжкої хвороби матері. Природа співчуває їй і разом з нею «плаче» і «туже».

*Ой піду я понад лісом,
Щось у лісі плач(е).
Ой то ж моя рідна ньенька
Та й робити не бач(е).
Ой піду ж я понад лісом,
Щось у лісі туж(е).
Ой то ж моя рідна ньенька
Робити не здуж(е) (3).*

Такі плачі споріднені з думами, а також мають тісний зв'язок з ліричними піснями. Із погляду М.С. Грушевського, голосіння відіграли значну роль у розвитку народної лірики: «Між піснею і плачем існує тісна зв'язь, обоюдної запозичення, переходи, обміна поетичними образами і символікою... Мотиви розлуки, жалю, туги, любові, спільні обом категоріям, потворили певні переходи між голосіннями і піснями і увели голосіння властиво в круг ліричної поезії як її частину» [2, с. 151 – 152].

Як бачимо, голосіння – це народне втілення цілої гами людських почуттів, душевних хвилювань. Причиною голосіння був перехід людиною межі зі світу живих у світ мертвих (для покійника чи тяжко хворого) або перехід межі зі світу «своїх» у світ «чужих»

(для нареченої, для рекрутів-новобранців, для емігрантів).

Нині простежується занепад голосінь як давнього жанру в родинних обрядах українського народу. Із плином часу вносяться певні корективи й до родинної обрядовості. «На похоронні ритуали періоду язичництва згодом наклало свій відбиток християнство, окремі світоглядні елементи якого ввійшли в поховальну церемонію» [8, с. 236 – 237]. Нині замість голосіння за покійником звучать псалми та церковні пісні.

Залишилось зовсім мало людей, які пам'ятають традиційні голосіння, тому треба зберегти ті взірці цього жанру фольклору, що були записані раніше, щоб донести і для майбутніх поколінь ці справжні шедеври народно-поетичної творчості, що сягають глибини віків.

Література

1. Гнатюк В.М. Похоронні звичаї й обряди // Етнографічний збірник. – Львів, 1912. – т. XXXI-XXXII. – с. 131-424.,
2. Грушевський М.С. Історія української літератури: У 6 т., 9 кн. – Т. 1. – К.: Либідь, 1993. – 392 с.
3. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – с. 141.
4. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Старобельский уезд. Очерки по этнографии края / Под ред. В.В. Иванова. Т. 1. – Харьков: Издат. губ. стат. комитета, 1898. – 1012 с.
5. Квітка-Основ'яненко Г. Маруся. Вибрані твори. – К.: Веселка, 1978. – 200 с.
6. Коваль О.В., Коваль Т.П. Нововодолазькі голосники: Фольклорні, етнографічні, краєзнавчі розвідки зразкового художнього фольклорно-етнографічного колективу «Вербиченька» / Попереднє слово Валентини Сушко. – Харків: ПП Якубенко, 2007. – 224 с.
7. Колесса Ф. Українська усна словесність / Ф. Колесса. – Едмонтон, 1983. – С. 66-80.
8. Лановик М.Б., Лановик З.Б. Українська усна народна творчість / М.Б. Лановик, З.Б. Лановик. –К.: Вид. «Знання-Прес», 2005. – 591 с.
9. Муравський шлях – 97. Матеріали фольклорно-етнографічної

- експедиції «Муравський шлях-97» / Упорядники: М.М. Красиков, Н.П. Олійник, В.М. Осадча, М.О. Семенова. – Х.: ХДІК, 1998. – 400 с.
10. Обрядові пісні Слобожанщини (Сумський регіон): Фольклорні записи та упорядкування В.В. Дубравіна. – Суми: Університетська книга, 2005. – 446 с.
 11. Пастух Н.А. Зоологічний код у похоронних голосіннях слов'ян (зозуля) // Етнічна історія народів Європи: Традиц. етн. культура слов'ян. – К.: УНІСЕРВ, 1995. – С. 98 – 101.
 12. Сушко В.А. Життя нескінченне: Поховальна обрядовість українців Слобожанщини ХІХ – ХХІ ст. / В.А. Сушко – Харків, 2012. – 234 с.; іл.

Список інформантів

1. Бережна Поліна Демидівна, 1928 р.н., с. Просяне, Нововодолазький р-н.
2. Дмитренко Марія Іванівна, 1929 р.н., с. Просяне, Нововодолазький р-н.
3. Литвинова Ганна Андріївна, 1921 р.н., с.Радьківка, Борівський р-н
4. Нежива Ганна Свиридівна, 1918 р.н., с. Парасковія, Нововодолазький р-н.
5. Осадченко Марфа Йосипівна, 1920 р.н., с. Гаврилівка, Нововодолазький р-н.
6. Радченко Катерина Яківна, 1925 р.н., с. Дружелюбівка, Борівський р-н.

Микита Груньський,
учень 10 класу Харківської гімназії № 152
Харківської міської ради Харківської області
Керівник – **Г.А. Ніколенко**

ФОЛЬКЛОР ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА НАРОДНОГО СВЯТА СПАСА

ВСТУП

Актуальність дослідження. У традиційній обрядовості українського народу зосереджені основні світоглядні символи й моральні ідеали духовного життя нації. Водночас із народними обрядами та звичаями, що супроводжували календарні свята наших предків, у життя й побут людини ввійшло уснопоетичне художнє слово як один із засобів задоволення притаманної людині потреби в прекрасному. Завдяки фольклору в усій його жанровій різноманітності народні свята українців неповторні й унікальні.

Саме таким є святкування Спаса. Власне, під цією назвою в народі відомі три свята, присвячених Усемилоствому Спасу: 1 серпня (14 серпня за новим стилем) – Перший Спас, або Медовий, 6 серпня (19 серпня за новим стилем) – Другий або Яблучний Спас, 16 серпня (29 серпня за новим стилем) – Третій, або Хлібний Спас. Вони – уособлення осінньої обрядовості та присвячені завершенню збору врожаю, яскраві своєю атрибутикою, обрядами та звичаями.

Актуальність цього дослідження полягає в тому, що формування духовності суспільства неможливе без вивчення культурних явищ і традицій минулого, до яких, безперечно, належать і народні свята. В обрядах і звичаях, фольклорних творах, нерозривно пов'язаних з ними, відтворюється самотність українського народу, передається яскравий національний колорит – вони сприяють формуванню національної свідомості молодого покоління. Свято Спаса – одна з часток національної культури, тому дослідження його фольклорної складової є актуальним.

Традиційна обрядовість народних свят, у тому числі Спаса, досліджувалася вченими, однак фольклорну складову свята тільки зафіксовано, але не систематизовано й не проаналізовано.

Мета дослідження: на підставі праць учених, присвячених святкуванню Спаса нашими предками в минулому, матеріалів

фольклорно-етнографічних експедицій, простежити специфіку фольклорних жанрів та їх художні особливості.

Завдання дослідження: опрацювати роботи етнографів та фольклористів щодо обрядів і звичаїв у святкуванні Спаса; узагальнити й систематизувати матеріал; з'ясувати специфіку фольклорних жанрів, пов'язаних зі святом Спаса та розкрити художні особливості цих фольклорних жанрів.

Об'єкт дослідження – народне свято Спаса.

Предмет дослідження – фольклор як складова народного свята Спаса.

Методи дослідження: спостереження, аналіз, порівняння, узагальнення.

Наукова новизна. Дослідження фольклорних жанрів, пов'язаних зі святкуванням Спаса, розкриття їх художніх особливостей сприятиме кращому зрозумінню специфіки цього свята.

Теоретичне та практичне значення дослідження. Як теоретичний матеріал, у фольклористиці отримані результати можуть доповнити дослідження жанрів усної народної творчості стосовно свята Спаса. Практичне значення роботи: матеріали дослідження можуть зацікавити вчителів, школярів, гуртківців, які вивчають українознавство, та всіх тих, кого цікавлять народні свята та звичаї.

1. ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ЕТНОГРАФІЇ ТА ФОЛЬКЛОРИСТИКИ СВЯТА СПАСА

1.1. Фольклорні жанри, пов'язані зі святкуванням Спаса

Свято Спаса належить до календарно-обрядових свят осені, у ньому обряди та звичаї пов'язані з різними жанрами фольклору.

Обрядами називають такі форми поведінки, що склалися історично, для яких характерні стереотипність, повторюваність і символічність без змін. Обряди нерозривно пов'язувалися з діями, для яких характерні стереотипність, повторюваність без змін, але без символічного змісту. Такі дії називають звичаями.

Звичай – це загальноприйнятий порядок, правила, які здавна існують у громадському житті й побуті певного народу, суспільної групи, колективу. Звичаї невіддільні від обрядів і разом із фольклором складають єдиний святковий комплекс.

Обрядовість на Спаса – це насамперед звичаї та обряди, приурочені закінченню збору врожаю, забезпеченню родючості землі, поклоніння предкам. Як приклади, можна привести обряди освячення плодів і меду, пригощання сусідів і знайомих медом чи пирогами з яблуками.

Спас, як і більшість календарно-обрядових свят, має дохристиянські корені й відображає язичницькі вірування наших предків. Фольклорні жанри, що його супроводжують, є одними з найдавніших за своїм виникненням. Це прислів'я, приказки та народні прикмети, що належать до паремій (від гр. *paroimia* – притча).

Прислів'я та приказки – це стійкі афористичні вислови, що у стислій та точній формі висловлюють думку про певні життєві явища, реалії дійсності, людські риси, учинки в їх характерних і специфічних ознаках. Це – словесні мініатюри, що в процесі формування закріпились як своєрідні формули. Побутуючи, частина з них утратила своє первісне значення й набула нового змісту. Вони створювалися на основі спостережень за природою, життям людей і відзначаються сконденсованістю думки, влучністю вислову та лаконічністю. У них розкривається світогляд і досвід народу. Прислів'я та приказки відрізняються за своїми структурними особливостями.

Прислів'я – довершений за змістом вислів, оформлений як складне речення, що має двочленну структуру. За визначенням В.І. Даля, прислів'я – це коротка притча, у якій висловлено судження, присуд, повчання. У приказці є лише вислів без висновку. Приказка – образний вислів чи мовний зворот, який влучно характеризує людину, її вчинки, явища життя. Часто приказка є частиною прислів'я.

Оскільки свято Спаса пов'язане з закінченням літніх польових робіт і початком осіннього циклу, значну роль у його фольклорному супроводі відіграють прикмети, що допомагали успішному господарюванню.

Народні прикмети – це сталі вислови, у яких певні явища природи відповідно до зміни пір року пов'язуються з кліматичними чи погодними змінами, що впливають на результати хліборобської праці.

Майже всі свята народного календаря зазнали впливу християнства. На колишні язичницькі свята нашарувалися християнські традиції, що дало своєрідний релігійний синкретизм.

Це позначилось у співіснуванні язичницьких поглядів, мотивів і символів із християнськими, що відбилось і в усній народній творчості, зокрема в такому жанрі, як легенда.

Легенда – це усне народне оповідання про чудесну подію, що сприймалася, як вірогідна. Легенди близькі до переказів. На відміну від казок вони не мають традиційного зачину, кінцівки. Легенди починаються з викладу змісту й закінчуються повчальним підсумком. Їх сюжети ґрунтуються на одному-двох епізодах. Вільне джерело зумовлює імпровізацію оповіді. За типом легенди поділяють на міфологічні, апокрифічні та історико-героїчні [9, с. 489-515], що поділяються на тематичні групи.

Зі святкуванням Спаса пов'язані легенди, у яких дається пояснення, чого не можна робити до свята, яка роль посту. Хоч у них і згадується Богородиця, Бог, але вони відображають язичницький світогляд наших предків.

Отже, фольклор у святкуванні Спаса представлений такими жанрами, як приказки, прислів'я, прикмети та легенди.

1.2. Спас у дослідженнях етнологів і фольклористів

Календарно-обрядова творчість – предмет вивчення багатьох учених, але матеріалів про святкування Спаса не так і багато. В основному це праці та статті, написані у 20 ст. Серед досліджень, у яких певною мірою торкаються святкування Спаса, можемо навести праці М.О. Максимовича «Українські народні пісні», О.В. Терещенка «Быт русского народа» (1848), у них є матеріал літньої обрядовості на теренах України, записані жниварські та обжинкові пісні, але опису свята Спаса немає.

Одним із перших досліджував обрядовість народного свята Спаса А.Ю. Кримський у праці «Звенигородщина» (1928), що була надрукована 2009 р. в журналі «Українська мова та література в школі» [16]. Фольклорист описував обрядову їжу та народні прикмети Звенигородщині цієї пори року.

До 90-х років 20 ст. не було жодної праці, у якій би досліджувалося святкування Спаса українцями. Ґрунтовним дослідженням традиційної культури українського народу стала книга Олекси Воропая «Звичаї нашого народу» (1991), у якій автор описував народні свята Маковія та Спаса. Специфіку святкування Першого Спаса (Маковія) автор убачав в освяченні в церкві води,

квітів і маку. Ці атрибути свята мають чудодійну силу. Згадувалася й обрядова їжа – шуліки. Приводилася ще одна назва свята – Спас на воді. Описуючи свято Преображення Господнього (Другий Спас), автор змальовував звичай освячення груш, яблук, меду, наводив легенду, у якій пояснювалось, що таке «Спасівка». О. Воропай не називав Третього Спасу, проте, описуючи Першу Пречисту, подавав пісню про Спаса.

Свята календарного циклу є предметом дослідження багатьох учених. Своєрідний народний календар, пов'язаний із господарською діяльністю та побутом селян, представлено в праці М.О. Максимовича «Дні і місяці українського селянина» [11]. Відомості про святкування Спаса давніми українцями містилися в дослідженні В.Т. Скуратівського «Дідух» [15], С. Килимника «Український рік у народних звичаях в історичному освітленні» [6], В.К. Сапіги «Українські народні свята та звичаї» [14], О.В. Курочкіна «Свята та обряди календарного циклу» [9]. Учені відносили Спаса до свят літньо-осіннього циклу й пов'язували з завершенням збирання врожаю. Як особливість свята, відзначено звичай освячення плодів, меду, обжинкових снопів чи вінків. В окремих працях приведено поодинокі приказки та прислів'я, пов'язані зі Спасом.

Досить ґрунтовно описано обряди та звичаї на Спаса у книзі «Українське народознавство» [18]. Автори подали всі три свята, які в народі мали назву Спаса, а також їх «народні назви: перший – медовий, другий – яблучний, третій – хлібний» [18, с. 159].

Інформативною для нас стала праця В.К. Соколової «Весенне-летние обряды русских, украинцев и белоруссов» [16], у якій дослідниця акцентувала увагу на аграрному характері більшості обрядів наших предків-землеробів, простежила спільні риси в традиціях багатьох свят слов'ян. Цим дослідженням доведено, що трудова діяльність наших пращурів відбилась у традиційній культурі, і свята Спаса зокрема.

Певні відомості про святкування Спаса на Слобожанщині, народні прикмети та обрядову їжу містяться в опрацьованих нами матеріалах фольклорно-етнографічної експедиції «Муравських шлях-97» [12].

Ґрунтовною, із нашого, погляду, є праця М.П. Степанова «Народные праздники на Святой Руси» [17]. Автор подав матеріали про відзначення свят, зі спільною слов'янською основою,

що виникли ще в часи язичництва. Автор описав традиції святкування Спаса в росіян, але згадано також їх специфіку в «малоросів»: «У Малоросії, де цей день відомий під назвою «Маковія», суворо виконується освячення маку» [17, с. 64]. Автор також виокремив медовий, яблучний та пшеничний Спаси й описав властиві їм обряди та звичаї. Однак у вищезазначених працях бракує досліджень «спасівського» фольклору.

Методологічну основу для вивчення жанрів фольклору закладено в праці Ф.М. Колесси «Українська усна словесність» [7]. Учений ґрунтовно досліджував різні жанри фольклору, висвітлював їх особливості, пов'язуючи з давніми традиціями, звичаями, обрядами українців, з'ясовуючи зв'язок між язичницькими та християнськими віруваннями наших предків і їхнім відображенням в усній народній творчості.

Цінний матеріал із дослідження фольклору зосереджено в книзі Мар'яни та Зоряни Лановик «Українська усна народна творчість» [10]. У ній широко представлено різножанровий фактичний матеріал, є посилання на здобутки вітчизняних та зарубіжних дослідників. У роботі висвітлено розвиток народної творчості від витоків до сучасності, особливості побутування текстів за певних історичних умов. Автори запропонували нову періодизацію фольклору та класифікацію жанрів. Кожне явище народної творчості розглядалося в його зв'язку з художньою літературою.

Фольклор тісно пов'язаний із найдавнішими народними уявленнями та віруваннями. Усі народні свята, обряди та звичаї мають язичницькі корені й різною мірою зазнали впливу християнства.

У працях Г.О. Булашева «Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: Космогонічні українські народні погляди та вірування» [1], Митрополита Іларіона «Дохристиянські вірування українського народу: Історично-релігійна монографія» [13], розкриваються світоглядні основи та вірування наших предків, приводяться унікальні перекази, легенди, повір'я, подається їх класифікація.

Отже, ми можемо дійти висновку, що предмет нашого дослідження вивчений не в повному обсязі, а фольклорна складова народного свята Спаса як окреме явище не вивчалася раніше.

2. ТРАДИЦІЇ СВЯТКУВАННЯ СПАСА В УКРАЇНІ

2.1. Обряди та звичаї на Спаса

На відміну від астрономічного, народний календар було створено на основі вегетаційного року. Осінній цикл народних свят замикав кільце річної обрядовості й повною мірою відобразив хліборобські турботи про новий урожай. Це підтверджується багатьма обрядами, пов'язаними з культом рослин і землеробською магією. Межі цього періоду охоплюють час від початку серпня (день пророка Іллі) до святого Пилипа (27 листопада).

У серпні наші пращури святкували Спаса. Дослідники вважають, що слово «спас» походить від «випасати» [10, с. 173], бо в цей час після випасання отари поверталися додому. Також відзначався збір урожаю, що відбилося в культах землі, поля, у поклонінні квітам, деревам, плодам. Особливими були звичаї, що стосувалися пасовищ, пасік тощо.

Християнське тлумачення назви свята пов'язане зі словом «Спас» – скороченою народною вимовою слова «Спаситель». Так іменує церква Ісуса Христа, із іменем якого пов'язане свято Другий або Великий Спас (Преображення Господнє).

Під назвою «Спас» у народі відомі три свята.

Перший Спас відзначається 14 серпня. У церковному календарі він пов'язаний із ушануванням семи мучеників – братів Маккавеїв та їхньої матері Соломії й учителя Єлизара, страчених за відмову порушити заповіді юдейської віри народу Ізраїлю.

У народі цей день називають іще Медовим Спасом, Маковієм (Маковеєм) або Макотрусом. Святого дня жінки несли до церкви на освячення букет, який називали «маковейка» або «маковійник». У центрі такого букета поміщали кілька маківок, а довкола розміщували квіти, серед яких обов'язково мали бути чорнобривці, волошки, барвінок, та зілля – чебрець, любисток, полин, деревій, пристрітник, м'яту. На житомирському Поліссі до маковійного букету додавали морквину, невеличкі качани кукурудзи, горох, кріп. Загалом, освячували городину: огірки, картоплю й навіть гарбузи. На Черкащині колись уважали, що на Маковія треба обов'язково посвятити квіти, бо від цього квітне господарство. Святити несли також вінок із квітів і колосків, посередині якого ставили свічку. На Поділлі освячували цілий сніп, обв'язаний китайкою.

Із ним урочисто обходили всю господу, хату, город, сподіваючись наступного року також одержати гарний урожай і примноження в господарстві.

Освячений маковійник зберігали за образами. Уважалося, що освячені квіти й зілля мали чудодійну силу. Їх застосовували для лікування хвороб та обкурювання корів, а дівчата мили волосся, щоб коса краще росла. На Благовіщення дівчата вплітали сухі квіти, «щоб не випало з голови волосся». Освячений мак набував особливої сили. Маківка – символ родючості. Весною мак розсипали по городу, щоб усе родило, як мак. А на Черкащині маком обсипали «всяку новопримножену тварину», приказуючи: *«Щоб було в господарстві стільки тварин, як у маківці зерен»*.

Мак також був сильним оберегом. Він допомагав від відьом, упирів і так званих ходячих покійників. Обсипавши ним навколо себе, тобто зробивши магічне коло, людина була надійно захищена, бо відьма чи упир не могли заподіяти їй ніякої шкоди, аж поки не визбирають увесь мак. Найчастіше з цією метою брали самосійний мак, який називають мак-видюк або мак-скаун. Уважалося, що відьми особливо боялися мачинок із першої маківки, тому намагалися вирвати її на городі. За окремими спогадами, маком, освяченим у церкві, можна вигнати злидні, якщо в хаті по кутках навхрест посипати мак і покропити свяченою водою [див. дод. Ж]. Ставлення до маку як оберегу збереглося й донині: наприклад, маком посипають біля порогу квартири, де народилася дитина, щоб її не наврочили.

Крім плодів і квітів, на Першого Спаса освячували й мед. За кілька днів до свята кожен пасічник «підрізав соти» – оглядав вулики, аби визначити, скільки меду взяти собі, а скільки залишити бджолам. Існувало навіть повір'я: якщо бджоляр не «заламає» сотів, то чужі бджоли винесуть увесь мед. У народі примічали, що з цього дня бджоли перестають носити нектар, тому і склалося прислів'я: *«До Спаса бджола робить на пана, а після Спаса – на себе»*. Годилося пригостити першим медом сусідів, сиріт і немічних людей. У народі говорили: *«На Перший Спас і жєбрак меду попробує»*. Перший мед також святили в церкві. Обрядовою їжею на Маковія були шулики (шуліки, шуляки) – сухі пісні пшеничні коржі, які поливали маком, розтертим із медом.

У Першого Спаса є ще й інша назва – Спас на воді. Дослідники пов'язують цю назву з уведенням християнства на Русі

та хрещенням народу в річках. У цей день святили колодязі, здійснювали хресний хід до річок, озер. У воді купалися, щоб змити гріхи й бути здоровішими, у ріках купали коней. Освячена цього дня вода цінується не менше стрітенської й уважається цілющою від усіх хвороб. За спостереженням М.О. Максимовича, на Київщині цією водою кропили ожереди, щоб уберегти їх від мишей, кропили бджіл, а також пили цю воду й умивалися нею з метою очищення від усього лихого.

Від Першого Спаса починався піст, що тривав два тижні. Його називають Спасівкою. За легендою, це частина Великого Посту [див. дод. В]. За походженням Перший Спас є святом урожаю. Ознакою цього є звичай освячувати дари природи: квіти, овочі, мед, зілля.

Із трьох Спасів найбільш значним є Другий Спас, який називають Великим, Яблучним. За церковним календарем його святкують 19 серпня і називають днем Преображення Господнього. Це свято належить до двонадесятих свят. За Біблією, цього дня Ісус Христос разом зі своїми учнями піднявся на вершину гори. Посеред ночі довкола нараз спалахнуло дивовижне світло, і відбулося преображення: Ісус Христос у небесному сяйві здіймався на небеса. А голос Усевишнього возвістив, що Ісус є намісником Бога на землі. Звідси й така назва свята.

Спас – це день торжества землероба, який виростив урожай і радіє плодам своєї праці. Казали: «Спас груші обтряс». Традиційно люди в цей день святили яблука, груші, мед, а після служби пригощали один одного пирогами та фруктами, особливо дітей і старців, – писав О. Курочкін у книзі «Українська минувшина» [9]. Здавна побутує прислів'я: «На Другий Спас і жебрак яблучко з'їсть». Люди вірили, що чим більше роздаси садовини, тим кращий урожай збереш наступного року.

Православні до Спасу не їли ні яблук, ні груш. Особливо це стосувалося жінок, які втратили дітей. Існує легенда, якою пояснюється ця заборона [див. дод. А]. Ласували яблуками всі – від малечі до старих. Дівчата ж, надкусивши перше яблучко, загадували на милого. Окрім фруктів, святили інші плоди (горох, жито, пшеницю) та мед, а також несли вінки з пшеничних або житніх колосків, зроблених під час обжинків. Освячене зерно потім молотили й зберігали для першого засіву.

У цей день поминали померлих, бо за народною міфологією, – це «третій виступ мерців на світ у весняно-літньому сезоні: мерці

з'являються на Страсний Четвер, на Зелені Свята і на Спаса», – підкреслює О. Воропай [2, с. 238]. Повернувшись із церкви, люди розговлялися. Готували пісні страви, але обов'язково на столі були яблука, груші, мед, пироги з яблуками. А.Ю. Кримський у праці «Звенигородщина» зазначав, що на Спаса неодмінно варили кутю й мед, обідали після служби коло церкви й духівники, і свої парафіяни, і чужі прихожі люди [8, с. 72]. Пили домашнє яблучне вино, настояне на цілющих травах, чи наливку з ягід. Хоч був піст, ласощів було доволі, тому говорили: *«Спасівка – ласівка, а Петрівка – голодівка»*.

За народними спостереженнями, на Спаса літо зустрічається з осінню. Бувають не просто погожі, а спекотні дні, тому кажуть: *«Пече, як у Спасівку»*. А бувають і перші холоди, які нагадують про необхідність готуватися до холодної зими, тому існує інше прислів'я: *«Прийшов Спас – готуй рукавиці про запас»*, *«Минув Спас – держи кожух про запас»*. Хоч докучливість спасівських мух увійшла в приказку (Кусючий, як муха в Спасівку), та наближається час, коли комахи зникають. Зокрема про комарів складена приказка: *«Як прийде Спас, то комарам урветься бас, а прийде Пречиста – забере їх нечиста»*. Спостережливим оком народних мудреців зафіксовано низку прикмет, що відбивають зміни в погоді:

- *Із Спаса – Преображення погода міняється.*
- *Якщо на Спаса немає дощу, то осінь буде суха.*
- *Якщо на Спаса йде дощ, січень буде сніжний, якщо жарко – морозний.*
- *Після Другого Спаса – дощ хлібогній.*

Аналізуючи традиції святкування Другого Спасу, можна помітити, що свято також підносило культ плодів, злаків. Поминання предків – це важливий атрибут свята, бо їх вшанування було необхідним для забезпечення майбутнього врожаю. Фольклорними компонентами Яблучного Спасу є легенди, приказки та прикмети.

Третє свято, що завершувало спасівський піст, – Хлібний Спас, Горіховий або Спас на полотні, а в церковному календарі – Успіння Пресвятої Богородиці (28 серпня), хоча окремі дослідники співвідносять Третій Спас із церковним святом на честь перенесення до Константинополя Нерукотворного образу Господа Ісуса Христа (29 серпня). Назва свята «Спас на полотні» пояснюється в біблійному переказі про образ Спасителя, який відбився на полотні,

коли Ісус витер полотняним рушником своє обличчя, хоча жодному художникові не вдавалося написати його портрета [див. дод. Б].

Що ж до Успіння Богородиці, або Першої Пречистої, то це останнє двонадцяте свято церковного року, присвячене пам'яті Божої Матері. Воно співпадає з закінченням польових робіт. У цей період, як зазначав О. Воропай, у садках закінчувався збір урожаю, залишалися тільки пізні сорти яблук і груш. Учений у праці «Звичаї нашого народу» подав пісню, яку співали раніше дівчата, збираючи садовину:

*Пречиста по груші ходила,
Пречиста мішок загубила,
А Спас ішов мішок знайшов:
«Спасику батьку,
Віддай мій мішочок,
Не буду ходити у твій садочок»* [2, с. 239]

Як і на Першого та Другого Спаса, до церкви приносили святити різне зілля, у тому числі обжинкові вінки жита, пшениці, а ще – льону й конопель. Нашим предкам-хліборобам Пречиста нагадувала, що час сіяти озиму. Уважалося, що краще обсіятись у Спасівку. Освячені вінки брали з собою в поле, як ішли вперше засівати ниву. Тоді прямо в полі вибирали з колосків зерно, змішували його з посівним, а соломку у формі хреста викладали на ріллі, присипаючи середину землею.

Оскільки у Спасівку часто буває жарко й сухо, на Третього Спаса зберігся звичай святити воду в криницях, а разом тоді ж таки – пшеницю в пучечках. Вірили, що це сприятиме випаданню дощу.

Цього дня закінчувався спасівський піст і розпочиналася пора весіль. Недаремно в народі казали: «Як прийде Пречиста – принесе сватів нечиста» або «Прийшла Пречиста – дівчина стала речиста: навкруги озирається, на старостів сподівається».

До Третього Спасу збір урожаю закінчувався, у землеробів ставало більше вільного часу, і вони могли зайнятися торгівлею. Казали: «Спас – на зелених горах полотна продавати». Від Успіння влаштувалися ярмарки.

Називали Третій Спас і Горіховим, бо на цей час дозрівали лісові горіхи й починався їх збір. Від третього Спаса все ближчою ставала осінь. Зміни в природі відобразилися в прислів'ях і приказках, як-от: «Післяуспіння прийшло – сонце на осінь пішло».

О цій порі птахи починали відлітати у вирій. Одними з

перших відлітали ластівки, вони віщували початок осені, тому говорили: *«Ластівки відлітають три рази у три Спаси»*. На цей час припадав і відліт журавлів, про що йдеться в приказці: *«Хто коли хоче, а журавель до Третього Спасу відлітає»*. У народі існувала прикмета: якщо журавель відлетів до Третього Спасу, Покрова буде морозною, а ні – то зима буде пізньою.

Дослідивши специфіку святкування трьох Спасів нашими предками, доходимо висновку, що всі три свята були церковно-народними. В основі їх лежать давні обряди та звичаї, що супроводжували період завершення збирання врожаю. Атрибутами цих свят були й залишаються трави й букети з квітів, пшеничні снопи, мед, яблука, груші. Ці дари землі й сонця освячувалися і набиралися чудодійної сили. Освячені трави мали лікували від недуг, мак віднаджував нечисту силу, зерно сприяло майбутньому багатому врожаю.

Померлих родичів ушановували, поминаючи їх, пригощаючи сиріт і вбогих, сусідів і родичів яблуками, медом та пирогами. Спас – одне з предковичних свят, із ним пов'язані найдавніші за походженням жанри фольклору – приказки та прислів'я, а також легенди, що є вже ознакою нашарування християнства на язичницькі вірування наших предків.

2.2. Фольклорні компоненти народного свята Спаса

У комплексі свят Спаса усна народна творчість представлена такими жанрами, як приказки, прислів'я, прикмети та легенди.

Прислів'я, приказки, прикмети є складовою пареміографії, що об'єднує найкоротші жанри фольклору. Вони є словесними мініатюрами, у яких містяться елементи давніх уявлень про навколишній світ, сконцентровані результати багатовікових спостережень за природою. У них відобразилися побут народу, його культура, історія, традиції, вірування, його життєва мудрість.

Досліджуючи прислів'я та приказки, пов'язані зі святом Спаса, ми з'ясували, що певна частина їх виникла на основі спостережень за природою. Спас припадає на кінець літа – початок осені. Звідси й прислів'я: *«Пройшов Спас – пішло літо від нас»*. Зміни в природі пов'язані ще й з господарськими клопотами. Пора готувати теплий одяг. Ці турботи відбилися у прислів'ях:

«Прийшов Спас – бери рукавиці про запас»;

«Пройшов Спас – держи кожух про запас» [див. дод. Г]

Як результат спостереження за комахами з'явилася приказка: *«Кусючий, як муха в Спасівку»* [див. дод. Д]. І справді, мухи нестерпно жалять, «кусають» саме в цей час. Але згодом приказка набрала узагальненого значення і шляхом перенесення ознак стала характеризувати людину з нестерпним характером, гостру на язик, яка «жалить» словами.

Комарі ж у серпні, відчуваючи наближення холодів, зникають; спочатку перестають гудіти, а потім зовсім пропадають. Цей процес відбився в прислів'ї:

*«Прийшов Спас – комарам урвався бас, а прийде
Печиста – забере комарів нечиста»* [див. дод. Г].

Бджоли на Спаса все менше приносили меду, треба було подбати, щоб вони мали чим прохарчуватися взимку. Господар після Спасу не брав меду з вуликів, і весь взяток ішов на перезимівок. На цьому ґрунті виникло прислів'я:

*«До Спасівки бджола робить на пана, а після Спасівки –
на себе»* [див. дод. Г].

Спостереження за птахами дало матеріал для таких приказок:

*«Хто коли хоче, а журавель до Третього Спасу відлітає»;
«Ластівки відлітають три рази у три Спаси»* [див. дод. Д]

Варто звернути увагу на те, що в другій приказці береться до уваги ще й магія чисел – число 3.

Оскільки Спасівка – це час завершення збирання врожаю та господарських турбот, із цим пов'язаних, то більшість паремій виникла внаслідок узагальнення знань, що так чи інакше мали ставлення до господарського циклу, наприклад:

«Перший Спас – перший засів» [див. дод. Г].

Це прислів'я містить у собі узагальнення спостережень багатьох поколінь за тим, коли найкраще розпочинати сівбу. Очевидно, що пора була сприятливою для хорошого врожаю, а Спас своєю магічною силою ще більше сприяв цьому.

«Від Першого Спасу назбира мужик запасу» [див. дод. Г].

Ця приказка відображала суть Спасу як свята врожаю. Уже були зібрані зерно, овочі, садовина, тобто зроблені певні запаси на зиму. Співзвучні їй приказки:

«Горіховий Спас хліба припас»;

«Прийшов Спас – груші обтряс» [див. дод. Д]

Про необхідність завершити збирання врожаю менш досвідченим чи поганим господарям народ передає свою мудрість

у прислів'ях:

«Третій Спас питає у вас, чи жинували, чи в холодку лежали»;

«Добре коли Спас на полотні, а хліб на гумні» [див. дод. Г].

Із завершенням збирання врожаю вільного часу в господаря ставало більше, тож казали:

«Перший Спас прибавив час» [див. дод. Д].

Розглядаючи композицію приказок і прислів'їв, пов'язаних зі Спасом, можна виокремити дві групи творів. Перша – це прості узагальнювальні судження, як-от:

«Спас – усьому час»;

«Горіховий Спас хліба припас»;

Друга група – складні за структурою твори. Їх значно менше. Прикладом є прислів'я:

«Прийшов Спас – комарам урвався бас, а прийде

Пречиста – забере комарів нечиста» [див. дод. Д].

У структурі багатьох паремій є прийом зіставлення, важливу роль відіграє художня образність тексту. Особливістю образності прислів'їв та приказок є те, що в лаконічній формі висловлюється узагальнення, змістовно насичене твердження. Вони розраховані на кмітливість і природний розум людини, тому в них наявні різноманітні художні прийоми та засоби.

Найбільш поширеним із тропів є метафора. Внутрішній зв'язок між явищами природи, предметами та життям людини лежить в основі метафоризації. Такими є метафори прийшов Спас, Спас хліба припас, Спас питає, Спас груші обтряс, комарам урвався бас, забере нечиста.

За допомогою метонімічної метафори, синекдохи, у прислів'ї частина заміняє ціле, розуміння якого виникає на основі асоціації:

«До Спасівки бджола робить на пана, а після Спасівки – на себе»;

«Хто коли хоче, а журавель до Третього Спасу відлітає»

[див. дод. Г]

Дослідники усної народної творчості відзначають, що приказки та прислів'я мають певну ритмомелодику й риму. Фольклорист Ф.М. Колесса писав, що «приповідки займають посереднє місце поміж віршем і прозою» [7, с. 147]. Це можна помітити й у прислів'ях, пов'язаних зі Спасом. Їх мова ритмізована. Наприклад, у прислів'ї *«Коли хороший Третій Спас, буде зимою*

квас» [див. дод. Г] маємо майже правильне чергування наголошених і ненаголошених складів. Здебільшого прислів'я мають мірну силабічну форму. У багатьох пареміях є співзвучність частин, часто і внутрішнє римування:

«Спасівка – ласівка, а Петрівка – голодівка»;

«Прийшов Спас – бери рукавиці про запас»;

«До Спаса й рукавиці до паса» [див. дод. Г]

Рими допомагають підкреслити паралелізм частин, часто виконують роль логічного наголосу.

Святкування Спаса припадає на кінець літа – початок осені. Це також завершення хліборобського року та початок нового, тому існувало багато прикмет, важливих для наших предків.

Прикмети – це спостереження за явищами природи чи прогнози щодо господарської діяльності наступного року. Зазвичай, у прикметах немає підтексту, слова вживаються в прямому значенні. Більшість із них пов'язують певні явища в природі з погодою:

*«Якщо журавель відлетів до Третього Спасу,
то на Покрову буде морозно»;*

*«Якщо на Спаса йде дощ, січень наступного року буде
сніжний, якщо жарко – січень»* [див. дод. Е].

*«Як у Спасівку будуть великі вітри, то зима буде
з віхолами і лютими морозами».*

В інші народних прикметах зосереджено увагу на природних явищах, пов'язаних із господарюванням, як от:

«Якщо антонівка вродила, наступного року хліб уродить»
[див. дод. Е].

Прикмети на Спаса є частиною народного календаря, що мав практичне застосування і впливав на господарську діяльність селян.

Зі святом Спаса пов'язані також легенди – один із найдавніших жанрів неказкової прози. Ф.М. Колесса писав, що цей жанр опирається на біблійну чи апокрифічну літературу, яка зазнає змін під впливом місцевих культурних обставин [7, с. 113]. Без сумніву, легенди, пов'язані зі святом Спаса, виникли після прийняття християнства, але містять у собі не стільки християнські, скільки язичницькі вірування. За визначенням М.С. Грушевського, із огляду на тематику, дві з них слід віднести до геортологічних – оповідей про закони святкування, що виникли на основі церковної формалістики стосовно різних днів, свят та якими попереджають людей про різні покарання за недотримання свят та обрядів [3, с. 5].

Такою є легенда про Богородицю, яка роздавала на тім світі яблука дітям [див. дод. А]. В основі цього фольклорного твору лежить повір'я, що не можна до Спаса їсти фруктів. Можливо, у давнину існувала заборона їсти зелені, недозрілі плоди, щоб не захворіти, а щоб зміцнити цю заборону, було створено легенду.

У легенді про Спасівку стверджується, що ці два тижні її тривалості є частиною Великого посту, тому не слід вживати в їжу нічого скоромного [див. дод. В]. Заборонялися всякі розваги. Це було потрібно не тільки аби дотриматися церковних вимог, а швидше з практичною метою – весь час присвятити завершенню збирання врожаю.

Легенда про Нерукотворний образ належить, із нашого погляду, до апокрифічних новозавітних легенд, у яких розповідається про життя, діяння, смерть, погребіння та воскресіння Ісуса Христа [див. дод. Б]. Дослідники виокремлюють кілька циклів Христологічних легенд: Христове народження, хрещення; Христові чудеса і діяння; смерть, погребіння і воскресіння Христа: воскресіння Христа і чудеса після воскресіння. [10, с. 501-503]

Легенду про те, як лик Спасителя відбився на полотні й обрус набув цілющих властивостей, слід віднести до другого циклу. У цій легенді народ прагнув пояснити певні життєві обставини (хвороба й несподіване зцілення), які без дива не могли б статися. Також легенди вказують на те, що чудеса має робити тільки Бог.

Легенди приваблюють винятковістю зображуваних подій і відбивають життєву мудрість народу.

Отже, фольклорна складова народних свят, із назвою Спаса представлена прислів'ями, приказками, народними прикметами та легендами. Це твори, у яких народ зафіксував свою спостережливість і мудрість. Вони допомагають краще зрозуміти обряди та звичаї на Спаса й розкрити його смисл.

На підставі опрацьованих нами наукових праць фольклористів та етнографів, присвячених вивченню усної народної творчості, святкуванню Спаса нашими предками, вивчення матеріалів фольклорних експедицій та власних досліджень доходимо таких висновків:

1. Спасом називають у народі три свята, відомі ще й під іншими назвами: Маковія (Перший або Медовий Спас); Преображення Господнього (Великий або Другий, Яблучний Спас); Перша Пречиста (Третій або Хлібний, Горіховий Спас, Спас на полотні).

2. Ці свята приурочені завершенню збирання врожаю й супроводжуються ритуалом освячення квітів, маку, меду, плодів (яблук і груш), злаків, іноді – овочів. Вони відображають язичницький світогляд наших предків.

3. Обряди та звичаї на Спаса пов'язані з завершенням календарного циклу робіт у давніх хліборобів і турботами про майбутній урожай. Тож ушановувались і поминалися предки, а освячені плоди, злаки, вода набирали чудодійної сили й мали примножити врожай, уберегти людину, худобу й оселю від зла.

4. Багато обрядів і звичаїв закріпилося в житті людини завдяки усній народній творчості. Фольклорний супровід Спаса складають приказки, прислів'я, прикмети та легенди.

5. Приказки, прислів'я, прикмети, або інакше – паремії, є одним із найдавніших за походженням видів усної народної творчості. У них сконцентрована багатовікова народна мудрість. Вони лаконічні за формою й містять змістовно насичене твердження, узагальнення. Художні засоби (найчастіше метафори) відіграють важливу роль у змісті цих творів. Прислів'я та приказки мають певну ритмомелодіку й риму.

6. Легенди, пов'язані зі Спасом, виникли на язичницькому ґрунті. Вони є важливою складовою цього свята. За тематикою їх можна віднести до геортологічних та апокрифічних. Вони сприяють закріпленню певних звичаїв на Спаса, передають багатовікову мудрість народу.

Література

1. Булашев Г.О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: Космогонічні українські народні погляди та вірування /Г.О. Балашов. – К. : - 1993. – 414 с.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис /О. Воропай. – К. : Оберіг, 1993 – 590 с.
3. Грушевський М.С. Історія української літератури; У 6 т., 9 кн. / М.С. Грушевський – Т.4. – Кн.2. –К. : Либідь, 1994. – 392 с.
4. Дзига: Українські дитячі й молодечі ігри та розваги / Композиція П.Г.Черемського. Укладачі: В.І. Семеринський, П.Г. Черемський. – Х.: АТ «Друк», 1999. – 528 с.
5. Калинова сопілка: Антологія української народної творчості. – К.: Веселка, 1989. – 615 с.
6. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному

- освітленні / С. Килимник. – К.: «Обереги», 1994. – 392 с.
7. Колесса Ф.М. Українська усна словесність / Ф.М. Колесса. – Львів: Просвіта, 1938. – 645 с.
 8. Кримський А.Ю. Звенигородщина / А.Ю. Кримський. – Черкаси: Вертикаль, 2009. – 462 с.
 9. Курочкін О.В. Свята та обряди календарного циклу / О.В. Курочкін. – К.: Либідь, 1993. – 224 с.
 10. Лановик М.Б., Лановик З.Б. Українська усна народна творчість: Підручник / М.Б. Лановик, З.Б. Лановик. – К.: Знання-Прес, 2005. – 591 с.
 11. Максимович М.О. Дні та місяці українського селянина / М.О. Максимович. – К.: Обереги, 2002. – 185 с.
 12. Матеріали фольклорно-етнографічної експедиції «Муравський шлях – 97» (по селах Богодухівського, Валківського, Краснокутського та Нововодолазького районів) / Упорядники: Краси́ков М.М та ін. – Харків, 1998. – 360 с.
 13. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу: Історично-релігійна монографія. – К.: АТ «Обереги», 1991. – 424 с.
 14. Сапіга В.К. Українські народні свята та звичаї / В.К. Сапіга. – К.: Знання України, 1993. – 112 с.
 15. Скуратівський В.Т. Дідух / В.Т. Скуратівський. – К.: Освіта, 1995. – 272 с.
 16. Соколова В.К. Весенне-летние обряды русских, украинцев и белорусов / В.К. Соколова – М.: Наука, 1979. – 288 с.
 17. Степанов Н.П. Народные праздники на Святой Руси – Москва: Российский паритет, 1992. – 80 с.
 18. Українське народознавство / За заг. ред. С.П. Павлюка та ін. – Львів: Фенікс, 1994. – 605 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Легенда про Богородицю та золоті яблука

Давно це було, коли Богородиця по всіх землях і краях ходила. Настало свято Спаса. На тім світі Пресвята Богородиця роздавала дітям золоті яблука. Малеча обступила її: усім хочеться яблучка. Але вона одним роздає, а інших обминає. Діти, яких Божа Матір обділила яблуками, заплакали:

- Божа Матір, чому нам яблучка не даєш? На Спаса всі повинні яблучка скуштувати.
- А яблук вам тому не можу дати, що ваші матері обітниці не дотримали – до Спаса яблук не їсти.

Діти ще дужче заплакали:

- А де ж наші яблука?
- Ваші яблука свині з'їли.

І пішла Богородиця з раю.

Тож до Спаса яблука не їдять, особливо жінки, у яких померли діти.

Додаток Б

Легенда про Нерукотворний образ

Кажуть, що володар месопотамського міста Едесси цар Авгар страждав на тяжку хворобу.

Прагнучи вилікуватися від страшної недуги та знаючи про здатність Ісуса Христа зцілювати людей, він послав до Спасителя живописця Ананія з листом, і наказав:

- Хоч весь світ пройди, а знайди Господа нашого й попроси його прийняти та зцілити мене.

Довго ходив живописець Ананій, побував у різних країнах і таки знайшов Ісуса Христа. Художник передав йому прохання месопотамського володаря царя Авгара.

Господь пообіцяв послати до царя одного зі своїх учнів, щоб вилікувати його від страшної хвороби. А художник вирішив написати образ Ісуса Христа на картині. Але хоч як він не старався, усі його спроби були безуспішними. Тоді Господь попросив подати йому рушника й витер ним своє обличчя. На рушнику відбився його лик, це і був Нерукотворний образ.

Після воскресіння Христа апостол Фома послав до царя Авгара одного з сімдесяти учнів Христа – Фаддея, який за допомогою Нерукотворного образу зцілив царя від тяжкої недуги й поширив там християнство.

Додаток В

Легенда про Спасівку

На час святкування Спаса припадає два тижні посту, який називають Спасівкою.

Спасівка – це продовження Великого посту.

Кажуть, що колись Великий піст, який нині починається за сім тижнів перед Великоднем, тривав дев'ять тижнів. Тяжко було людям витримати такий довгий піст. І стали вони молитися до Бога:

- Господи, прости нам наші гріхи і полегши нам довготривалий піст, тому що не вистачає нам сил, щоб витримати його.

Почали просити Бога і святі отці:

- Господи, змилуйся над нами.

Так молилися вони дуже довго.

Бог змилювався над людьми й розділив той піст на дві частини: сім тижнів навесні перед Великоднем і два тижні влітку – від Маковія до Першої Пречистої.

Ось чому у Спасівку треба так само постити, як у Великий піст.

Додаток Г

Прислів'я про Спаса

- Прийшов Спас – бери рукавиці про запас.
- Минув Спас – держи кожух про запас.
- Спасівка – ласівка, а Петрівка – голодівка.
- Прийшов Спас – пішло літо від нас.
- Перший Спас – перший засів.
- Спас – усьому час.
- Добре, коли Спас на полотні, а хліб на гумні.
- Третій Спас питає у вас, чи жниували, чи в холодку лежали.
- До Спасівки бджола робить на пана, а після Спасівки – на себе.
- Прийшов Спас – комарам урвався бас, а прийде Пречиста – забере комарів нечиста.
- На Першого Спаса і жебрак медку попрубує.
- На Другого Спаса і жебрак яблучко з'їсть.

Додаток Д

Приказки, пов'язані зі Спасом

- Кусючий, як муха у Спасівку.
- Горіховий Спас хліба припас.
- До Спаса й рукавиці до паса.
- Із Преображенням – преображається погода.
- Ластівки відлітають три рази у три Спаси.
- Спас – на зелених горах полотно продавать.
- Як на Маковія дощ, то з макове зерно.

Народні прикмети, пов'язані зі Спасом

- Як у Спасівку будуть великі вітри, то зима буде з віхолами й лютими морозами.
- Якщо у Спасівку на деревах жовтіє листя, то буде рання осінь.
- Якщо на Спаса немає дощу, то осінь буде суха й погожа.
- Якщо на Спаса йде дощ, січень наступного року буде сніжний, якщо жарко – січень морозний.
- Якщо антонівка вродила, наступного року хліб уродить.
- Якщо журавель відлетів до Третього Спасу, то на Покрову буде морозно.

Додаток Ж

Злиднів можна вигнати з хати свяченим маком

«Злидні — то нечиста сила, — каже Марія Абрамова, 57 років, із Зінькова на Полтавщині. — Якщо вони напали на якусь хату, у ній ураз перестає усе вестися. Злидні ходять з бідою. Правду кажуть, що «не сама біда ходить, а діток із собою водить».

На хату злидні нападають великими гуртами, аж до дванадцяти. Це — малі, худі та скрючені створіння у великих брудних чоботях і шапках. Вони кудлаті, як коти чи собаки, вередливі, злі й горласті. Злидні постійно голодні та ненажерливі. У пошуках їжі перевертають усе в хаті, пхають носа до кожного горщика, крадуть у курей яйця, нищать худобу. Від них миттєво скисає молоко, підгорає каша, псується хліб у діжі, б'ється посуд і рветься одяг. Злидні приносять таку шкоду і збитки в господарстві, що сім'я, у якій вони оселилися, ураз біднішає.

Напасти можуть без видимої причини, а можуть завестись у людей, які аж занадто мріють розбагатіти. Колись говорили, що вони чіпляються й тих, хто працює під час їжі. Насилають їх відьми й заздрісники. У селянській хаті злидні кубилися в запічку або під піччю.

— А в теперішніх квартирах вони живуть по кутках, — додає Марія Абрамова. — От коли приносили з церкви свічку, підносили до кутків, а свічка гасла ні з того ні з сього — значить, там є злидні.

Позбутися їх складно: «Упросилися злидні на три дні, а й у три роки не виженеш». — Щоб їх вигнати, треба всю хату свяченим

маком обсипати, — радить Марія Андріївна. — Особливо по кутках — навхрест сиплять мак і кроплять свяченою водою. І ще: у хаті не повинно бути жодної краденої речі. Від злиднів оберігають також освячені в церкві вінки й іржавий ніж, заткнутий у поріг хати. Але найсильніше — злагода в сім'ї.

А ще злидні люблять лінєвих і не люблять працюєвих. Розповідають, що якось прийшли вони до одного дядька й питають:

- Що ти, чоловіче, робиш?
- Ору.
- І будемо їсти?
- Ну, треба спочатку поорати, посіяти, хліб виростити.
- І вже будемо їсти?
- Та ще треба хліб зібрати, скласти в копи, перевезти до обори.
- І тоді будемо їсти?
- Так ще треба обмолотити й намолоти борошна.
- Тоді й будемо їсти?
- Ще ж треба жінці вчинити хліб, вимісити, спекти його!

Так довго чекати злидні не захотіли й відчепилися. Бачать — лежить у полі дядько, відпочиває.

- Що робиш?
- Чекаю, поки жінка обід принесе.
- О, будемо їсти. Це — наш хазяїн!

Додаток 3

Святкування Маковія

Маковія празнують у нас чотирнадцятого августа. Да, це великий празник.

Ще мої батьки ходили до церкви. Мама цвіти брала, букет. Разні квітки туди собирала. Якраз цвітуть тоді чорнобривці і нагідки, гайстрики і георгини. Все, що було в огороді, й збирала.

Обізательно туди треба вставити хоч одну мачину (макову головку), бо це ж Маковій. М'яту, любисток добавляли для краси. І все це святити. Старалися й баночку меду посвятити, бо він тоді лічебніший становиться.

Як з церкви вертаються, розговляються. Мед пробують. А букет за ікону ховали у святий куток і берегли його до весни. Може, що й лічили тими сухими цвітами, я не помню

(Записано від Голуб Любові Остапівни в селі Огульці Валківського району Харківської області).

Додаток К

Маковійний букет

Додаток М

Яблука і мед

Додаток Н

Освячення меду в церкві

Додаток Л

Пісні страви на Спаса

Дар'я Тимошенко,
учениця 9 класу Чугуївської загальноосвітньої
школи I-III ступенів №1 імені І. Ю. Репіна,
вихованка Чугуївського будинку дитячої та
юнацької творчості Чугуївської міської ради
Харківської області
Керівник – С.М. Гетьман

ВИШИВКА ЯК НАРОДНЕ РЕМЕСЛО НА ЧУГУЇВЩИНІ

ВСТУП

*Чугуївщина ...
Сьогодні ми славимо велич твою
Своїми ділами, майстерністю рук.
До витоків творчості ми припадаємо,
Змінити сучасність надію ми маємо!*

Народна вишивка на Чугуївщині – це не лише пам'ятка минулого, а й мистецтво, що потребує вивчення, певного аналізу, творчого наслідування, відтворення.

Нині є актуальним залучення молодого покоління до витоків народної творчості завдяки вивченню історії ремесел свого краю. Така діяльність є підґрунтям для спілкування поколінь, невичерпним джерелом пізнання етнічної культури.

Мета дослідження – висвітлити історію виникнення народних ремесел на Чугуївщині, розвиток вишивки та її поширення.

Для досягнення цієї мети були поставлені такі **завдання**: вивчити історію виникнення народних ремесел на Чугуївщині, визначити техніки виконання вишивки, дослідити символіку й орнаментальні мотиви у вишивці, з'ясувати актуальність вишивки в наш час.

Об'єкт дослідження – народна вишивка.

Предметом дослідження – орнаментальні та символічні аспекти існування народної вишивки.

Джерельною базою дослідження стали опубліковані етнографічні матеріали, наукова література та власний польовий

матеріал, зібраний на Чугуївщині.

Хронологічні межі дослідження – 19-20 ст., однак для аналізу орнаментів посилались на факти з більш ранніх епох.

Географічні межі роботи – Чугуївщина.

Наукова новизна роботи полягає в прагненні розглянути вишивку Чугуївщини в контексті народної культури як цілісний художній феномен.

Практичне значення роботи полягає в тому, що вміщений в ній матеріал може стати в нагоді керівникам красознавчих, народознавчих гуртків, керівникам гуртків декоративно-прикладного мистецтва, а також учителям історії при викладанні факультативного курсу з історії рідного краю, учителям трудового навчання й образотворчого мистецтва.

1. ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ НАРОДНОЇ ВИШИВКИ ЯК ХУДОЖНЬОГО РЕМЕСЛА

1.1. Історія вивчення народної вишивки в етнографічній науці

«По тому, як ми будемо оберігати свої краці традиції минулого, наступні покоління не тільки оцінюватимуть нас, а й збережуть наші сьогоднішні набутки, які згодом також стануть традиціями» (В.Т. Скуратівський).

Вишивання як вид традиційної народної культури стало об'єктом етнологічного вивчення від середини 19 ст. Відомі вчені, які займалися цією проблематикою, вивчали техніки й технології вишивання, досліджували обрядову й побутову сутність вишитих речей, семантику вишивки та окремих орнаментальних мотивів. Комплексний підхід, застосування широкого етнографічного матеріалу з власних розвідок, глибина наукового аналізу – усе це вирізняє праці відомих науковців етнологів Т.В. Кара-Васильєвої [20, 21, 22], Г.Г. Стельмащук [35], Д.К. Зеленіна [16], І.М. Гончара [12], К.І. Матейко [28]. У працях висвітлюється місце та роль предметів, оздоблених вишивкою у традиційній культурі українців, а також особливості вишивання, властиві окремим регіонам України. Вітчизняні вчені вивчали втілення в предметах матеріальної культури світоглядних уявлень ще з доби М.І. Костомарова [23], Г.О. Булашова [5], Д.І. Багалія [2]. Важливе значення для вивчення цих уявлень мають і нині розвідки етнографа – аматора з південної Слобожанщини П.В. Іванова [18],

а також польові матеріали Олекси Воропая [8], Б.Д. Грінченка [13], В.В. Данилова [14]. Найбільшу цікавість викликали праці, присвячені Слобідській Україні, із яких особливу увагу було приділено спеціалізованим статтям української вченої харківської етнологічної школи початку 20 ст. В.Ю. Білецької [4], матеріалам сучасних досліджень [1, 19, 24, 26,36] та монографії російської вченої Л. М. Чижикової [38].

Отже, народна вишивка як витвір мистецтва, як предмет побуту, здавна цікавить учених. Дослідники підкреслюють, що вона сприяє формуванню інтересу до традицій свого народу, адже людина завдяки вишивці також пізнає історію життя, формує естетичні почуття та смаки, прилучається до рідної культури.

1.2. Історія виникнення народних ремесел і розвиток вишивки на Чугуївщині

Археологічні розкопки відносять перші поселення людей на території міста Чугуєва та його округів до II тисячоліття до н. е. У російських документах другої половини 16 ст. неодноразово згадується Чугуїв, але датою заснування міста визнається серпень 1638 року, коли загін українських козаків на чолі з отаманом Яковом Остряниним, рятуючись від переслідування поляків, звернулися до російського царя Михайла Федоровича з проханням прийняти їх до свого підданства. І цар видав грамоту про поселення в Чугуєві запорізьких козаків, які отримали землі, ліси та луки біля Чугуєва. За це вони мали побудувати укріплення (фортецю) та нести охоронну службу. Разом із переселенцями з України фортецю споруджували «служилі люди» з Белгорода, Курська, Старого Осколу. Приходили на поселення й бігли кріпаки, трохи пізніше, за наказом царя були поселені калмики. Привозили до Чугуєва і прусаків, узятих у полон під час Семирічної війни 1756-1763 рр. Дозволяли селитися також засланим і каторжникам.

Чугуївців називали «зведенцями», тобто людьми, різних звань та зібраними з різних місць. Із нашого погляду, цим і пояснюється різноманітність національного складу населення Чугуєва. Отже, звідси і змішаність, різноманітність у культурі, побуті, ремеслах. Творче спілкування різних народів, поєднання різних культур позначилось і на розвитку народних ремесел, звідсіля й бере початок запровадження різноманітних технік вишивання на Чугуївщині.

Із 19 ст. Чугуїв став розвиватися як торгове містечко (в 1711 р. має ярмаркову площу, торговий кінний майданчик, торгові ряди та лавки [7, с. 31]). Водночас розвиваються такі види народних ремесел: ковальство, гончарство, чавунне литво, селитроварення, теслярство, виготовлення екіпажей, обробка шкіри, слюсарне ремесло, кушнірство, прядіння, ткацтво, вишивка.

Ремісники... Так називали людей, які займалися будь-яким «рукомеслом», тобто з-під їх рук виходили різні вироби. Працювали чугуївські ремісники, в основному виготовляючи вироби або замовлення для потреб місцевих жителів, але деякі з ремесел мали більш широке розповсюдження. Так, наприклад, брички, фаєтони, «коляски», «дрожки», що виготовляли наші майстри, були у великому попиті навіть у Петербурзі. А красиві міцні шуби та інший верхній одяг, який шили чугуївські поселенці – осинівські калмики, – дуже високо цінувався на ярмарках, ці товари швидко розкуповували, а грошей платили навіть більше, ніж за подібні вироби інших майстрів.

Розвитку торгівлі, а значить – і розвитку ремесел, сприяв давній водний шлях, що проходив річкою Сіверським Дінцем і далі Доном. Це створювало умови для того, щоб в нашому місті тричі на рік збиралися великі, веселі ярмарки: Евдокіївська – 1 березня, Десятип'ятницька – у десяту п'ятницю після Великодня та Здвиженська – 14 вересня. Усі вони були доволі значні, з гарним товарообігом: до 47 тис. карб., до 33 тис. карб., до 60 тис. карб., відповідно кожна [34, с. 406].

Звичайні ж торги влаштовувалися двічі на тиждень, і це було також досить значущим для розвитку жіночого рукоділля, адже жінки мали можливість постійно виготовляти гарні гарусні та вовняні пояси для власних потреб і на продаж, оздоблювати одяг і різні предмети домашнього вжитку вишивкою, ткати полотно [41, с. 5]. Із нашого погляду, саме обмежена палітра ткацтва спонукала жінок шукати засоби для прикрашення отриманої тканини такі, як вишивка.

2. СИМВОЛІКА ТА ОРНАМЕНТАЛЬНІ МОТИВИ ВИШИВКИ ЧУГУЇВЩИНИ

«Народне мистецтво тільки тоді можна повністю зрозуміти, коли зрозумієш народну символіку» (Олесь Гончар).

Дослідження народної вишивки Чугуївщини було розпочато з екскурсій до етнографічної зали історико-краєзнавчого музею

м. Чугуєва, до шкільних музеїв етнографії Малинівської гімназії та Іванівської загальноосвітньої школи, вивчення різних інформаційних джерел і спілкування зі старожилами та народними майстрами нашого міста.

Донині дійшла народна вишивка лише 19 – початку 20 ст., яка відрізняється місцевою самобутністю. На жаль, більш ранніх експонатів немає. У різних районах Чугуївщини утворювалися характерні орнаментальні мотиви й композиції, колірна гама, специфічні техніки виконання. У Чугуївському художньо-меморіальному музеї ім. І.Ю. Рєпіна ознайомила з етнографічною колекцією, що почала формуватися 1969 року.

Зібранні пам'ятки традиційної культури, що поступили до фонду музею протягом 30 років, датуються, переважно, 1900-1940 роками, інколи – кінцем 19 ст. Усього в колекції налічується близько 300 речових предметів. Особливий інтерес для розкриття теми дослідження представляє колекція тканини, що налічує близько 150 одиниць і поділяється на дві частини: рушники й одяг. Найбільш цікаву групу в цьому секторі складають рушники – 60 штук, із яких 45 – вишиті, а інші були виготовлені на ткацькому верстаті, в основному з фабричних бавовняних ниток (див. дод. Б).

Вишиті рушники виготовлені переважно з домотканого конопляного полотна – 27 одиниць з 45, а ось лляних рушників домашнього ткацтва всього два. Вісімнадцять рушників вишиті на фабричних тканинах, з них: лляні – 7 штук, виготовлені з бавовни – 11 штук. Із 45 вишитих рушників, 37 вишиті хрестиком, для вишивки двох узята тільки мережка – «Мережка з настилом по сітці» (ще одна назва цієї ж техніки – «Мережка з настилом по видьоргу»), один рушник вишитий у техніці «рушниковий шов», два – у техніці «тамбурний шов», в інших рушниках – поєднання технік «Хрестик» і «Мережка».

Уважно розглянувши рушники та предмети одягу (сорочки та вишитий фартух), ми з'ясували, що місцеві майстрині віддавали перевагу рослинним і рослинно-геометричним орнаментам у вишивці, а також сюжетній вишивці.

До кінця 19 ст. на Чугуївщині була поширеною вишивка «білим по білому» або вишивка біллю. Основу геометричних орнаментів у цих вишивках становлять найпростіші фігури: прямий та скісний хрест, квадрат, ромб, трикутник, зірочки. Комбінації їх у різноманітних сполученнях створюють розмаїтість і величезну

кількість варіантів композиційних побудов. Чіткою лінією, що об'єднує всю композицію, створюється спокійно розмірений ритм.

Трохи пізніше на Чугуївщині починають вишивати рушники техніками вільного малюнка: «рушниковий» і «тамбурний» шви, «полтавська» та «художня» гладь (див. дод. В). Ці шви виконувалися за попередньо нанесеним на полотно малюнком, який потім уже поступово вишивався. Контур малюнка обводився «стебловим швом», а площини зображення пелюсток, листя, птахів вишивалися «рушниковим заповненням». Це невеличкі різноманітні квадратики, прямокутники, які розміщали в шаховому порядку. У народі їх називають «бігунець», «драбинка», «шахматка», «прикріп», «насіпочка». Усім цим заповненням створювалося враження динаміки внутрішнього руху. У нашому місті в таких рушниках додавали незначну кількість зеленого, що підсилював звучання червоного. Рушники мали підкреслено вертикальну композицію, були орнаментовані з двох сторін мотивом «дерева – квітки» або «вазона» пишних рослинних форм.

Якщо ж рушник був весільним, то в його орнамент уплітали зображення птахів, які символізували щасливе й довге життя подружньої пари.

Наприкінці 19 – на початку 20 століття на Чугуївщині досить популярною стала «тамбурна» техніка (див. дод. Г). Мотиви орнаменту рослинні, вільних вибагливих ліній, не пов'язаних з кількістю ниток полотна. Вишивалися узор червоним кольором. Були й «кумачеві» рушники, які виконувалися білими нитками на червоному полотні. Поступово у вишивці стали широко запроваджувати техніку «гладь», яка мала різні варіанти й називалася «рисована» вишивка. Узор попередньо наносили на полотно й вишивали різними видами гладі. Орнамент був рослинний. Основний художній ефект полягав у гармонії колірних плям, їх масштабності, ритмічному розміщенні.

Особливу увагу приділяли майстрині вишивці хрестиком, що також була досить поширеною на Чугуївщині наприкінці 19 – на початку 20 століть і вважалася найулюбленішою технікою вишивання і яка поступово, із плином часу стала витіснити інші техніки. Вишивали рушники, серветки, скатертини, картини, оздоблювали одяг (див. дод. Д).

Особливо полюбилися нашим вишивальницям, які працювали в техніці «хрестик» два кольори – червоний і чорний.

У процесі дослідження, під час спілкування з народними майстрами, із науковими працівниками історико-краєзнавчого музею м. Чугуєва, дійшли висновку, що чорний колір є не тільки символом журби, скільки символом землі, її родючості та сили.

Цьогоріч після відвідин 25 серпня фольклорного фестивалю «Весілля в Малинівці – плюс», де репрезентувався найдовший рушник в Україні – 2тис. 921м 14см, стали аналізувати символіку й орнаментальні мотиви вишивки. Оскільки в складанні цього рушника взяли участь 19 громад Чугуївщини, які представили приблизно по 50 рушників кожна, виникла можливість розглянути та проаналізувати таку велику кількість рушників. На прикладі цього найдовшого рушника в Україні (рекорд був зафіксований представником Книги рекордів України) чітко простежується зв'язок між минулим і сучасним вишивки, адже поряд зі старовинними рушниками розташувалися й сучасні рушники, виконані дбайливими руками місцевих майстринь (див. дод. Е). Їх відрізняє не лише час виготовлення, а й орнамент. Орнамент в перекладі з латинської означає «прикраса». За мотивами орнаменти вишивок виокремлюються такі групи: геометричні, рослинні, рослино-геометричні, зооморфні, антропоморфні. Основу геометричних орнаментів у цих вишивках становлять найпростіші фігури: прямий і скісний хрест, квадрат, ромб, трикутник, зірочки. Комбінації їх у різноманітних сполученнях створюють розмаїтість і величезну кількість варіантів композиційних побудов.

Смислове значення мотивів найдавніших геометричних орнаментів, які широко застосовувалися раніше й нині, давно забуде. Але ж найпростіші з них можна пояснити таким чином:

- геометричні орнаменти, поєднання різноманітних трикутників, ромбів, кривульок, кружалець, ліній, хрестів – усе це символічно відображало уявлення наших пращурів про світобудову;
- пряма, горизонтальна лінія – це символ нашої землі;
- хрест, покладений в основу орнаменту ще з язичницької доби має миротворчу, шлюбну та захисну силу; він є символом поєднання вогню (світла) та води, горизонтальна лінія хреста означала жіноче «начало», а вертикальна – чоловіче;
- хвиляста лінія – це символ води, вічності;
- хвиляста лінія не має ані початку, ані кінця, символізує безконечність і ритмічність руху води, життя всього світу;

- ромб, коло, чотирикутник, зірка – це мотиви сонця; ромб символізує також родючість;
- маленький хрестик у вишивках, крапки або міленькі геометричні фігурки, розкидані на вишивках, немов зорі на небі в означеному порядку та симетрії – це давній орнамент, який означає символічне зображення зерна, що проростає; у цьому символі втілюється ідея родючості ланів та продовження людського роду;
- трикутник – це поширений символ поєднання Всесвіту, землі та людини.
- сітка – це сила оберегу від зла, в орнаментальних смугах вишивки застосовують сітчастий, геометричний та рослинний орнаменти;
- дві паралельні лінії – безмежні краї;
- одна широка смужка (пряма горизонталь) – багата й родюча земля.

Таке прочитання геометричних мотивів дає підстави свідчити про те, що у вишивці зберігся архаїчний пласт культури.

В основі рослинного орнаменту лежить культ поклоніння природі, рослині. Крім поширеного символу «дерева життя» або «мирового дерева», які зображуються стилізовано у формі листя або гілок, у вишивках із рослинним орнаментом популярні стилізовані зображення Березині. Вона сама Мати – природа, яка несе в світи і суть творення, і суть захисту, завдяки вічному оновленню та гармонії життя. Як символ кохання, вишиваються «барвінок» і «чорнобривці», що заплітаються радісною та красивою хвилею на вишивках.

Поширеними у вишивці були дуб і калина, що поєднують у собі символи сили та краси. Не менш популярним у вишивках Чугуївщини є мотив гілки, від якої відходять квіти, листя, бутони, грона винограду, що символізує створення сім'ї. Квітки, листя та пуп'янки – нерозривна композиція триєдності, де закладено народження, розвиток та безперервність життя.

Дуже зацікавили та сподобались старовинні рушники, виконані в техніці «мережка з настилом». Під час дослідження познайомилися з мешканкою Чугуєва Миловидовою Ніною Лаврентіївною, яка показала на практиці таємниці такої вишивки й поділилася прикметами, пов'язаними з вишивкою (див. дод. Ж, З).

Рушники, виконані в різних техніках, побачили не тільки

в складі найдовшого рушника України, а й у приватних колекціях мешканців нашого міста – Скоробагатько Олександри Тимофіївни (див. дод. И), Кушнарьової Любові Йосипівни, Пашковської Фросині Іванівни, Миловидової Ніни Лаврентіївни, Логачової Надії Валентинівни, Гетьман Світлани Михайлівни.

На підставі зібраного за цей період досліджень етнографічного матеріалу, ми переконались у тому, що в народній вишивці Чугуївщини зберігаються стійкі образні орнаментальні структури, семантикою яких відображається їх давнє коріння. Характерною особливістю народної вишивки цього регіону є різноманітність технік вишивання та їх поєднання. Можна констатувати, що в орнаментуванні вишитих речей переважають рослинні та рослино-геометричні мотиви.

ВИСНОВКИ

Історією визначена особлива роль вишивки в духовному житті людини, у створенні естетичного середовища в праці, відпочинку, святкуванні. Із давніх-давен і донині вишивка є естетичним духовним самовираженням народу, його світосприйманням як ствердженням краси земної.

На території Чугуївщини запроваджувалися різноманітні техніки вишивання: лічильні («біла» гладь, лиштва, вирізування, набирання, виколювання, занизування, хрестик), рушникові шви, як окремий вид вишивки, також було тамбурне шитво, різні види гладі (художня, декоративна, полтавська).

Техніки виконання, кольорова гама, різні орнаменти, мотиви, символи рясніли на полотні й передавали уявлення майстринь про життя, про Всесвіт, сподівання на кращу долю, майбутнє. Характер композиції орнаменту мав залежність від побудови та групування окремих мотивів, їх компонентів, а також колориту й особливостей техніки виконання. Орнаментальне оформлення предметів побуту мало залежність від розміщення узорів на виробі, його розмірів, а також від того, яка роль була відведена певному предмету в інтер'єрі.

У народній вишивці Чугуївщини відображено національну культуру «зведенців», якою доведено, що традиційна народна пам'ять – неперервна.

Народна вишивка Чугуївщини є важливою художньо-декоративною цінністю, що виконує численні функції: пізнавальну,

естетичну, оберегову, декоративну, комунікативну тощо.

Звернення до національних скарбів нашої країни, дбайливе ставлення до нашої культури, до пам'яті народу сприяє примноженню культури, а значить, і нації в цілому. «Коли б перенести рушникову мелодію барв і форм орнаменту на музику, то це була б найвідоміша всьому світові чарівна пісня» (І. Гончар). Хай чудові вишиті роботи завжди милують й радують око кожного та пробуджують у людей доброту, милосердя, високу духовність.

Література

1. Астахова О.В., Крупа Т.М., Сушко В.А. Свята та побут Слобожанщини: Альбом / О.В. Астахова, Т.М. Крупа, В.А. Сушко. – Харків: Колорит, 2004. – 125 с.: іл. – (серія «Українська колекція»).
2. Багалій Д. І. Історія Слобідської України. – Х., 1991.-256с.
3. Байбурин А.К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян – Л.: Наука, Ленинградское отделение, 1983. – 192 с.
4. Білецька В. Українські сорочки, їх типи, еволюція й орнаментация // Матеріали до етнології й антропології / Етнографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові т. XXI- XXII – Частина 1. Збірник праць, присвячений пам'яті В. Гнатюка. [Впорядкував Ф. Колесса]. – Львів: З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка, 1929. – С.43-109.
5. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: космогонічні українські народні погляди та вірування. – К.: Довіра, 1992. – 416 с.
6. Від ремесла до творчості: Збірник. / Упоряд. Ю. Г. Легенький. – К.: Час, 1990. – 152с., 16 арк. іл.
7. Винников А. Е. Чугуев. Страницы истории. – Х., 1999. – 32с.
8. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнограф. нарис. – Х., 2007.
9. Гайова Є. Полтавська сорочка / Народне мистецтво. –2003. – №1-2. – С. 40-44.
10. Ганжа П.О. Таємниці українського рукомесла. – К., 1996. – 192 с.
11. Гасюк О.О., Степан М.Г. Художнє вишивання: Альбом. – К., 1984.
12. Гончар І. Доля на рушникові // Україна. – 1988. – №21. Травень. – С.24-27.
13. Гринченко Б. Д. Этнографические материалы, собранные

- в Черниговской и соседней с ней губерниях. – Вып. I-III. – Чернигов: Типография губернського земства. – Вып. I. – 1885; Вып. II. – 1897; Вып. III. – 1899. – 761 с.
14. Данилов В. Красный траур в малорусском погребальном обряде / В. Данилов // Живая старина. – 1909. – Вып. IV.
 15. Етнографія України / За ред.. С. А. Макарчука. – Львів: Світ, 1994. – 520 с.
 16. Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография. Пер. с нем. К.Д. Цивинной. Примеч. Т.А. Бернштам, Т.В. Станюкович и К.В. Чистова. Послесл. К. В. Чистова. – М.: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1991. – 511 с.: ил.
 17. Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область. – К.: Головна редакція Радянської енциклопедії АН УРСР, 1967. – 1002 с.
 18. Иванов П.В. Народные обычаи, повір'я, приметы, пословицы и загадки, относящиеся к малорусской хате / П.В. Иванов // Харьковский сборник. – Харьков, 1989. – Вып. 3. – С. 35-66.
 19. Каплун Н.М. Народне мистецтво Луганщини кінця ХІХ – першої половини ХХ століть // Проблеми дослідження пам'яток археології Східної України: Матеріали II-ї Луганської міжнародної історико-археологічної конференції, присвяченої 85-річчю Луганського обласного краєзнавчого музею. – К.: Шлях, 2005. – С.208-210.
 20. Кара-Васильєва Т.В., Заволокіна А.О. Українська народна вишивка / Т.В. Кара-Васильєва, А.О. Заволокіна. – К., 1996. – 96 с.
 21. Кара-Васильєва Т.В., Чорноморець А.Д. Українська вишивка / Т.В. Кара-Васильєва, А.Д. Чорноморець. – К., 2002. – 160с.
 22. Кара-Васильєва Т.В. Полтавська народна вишивка / Т.В. Кара-Васильєва. – К., 1983. – 135с.
 23. Костомаров М.І. Слов'янська міфологія / Упоряд., приміт. І.П. Бетко, А.М. Полотай. К.: Либідь, 1994. – 384с.
 24. Красиков М.М. Філософія буття слобожанського селянина / М.М. Красиков // Дух і Література. – 1999. – №5-6. – С.428-442.
 25. Левчук В. Л. Червоними і чорними нитками. – К., 1986. – 64с.
 26. Луганщина: Етнокультурний вимір. – Луганськ: Альма матер, 2001. – 360 с.
 27. Майор О. «І рушник вишиваний на щастя, на долю дала» / Трудове навчання. – №6, 2008. – с. 49.
 28. Матейко К.І. Український народний одяг: Етнографічний

- словник / К.І. Матейко. – К.: Наук. думка, 1996. – 196 с.
29. Мельничук Ю. Семантика українських вишитих рушників. // Народне мистецтво. – 2004. – №3-4 – С. 60-65.
30. Николаева Т.А. Украинская народная одежда / Т.А. Николаева. – К., 1987. – 247 с.
31. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст.: Описово-статистичні // Джерела / АН УРСР. Археограф. комісія та ін. Упоряд. В. О. Пірко, О. І. Гуржій; Редкол. П. С. Сохань та ін. – К.: Наук. думка, 1991. – 221с.
32. Памятная книжка Харьковской губернии на 1868год. – Х., 1868. – С. 406-407.
33. Репин И.Е. Письма 1867-1892г. / Т. Цибулева – Том 1. – М., 1969. –184 с.
34. Сорокіна Л. М. Учись вишивати: Альбом: Пер. з рос. – К.: Освіта, 1991. – 79 с.: іл.
35. Стельмащук Г.Г. Традиційні головні убори українців / АН України. Інститут народознавства. – К.: Наук. думка, 1993. – 240 с.
36. Сушко В.А. Українське традиційне вишивання на Слобожанщині: Інформаційний довідник та методичні матеріали / В.А. Сушко. – Х., 2008. – 60с.
37. Черепанова С.О., Бичко І.В. Українська культура: історія і сучасність: навч. Посібник. – К., 1994.
38. Чижикова Л. Н. Русско-украинское пограничье: история и судьбы традиционно-бытовой культуры. – М.: Наука, 1988. – 256 с.
39. Чугуїв: 3б. Архівних документів і матеріалів. – Х., 1993. – 68 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Список інформантів

1. Безматерних Наталія Володимирівна, 1971р.н., м. Чугуїв
2. Гетьман Світлана Михайлівна, 1970р. н., м. Чугуїв
3. Кушнарєва Любов Йосипівна, 1955р.н., с. Мосьпанове
4. Логачова Надія Валентинівна, 1968р. н., м. Чугуїв
5. Липчанська Любов Михайлівна, 1949р. н., м. Чугуїв
6. Миловидова Ніна Лаврентіївна, 1940р.н., с. Паново (Кіровська обл.)
7. Пашковська Фросина Іванівна, 1927р. н., м. Чугуїв
8. Скоробагатько Олександра Тимофіївна, 1949 р. н., м. Чугуїв

Додаток Б

**Частина експозиції етнографічної зали Чугуївського художньо-меморіального музею ім. І.Ю. Рєпіна.
Рушники, виконані в техніці «хрестик» (центральна частина),
і ткани рушники (праворуч)**

Додаток В

**Фрагмент вишивки рослинного орнаменту в техніці
«Рушникові шви» з фондів Чугуївського художньо-меморіального музею ім. І. Ю. Рєпіна.**

Рушник із фондів Чугуївського художньо-меморіального музею імені І. Ю. Рєпіна. Вишитий рослинним орнаментом у техніці «тамбурний шов»

Додаток Д

**Пашковська Фросина Іванівна зі своїми подружками
09. 06. 1946 рік. Фросина Іванівна зображена у полотняній сорочці, вишитій руками її мами – Ковальчук Анастасії Павлівни (1897р. н.), техніка «хрестик»**

Додаток Е

25.08.2012р. Фольклорний фестиваль «Весілля в Малинівці – плюс». Найдовший рушник в Україні – 2тис. 921м 14см

Додаток Ж

05. 10. 2012р. Миловидова Ніна Лаврентіївна показує рушники, вишиті в різних техніках із рослинних орнаментів

Прикмети, пов'язані з вишивкою, які почула Миловидова Ніна Лаврент'євна від своєї мами – Ветлугаєвої Ганни Георгіївни, 1910 р. н.

- перед початком роботи, треба замислитись, зосередитись, помолитись;
- найкраще починати вишивати в четвер, обов'язково, зранку, коли сонце підходить угору;
- якщо вишиваєш весільний рушник, треба, узявши голку з засиленою ниткою, проказати побажання щодо створення щасливої, дружньої сім'ї;
- полотно для весільного рушника має бути суцільним, і ні в якому разі не перерізанам;
- полотна на весільний рушник треба брати не менш, ніж 2-2.5 м, бо його довжина символізує життєвий шлях родини;
- коли відкладаєш роботу до наступного разу, треба її акуратно складати, не залишати зім'ятою, бо й доля так поведеться, що не буде порядку;
- якщо зробили помилку при вишиванні весільного рушника – не треба її випорювати;
- обидва боки рушників мають бути «чистими», тобто виворотна сторона також має бути красивою, без вузликів.

Додаток II

**Рушники з приватної колекції
Скоробагатько Олександри Тимофіївни**

№ з/п	Фото	Характеристика техніки вишивання	Примітка
1.		Техніки «хрестик», «мережка з настилом по видьоргу». Мереживо, зв'язане гачком. Рослинний орнамент.	Домоткане полотно, 49 см x 306 см. Мереживо завширшки 17 см

2.				<p>Техніки «хрестик», «Мережка з настилом по видьоргу». Мереживо зв'язане гачком. Рослинний орнамент</p>	<p>Домоткане полотно, 49 см х 206 см. Мереживо завширшки 17 см</p>
3.				<p>Техніка «хрестик». Геометричний орнамент</p>	<p>Домоткане полотно, 49 см х 310 см</p>
4.				<p>Техніка «художня гладь». Мереживо, зв'язане гачком</p>	<p>Бавовна, 38 см х 220 см. Мереживо завширшки 14 см</p>
5.				<p>Техніка «художня гладь». Мереживо, зв'язане гачком.</p>	<p>Бавовна, 41 см х 188 см. Мереживо завширшки 14 см</p>
6.				<p>Техніка «художня гладь». Мереживо, зв'язане гачком</p>	<p>Бавовна, 38 см х 230 см. Мереживо завширшки 8 см</p>

7.		Техніка «художня гладь». Мереживо, зв'язане гачком	Бавовна, 38 см х 226 см. Мереживо завширшки 14 см
8.		Техніка «художня гладь». Мереживо, зв'язане гачком	Бавовна, 38 см х 180 см. Мереживо завширшки 16 см
9.		Техніка «художня гладь». Мереживо фабричне	Бавовна, 44 см х 186 см. Мереживо фабричне, завширшки 6,5 см
10.		Техніка «художня гладь». Мереживо, зв'язане гачком	Бавовна, 44 см х 220 см. Мереживо завширшки 14 см
11.		Техніка «художня гладь». Мереживо, зв'язане гачком	Бавовна, 39 см х 196 см. Мереживо завширшки 5 см

12.		<p>Техніка «художня гладь». Мереживо, зв'язане гачком</p>	<p>Бавовна, 38 см х 218 см. Мереживо завширшки 15 см</p>
13.		<p>Техніка «художня гладь». Мереживо, зв'язане гачком</p>	<p>Бавовна, 39 см х 204 см. Мереживо завширшки 14 см</p>
14.		<p>Техніка «художня гладь»</p>	<p>Бавовна, 39 см х 218 см</p>
15.		<p>Техніка «художня гладь». Мереживо фабричне</p>	<p>Бавовна, 38 см х 214 см. Мереживо фабричне, завширшки 3,5 см</p>

16.		Техніка «художня гладь». Мереживо, зв'язане гачком	Бавовна, 36 см x 196 см, Мереживо завширшки 20 см
17.		Техніки «хрестик», «мережка з настилом по видьоргу». Мереживо, зв'язане гачком. Рослинний орнамент	Бавовна, 39 см x 220 см. Мереживо завширшки 16 см

Додаток К

АНКЕТА-ОПИТУВАЛЬНИК

1. Із якого віку Ви вишиваєте?
2. Від кого і як навчилися вишивати?
3. Із якими техніками швів Ви ознайомлені?
4. Якими нитками вишиваєте?
5. Чи відомі Вам відомості про вишивальні матеріали (нитки, тканину, їх якість, гатунок, колір), якими вишивали Ваші мати, бабуся, тітка, родичі?
6. Які орнаменти й мотиви вишивали Ви, Ваша мати, бабуся, тітка, інші родичі?
7. Як, зазвичай, розташовували вишивки на різних виробках Ви, Ваша мати, бабуся, тітка, інші родичі?
8. Де і як послуговувалися вишитими речами Ви, Ваша мати, бабуся, тітка, інші родичі? (При зустрічі гостей, на Великдень, на весіллі, при хрещенні, у поховальних обрядах)
9. У який спосіб передавалися схеми, орнаменти та вишивальні мотиви від однієї майстрині до іншої?
10. Чи відомі Вам якісь повір'я, прикмети, пов'язані з вишивкою?
11. Як Ви зберігаєте улюблені орнаменти та мотиви для вишивки?
12. Чи передали Ви своє мистецтво вишивання своїм дітям, родичам, учням?

Наталія Захарченко,
учениця 9 класу Харківського ліцею № 89
Харківської міської ради Харківської області
Керівники – **Н.Л. Акімова, О.Г. Полешко,**

**ДЕКОРАТИВНИЙ РОЗПИС Н.М. ГУРОВОЇ,
майстра традиційного народного мистецтва України, члена
національної спілки майстрів народного мистецтва України**

ВСТУП

Далеко за межами України славиться самобутнє декоративне мистецтво з його життєрадісним народним розписом. Українське народне мистецтво виникло в сиву давнину серед чарівної природи, краса якої наповнювала душу працюючого народу мрією про щастя, дарувала творчу насагу. Декоративний розпис разом із іншими видами українського народного мистецтва – це наша гордість, безцінне духовне надбання народу.

Упродовж століть народне мистецтво, зберігаючи сталу, традиційну основу, розвивалось і вдосконалювалось. Кожне нове покоління майстрів, запозичивши все краще у своїх попередників, додавало власні знахідки в його скарбницю. Майстерність художників із народу передавалася від батька до сина, зберігаючи основні характерні особливості орнаменту, композиції, колориту, сюжету.

Актуальність цієї теми зумовлена тим, що в нинішню добу національного державотворення особливої ваги набуває знання історії рідної культури, складовою якої є мистецтво відомих майстрів декоративно-прикладного напрямку. Маємо збирати, вивчати й цінувати творчість митців, які живуть і працюють поряд із нами. Ніна Миколаївна Гурова – одна з таких сучасних майстринь, творчі здобутки якої ще віднайшли висвітлення в науковій літературі мистецтвознавчого напрямку.

Мета дослідження – опис та аналіз багатолітньої творчості майстра традиційного народного мистецтва України, члена Національної спілки майстрів народного мистецтва України Н.М. Гурової.

Об'єкт дослідження – декоративно-вжиткове мистецтво.

Предмет дослідження – техніка виконання декоративного розпису та аналіз творчих здобутків Н.М. Гурової.

Завдання дослідження:

1. Обґрунтувати теоретичні питання декоративно-вжиткового мистецтва, зокрема різних видів розпису, з'ясувати місце декоративного розпису в системі світогляду прадавніх українців.
2. Висвітлити життєвий і творчий шлях члена Національної спілки майстрів України Ніни Миколаївни Гурової, познайомившись із нею та оцінювати її роботи.
3. Проаналізувати художні роботи з розпису Н.М. Гурової, ознайомитись з технікою, якою майстер виконує свої роботи, дослідити місце декоративного розпису в сучасному українському мистецтві.

Методи дослідження: у процесі дослідження запроваджено комплекс теоретичних (аналіз, синтез, порівняння, систематизація) та емпіричних (інтерв'ювання, узагальнення) методів.

1. ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ДЕКОРАТИВНОГО РОЗПИСУ ЯК ВИДУ НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Народний декоративний розпис став яскравою сторінкою історії культури українського народу. До нього належить: настінний розпис культових приміщень (церков), жител і надвірних господарських споруд, багатобарвні декоративні малюнки на папері, відомі як мальованки, станковий народний живопис і графіка, оздоблення олійними фарбами дерев'яних виробів (скринь, мисничків, вуликів, віялок, дерев'яного посуду, іграшок, музичних інструментів), писанкарство, розпис тканин, малюнки на склі (поширені переважно в західних областях України). Ці види народного розпису виникли в різні часи й пов'язані з різними аспектами народного побуту. У розписі відбилися місцеві особливості, що позначилися на різноманітності орнаментальних мотивів, колориту й композиції.

Нині народний декоративний розпис не лише демонструється на виставках і в музеях, а й представлений у книжковій графіці, оформленні інтер'єру й екстер'єру споруд, у ткацтві, виробництві фарфору та фаянсу. Отже, сьогодні декоративний розпис розглядається як важлива художня цінність, що виконує численні функції – пізнавальну, комунікативну, естетичну тощо.

На сучасному етапі суспільного життя головним напрямом культурного й національного виховання є звернення до людини, до

її духовного розвитку та становлення. Досягненню високого рівня розвитку духовного світу й розумінню етнокультури сприяють традиції національного мистецтва. Будувати виховання у відриві від національної культури – то лишити молодь без роду та племені. Тож треба звертатися до духовних коренів народного мистецтва, його зв'язків із природою, побутом, фольклором, із живими традиціями, у тому числі й щодо користування матеріалом, інструментами та обладнанням, дізнаватися про витoki й історичний розвиток місцевого художнього промислу, ставати обізнаним із особливостями народного мистецтва різних регіонів.

Вивченням народного декоративно-прикладного мистецтва прилучаються до духовної спадщини, до традицій національної культури, збуджується інтерес до народної творчості. У період відродження української культури необхідним є знання тих звичаїв і культурних досягнень, що мали місце в минулих століттях. Органічно розвиваючись, ці культурні здобутки сприяли існуванню української нації в її тяжкі історичні роки, підтримували дух народу в моменти суворих випробувань, яких зазнавала Україна.

Декоративний розпис – це один із видів декоративно-прикладного мистецтва, у якому наявні сюжетні зображення й орнаменти, що створюються засобами живопису на стінах та інших частинах архітектурних споруд, а також на предметах побуту. Останнім часом декоративний розпис виконують також на папері, полотні, картоні й експонують на художніх виставках як витвори станкового мистецтва.

Твори декоративного розпису виконують масляними, темперними, гуашевими, акварельними фарбами й керамічними барвниками з подальшим випалюванням в керамічних печах.

Декоративний розпис є традиційним видом мистецтва, який здавна поширений в Україні. Він і в наші дні посідає чільне місце у творчості народних художників.

Ще за доби розквіту Київської Русі народні майстри прикрашали декоративним розписом інтер'єри й екстер'єр будівель, будинків, житла князів та іншої знаті, предмети домашнього вжитку, дитячі іграшки, зброю, музичні інструменти тощо.

Упродовж багатьох століть у різних регіонах України формувалися місцеві школи декоративного розпису зі своїм характером виконання орнаментальних мотивів, переважно рослинних: кольорів, дерев, стебел, плодів тощо. Немало майстрів

малюють у своїх композиціях звірів, птахів, людей, пейзажі та складні композиції, у яких різні орнаментальні мотиви об'єднуються з зображенням тварин і людей. Звірі, птахи, рослини, квіти зображуються своєрідними: як реальними, так і такими, що народились у творчій уяві та фантазії народних художників.

Типологія декоративного розпису:

- настінний розпис;
- мальовки;
- декоративний станковий живопис і графіка;
- декоративний розпис виробів із дерева;
- писанка

Настінні розписи – це живописні зображення, виконані безпосередньо на стіні й пов'язані з архітектурою. Настінні розписи мають форми власне розписів, мозаїки, панно. Розписи бувають тематичні й орнаментальні. Виконуються технікою фрески, темпері, клеєного, силікатного та воскового живопису з застосуванням синтетичних матеріалів.

Наші далекі пращури займалися, окрім господарської діяльності, ще й мистецтвом, зокрема декоративним розписом. Свої вироблені традиції вони передавали з покоління в покоління, і багато чого дійшло до нас в орнаментах рушників, писанок, кераміки, розпису жител.

На території України цей вид монументального мистецтва як різновид народного декоративного мистецтва відомий від доби Київської Русі. Відомо, що народний настінний розпис набув особливого поширення в Україні в останні десятиліття 19 – першій третині 20 ст. У настінних народних розписах, як і в щирій задушевній пісні, народ передавав своє світосприйняття, свої мрії, настрої. Оздоблені розписами селянські будівлі були як чарівні казкові картини. Розцвічуючи святковими візерунками своє житло щороку (а то й двічі на рік), працелюбні талановиті жінки втілювали в них свої заповідні мрії, сподівання. Вони надавали елементам розпису певного символічного значення, наповнюючи їх виразним змістом. Розмальована красива хата завжди була гордістю господині. Народні майстрині розписували будівлі кольоровими глинами, крейдою, сажею й саморобними рослинними фарбами, які виготовляли з листя, кори, квітів, ягід. Пізніше в настінному розписі застосовували дешеві анілінові барвники. Для міцності в них додавали клейстер із борошна.

Удосконалення декоративності розписів, збереження й подальший розвиток локальних традицій і справжній розквіт індивідуальної творчості народних майстринь можна простежити, вивчаючи декоративні розписи Вінниччини, Уманщини та інших регіонів.

Мальовки. Українські народні картини, «мальовки» (укр. Від польськ. malowac – малювати) – вид традиційного українського народного мистецтва – декоративні картини на папері. В Україні ще у 18 ст. існував звичай розписувати хати всередині й узовні яскравими фарбами. Такі декоративні розписи, у яких зображувалися в основному квіти, відрізнялися поєднанням натуральних форм і стилізації, фантастичністю композицій, узагальненням малюнка й соковитістю колірних плям. Цим ремеслом займалися переважно жінки. У кожній губернії й повіті були села, знамениті розписами зі своїми особливостями. До жінок-майстринь зверталися друзі й сусіди з проханнями розписати хати. Але звичайна селянка, на якій лежали турботи про сім'ю й будинок, не могла багато часу приділяти мистецтву. Тож самодіяльні художниці стали виконувати картини не на стінах, а на листах паперу невеликого розміру, заготовляючи їх про запас у вільний від сезонних робіт час. На такі картини, названі «мальовками», був великий попит. Наприкінці 19 ст. їх у великій кількості продавали на ринку. Їх можна було наклеїти на стіну, міжвіконний простінок, двері або піч. Підміняючи настінний розпис, «мальовки» поступово втрачали своє пряме призначення і стали розглядатися як самостійні картини, набуваючи все більш складного характеру, але їх яскрава декоративність від цього не ослабла, а закріпилася в традиції [10].

Декоративний станковий живопис і графіка. Пізніше народні майстри, працюючи на окремому аркуші паперу, стали поступово відходити від імітації мотивів настінних розписів, усе більше зважали не так на місце, де має висіти мальовка, як на розміри та формат паперового аркуша. Так, у мальовці з'являлися елементи станковізму, а настінний розпис поступово «відокремлювався» від стіни й, набуваючи принципово нових мистецьких рис, перетворювався на станковий декоративний розпис. Величезну роль у художній виразності народного образотворчого мистецтва грали колір і візерунки. Колір загалом посідає одне з провідних місць у народній творчості, окрім художнього, він має і смислове значення. Так, червоний – колір

сонця й вогню, символізує життєдайні сили, жовтий – колір стиглих плодів, зерна – добробут, зелений – колір весни – розквіт природи, її відродження. Узгодженість кольорів простежується в народному українському одязі, убранні інтер'єру житла [10].

Декоративний розпис виробів із дерева. Уважається, що декоративний розпис виробів із дерева (скринь, мисників, віялок, саней, дерев'яного посуду, іграшок тощо) початок свого розвитку бере з настінного розпису дерев'яних культових споруд, поширеного з давніх часів. Із давніх-давен відоме бажання людини прикрасити своє житло, предмети побуту, зробити їх не просто зручними, а ще красивішими. Фантазія та працьовиті руки народних умільців створювали речі, які за красою, естетичним смаком і технікою виконання й нині дарують нам радість [10].

Писанки. Пташине яйце, розписане мініатюрним орнаментом, називають писанкою. Назва її походить від слова «писати», тобто прикрашати орнаментом. Оздоблюються писанки геометричним, рослинним, зооморфним (риби, птахи, звіри, людина), пейзажним орнаментами, християнськими символами. Писанка – одна зі стародавніх форм українського народного розпису, у якому наші пращури втілювали свої прагнення, віру.

Зрештою, писанка – це символ весни, сонця, повернення природи до життя. Багато народів світу шанували яйце й мали власну атрибутику його возвеличення, у багатьох стародавніх народів збереглися перекази, у яких яйце є джерелом життя, світла, навіть зародком усього Всесвіту [10].

Отже, декоративний розпис є традиційним видом декоративно-вжиткового мистецтва, що втілював світосприймання носіїв традиційної народної культури.

2. ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ МАЙСТРА ТРАДИЦІЙНОГО НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА УКРАЇНИ НІНИ МИКОЛАЇВНИ ГУРОВОЇ

Гурова Ніна Миколаївна (дівоче прізвище Ямпільська) народилася 21 березня 1952 року в м. Харкові. Потяг до творчості Ніна Миколаївна відчувала з дитинства. «У 6 років навчилася малювати. На білу тканину наносила простим олівцем малюнок, розфарбовувала, а потім вишивала гладдю, хрестиком, пізніше – подвійним хрестиком і петельками», – згадує художниця.

З 1959 року Н.М. Гурова навчалася в середній школі № 73.

У школі вона вчилася добре, відвідувала різноманітні гуртки, брала активну участь у багатьох конкурсах, але найбільше захоплювалася малюванням. По закінченні 10 класу була прийнята технічним працівником у лабораторію, а фактично працювала художником-оформлювачем під керівництвом художника Чувакіна Бориса Івановича, який навчив її техніки роботи з гуашшю, олією, темперою, пастеллю. 1970 року стала працювати на заводі «Електроапарат», через рік – на заводі ХЕМЗ. Портрет Н.М. Гурової як кращого художника заводу був поміщений на «Дошку пошани». Працюючи на цих та інших підприємствах і в установах, Ніна Миколаївна займалася оформлювальними роботами.

Перші свої орнаменти вона почала малювати, коли їй було 10 років. Потім була перерва, пов'язана з роботою на заводі «Електроапарат». Ніна Миколаївна відвідувала ізостудію при БК «Залізничників». Там знову стала малювати орнаменти, але вони нікого не зацікавили, бо потрібно було малювати натюрморти, пейзажі, оголену натуру. Тричі вона вступала до художньо-промислового інституту, але не пройшла за конкурсом.

Ніна Миколаївна не залишила малювання орнаментів. За характером художниця вважає себе людиною Світу. Вона асоціює себе з жінкою Сходу, хоча вона є україankoю. А все тому, що надзвичайно любить яскраві кольори та їх сполучення – жовтого, пурпурного, смарагдового, світло-рожевого, червоного та гірчичного. Вона навіть в одязі надає перевагу блискучим тканинам, на яких намальовані або вишиті квіти. Це все пасує до чорного волосся та густих чорних брів. Ставлення майстра до чорного кольору є доволі негативним. За словами художниці, чорного кольору в її одязі немає, тому що він її гнітить, «давить на серце, а в серці знаходиться душа». Щоб не руйнувати душі, вона уникає чорного кольору й у розписах, і в одязі. Чорною фарбою Ніна Миколаївна малює рідко, у разі необхідності – *«чорним кольором можна підкреслити основні кольори»*.

Тамара Степанівна Лисенко, яка на той час працювала директором Музею народного мистецтва Слобожанщини була першою, хто звернув увагу на роботи аматора й високо поцінувала, майстерність Ніни Миколаївни. Вона запропонувала виставити роботи майстрині в Центрі народної творчості. Тамара Степанівна часто повторювала Н.М. Гуровій: «Відроджуй старовинну техніку орнаментів. Необхідно зберегти ті деталі орнаменту, який малювали

люди в минулому столітті». Але Ніна Миколаївна, в окремих рисах зберігаючи народний стиль розпису, не прагне малювати минулого. Вона сучасна жінка, котра живе в 21 столітті й малює те, що відчуває.

Ніна Миколаївна згадує: *«У моєму житті були періоди, коли натхнення від мене йшло, і це тривало дуже довго. Я не відчувала ні малюнка, ні кольору. Наставала страшна депресія. Життя моє перебувало на грані божевілля; і в найкритичнішу мить я сідала за стіл, ставила олівець на папір, і рука сама малювала орнаменти. І так день за днем, поки мені не легшало. Тому я й кажу, що орнаменти для мене – це бальзам на мою зранену душу»*. Новий активний період малювання орнаментів розпочався 2008 року. Художниця завжди перебуває в пошуку нових виражальних засобів, хоча виробила власний почерк. Роботи Н.М. Гурової знаходяться в Харківському художньому музеї.

Ніна Миколаївна Гурова – учасник багатьох виставок. Її талант і наполегливу працю відзначено грамотами та дипломами.

1. Почесна грамота. 1988 р.
2. Лист подяки, Почесна грамота. 1990 р.
3. Участь у виставці «Сонце в криниці», присвяченій II Міжнародному фестивалю фольклору. 1990 р.
4. Обласна виставка майстрів народної творчості художників.
5. Виставка, присвячена 180-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка. 1994 р. березень, м. Київ
6. Подяка. 1997 р.
7. Міжнародний фестиваль традиційної народної культури «Покуть». 1998 р.
8. Участь у виставці «Традицій вічне дерево живе», 2001 р., присвяченій 10-річчю музею народного мистецтва Слобожанщини.
9. Участь у виставці, присвяченій 350-річчю Харкова. 2004 р.
10. Обласна виставка. 2000 р.
11. Листи подяки. 2001, 2005-2008 р.
12. Почесна грамота до «10-річчя заснування Харківського обласного осередку Національної спілки народного мистецтва України», 2005 р.
13. Подяка «За вагомий внесок у розвиток українського традиційного мистецтва та з нагоди 55-річчя». 2007р.
14. Обласна виставка «З народних джерел». 2008 р.
15. Ювілейна виставка на честь 60-річчя майстрині. 2011 р.

16. Диплом на честь «Євро-2012». 2012 р.
17. Сертифікат «Мецената Художнього музею» «За поповнення колекції музею, збереження та розвиток традицій національного меценатства». 2012 р.
18. Диплом за участь у виставці «Україна етнічна», ООМЦКМ, Харків. 2012 р.
19. Диплом за участь у виставці «Народні таланти Слобожанського краю», ООМЦКМ, Харків, 2012 р.

У Ніни Миколаївни троє дорослих дітей та четверо онуків. Вона також нагороджена «Листом-подякою за сумлінне виконання батьківських обов'язків від ректора ХНПУ ім. Г.С. Сковороди» та «Подякою ректора ХНУ ім. В.Н. Каразіна за багаторічну сумлінну працю».

На світлині:

Ніна Миколаївна, 42 роки, чоловік Миколай, 53 роки (стоять), діти: Ольга, 17 років, Соня, 11 років, Олег, 13 років. Художня школа ім. І. Рєпіна, липень, 1993 р.

3. ТЕМАТИКА Й СИМВОЛІКА ДЕКОРАТИВНОГО РОЗПИСУ Н.М. ГУРОВОЇ

На Харківщині декоративним розписом займаються кілька художників, як-от: сім'я Вакуленко (Олександр Сергійович, Тамара, Олеся); Поставничий Євгеній Клавдійович та Гурова Ніна Миколаївна. Ознайомившись із творами майстрів, ми переконались у глибокій самобутності та тривалості місцевих орнаментальних традицій, високому художньому смаку й багатстві технічних засобів виконання.

Родина Вакуленків захоплюється петриківським розписом. Є.К. Поставничий виконує свої роботи, спочатку відтворюючи васильківський розпис, а згодом пише у своїй авторській техніці. Творчість Н.М. Гурової почала свій розквіт з 2008 року. Художниця

вирішила започаткувати свій власний стиль художнього розпису. Вона малювала орнаменти з застосуванням геометричних та абстрактних фігур. Так на Харківщині утворилось три напрями декоративного розпису.

Незабаром стаття О.Є. Євсєєвої «Калейдоскоп Ніни Гурової» побачила світ у журналі «Народне мис-тецтво». У статті завідувач відділу декоративно-при-кладного та образотворчого мистецтва Харківського художнього музею проаналізувала декілька робіт Н.М. Гурової.

Євсєєва Ольга Євгенівна й Гурова Ніна Миколаївна.
24 березня 2006 року. Харківський художній музей.

Однак досліджень біографії та творчості народної художниці бракує. Захоплюючись декоративним розписом Ніни Миколаївни, ми вирішили познайомитися з автором, узяти в художниці інтерв'ю, проаналізувати її твори. У творчому доробку художниці наразі 846 робіт. Учителів у майстрині не було. Вона малює елементи квітів, листя різної форми, травинки. У її творчості немає грибів, звірів, рідко малює образи людей. Художниця почала малювати свої розписи: 1990 р. – 5 робіт; 1991р. – 1; 1992 р. – 4; 1993 р. – 5; 1994 р. – 2; 1995 р. – 17; 1996 р. – 6; 1997 р. – 4; 1998 – 10; 2000-2001 роки не працювала; 2002 р. – 1; 2003 рік – жодної роботи; 2004 р. – 20; 2005 р. – 43; 2006 р. – 7; 2007 р. – 18; 2008 р. – 100; 2009 р. – 90; 2010 р. – 173; 2011 р. – 145; 2012 р. – 200 робіт – пік творчості.

Умовно роботи можна поділити на такі групи:

1) тарелі;	6) волошки;
2) чоловічі та жіночі образи;	7) тюльпани;
3) вазони;	8) космічні кораблі;
4) трикутники;	9).. квіткові;
5) птахи;	10) калейдоскоп.

При виконанні своїх робіт художниця малює на таких формах: круг, трикутник, квадрат, прямокутник по горизонталі та по вертикалі (формати А3 та А2) 40 на 60 см. Від краю роботи

художниця залишає по 5 см білого паперу – це береги (паспарту). Основний фон у робіт білий або кольоровий: блакитний, жовтий, синій, темно-синій, рожевий, кольору вохри червоної.

Н.М. Гурова виконала лише одну роботу на чорному фоні («Ситчик»). Основні кольори у роботах: червоний, жовтий, жовтогарячий, фіолетовий, бузковий, блакитний, салатний, а взагалі, за словами художниці, більш ніж 2,5 тисячі відтінків бачить її око. На запитання: «Чому в роботах мало зеленого кольору?» – автор відповіла, що зелений колір не гармує з основними кольорами. У своїх роботах Ніна Миколаївна користується такою кольоровою гамою: у розтяжку по кольоровому спектру від червоного до рожевого з додаванням бордового та жовтого кольорів. Або малює від блакитного до бузкового, або від бузкового до персикового.

Таріль «Сананда та квіти» виконана з дерева (див. дод. А). У колі зображений образ Сананди (Ісуса Христа). Декоративні космічні кораблі над ним у небі. Жовтий фон – сонце. Освітлення, аура цієї людини божественна. Зелена квітка внизу роботи. Тюльпани символізують владу. Провідна думка цієї роботи така: космічна людина принесла нам світлу енергію та показує нам, що поряд із земними квітами є космічні. Переваг космічних квітів немає. Одяг в Сананди світла, легка, немов повітряна. Блакитний одяг космічний. Світле волосся Сананди символізує духовну чистоту. Ця таріль подарована Харківському художньому музею.

Образ людини автор малює рідко. Відомо всього чотири роботи з цим образом. Ніна Миколаївна каже, що «не відчуває» людей.

Робота круглої форми «Без назви» (див. дод. Б) виконана на рожевому тлі. Фантазійні квіти з елементами полтавських і вірменських традицій у декоративному розписі, космічні кораблі, кораблі – птахи. Техніка розпису змішана. Робота асиметрична, стійка.

Прямокутна, вертикальна робота «Червона стріла» (див. додаток В). Кольори блакитний із чорним. Чорна земля. Усі рослини тягнуться до неба. Знак радіаційної небезпеки. Усе згорає в полум'ї опромінення. Потім зароджується нове життя, що тягнеться до сонця. Життя пробуджується. І так безконечно.

Жіноча тема – «Вірменська цариця» в синьому (див. дод. Г). Холодна гама кольорів у роботі. Автор намалювала національні вірменські елементи. Художницю вразила казка М. Лермонтова про

царицю Тамару, телеекранізацію якої вона побачила. Це змусило її перечитати твори М.Ю. Лермонтова, що й викликало цей образ цариці.

«Відродження». Образ Масляної (див. додаток Д). Розкриття яйця. Масляна стоїть на бруньці, що символізує зародження нового життя. У роботі бачимо жіночий образ. Декоративні прийоми: краплі та напівкраплі.

Букет у вазоні «Без назви» (див. дод. Е). Кімнатні рослини. Робота виконана на світлому тлі. Кольори: рожевий, жовтий, вохра, чорний, окис хрому, світло-зелений. Низ роботи – симетричний, а верх – асиметричний.

«Букет у вазоні – 2» (див. дод. Ж). У роботі бачимо елементи російського орнаменту 17-18 століть. Цей орнамент зустрічався на прядках і скринях. Основні кольори композиції: світло-коричневий, жовтий, рожевий, світло-зелений, чорний (для акценту). В основі композиції низький глечик із опуклими боками. У ньому дерево-квітка. Зображений букет квітів символізує дерево життя. Глечик гармоніює з російськими квітами. За словами автора роботи – квіти засихають. Чорним кольором у розпису це підкреслюється. Намальована чорна решітка у середині квітів теж підкреслює, що квіти в'януть. Стебла квітів теж намальовані чорним кольором. Частина квітів опущена донизу. Інші ще тягнуться догори.

Робота «Без назви» виконана на підставці, щоб вона не висіла в повітрі (див. дод. З). Ця робота з ранньої творчості автора. Усе росте з землі. На підставці зображені чортополох і ромашки, пуп'янки українських квітів. Будяки. У роботі верх важкий, а низ – легкий.

«Птахи 3». Робота нагадує нам птахів снігурів (див. дод. К). Ця робота була написана 2006 року. Зима. Холодна гама кольорів. Відчуття холодного морозного дня. Прилетіли птахи та постукали у віконечко. Візерунок на склі. Робота має симетрію відносно центру. Кольори: блакитний, синій, ліловий, білий, охристий, бежевий, сірий, світло-коричневий, чорний.

«Птаха в квітах» (див. дод. Л). У роботі використані вірменські та українські орнаменти декоративного розпису. Тулуб птаха розмальовано вірменськими орнаментами, а листя рослини – як український рушник. Жук виповзає з квітки. У композиції багато рослин із пуп'янками, що символізують гармонію та початок життя.

Робота «Агрус» (див. дод. М). Літо. До автора прийшла ідея

намалювати ягоди й плоди. Художниця роздивлялася дитячу книжку. У роботі зелений, синьо-зелений, темно-зелений (трав'яний), салатовий, світло-бузковий, рожевий, світло-охристий, чорний та жовтий кольори. Чорна смородина з багатими гронами не давить низ композиції тому, що вона закріплена на підставці.

Робота «Різнокольорові дзвіночки» (див. дод. Н). Автор поставила перед собою завдання намалювати різні орнаменти, заповнюючи форму дзвіночка. Робота виконана з застосуванням зеленого кольору.

Робота «Святий хліб» (див. дод. П). Робота виконана на Великодню тематику. На столі стоїть паска з трьома свічками. По периметру роботи намальовані яйця, розписані різними орнаментами. У верхніх кутах – симетричні грані: символічні хрести з яйцями та зеленими гілочками, що символізують життя. Яйця символізують відродження.

Робота «Декоративний килимок» (див. дод. Р). Робота за композиційним рішенням нагадує калейдоскоп і виконана на світлому полі в блакитних, синіх, бузкових, жовтих, рожевих і червоних тонах. Робота симетрична. При виконанні розпису послуговувалися шаблонами. Орнамент рослинний.

«Ситчик» (див. дод. С). На чорному фоні – червоні, рожеві, голубі, бузкові, жовті квіти з зеленим листям. Акцент – золоті гілочки. Ця робота не є типовою для автора, викликає сум.

«Волошки» (див. дод. Т). Улюблена тема художниці. Холодний тон, вохра та рожеві кольори. Літо. Композиція у вазоні. Багато ягід.

ВИСНОВКИ

Гурова Ніна Миколаївна – унікальна, самобутня художниця, яка ніколи нікого не копіює, не наслідує чийсь манери декоративного розпису. Художниця – гарна колористка: у роботах простежується поєднання декількох яскравих кольорів або один колір домінуючий, а інші – підпорядковуються йому.

Роботи Н.М. Гурової яскраві, радісні, життєстверджувальні, в них – світла енергія добра. Твори вражають різноманітністю кольорової гами та форм. Жінка багато та плідно працює над собою.

Із художницею приємно спілкуватись. Вона чуйна, яскрава цілеспрямована людина. Своє авторське бачення вона відобразила

в станковому декоративному живописі. Через усі життєві прикрощі й трагедії пронесла вона неугасиму любов до українського народного мистецтва.

Декоративний живопис Ніни Миколаївни Гурової – помітне явище в народному мистецтві України.

Література

1. Антонович Є.А. Декоративно-прикладне мистецтво / Є.А. Антонович Є.А., Р.В. Захарчук-Чугай, М.С. Станкевич. – К.: Світ, 1992. – 271 с.
2. Буряк М.П. Марія Буряк: Альбом / Авт.-упоряд. Є Шевченко. Вступ. стат. Є. Шевченко, В. Щербак. – К.: Народні джерела, 2005. – 72 с. іл.. – Перекл. на англ. мову І. Пошивайло.
3. Бутник-Сіверський Б.С. Українське радянське народне мистецтво / Б.С. Бутник-Сіверський. – К.: Наукова думка, 1966. – 220 с.
4. Бутник-Сіверський Б.С. Український сувенір / Б.С. Бутник-Сіверський. – К.: Наукова думка, 1972. – 230.
5. Бутник-Сіверський Б.С., Українське народне мистецтво. Живопис / Б.С. Бутник-Сіверський, В.Г. Нагай, В.П. Самойлович. – К.: Мистецтво, 1967. – 238 с.
6. Бутник-Сіверський Б.С. Пелагея Глущенко / Б.С. Бутник-Сіверський. – К.: Мистецтво, 1977. – 48 с.
7. Веселкові барви: Українське декоративне мистецтво: альбом / М.М. Ессаулова (сост.); Н.І. Велігоцька (авт. вступн. статті). – К.: Мистецтво, 1971. – 154 с.
8. Гурська А.С. Мова та графіка українського орнаменту: навчально-методичний посібник / А.С. Гурська. – К.: Альтернативи, 2003. – 144 с.: іл.
9. Данченко Л.С. Невмируше джерело / Л.С. Данченко. – К.: Мистецтво, 1975. – 188 с.
10. Кириченко М.А. Український народний декоративний розпис: Навч. Посіб / М.А. Кириченко. – К.: Знання-Прес, 2006. – 228 с.
11. Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини: Альбом / Авт.-упоряд. О.А. Кпатюк. – К.: Мистецтво, 1991. – 208 с.: іл..
12. Марія Примаченко: Альбом / Авт.-упоряд. Н.І. Велігоцька. – К.: Мистецтво, 1989. – 132с.: іл.

13. Марфа Тимченко. Альбом-каталог / Автор-упорядник Є. Шевченко. Вступ. стат. Є. Шевченко, В. Щербак. – К.: Народні джерела, 2007. – 152 с.: іл.
14. Музей народного мистецтва Гуцульщини. – Ужгород.: Карпати, 1970. – 108 с.
15. Найден О. Марія Приймаченко. Синтез орнаментального і фігуративного начал як стильова основа творчості / Народне мистецтво. – № 1-2, 2001. – С. 3- 5.
16. Нариси з історії Українського декоративно-прикладного мистецтва. – Львів.: Видавництво Львівського університету, 1969. – 190 с.
17. Народні художні промисли України. – Київ.: Народні джерела, 2004. – 28 с.
18. Островский Т.С. Добрый лев Марии Примаченко / Т.С. Островский. – М.: Советский художник, 1990. – 208 с.: ил.
19. Параска Хома: Альбом /Авт.- упоряд. В.А. Качкан. – К.: Мистецтво, 1983. – 95 с.
20. Подорож у казку: Альбом /Авт.-упоряд. О.А. Кратюк. – Ужгород.: Карпати, 1970. – 132 с.
21. Поліщук Олена. Символіка українського декоративного розпису / О. Поліщук. – Умань, 2007. – 6 с.
22. Сірченко Л.І., Скиданова Л.Я. Декоративне малювання в дитячому садку. Альбом / Л.І. Сірченко, Л.Я. Скиданова. – К.: Рад. шк., 1991. – 63 с.
23. Соломченко О.Г. Народні таланти Прикарпаття / О.Г. Соломаченко. – К.: Мистецтво, 1969. – 158 с.
24. Українські декоративні розписи: Альбом /Авт.-упоряд. В. Начай. – К.: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури, 1957. – 32 с.: іл..
25. Щербаківський В.М. Українське мистецтво / В.М. Щербаковський. – К.: Либідь, 1995. – 288 с.: іл. – («Пам’ятки історичної думки України»).
26. Украинское народное творчество. Петриковская роспись. – Режим доступа: <http://ukrfolkart.narod.ru/>

ДОДАТКИ

Додаток А

Сананда і квіти

Додаток Б

Без назви

Додаток В

Червона стріла

Додаток Г

Вірменська цариця

Додаток Д

Відродження

Додаток Е

Без назви

Додаток Ж

Букет у вазі 2

Додаток З

Без назви

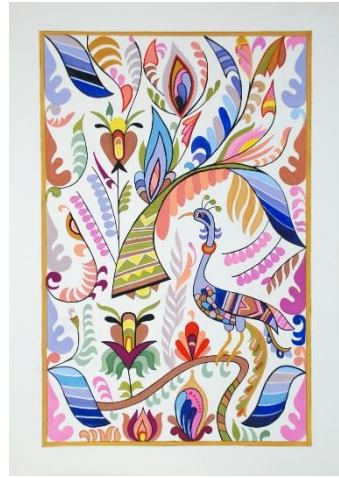
Додаток К

Птахи 3

Додаток Л

Птаха в квітах

Додаток М

Агрис

Додаток Н

Різнокольорові дзвоники

Додаток П

Святий хліб

Додаток Р

Декоративний килимок

Додаток Т

Ситчик

Додаток С

Волошки 3

Євгенія Сидорова,

учениця 10 класу Харківської спеціалізованої
школи I-III ступенів № 29 Харківської
міської ради Харківської області

Керівники – **Т.В. Щурова, Н.Л. Акімова**

ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ТРАДИЦІЙ БІСЕРОПЛЕТІННЯ У ТВОРЧОСТІ Е.Н. КАМІНСЬКОЇ

ВСТУП

Актуальність цієї теми зумовлена тим, що нинішньої доби особливої ваги набуває знання історії рідної культури, важливою складовою частиною якої є мистецтво відомих майстрів декоративно-образної творчості. Ми повинні збирати, вивчати, цінувати та пропагувати творчість митців, які живуть і працюють поряд з нами.

Бісероплетіння – загальна назва для низки хендмейд-технік, основним матеріалом для яких є бісер. Цей вид рукоділля – один із найпопулярніших і демократичних. Водночас для бісероплетіння необхідна уважність і послідовність у діях.

Прикраси з бісеру мають давню історію, а технік бісероплетіння не злічити. Популярними останнім часом стали традиційні бісерні прикраси: гerdани, силянки-комірці, крученики. Як і в минулому, так і нині бісер неабияк цінується. Його можна побачити в традиційному народному костюмі, повсякденному жіночому вбранні, на демонстраціях колекцій високої моди, зокрема на вечірніх сукнях, вишитих бісером. Із бісеру можна зробити не лише вбрання, прикраси, а й картину, елементи домашнього інтер'єру або якісь гарненькі дрібнички.

Незалежно від теренів побутування, бісерні оздоби українців були важливою складовою комплексу народного вбрання (особливо у 19 – першій половині 20 ст.). Орнаменти з бісеру містять в собі інформацію етнічного, регіонального, місцевого, а також соціального, звичаєвого, сакрально-оберегового та художньо-образного характеру. Завдяки цьому українські народні прикраси з бісеру є самобутнім мистецьким явищем із широкими можливостями для розвитку. Серед прихильників мистецтва бісероплетіння є й місцеві майстрині, наприклад, Едіфь

Норбертівна Камінська, яка творить гердани зі струнками яскраво-барвистими орнаментами, спираючись на автентичні мотиви.

Мета дослідження – висвітлити теоретичні питання бісероплетіння як художнього мистецького феномена, вивчити колекції Харківських майстрів бісероплетіння й репрезентувати багатолітню творчість відомої на Харківщині, в Україні й поза її межами талановитої майстрині Едіфі Норбертівни Камінської, яка займається плетінням традиційних прикрас (гердан) із бісеру.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз мистецтва бісероплетіння та з'ясувати місце виробів із бісеру в системі світогляду прадавніх українців.
2. Висвітлити життєвий і творчий шлях майстра традиційного народного мистецтва України Е.Н. Камінської,
3. Ознайомитись із технікою, яку застосовує майстер у своїх роботах, порівняти її з традиційними техніками виконання виробів із бісеру; дослідити місце виробів із бісеру в сучасному українському мистецтві.

Об'єкт дослідження – художнє ремесло бісероплетіння на теренах України.

Предмет дослідження – традиційна техніка виконання герданів – виробів із бісеру та вироби з бісеру Е.Н. Камінської.

У роботі створено класифікацію витворів майстрині.

Методи дослідження: у процесі дослідження запроваджено комплекс теоретичних (аналіз, синтез, порівняння, систематизація), емпіричних (опитування та інтерв'ювання) методів й узагальнення.

1. ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ МИСТЕЦТВА БІСЕРОПЛЕТЕННЯ

1.1. Мистецтво бісероплетіння: історія, матеріали, технологія

Історія виникнення та поширення виробів із бісеру. На території нашої країни бісер був відомий ще за доби Київської Русі, показником чого є археологічні дані й писемні джерела. Численні вироби й прикраси, знайдені в похованнях 8-12 ст., є підставою для свідчення про широкий розвиток склоробної справи на Русі. Прикрасами з бісеру оздоблювали головні убори, уплітали в коси, носили їх на грудях, шиї, руках, виготовляли сумочки, гаманці, картини, прикрашали меблі тощо. Носили прикраси з бісеру по-різному: в одних селах тільки жінки, в інших — і молодіці, і дівчата; ними прикрашали чоловічі капелюхи,

дівочі весільні головні убори й сукні. На Буковині й донині бісером оздоблюють, гаптують, вишивають народний одяг. Із бісеру також виготовляють гердани. На Гуцульщині вважається, що кожна дівчина повинна мати вишиту бісером весільну сукню до дня одруження. І сьогодні вироби з бісеру – досить популярна прикраса, а бісероплетіння – один із найпопулярніших видів рукоділля.

Прикраси з бісеру найпоширеніші на Заході України, що пов'язано з близькістю до місць його виготовлення: у Закарпатській, Львівській, Івано-Франківській, Чернівецькій областях. Період найширшого застосування бісеру в Україні – це кінець 18 – перша половина 19 ст. Бісером вишивали, в'язали, ткали, плели, оздоблювали найрізноманітніші предмети побуту: панно, подушки, гаманці, кисети, підв'язки, шнурки – нитки бісеру вплітали в пряжу. На Східній Україні того часу бісерні вироби були переважно світськими, а не народними прикрасами. Бісером оздоблювали й церковні речі, їх вишивали в жіночих монастирях.

На початку 20 ст. було створено вишивальні майстерні на території Галичини й Буковини, де поряд із тканням і вишиванням виготовляли прикраси з бісеру [11, 16, 18].

Цей вид художніх ремесел особливо був розвинений на Поділлі, Покутті, Гуцульщині, у Тернополі, Чорткові, Борщеві, Коломиї, Косові, Чернівцях, Хусті тощо [17, 18]. На вироби українських майстринь був великий попит на Лейпцігських ярмарках, вони були модними у Варшаві, Лондоні, Парижі.

Традиція виготовлення українських народних прикрас із бісеру передавалась із покоління до покоління, постійно збагачуючись новими творчо опрацьованими художніми ідеями та технічними новаціями.

Від початку 20 ст. внаслідок посилення взаємовпливів між різними етнографічними районами, а також між містом і селом, твори українського народного мистецтва, зокрема художні вироби з бісеру, поступово втрачають неповторні риси своїх осередків.

Із середини 20 ст. традиція виготовлення та комплексне вивчення проблематики українських народних прикрас із бісеру розпочалося працею Антона Будзана «Художні вироби з бісеру» (1976 р) [2]. У цій праці вперше було подано ще не багату на той час історіографію дослідження. На підставі писемних джерел, музейних збірок та експедиційних матеріалів 1968-1973 рр. автор подав відомі йому типи народних прикрас із бісеру, райони їх побутування

та деякі місцеві назви. Багатою на інформацію про субрегіональні мистецькі особливості бойківських «плетінок», «силенок», «ліщ», «шлейок» є також стаття А.Ф. Будзана «Вироби з бісеру», що увійшла до історико-етнографічної праці «Бойківщина» [2].

Вивчення художніх особливостей народних прикрас українців було продовжено в працях Г.В. Врочинської-Савчук. У своєму найповнішому дослідженні «Народні жіночі прикраси на Україні 19 – початок 20 ст.» (1992 р.) вона, зокрема, розглянула питання ареалу, деякі місцеві відмінності та функції бісерних прикрас [20, с. 65-72]. Щодо технології виготовлення виробів із бісеру найціннішим є доробок майстра народної творчості Енгеліси Литвинець, яка з ентузіазмом віддавалася справі збереження й розвитку цього виду мистецтва [12-17].

Нині в багатьох музеях світу зберігаються цікаві вироби з бісеру. Унікальні твори є в музеї Києво-Печерської лаври, Львівському етнографічному та Харківському художньому музеях, у Державному російському музеї (С.-Петербург). У «засіках» Музею народної творчості Слобожанщини зберігаються близько 50 робіт Едіфь Норбертівни Камінської, гerdани Вікторії Сергіївни Кортневої, Надії Федорівни Островської.

Матеріали та інструменти. Бісер – дрібні різнокольорові намистинки розміром від 0,5 до 5 мм. Ці коралики бувають круглястими або ж гранчастими. Їх виготовляють зі штучних матеріалів: скла, металу або пластмаси. В українських народних майстрів найбільший попит мав бісер зі скла.

Бісерна сировина зі скла відрізняється не лише своєю формою, а також різними фізичними властивостями, що визначають її художні якості. Бісер, стеклярус та січка бувають прозорими або непрозорими з матовою (неполірованою) або глянцевою поверхнею. Оскільки в наявній на сьогоднішній день літературі немає чіткої класифікації видів бісеру, ми здійснили аналіз наявних у продажі видів бісеру й описали їх.

Увесь бісерний матеріал можна умовно поділити на дві групи: бісер, стеклярус та січка з безбарвного та кольорового скла без поверхневого нашарування (такий матеріал не піддається механічному впливу); бісер, стеклярус та січка, стінки отвору або поверхня яких укрита шаром барвника або прозорого перламутру (у цій групі розрізняють люстровий, алебастровий, металізований, дзеркальний бісерні матеріали, що зберігають свою початкову якість лише певний час).

Рублений бісер (або *рубка*) – циліндрики (коротенькі трубочки), утворені ламанням скляної трубочки, краї ламаних циліндриків додатково обробляються. Рубка буває звичайною й додатково пресованою, ніби ограненою. Іноді рубка має необроблені гострі краї, що ріжуть нитку.

Коса рубка – це коротенькі шматочки скляної трубочки, обрублені не перпендикулярно осі, а під кутом 45 – 60 градусів. Із косої рубки утворюються чарівні, ніби зламані низки – і це цікаво та святково виглядає. Дуже красивим є дрібний огранений богемський бісер. Бісеринки сяють, ніби маленькі кристали.

Останнім часом у продажі з'явився *круглий бісер*, який називають «новим дизайном». Отвори в таких бісеринках зміщені: дірочки розташовані не по центру, а біля країв. Край із дірочкою значно тонший від протилежного краю – у профіль бісеринки мають форму краплі.

Розмір бісеру (діаметр) позначають номером: чим дрібніший бісер, тим більший номер. Номер рубленого бісеру визначається так само: довжина прямокутничків співпадає з довжиною бісеринки, а висота – із діаметром.

Стеклярус – скляні різнокольорові прямі та звивисті трубочки різного діаметру й довжини (від кількох міліметрів до кількох сантиметрів). Відповідно до сучасної чеської промислової класифікації бісерної сировини розрізняють такі види стеклярусу: стеклярус звичайний, стеклярус із крученою поверхнею, стеклярус кручений, трубки звичайні та трубки різані під кутом.

Січка – дрібно різані частинки скляної трубочки (найкоротший стеклярус) або, як його називають чехи, «різаний бісер». У січки, як і в бісері, висота та ширина переважно однакові. Власне кажучи, січка – це продукт проміжного етапу виготовлення бісеру.

Бісер і січка мають різні властивості віддзеркалення світла: у січки особливий блиск. Елементи орнаменту, нанизані або виткані з січки, домінують у загальній композиції творів. Проте січка (як і стеклярус) має одну ваду, якої не можна уникнути: у неї гострі кути, що спричиняють пошкодження ниток.

Для виготовлення бісерних прикрас беруть різні нитки – на них тримається виріб. Вибір ниток залежить від розміру бісеру: чим менший бісер – тим нитка тонша, якщо бісер крупніший або намистини, стеклярус – беруть нитку грубішу. Тонкі нитки майже не помітні у виробках, їх легше протягнути у вушко голки, але ними не слід послуговуватися для громіздких важких виробів. Грубіші

нитки міцніші, добре тримають форму, ними користуються для виробів із крупного бісеру, намистин, стразів, стеклярусу. Окрім ниток, застосовують жилку, чи волосінь, дріт тощо.

Жилка – міцна, прозора волосінь, у виробі її майже не видно. Через те, що жилка не є пластичною виріб може бути дуже жорстким і покрученим. Її застосовують для виготовлення різноманітних іграшок, квітів, об'ємних браслетів.

Дріт. Для виготовлення декоративних брошок із бісеру, шпильок для волосся, квітів, різних сувенірів та іграшок застосовують тонкий дріт. Дріт має бути гнучким, не дуже жорстким, доволі тонким, щоб можна було протягнути його через бісерини щонайменше два рази.

Необхідними інструментами для виготовлення художніх виробів із бісеру є також *голки*, які стали поширюватися в селах лише з другої половини 20 ст. Без голок робота з бісером була надзвичайно тривалим процесом. Майстрині воскували ниточку до початку роботи або ж під час роботи постійно наслинювали її кінчик, щоб він був якомога тонким і легко проходив через отвір коралика. Така робота була дуже кропіткою.

Найкращими голками для роботи з бісером вважають англійські голки, що мають тоненьку й водночас досить міцну основу та маленьке, але зручне для протягання нитки вушко. Тоненькі голки різняться товщиною й довжиною та відповідною нумерацією – чим тонша голка, тим більший її номер. Номер голки відповідає номеру бісеру, для роботи з яким вона призначена.

Рамкою для ткання послуговуються для виготовлення тканих герданів. Її роблять із сухої деревини твердих порід. Спочатку виготовляють чотири бруски, розміром 60х5х3 і два розміром 100х5х3см. Для горизонтальних (верхньої й нижньої) поперечок рамки беруть по два бруски завдовжки 60 см. На верхній і нижній планці набивають два ряди цвяшків у шаховому порядку. Відстань між рядами набитих цвяшків становить 1 см, а відстань між цвяхами – 0,5-1 см.

Застібки. Велике значення в завершенні виробів із бісеру мають застібки. Для бісерного рукоділля їх можна купити або використати зі старих порваних коралів чи ланцюжків. У роботі використовують застібки різної форми: найпростіша застібка – два кільця різної величини. Дуже гарним і зручними є застібки з ковпачками, що ховають вузлики закріплення нитки; застібки у формі циліндра, частини якого закручуються і мають наскрізний

отвір для ниток. Недосконалістю цього виду застібки є те, що середина отвору не є гладкою, а має гострі краї або шорсткості, які залишилися на поверхні й можуть швидко пошкодити нитку. Щоб цього уникнути, треба вставити з внутрішньої сторони дротину, закручену з одного боку у вузлик, а з іншого – петелькою. Дуже зручною, одночасно простою й елегантною застібкою, якою можна змінювати довжину виробу, є застібка у формі гачка, на протилежному кінці кріпиться ланцюжок.

Папір у клітинку для замальовування візерунків і схем виконання бісерних прикрас.

Техніки виготовлення виробів з бісеру. При бісероплетінні запроваджують різноманітні техніки, найпростішою з яких є набирання в разки. У давнину, набираючи на голку чи нитку продірявлені зуби тварин, черепашки моллюсків, глиняні та кам'яні намистини, робили первісні прикраси. І тепер намиста, набрані з кораликів зі скла, напівкоштовних і коштовних каменів та інших матеріалів, є найпопулярнішим типом оздоб.

Набирання в разки слугувало основою для винайдення техніки нанизування, спеціально призначеної для роботи з дрібними кораликами (округлими та подовгастими), яка від початку та впродовж усього розвитку народної традиції виготовлення бісерних оздоб в Україні була найпоширенішою. Наприкінці 19 ст. на українські терени прийшло ткання бісером, виникнення якого сприяло широкому впровадженню в декори українських бісерних оздоб рослинної орнаментики. Значно рідше у виготовленні накладних прикрас застосовували прадавню техніку вишивання бісером.

Нанизування – це набирання намистинок на робочі нитки, що, у так званих, з'єднувальних намистинах сходяться та сплітаються, з'єднуючи бісерні разки і створюючи в такий спосіб ажурне чи щільне «полотно». У народному побуті поширені такі назви цієї техніки: «насилування», «низаній», «плетіння», «плетення», «силяння», «сильування» тощо. У науковій літературі вживаються три цілком рівнозначні терміни: «нанизування», «плетіння» та «силяння». Техніку нанизування застосовують для виготовлення художніх виробів найрізноманітніших форм, як площинних, так й об'ємних. Ця техніка має різні способи, прийоми способів і варіанти прийомів, що дають можливість створювати з бісеру найрізноманітніше за структурою плетиво.

Первинним серед способів (їх розрізняють між собою

за кількістю робочих ниток: «на декілька ниток» і «на одну нитку») слід уважати спосіб «на кілька ниток». Його українські народні майстри почали застосовувати у своїй практиці значно раніше, ніж спосіб нанизування «на одну нитку». «На дві нитки» нанизували тоненькі стрічки-ланцюжки найрізноманітнішої довжини, часто одноколірні. На таких вузьких плетінках носили натільні хрестики та образки. Кілька з'єднаних ланцюжків могли утворювати окрему прикрасу. Ланцюжками іноді облямовували неширокі орнаментальні стрічки з бісеру, нашиті на тасьму.

Українські народні майстри 19 – середини 20 ст. виготовляли ланцюжки на двох нитках прийомами «у хрестик», «сіточка» та зрідка «щільним нанизуванням».

Прийомом «у хрестик» створюється хрещата структура плетива. Цей прийом запроваджували для виготовлення тонких ланцюжків на двох нитках, а також широких бісерних «полотен» на більшій кількості ниток.

«Сіточка» – прийом нанизування ланцюжків, а також широких стрічок структурою у формі ажурної сіточки. У широких стрічках сіточка завжди має ґратки ромбічної форми, що можуть бути різної величини. У ланцюжках, плетених на двох нитках, вічка у формі кілець та овалів, а в плетених на одній нитці – трикутників. Тож варіанти сітчастого плетіння, якими виготовляють ланцюжки на двох нитках, називаються «колючка» та «човники».

«Щільники» – ще один прийом нанизування стрічок і комірців.

«Мозаїка» – це прийом нанизування на одній нитці, який має також назву «у шахи». Мозаїкою твориться щільне плетиво, яке дещо нагадує структуру тканих бісером стрічок. Відмінність між ними полягає в тому, що в тканих стрічках бісерини розміщуються чітко одна під одною, а в нанизаних мозаїкою прикрасах, вони укладаються в мозаїчному порядку.

Ткання – техніка виготовлення бісерного полотна зі щільно укладених намистин за допомогою ниток основи та робочих ниток. Однією з поширених народних назв цієї техніки є «шиття». Теоретично вона легша, ніж нанизування, проте, щоб опанувати її та виготовити ткану з бісеру прикрасу, потрібно так само достатньо навичок і часу.

Традиція вишивання бісером бере початок із давньоруського мистецтва гаптування та шиття перлами. У 19-20 ст. вишивкою бісером оздоблювали переважно головні убори, стрічкові гердани та крайки.

Від давньоруської доби відоме вишивання «за контурами» та «паралельними рядами». Обидва ці способи потрапили в шитво бісером із гаптування.

Унікальні властивості бісерної сировини, особлива технологія роботи з нею, а також прикметні – лише для бісерних творів художні властивості – дають підстави виокремити вироби з бісеру в самостійний вид мистецтва. У побуті бісерні вироби виконують різні утилітарні функції, відповідно до чого їх поділяють на предмети одягу, прикраси, предмети культу, картини й панно, обплетення побутових предметів, сувеніри. Із усього цього розмаїття нас насамперед цікавили прикраси (накладні оздоби).

Типологія українських прикрас із бісеру. За місцем в ансамблі народного одягу розрізняють чотири типологічних групи прикрас: оздоби на голову, на шию, на груди та поясні. Останніми роками набули популярності прикраси на руки й ноги. Утім, ми про них не писатимемо, бо таких речових пам'яток немає, у літературних джерелах не згадується про наявність браслетів із бісеру серед українських народних оздоб.

Українські народні бісерні прикраси мають вісімнадцять різноманітних варіантів просторового рішення, за якими їх виокремлюють у такі типи:

Гердан – нагрудна прикраса у формі петлі з суцільної, ажурної або комбінованої смужки різної ширини, яка одягається через голову на шию, з'єднані спереду медальйоном кінці прикрашають груди. Смужки герданів нанизували завширшки 1-4 см і завдовжки до 1 м і більше, кінці ланцюжка з'єднували чотири- або п'ятикутним медальйоном, прикрашеним торочками з бісеру.

Силянка – рівна суцільна або ажурна смужка, яку плели з різнобарвного бісеру на волосяній або нитковій основі, завширшки від 0,5 до 4 см. Характерним для цього виду прикрас є геометричний орнамент. Коротка силянка, яка щільно прилягає до шиї, а ззаду зав'язується або застібається на гудзик, гачок чи закрутку, належить до шийних прикрас.

Комірець – шийна прикраса у формі заокругленої ажурної, мов мереживо, сітки різної ширини, рівної зверху та прикрашеної знизу зубцями або підвісками – висульками. У багатьох районах українських Карпат виготовляли широкі круглі коміри – *кризи*. Найбільш поширеними вони були серед бойків (населення гірських районів нинішніх Львівської, Івано-Франківської та Закарпатської областей) та лемків (населення Бескидів).

Крученики – об’ємні шийні та нагрудні прикраси як товсті, порожні в середині шнурки.

Ланцюжки – вузькі смужечки з бісеру, нанизані різноманітними квіточками чи геометричними фігурами. Ними оздоблювали краї силянок або носили з намистом чи іншими прикрасами.

Разки – це нитки з нанизаними на них бісеринами чи намистинами.

Гердани, силянки-коміри, об’ємні плетінки виконували передусім оберегові та водночас естетичну функції. Оздоба мала захищати свого власника від негативного впливу ззовні, оточувати його «доброю енергетикою», а також бути красивою, привабливою, щоб відвертати надмірну увагу від самої людини. Крім того, перебування в середовищі краси є для людини незбагненою духовною потребою.

Орнаментика та колорит прикрас. Орнамент – узор, утворений ритмічним повторенням й симетрично розміщеними геометричними елементами або стилізованими рослинно-тваринними мотивами, розвивався протягом століть разом із історією та культурою того чи іншого народу, відображаючи самобутні національні риси, місцеві особливості, художні традиції.

Геометричний орнамент, що виник у давнину, – це своєрідні умовні знаки, за допомогою яких людина виражала своє світосприйняття. Так, горизонтальна лінія означала землю; хвиляста – воду; вогонь зображували у вигляді хреста; коло або квадрат, ромб символізували сонце тощо. Деякі орнаментальні знаки відігравали роль оберегу, їх наносили на одяг і на предмети вжитку. Із плином часу геометричні фігури втратили своє магічне значення й перетворилися на декоративні елементи з тим чи іншим типами узорів.

Геометричний орнамент найлегший для виконання. Композиційно він складається з простого чергування фігур та рядів, розміщених по горизонталі, вертикалі або діагоналі. Тут можуть переважати ромби, квадрати, трикутники, прямі та ламані лінії, зигзаги, крапки, хрестики. Найпоширенішою фігурою є ромб із різноманітними варіаціями: подовжені сторони, перехрещування діагоналей, приєднання до вершини великого ромба маленьких ромбиків або рейкоподібних фігур. Найчастіше ромб створює основу композиції, але він може бути і доповненням до інших мотивів.

Велику роль у різних варіаціях геометричного орнаменту

мають розміри узорів і пропорційні співвідношення його частин. В одних районах орнамент є великим і нескладним, в інших – дрібним і густим; подекуди його колорит є суворим і скупим, а в інших місцевостях він насичений веселковими барвами.

Інколи в узорі поєднуються кілька геометричних фігур, що утворюють один багатоплановий орнамент. Нерідко один і той самий орнамент змінюється, залежно від кольорових поєднань, властивих різним районам. Дещо пізніше виникли стилізовані *рослинно-тваринні* орнаменти; умовні й лаконічні, вони досить точно характеризують зображений предмет.

Орнамент прикрас із бісеру в західних областях України в основному є геометричним. Складається він із різних фігур зі своїми місцевими назвами: качала, кочіл, кочіла, віконце (ромб), зубчики, кучері, безконечники тощо.

Досить часто трапляються орнаменти, назви яких пов'язані з рослинним світом: листочки, квіточки, травка, колосся, огірочки, виноград, смерічка, овес, пшеничка, дубове листя, барвінок, сосонка тощо. Серед назв тваринного походження відомі баранчики, курячі та воронячі лапки, оленячі ріжки, рачки, павучки, вуж тощо.

Кожній місцевості властиві свої не тільки орнаментальні традиції, а й кольорові поєднання. Колорит узору може бути своєрідною візитівкою області, району, і навіть окремого села чи присілка. Наприклад, жителі західних областей України віддають перевагу яскравим, насиченим барвам, немов перенесеним із лісів, полонин, потоків та водограїв. Як і у вишивці, в орнаментах бісерних прикрас панують різні відтінки червоного кольору, який колись мав берегові значення. Майже в кожному селі в малюнки додають сині та фіалкові відтінки. Чорним тлом або обрамленням виробу вирізняються прикраси окремих сіл Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей.

Особливо вирізняються колоритом гуцульські орнаменти Косівщини. Тло старовинних герданів нанизували з білого бісеру, який підкреслював барвистість окремих елементів узор: ромбів, ружок, очок, хрестиків тощо. Прикрасам Снятинського району Івано-Франківської області властиві поєднанням білого, жовтого, зеленого та блакитного кольорів.

Особливою витонченістю вирізняються прикраси Наддніпрянщини. Виготовлені вони з дрібненького круглого бісеру переважно чотирьох кольорів: чорного, жовтоглиняного, білого

й зеленого. Нашиті на червону вовняну гарусну нитку, яка надавала їм темного відтінку червоного кольору, ці гердани прикрашали дівочі коси та головні убори. Сучасні вироби з бісеру спрощених форм, візерунків і кольорових поєднань, але як і старовинні, вони чудово доповнюють сучасний одяг.

2. МИСТЕЦТВО БІСЕРОПЛЕТІННЯ МАЙСТРА ТРАДИЦІЙНОГО НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА УКРАЇНИ Е.Н. КАМІНСЬКОЇ

Життєвий шлях і творчі досягнення Е.Н. Камінської.

Едіфь Норбертівна Камінська народилася 2 березня 1929 року (станція Шипувате Великобурульцького району Харківської області). Її батько працював на олійні в депо Покотилівки. Згодом закінчив робфак Одеського інституту кінематографії. Батьки мали технічну освіту. В Едіфі Норбертівни був молодший брат. До початку війни (1941-1945р.р.) родина переїхала до Сталіно.

Із 1939 року Єдіфь Норбертівна навчалась у школі. Потім родина переїхала до Києва, згодом – до Харкова. Після війни закінчила вечірню школу та в технікумі бібліотечне відділення, отримавши спеціальність бібліотекаря. *«У дитинстві я жила з батьками у Києві, – розповіла Едіфь Норбертовна. – Ми ходили до Печерської лаври, і я побачила, як черниці вишивають бісером. Коли подорослішала, то приїхала знову до Києва, але в Лаврі вже не було ні черниць, ні їхніх майстерень. А мені так хотілося навчитися працювати з бісером, що я взялася за це сама. Моя бабуся в молодості добре вишивала й 1915 року отримала нагрудний знак у вигляді двоголового орла за вишиті рушники. Але в старості вона вже нічого не могла мені показати, бо була паралізована. Щось вона намагалася пояснювати на словах, щось я осягала самотійно. Так поступово й осягла я основи цієї майстерності. Пізніше стала вчити школярів на станції юних техніків, що була організована Південною залізницею на Сортировці.*

З 1959 р. до 1963 р. я відвідувала студію декоративно-прикладного мистецтва при спілці художників, якою керував професор Б.В. Косарев. Навчилася розпису тканин, мистецтву кераміки, оформленню інтер'єрів. А потім багато років (1957-1978 рр.) працювала декоратором Харпромторгу».

1973 року атестаційна комісія при спілці художників запропонувала Едіфі Норбертівні співпрацю з салонами-крамницями та художнім фондом УРСР.

Із 1979 року Е.Н. Камінська керувала гуртками дитячої

творчості заводу ім. Малишева та дитячою студією прикладного мистецтва при Палаці культури залізничників. Витинанки, макраме, ткацтво, різьблення, конструювання з паперу – робили все, чим захоплювались гуртківці.

За півстоліття заслужений майстер народної творчості України Едіф Норбертівна Камінська зробила чимало бісерних прикрас – герданів. В одному зі своїх віршів вона написала про це:

...А сейчас, с высоты своих прожитых лет,

Я смотрю на дорогу, что пройдена.

Не дорога, а тысяча бисерных лент

И почет, мне оказанный Родиной.

Едіф Норбертівна активна учасниця щорічних виставок народного мистецтва. Її талант і наполегливу працю відзначено такими грамотами та дипломами:

- Диплом «Майстер золоті руки», 1983 р.
- Медаль «За достигнутые успехи в развитии народного хозяйства СССР», 1984 р. (4 роботи).
- Бронзова медаль лауреата Всесоюзного огляду самодіяльної творчості до 40-річчя перемоги у Великій вітчизняній війні, 1984 р.
- Бронзова медаль і диплом лауреата другого Всесоюзного фестивалю народної творчості до 70-річчя Жовтневої революції, 1987 р. (7 робіт).
- Бронзова медаль лауреата другого Всесоюзного фестивалю народної творчості, 1987 р. (12 робіт).
- Медаль і звання заслуженого майстра народної творчості України, 1999 р.
- Диплом за участь у виставці «Бисер прелестный», (із фонду Харківського художнього музею), 2014 р.

Із рідкісною красою творчості Камінської Е.Н. ознайомлені не лише земляки, а й уся Україна. Ім'я майстрині добре відоме також за кордоном. Чимало прикрас, створених талановитою майстринею знаходяться в мешканців Японії, Італії, Австрії, Ізраїлю й навіть в Австралії. Починаючи з 1960 року Е.Н. Камінська була учасницею близько 200 виставок: усесоюзних, республіканських, обласних, міських. Також брала участь у трьох міжнародних виставках:

1983 р. – Монреаль (Канада)

1988 р. – Болонья (Італія)

1989 р. – Цинциннаті.

2008 року Едіфь Норбертівна видала книгу «Плетение и вышивка бисером. Шаг за шагом».

Класифікація герданів Камінської Е.Н. Едіфь Норбертівна Камінська – початковець у відродженні бісероплетіння на Харківщині. Майже 50 років присвятила вона розвитку цього мистецтва. Серед робіт Камінської Е.Н. чільне місце посідають гердани. Понад триста прикрас виготовила майстриня (див. дод. А). Умовно їх можна поділити на такі групи:

Гердан стрічковий – прикраса у формі стрічки. Такі оздоби виготовлені технікою нанизування, ткання або ж вишивання Філігранний орнамент (завширшки 1 см і менше) цих оздоб зачаровує погляд і вражає високою майстерністю виконання.

Гердан стрічковий з підвісками. Прикраси такою типу як стрічка з підвісками.

Гердан розетковий виконується в техніці нанизування або ткання.

Гердан перетинчастий – один із рідкісних типів нагрудних прикрас. Оздоба такого типу, виконана в техніці нанизування ткання, складається з двох довгих стрічок, з'єднаних короткою стрічкою-перетинкою. Кріпиться перетинчастий гердан за допомогою плетених зав'язок.

Матеріали і техніки майстрині Камінська Е.Н. Із усього розмаїття бісеру, що пропонує сучасний ринок, Е.Н. Камінська надає перевагу японському бісеру. Вона вважає, що цей бісер яскравіший, має більшу кольорову гаму, ніж продукція інших виробників, та не вигорає на сонці. Важливим є й те, що всі намистинки однакового розміру.

При виборі кольорової гами Едіфь Норбертівна враховує також і текстуру бісеру. Для виготовлення герданів майстриня найчастіше користується прозорим (із безбарвного скла, яке добре пропускає світло) та напівпрозорим бісером (із молочного скла, яке частково пропускає світло). Наслідуючи традиції минулого, при створенні своїх виробів Едіфь Норбертівна Камінська застосовує різноманітні способи та прийоми.

3. ТЕМАТИКА, ФОРМА ТА СИМВОЛІКА ГЕРДАНІВ Е.Н. КАМІНСЬКОЇ

Нині в Україні мало залишилося майстрів, які розвивають традиційну лінію бісероплетіння (модно плести флористику з бісеру та сучасні жіночі прикраси). Так, у Харкові утворився бісе

рний клуб «Харківський стиль» по виготовленню сучасних прикрас із напівкоштовним камінням, флористичних композицій і весільних аксесуарів [23]. Є багато самостійних майстрів, які працюють не тільки з бісером, а й із камінням. На Харківщині традиційними виробами з бісеру займаються кілька майстринь. Це жінки переважно похилого віку (за 70-80 років). Їхні твори – показник глибокої самобутності й тривалості орнаментальних традицій, високого художнього смаку і багатства технічних засобів виконання. Роботи майстринь зберігаються в колекції Харківського обласного музею народного мистецтва Слобожанщини, а також у приватних колекціях Франції, Німеччини, Ізраїлю, Естонії, Америки та інших держав.

Серед майстрів традиційного виготовлення виробів із бісеру Едіфь Норбертівна Камінська – заслужений майстер народної творчості України, член НСМНМУ. «Камінська є початківцем у відродженні бісероплетіння на Харківщині. Майже 50 років присвятила вона розвитку цієї галузі. Поштовхом до творчості стало велике враження дитинства, коли маленька Едіфь побачила в майстернях Києво-Печерської лаври яскраві вироби, які так вразили, що вона захопилась ними на все життя» [22, с. 38] (див. дод. А1, А2.)

Раїса Захарівна Кушнарєнко – заслужений майстер народної творчості України, член НСМНМУ, провідний майстер із вишивки рушників в Україні. Роботи Е.Н. Камінської вразили й зачарували Раїсу Захарівну. Майстриня почала освоювати техніку ткацтва бісером, бо саме ця техніка давала можливість творити ті ж орнаменти, що й для вишивки хрестиком, яких у неї було чимало. Вона створила понад сто герданів із рослинним та геометричним орнаментом.

Островська Надія Федорівна – заслужений майстер народної творчості України, член НСМНМУ. Майже 40 років працювала в Харківському обласному центрі народної творчості на посаді провідного методиста відділу виставкової роботи. Бісероплетінням майстриня займається вже 27 років. 1993 року Всеукраїнською спілкою художників України Надії Федорівні біло присвоєно звання майстра традиційного народного мистецтва.

Кортнева Вікторія Сергіївна (нині мешкає за кордоном) за освітою інженер-електромеханік, кандидат технічних наук, доцент, але, незважаючи на таке розходження між професійною сферою і захопленням, бісер в її житті посідає не менш важливе

місце, ніж основна робота. Вікторія Сергіївна – член Спілки майстрів України, учасниця багатьох виставок.

Тормишева Анна Віталіївна в професійній діяльності набагато ближче стикається з творчістю, оскільки багато років працювала керівником гуртка бісероплетіння в школі. Великий вплив на захоплення майстрині бісером мали Слобожанські майстри традиційного бісероплетіння.

Тормишева Юлія Олегівна нині, напевно, одна з наймолодших майстринь традиційного бісероплетіння в Україні. Але, незважаючи на досить молодий вік, у її творчому активі – участь у великій кількості виставок. Так само, як і старші майстри, вона працює в основному з традиційними видами бісерних прикрас.

Наше дослідження за темою: «Збереження українських народних традицій плетіння з бісеру на Слобожанщині» ми вирішили продовжити з ознайомлення та аналізу творчості Едіфі Норбертівни Камінської. У творчому доробку майстрині більше 800 робіт. Вона створює як традиційні вироби з бісеру (гердани, кризи), так і прикраси за власними схемами (кольє, краватки, браслети, сувеніри). Учителів у майстрині не було. Роботи Е.Н. Камінської вирізняє «Відповідальне, серйозне ставлення до народного мистецтва ... Усі її роботи продумані, добре побудовані як композиційно, так і колористично...» [8]. Вони продовжують традиції бісероплетіння різних регіонів України. Майстриня вигадує різноманітні узори, і сама добирає кольорову гаму, спираючись на народну традицію за регіональними відмінностями. Отже, однакових робіт майже не існує. Прикраси Едіфі Норбертівни привертають до себе увагу дотриманням канонів національної школи (див. дод. А2).

Серед орнаментів, які створює Е.Н. Камінська, переважають ромби, квадрати, прямі й ламані лінії, зигзаги, хрестики – це традиційні солярні знаки, за допомогою яких майстриня виражає своє світосприйняття. Назви робіт майстрині напрочуд поетичні. Наприклад, «Елегія», «Бузковий», «Світанок».

«Створюючи візерунок, – розповідає майстриня, – я завжди прагну уявити собі людину, яка носитиме прикрасу. «Елегія», наприклад, пасуватиме жінці середнього віку. А «Перлина» або «Бузковий» прикрасять молодих дівчат».

Хоча кольорове сполучення в деяких виробах подібне, але за композиційним розташуванням орнаментальних мотивів і кольоровим сполученням вони винятково різноманітні. Кожна

прикраса самобутня, як маленький витвір мистецтва, у ній переважає натхнення творця над ремісництвом. Безперечно, матеріал завжди впливав на техніку виконання й рішення орнаментальних мотивів.

ВИСНОВКИ

Недарма кажуть: «Краса врятує світ». І допомагають створювати цю красу самобутні талановиті майстри. Одна з них – Едіфь Норбертівна Камінська.

Кожна робота майстрині – це витвір мистецтва, що вражає композиційною довершеністю, вишуканим колоритом, гармонійним поєднанням орнаментальних мотивів і високою виконавською культурою. Її роботи яскраві, радісні, життєстверджувальні, від них віє світла енергія добра. Прикраси вражають різноманітністю кольорової гами та форм.

Із майстринею приємно спілкуватись. Вона надзвичайно чуйна, добра людина. Головне в характері цієї жінки – це оптимізм і дивовижна працездатність.

Едіфь Норбертівна Камінська – яскрава творча особистість, яка плідно працює на ниві українського народного мистецтва, своєю творчістю вона відроджувала та зберегла правікову традицію українського бісероплетіння.

Аналізуючи прикраси з бісеру у виконанні Е.Н. Камінської, ми дійшли певних висновків.

- Прикраси з бісеру нині виготовляють як для повсякденного, так і для святкового вбрання, для сценічного одягу, для православних заходів, для інтер'єру, для весільних свят. Цей спектр можна розширити, якщо показати красу цього мистецтва великій кількості людей і готувати майстринь у спеціальних навчальних закладах.

- Ознайомлення з творчістю Е.Н. Камінської дало можливість доторкнутися до коріння та історії бісероплетіння, мистецтво, до якого залучалися наші прапрабабусі, а тепер захоплюються їхні нащадки, бо цей вид мистецтва розвиває творчу фантазію, любов до прекрасного, терпіння, логічне мислення, просторове мислення. Бісероплетіння спонукає до більш гармонійного життя в суспільстві. Кожен із нас міг би фантазувати й виготовляти красиві речі, що тішать око, прикрашають і роблять привабливішими дівчат і жінок, а житло роблять неповторним та індивідуальним. Такі

вироби привносять красу в наше повсякденне життя, вони допомагають нам вивчати історію нашої культури, побуту, прикмет. Робота з бісероплетіння заспокоює, несе емоції добра, свята, тепла.

Література

1. Бисер в культурі народів мира: Альбом-каталог першої міжнародної виставки / под ред. Н. Сосниной, В. Хвалина. – Ленинград: СП Пётр Великий, 1990. – 58 с.
2. Будзан А.Ф. Художні вироби з бісеру. // НТЕ, 1976. – № 1. – С. 80-85.
3. Виноградова Е.Г. Большая книга бисера / Е. Виноградова. – Москва-Санкт-Петербург: Ватери СПД, 1999. – 432 с.: ил.
4. Джигурда-Литвинець Е.М. Українське народне мистецтво. Вишивання і нанизування: Альбом / Е.М. Джигурда-Литвинець. – К.: Вища школа, 2004. – 335 с: іл.
5. Етимологічний словник української мови: У 7 т. – К.: Наук, думка, 1982. – Т. 1. – 631 с.
6. Етимологічний словник української мови У 7 т. – К.: Наукова Думка, 1989. –Т. 3. – 550 с.
7. Захарчук-Чугай Р.В. Українська народна вишивка. Західні області УРСР / Р.В. Захарчук-Чугай. – К.: Наук, думка, 1988. – 192 с.
8. Євсєєва О. Дивосвіт Едіфі Камінської / О. Євсєєва // Народне мистецтво. – 3-4. 2004. – с. 38.
9. Кара-Васильєва Т.В., Чорноморець А. Українська вишивка / Т.В. Кара-Васильєва. – К: Либідь, 2002. – 160 с: іл.
10. Курочкін О.К. Обрядовість (календарні свята й обряди) // Поділля. Історико-етнографічне дослідження. Матеріальна культура. Одяг / Артюх Л.Ф., Балушок В.Г., Болтаропіч З.Є. – К.: Вид-во НКЦ Доля, 1994. – С. 358-385.
11. Кучера М.П. Пам'ятки побуту та прикраси. Археологія епохи Київської Русі. III. Матеріальна культура //АУР: У 3-х т. – К.: Наукова думка, 1975. – Т. 3. – С. 361.
12. Литвинець Е.М. Виготовлення прикрас із бісеру // Для дому і сім'ї. – К.: Реклама, 1977. – С. 147-156.
13. Литвинець Э.Н. Изготовление украшений из бисера и стекла: Методическое пособие / Э.Н. Литвинец. – Москва: ВНИИЦ НТ

и КПр, 1984. – 64 с.

14. Литвинець Е.М. Чарівні візерунки / Е.М. Литвинець. – К.: Радян. школа, 1985. – 44 с.
15. Литвинець Е.М. Народні прикраси з бісеру / Е.М. Литвинець // НТЕ, 1986. – № 6. – С. 70-74.
16. Литвинець Э.Н. Забытое искусство (о бисере) // Сделай сам. – 1992. – № 2. – С.3-43.
17. Литвинець Е.М. Бісер // Мистецтво України. Енцикл.: В 5-ти т. / Редкол.: А.В. Кудрицький та ін. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1995. –Т. 1. – С. 210.
18. Матейко К.І. Український народний одяг / К.І. Матейко. – К.: Наук. Думка, 1977. – 224 с.
19. Матейко К.І. Український народний одяг: Етнографічний словник / К.І. Матейко. – К.: Наук, думка, 1996. – 196 с.
20. Савчук Г.В. Вироби з бісеру // Народні художні промисли УРСР. – К.: Наук. думка, 1986. – С. 99-102.
21. Федорчук О.С. Українські прикраси з бісеру (техніки виконання) / Наук. ред. Станкевич М., Стельмашук Г. – Львів: Ноосфера, 1999. – 40 с.
22. Федорчук О.С. Типологія українських народних прикрас із бісеру / О.С. Федорчук // НЗ. – 2003. – № 5-6. – С. 702-719.
23. Бисерный клуб «Харьковский стиль» [Електронний ресурс] – Харків, 2009 – [Цит. 2013, 30 листопада] – Режим доступу: <http://krodiz.com>

ДОДАТКИ

Додаток А1

Гердани Е.Н. Камінської

**Едіфь Норбертівна Камінська та створені нею
нагрудні прикраси**

КЕРІВНИКИ УЧНІВСЬКИХ РОБІТ

Акімова Наталія Леонідівна – спеціаліст вищої категорії, методист Центру дитячої та юнацької творчості № 1 Харківської міської ради Харківської області, член Національної спілки майстрів народного мистецтва України, народний майстер

Байбак Лариса Миколаївна – спеціаліст I категорії, старший вчитель, учитель української мови та літератури Печенізького ліцею імені Г. Семирадського Печенізької районної ради Харківської області

Безрукова Тетяна Миколаївна – керівник клубу «Краєзнавець» районного центру дитячої та юнацької творчості Харківської районної ради харківської області, Почесний член Національної спілки краєзнавців України, Почесний мешканець селища Буди Харківського району, громадський інспектор з охорони культурної спадщини Харківської області

Білоус Людмила Миколаївна – старший учитель, спеціаліст вищої категорії, учитель історії та правознавства Тавільжанської загальноосвітньої школи I-III ст. Дворічанського р-ну Харківської області

Гетьман Світлана Михайлівна – керівник гуртка-методист, керівник гуртків «Іграшка», «Народна вишивка» Чугуївського будинку дитячої та юнацької творчості Чугуївської міської ради Харківської області

Іванова Наталія Костянтинівна – старший учитель, спеціаліст I категорії, учитель української мови та літератури Лозівської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 1 Лозівської районної ради Харківської області, керівник шкільного народознавчого гуртка «Зорецвіт»

Коваль Ольга Володимирівна – керівник народного фольклорно-етнографічного колективу «Вербиченька» Нововодолазького будинку дитячої та юнацької творчості Харківської області,

лауреат творчої премії ім. П.В. Іванова в галузі етнології та фольклористики; має звання: «Заслужений працівник культури України», «Відмінник освіти України», «Почесний громадянин Нововодолажчини», знак «Софія Русова»

Коваль Тетяна Павлівна – керівник народного фольклорно-етнографічного колективу «Вербиченька» Нововодолазького будинку дитячої та юнацької творчості Харківської області, володар стипендії Харківської облдержадміністрації в галузі культури і мистецтва імені Гната Хоткевича, переможець у Всеукраїнському конкурсі майстерності педагогічних працівників позашкільних навчальних закладів «Джерело творчості» в номінації «Керівник гуртка-2013» (краєзнвство)

Кравченко Любов Валентинівна – керівник дитячого народознавчого гуртка «Пролісок» Лиманської загально-освітньої школи Зміївського р-ну Харківської області, співачка Народного аматорського фольклорного ансамблю «Калинонька» сільського будинку культури села Лимана Зміївського району Харківської області

Логачова Надія Валентинівна – керівник гуртків Чугуївського центру туризму та краєзнавства Чугуївської міської ради Харківської області

Марченко Наталя Володимирівна – педагог-методист, викладач музично-теоретичних дисциплін Кошунського закладу «Лозівське училище культури і мистецтв» Харківської області

Ніколенко Галина Анатоліївна – спеціаліст вищої категорії, учитель-методист, учитель української мови та літератури Харківської гімназії № 152 Харківської міської ради Харківської області

Полешко Олена Георгіївна – спеціаліст вищої категорії, старший учитель, учитель української мови та літератури Харківського ліцею № 89 Харківської міської ради Харківської області

Семенова Мирослава Олександрівна – доцент, к. пед. н., доцент кафедри педагогіки та психології Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, керівник зразкового художнього фольклористично-етнографічного колективу «Мережка» Центру дитячої та юнацької творчості № 1 Харківської міської ради, лауреат творчої премії ім. П.В. Іванова в галузі етнології та фольклористики, заслужена артистка України

Смоленська Людмила Миколаївна – спеціаліст I категорії, вчитель української мови та літератури Березівської загальноосвітньої школи I-II ступенів Шевченківської районної ради Харківської області

Студенцова Наталія Іванівна – спеціаліст вищої категорії, учитель-методист, учитель української мови та літератури, Харківської гімназії № 47 Харківської міської ради Харківської області, відмінник освіти України, нагороджена медаллю імені В.О. Сухомлинського

Щурова Тетяна Василівна – спеціаліст вищої категорії, учитель російської мови та літератури спеціалізованої школи I-III ступенів № 29 Харківської міської ради Харківської області

ЗМІСТ

ДЕКІЛЬКА СЛІВ ПРО «КРОКОВЕЄ КОЛО»	3
---	---

ЕТНОГРАФІЯ

КАЛЕНДАРНА ОБРЯДОВІСТЬ

Любов Строкан, Л.М. Байбак ОСОБЛИВОСТІ РІЗДВЯНОЇ ОБРЯДОВОСТІ В СМТ ПЕЧЕНІГИ ПЕЧЕНІЗЬКОГО РАЙОНУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	10
---	----

РОДИННА ОБРЯДОВІСТЬ І РОДИННЕ ЖИТТЯ

Анастасія Вотінцева, Т.П. Коваль, О.В. Коваль РИТУАЛЬНИЙ СМІХ У ВЕСІЛЬНІЙ ОБРЯДОВОСТІ (за експедиційними матеріалами, зібраними на Сумщині)	33
--	----

ТРАДИЦІЙНІ ВІРУВАННЯ ТА ДЕМОНОЛОГІЯ

Єлизавета Кашина, М.О. Семенова СИМВОЛІКА ДЗЕРКАЛА Й ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ В ТРАДИЦІЙНІЙ КУЛЬТУРІ СЛОБІДСЬКОГО КРАЮ	38
---	----

ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ПОБУТ СЕЛЯН

Тетяна Перекопська, Л.М. Білоус ТРАДИЦІЙНІ ЗАСОБИ ПЕРЕСУВАННЯ УКРАЇНЦІВ СЛОБОЖАНЩИНИ (на прикладі Дворічанського району)	73
--	----

ТРАДИЦІЙНИЙ ОДЯГ, ЗАЧІСКА

Аліна Віра, Т.П. Коваль, О.В. Коваль ГОЛОВНІ УБОРИ СЛОБОЖАНОК КІНЦЯ 19 – 20 СТОЛІТТЯ	88
---	----

Ольга Сокрут, Н.В. Логачова
КОСА – ДІВОЧА КРАСА 93

КУЛЬТУРА ДИТИНСТВА

Іван Коновалов, Т.П. Коваль, О.В. Коваль
ТРАДИЦІЙНА ДИТЯЧА ІГРАШКА СЛОБОЖАНЩИНИ
(за матеріалами польових досліджень) 99

Юлія Кравченко, Н.І. Студенцова
ТРАДИЦІЇ СЛОБОЖАНСЬКИХ ДИТЯЧИХ ІГОР 105

ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНІ ТА КРАЄЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ

Катерина Остапенко, Л.В. Кравченко
ВЕСІЛЛЯ В СЕЛІ ЛИМАНІ ЗМІЇВСЬКОГО РАЙОНУ
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ 150

Анастасія Радченко, Т.М. Безрукова
ТВОРЧИЙ ДОРОБОК ВИЗНАЧНОЇ МАЙСТРИНИ ФАЯНСУ
ГАЛИНИ ДЕНИСІВНИ ЧЕРНОВОЇ 164

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Маргарита Кабацька, М.О. Семенова
ТЕМАТИКА ЗДОРОВ'Я ЯК ОСНОВНА
СКЛАДОВА СИМВОЛІКИ БЛАГОПОЛУЧЧЯ
У ФОЛЬКЛОРИ ДЛЯ ДІТЕЙ 169

Наталія Шатрава, Н.К. Іванова, Н.В. Марченко
ПІСНІ ПРО КОХАННЯ У ТВОРЧОСТІ ФОЛЬКЛОРНОГО
ГУРТУ «ЧОРНОБРИВЦІ» ЛОЗІВСЬКОГО УЧИЛИЩА
КУЛЬТУРИ ТА МИСТЕЦТВ (керівник Наталія Володимирівна
Марченко) 197

Тетяна Ярошенко, Т.П. Коваль, О.В. Коваль
ГОЛОСІННЯ: ПОЕТИКА ТВОРІВ, ЇХ ФУНКЦІЯ
В НАРОДНІЙ ОБРЯДОВІСТІ 215

Микита Грунський, Г.А. Ніколенко
ФОЛЬКЛОР ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА НАРОДНОГО
СВЯТА СПАСА 221

НАРОДНА ТВОРЧИСТЬ ТА ХУДОЖНІ РЕМЕСЛА

Дар'я Тимошенко, С.М. Гетьман
ВИШИВКА ЯК НАРОДНЕ РЕМЕСЛО НА ЧУГУЇВЩИНІ ... 244

Наталія Захарченко, Н.Л. Акімова, О.Г. Полешко
ДЕКОРАТИВНИЙ РОЗПИС НІНИ МИКОЛАЇВНИ ГУРОВОЇ,
майстра традиційного народного мистецтва України,
члена національної спілки майстрів
народного мистецтва України 264

Євгенія Сидорова, Н.Л. Акімова, Т.В. Щурова
ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ
НАРОДНИХ ТРАДИЦІЙ БІСЕРОПЛЕТІННЯ
У ТВОРЧОСТІ Е.Н. КАМІНСЬКОЇ 283

Керівники учнівських робіт 303